

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
INTERDISCIPLINARNI DOKTORSKI STUDIJ
ISTRAŽIVAČKO POLJE SOCIJALNI RAD

**„SOCIJALNA POMOĆ I SOCIJALNO PODUZETNIŠTVO KAO
IZVORI SOCIJALNE (NE) SIGURNOSTI GRAĐANA
U BOSNI I HERCEGOVINI“
-doktorska disertacija-**

KANDIDATKINJA:

Nina Babić, MA

Broj indexa: 1–SR–III/15

MENTOR:

Prof. dr. Suada Buljubašić

Sarajevo, april 2021. godine

SADRŽAJ

UVOD	5
I METODOLOŠKI OKVIR RADA	11
1. Problem istraživanja	11
2. Predmet istraživanja	13
3. Ciljevi istraživanja	14
3.1. Naučni ciljevi	14
3.2. Društveni ciljevi	15
4. Hipoteze i indikatori	15
4.1. Generalna hipoteza	15
4.2. Posebne hipoteze	15
4.3. Indikatori	16
5. Način istraživanja	16
5.1. Tip naučnog istraživanja	16
5.2. Metode i tehnike istraživanja	17
5.3. Izvori podataka	17
5.4. Struktura uzorka	17
5.5. Način prikupljanja i obrade podataka	17
6. Naučna i društvena opravdanost istraživanja	17
6.1. Naučna opravdanost	17
6.2. Društvena opravdanost	18
7. Kategorijalno - pojmovni sistem	18
7.1. Socijalna zaštita i socijalna sigurnost	18
7.2. Korisnici prava iz socijalne zaštite	19
7.3. Socijalna pomoć	19
7.4. Socijalno poduzetništvo	20
II SIROMAŠTVO I SOCIJALNA ISKLJUČENOST	21
1. Teorije o siromaštvu i socijalnoj isključenosti	21
1.1. Pojmovno određenje, teorije i osnovni koncepti siromaštva	21
1.1.1. Teorija kulture (ili subkulture) siromaštva	22
1.1.2. Teorija začaranog kruga ili deprivacijskog kruga	23
1.1.3. Teorija situacijske prisile	24
1.1.4. Koncept potklase	25

1.1.5. Funkcionalistička teorija stratifikacije.....	26
1.1.6. Koncept apsolutnog siromaštva.....	28
1.1.7. Koncept relativnog siromaštva.....	30
1.1.8. Koncept relativne deprivacije.....	32
1.1.9. Novo siromaštvo.....	33
1.2. Mjerenje siromaštva.....	38
1.2.1. Objektivno i subjektivno mjerenje siromaštva.....	38
1.2.2. Direktno i indirektno mjerenje siromaštva.....	39
1.2.3. Jedinice mjerenja.....	40
1.3. Koncept socijalne isključenosti.....	41
1.3.1. Mjerenje socijalne isključenosti.....	46
1.4. Psihološke dimenzije socijalne isključenosti.....	49
1.4.1. Bihevioralne teorije.....	49
1.4.2. Kognitivne teorije.....	49
1.4.3. Teorija osnaživanja.....	51
2. Siromaštvo i socijalna isključenost u Bosni i Hercegovini.....	52
2.1. Socijalni problemi u Bosni i Hercegovini – analiza stvarnog stanja.....	52
2.1.1. Siromaštvo.....	52
2.1.2. Nezaposlenost.....	61
2.1.3. Depopulacija.....	64
2.2. Posljedice socijalnih problema i njihov uticaj na život građana u Bosni i Hercegovini.....	66
III SISTEM SOCIJALNE ZAŠTITE U BOSNI I HERCEGOVINI.....	71
3.1. Socijalna zaštita u Federaciji Bosne i Hercegovine.....	72
3.1.1. Korisnici prava iz socijalne zaštite prema kantonalnim zakonima u Federaciji Bosne i Hercegovine.....	73
3.1.2. Prava iz socijalne zaštite.....	74
3.1.3. Novčana i druga materijalna pomoć.....	75
3.2. Socijalna zaštita u Republici Srpskoj.....	80
3.2.1. Korisnici i prava iz socijalne zaštite u Republici Srpskoj.....	80
3.2.2. Novčana pomoć.....	81
IV SOCIJALNO PODUZETNIŠTVO U KOMPARATIVNOJ PERSPEKTIVI.....	83
4.1. Poduzetništvo i socijalno poduzetništvo – ključne razlike.....	83
4.1.1. Poduzetništvo.....	83
4.1.2. Socijalno poduzetništvo.....	84

4.2.	Modeli - organizacijski oblici socijalnog poduzetništva.....	86
4.3.	Razvoj socijalnog poduzetništva u svijetu i regionu.....	87
4.4.	Socijalno poduzetništvo u Bosni i Hercegovini	90
4.4.1.	Zakonska regulativa u oblasti profesionalne rehabilitacije, osposobljavanja i zapošljavanja osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini	91
4.4.2.	Aktivnosti na zakonskom uređenju oblasti socijalnog poduzetništva u Bosni i Hercegovini	101
4.5.	Politike Evropske unije u rješavanju problema siromaštva, nezaposlenosti i socijalne isključenosti.....	108
4.5.1.	Evropski socijalni modeli	109
4.5.2.	Lisabonska strategija i Otvoreni metod koordinacije	112
4.5.3.	Strategija Evropa 2020.....	113
4.5.4.	Kohezijska politika i fondovi Evropske unije.....	116
4.5.5.	Efekti strategije Evropa 2020.....	119
4.5.6.	Evropski stup socijalnih prava	121
4.5.7.	Evropska unija nakon Strategije 2020	123
4.5.8.	Nova kohezijska politika	126
V	REZULTATI ISTRAŽIVANJA	128
5.1.	Rezultati kvantitativnog istraživanja	128
5.2.	Rezultati kvalitativnog istraživanja	162
5.3.	Studije slučaja	172
5.4.	Uloga nevladinih organizacija u razvoju socijalnog poduzetništva u Bosni i Hercegovini	182
5.5.	Uloga sektora za zapošljavanje u razvoju socijalnog poduzetništva.....	188
5.6.	Kritički osvrt na sisteme socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini	190
VI	ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	199
	LITERATURA	206
	ISTRAŽIVAČKI INTERVJUI	223
	PRILOZI	224
	IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA	236

UVOD

Nepovoljne životne okolnosti (društvene, profesionalne, porodične, narušeno zdravlje i druga stanja) u kojima se tokom svog životnog vijeka može naći svaki pojedinac ili društvena grupa, neizbježno dovode do negativnih posljedica kao što su siromaštvo, nemogućnost zadovoljavanja osnovnih egzistencijalnih potreba, neravnopravan položaj u društvu i socijalna isključenost. Radi sprečavanja ili barem ublažavanja negativnih posljedica sa kojima se suočavaju pojedinci, porodice ili društvene grupe, te obezbjeđivanja socijalne sigurnosti primjenjuju se mjere socijalne zaštite koje podrazumijevaju transfer novca i usluga. Socijalna sigurnost je, prema Konvenciji Međunarodne organizacije rada o najnižim standardima socijalne sigurnosti, koju je Bosna i Hercegovina ratificirala dana 02.06.1993. godine određena kao „zaštita koju društvo osigurava svojim članovima kroz različite javne mjere protiv ekonomskih (gospodarskih) i socijalnih nedaća koje bi ih inače pogodile zbog gubitka ili značajnog smanjenja zarade uzrokovanom bolešću, materinstvom, nesrećom na radu, nezaposlenošću, invalidnošću, starošću ili smrću; te osiguranje zdravstvene (medicinske) njege i pomoći obiteljima sa djecom“ (Međunarodna organizacija rada, 1952). Sadržaj socijalne zaštite se u historijskom smislu razvijao, odnosno mijenjao, uporedo sa promjenama društvenih okolnosti. Nastale promjene su upravo u zavisnosti od historijskog konteksta nametale potrebu pružanja različitih vidova socijalne zaštite pojedincima u stanju socijalne potrebe. Bitno je istaknuti da je u sferi socijalne zaštite uvijek postojao jaz između stvarnih egzistencijalnih potreba korisnika socijalnih davanja i usluga sa jedne strane, i mogućnosti i spremnosti države da zadovolji njihove potrebe kroz realizaciju proklamovane socijalne politike. Ovaj jaz ni u današnjem, savremenom društvu još uvijek nije prevaziđen.

Socijalna zaštita kao organizovana briga društva, a ujedno i socijalni rad „kao stručna djelatnost i profesija nalazi svoje korijene u humanitarnoj i filantropskoj aktivnosti pojedinih organizacija, pojedinaca i pokreta čiji je cilj bio pomoć i zaštita siromašnih i nemoćnih u 17., 18. i 19. vijeku“ (Dervišbegović, 2003: 33). Prvi oblici organizovane društvene brige za potrebite u Bosni i Hercegovini predstavljaju vakufi šerijatskog prava putem kojih se uvakufljena imovina namjenski koristila za pomoć siromašnima, nemoćnima, djeci, zarobljenicima, bolesnim licima koja nisu bila u stanju samostalno zadovoljiti svoje egzistencijalne potrebe (Imamović, 2014). Tokom četrdesetogodišnje austro - ugarske vladavine u Bosni i Hercegovini (1878-1918. godine) dolazi do ekonomskog uspona zemlje. Uz podršku Državnog sabora provode se reforme u školstvu, a grade se i zadužbine u socijalne

svrhe kao gesta humanosti i osjećaja za bližnjeg - narodne kuhinje, konaci, škole (Imamović, 2014). Donošenjem Rudarskog zakona 1881. godine reguliše se rad rudarskih bratinskih blagajni iz kojih se isplaćuju naknade u slučaju bolesti, invalidnosti, starosti pri čemu sredstva blagajni zajednički uplaćuju i radnici i poslodavci (Imamović, 2014). U periodu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovena oživljava socijalno zakonodavstvo. Ministarstvo socijalne politike se bavi materijalnom, pravnom i moralnom zaštitom djece i mladih, staranjem za siromašne uz osnivanje dječijih ustanova specijalnog tipa (Petrović, 2011). Podruštvljavanje socijalne politike i socijalne zaštite karakteristika je jugoslovenske države. Nakon Drugog svjetskog rata u oružanim sukobom opustošenoj zemlji izražene su migracije stanovništva prema industrijskim centrima i masovni zahtjevi prema državi čije su institucije nosioci socijalne zaštite (Puljiz, 2011). Posljedica ovakvog razvoja društvenih prilika bilo je osnivanje centara za socijalni rad tokom šezdesetih godina 20. vijeka kojima je povjerena zaštita djece i porodice, te socijalna zaštita u globalu. Ratni (1992-1995) i poslijeratni period u Bosni i Hercegovini na prelazu 20. i 21. vijeka i opća oskudica upućuju građane BiH prema humanitarnoj pomoći, pri čemu se institucije socijalne zaštite održavaju donacijama iz inostranstva. Prateći potrebe stanovništva u sferi socijalne zaštite razvijaju se specifični vidovi brige o raseljenim licima, djeci bez roditeljskog staranja, te osobama sa invaliditetom. Realnost savremenog bosanskohercegovačkog društva su nezaposlenost, siromaštvo, nizak lični dohodak zaposlenih, fiskalna nedisciplinovanost poslodavaca i u javnom i u privatnom sektoru, slabe institucije države nadležne za sankcionisanje sive ekonomije, marginalizacija i socijalna isključenost manjinskih društvenih grupa.

Za očuvanje socijalnog mira i društvene stabilnosti nesporna je važnost održavanja kvaliteta života svih članova društva, koja se ostvaruje i kroz mjere i usluge socijalne zaštite. Realne procjene sredstava potrebnih za realizaciju mjera socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini izuzetno je teško načiniti. Oblast socijalne zaštite prema Ustavu Bosne i Hercegovine je povjerena u nadležnost entitetima i kantonima.

Pored složenog uređenja sistema socijalne zaštite, otežavajuću okolnost predstavlja i evidentno loša horizontalna i vertikalna povezanost, te razmjena informacija sudionika socijalne zaštite. Ovako kompleksna situacija onemogućava sačinjavanje potpunih i relevantnih statističkih izvještaja i utvrđivanje tačnog broja korisnika materijalnih davanja i usluga socijalne zaštite. Tranzicijski procesi koji se odvijaju u Bosni i Hercegovini i koji obuhvataju sve sfere društvenog života, imaju dvojak efekat: s jedne strane postoji povećana potreba za socijalnom

sigurnošću, a s druge strane aktuelni nivo ekonomske razvijenosti i mogućnosti izdvajanja za socijalnu zaštitu čine je teško ostvarivom.

Siromaštvo i njegove prateće pojave, diskriminacija, nemogućnost i nedostatak obrazovanja, neadekvatan pristup i pomanjkanje stručnih kvalifikacija odgovornih osoba u oblasti socijalne zaštite vode nemogućnosti korištenja postojećih društvenih resursa, uključivanja u postojeće pozitivne društvene tokove i socijalnoj isključenosti. Socijalno isključeni ili marginalizovani pojedinci su društveno neintegrisane osobe koje su izložene i sklone devijantnim ponašanjima, koja u zavisnosti od masovnosti pojave mogu dovesti do destabilizacije društva. U cilju preveniranja siromaštva i socijalne isključenosti, ali i osiguranja funkcionisanja društvene zajednice, građani u skladu sa zakonskim odredbama ostvaruju pravo na socijalnu pomoć. Pravo na socijalnu pomoć je temeljno socijalno pravo kojim bi država pojedincu u stanju socijalne potrebe trebala da garantira održavanje kvaliteta života, zadovoljavanje kulturnih, obrazovnih i drugih potreba. Pravilnim targetiranjem socijalne pomoći prema korisnicima i njihovim stvarnim potrebama, te adekvatnošću u načinu dodjele i visine, socijalna pomoć može biti temelj socijalne sigurnosti i dokaz funkcionalnosti svih elemenata u sistemu socijalne zaštite. Ova konstatacija zahtjeva elaboriranje trenutnog stanja i položaja korisnika socijalne pomoći, uz neophodnu analizu vrste i visine socijalne pomoći koja se dodjeljuje na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Polazeći od faktora koji određuju postupke i načine dodjele socijalne pomoći kao jedne od mjera socijalne sigurnosti, doktorskom disertacijom su se nastojali pružiti odgovori na pitanje da li se socijalna zaštita ostvaruje u skladu sa njenim osnovnim postavkama: utemeljena na pravima, planirana prema realnim potrebama građana, organizovana na održivim načinima finansiranja, usmjerena prema interesima korisnika, nediskriminatorska, dostupna i ostvariva svim osobama u stanju socijalne potrebe.

S obzirom da su glavnu interesnu skupinu činili korisnici socijalne pomoći, značajno je bilo ispitati kvalitetu života korisnika, te njihovu percepciju socijalne pomoći kao izvora socijalne sigurnosti ili nesigurnosti.

Prateći trendove u oblasti socijalne zaštite, socijalno poduzetništvo se pojavljuje kao neizostavan dio reformskih procesa u Bosni i Hercegovini, tj. predstavlja alternativu socijalnoj pomoći kao izvoru socijalne (ne) sigurnosti građana. Primarni cilj afirmacije i efikasnije implementacije socijalnog poduzetništva jeste prevencija i rješavanje socijalnih problema građana. Aktuelnim konceptom socijalne zaštite njeni korisnici, naviknuti na zakonom zajamčena prava i subvencije se pasiviziraju, dok je u fokusu socijalnog poduzetništva radna

aktivacija marginalizovanih kategorija stanovništva kojom se nastoji ostvariti njihova socijalna inkluzija i poboljšati društveni status. Koncept socijalnog poduzetništva bazira se na smanjenju perioda uživanja prava na socijalnu pomoć, potiče neovisnost o socijalnim davanjima uz uključivanje na tržište rada i sticanje određenih kvalifikacija.

U Bosni i Hercegovini još uvijek nije dovoljnoj mjeri prepoznat značaj i nisu iscrpljene mogućnosti socijalnog poduzetništva. Ipak se posljednjih godina bilježi napredak u prepoznavanju njegovog značaja. Značajni dokumenti u okviru kojih se daje podrška razvoju socijalnog poduzetništva su *Strategija zapošljavanja Federacije Bosne i Hercegovine 2009-2013. godine* (Vlada FBiH, 2008), *Program rada Vlade FBiH za period 2015-2018. godine* (Vlada FBiH, 2015-2018), kao i *Strategija socijalnog uključivanja BiH* (Vijeće ministara BiH, 2015). Važno je napomenuti da u Bosni i Hercegovini ne postoji poseban zakon o socijalnom poduzetništvu. Pojedini zakonski propisi koji uređuju pitanja u oblasti socijalnog poduzetništva su: *Zakon o fondu i finansiranju zaštite životne sredine RS-a*, *Zakon o Fondu za zaštitu okoliša FBiH*, *Opći zakon o zadrugama BiH*, *Zakon o javnim preduzećima FBiH*, *Zakon o javnim preduzećima RS-a*, *Zakon o igrama na sreću FBiH*, *Zakon o igrama na sreću RS-a*, *Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida RS-a*, *Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom FBiH*, i drugi u zavisnosti od tipa socijalnog poduzetništva (javni/državni, privatni, nevladin sektor). Značajno mjesto zauzima i *Strategija za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom u FBiH 2016-2021. godine* čije su aktivnosti usmjerene ka razvijanju modela socijalnog poduzetništva u cilju samozapošljavanja i zapošljavanja osoba s invaliditetom.

Stoga se istraživanjem u okviru doktorske disertacije želio ostvariti uvid u perspektive, domete i teškoće u ostvarivanju i implementaciji socijalnog poduzetništva, polazeći prvenstveno od aktivnosti u kontekstu izrade i donošenja adekvatnih zakonskih propisa.

Značajno je bilo ispitati interes i uključenost korisnika socijalne pomoći u projekte socijalnog poduzetništva, kvalitet života kao rezultat radne aktivacije kroz socijalno poduzetništvo, te da li socijalno poduzetništvo prema trenutnim mogućnostima predstavlja izvor socijalne sigurnosti pripadnika marginalizovanih grupa.

Sadržaj doktorske disertacije čini pet međusobno povezanih dijelova, uz uvod i zaključna razmatranja.

U prvom poglavlju *Metodološki okvir rada* predstavljen je metodološki pristup: problem i predmet istraživanja, ciljevi istraživanja, hipoteze i indikatori, način istraživanja, naučna i

društvena opravdanost istraživanja, vrijeme, prostor i uzorak istraživanja, te kategorijalno-pojmovni sistem.

U drugom poglavlju *Siromaštvo i socijalna isključenost* u fokusu su pojmovno određenje, teorije i osnovni koncepti siromaštva, koncept socijalne isključenosti, te psihološke dimenzije socijalne isključenosti. Drugi dio ovog poglavlja se pobliže bavi siromaštvom i socijalnom isključenosti u Bosni i Hercegovini. Prvenstveno, cilj je bio istražiti na koji način se siromaštvo i nezaposlenost reflektiraju na pojedinca i odnose unutar njegove porodice. Pored toga, naglasak je bio na posljedicama koje ove dvije društvene pojave imaju na odnose koje svaki pojedinac gradi u društvu. Vrlo često dolazi do reduciranja socijalnih mreža, promjena odnosa unutar mreža i socijalne isključenosti, što narušava čovjekov integritet i u značajnoj mjeri umanjuje osjećaj pripadnosti određenoj sredini i društvu u cjelini.

U trećem poglavlju *Sistem socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini* je predstavljen pravni okvir u oblasti socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini (entitetski i kantonalni propisi), s posebnim naglaskom na socijalnu pomoć kao jednog od prava iz socijalne zaštite koje pod zakonom propisanim uslovima ostvaruju građani Bosne i Hercegovine.

Četvrto poglavlje *Socijalno poduzetništvo u komparativnoj perspektivi* pruža prvenstveno uvid u pojmovno određenje socijalnog poduzetništva i njegove osnovne modele, odnosno organizacijske oblike. Nakon toga je prikazan razvoj socijalnog poduzetništva u svijetu, iskustva zemalja u regionu (Slovenije, Hrvatske i Srbije), te stanje u oblasti socijalnog poduzetništva u kontekstu Bosne i Hercegovine.

U središtu ovog dijela doktorske disertacije su i politike Evropske unije značajne za razvoj socijalnog poduzetništva, s obzirom da Evropska unija kroz svoje strateške dokumente (npr. *Strategija za pametan, održiv i uključiv rast – Evropa 2020*, *Inicijativa za socijalno poduzetništvo* i drugi)¹ propagira visok nivo zaposlenosti, produktivnosti i socijalne kohezije, odnosno naglašava značaj jedinstvenog tržišta, jačanja poduzetništva i politika zapošljavanja, a sve sa ciljem stvaranja jedinstvenog zakonodavnog okvira i sistema unutar Evropske unije.²

U petom poglavlju doktorske disertacije pod naslovom *Rezultati istraživanja* prezentovani su rezultati empirijskog istraživanja provedenog na području Bosne i Hercegovine, a kojim su obuhvaćeni korisnici socijalne pomoći, socijalni radnici i drugi stručnjaci zaposleni u centrima za socijalni rad, resornim ministarstvima, službama za zapošljavanje, privrednim društvima,

---

¹ Dokumenti Evropske unije značajni za razvoj socijalnog poduzetništva su detaljno analizirani i predstavljeni u okviru doktorske disertacije.

² Više na: <http://europski-fondovi.eu/program/europski-socijalni-fond>

preduzećima, udruženjima, zadrugama, kao i centrima za razvoj socijalnog/društvenog poduzetništva.

Rezultati istraživanja pružaju uvid u strukturu korisnika socijalne pomoći, adekvatnost socijalne pomoći (u zavisnosti od visine, načina dodjele i trajanja), te kvalitet života korisnika koji ostvaruju pravo na socijalnu pomoć. Na osnovu rezultata istraživanja su detektirane i mogućnosti, izazovi i teškoće u realizaciji socijalnog poduzetništva kao važnog mehanizma socijalnog uključivanja korisnika socijalne pomoći kroz njihovu radnu aktivaciju.

Rezultati zapravo pokazuju da li i u kojoj mjeri socijalna pomoć i socijalno poduzetništvo predstavljaju izvore socijalne sigurnosti građana u Bosni i Hercegovini.

U *zaključnim razmatranjima* je sadržan sistematiziran i koncizan pregled najvažnijih rezultata istraživanja, čiji je krajnji cilj provjera hipoteza, kao i odgovori na postavljena fundamentalna pitanja.

I METODOLOŠKI OKVIR RADA

1. Problem istraživanja

U Bosni i Hercegovini se siromaštvo i nezaposlenost ističu kao gorući problemi koji neminovno utiču na svakodnevnicu pojedinca, njegovu porodicu i općenito njegov položaj u društvu. Polazeći od tih činjenica, u fokusu doktorske disertacije je bilo ukazati na strukuru i specifičnosti sistema socijalne zaštite i mogućnosti koje se pružaju građanima u stanju socijalne potrebe. S jedne strane, cilj je bio predstaviti trenutno stanje u pogledu ostvarivanja socijalne pomoći kao starijeg oblika zaštite građana, a s druge strane, u središtu pažnje su bili dometi, izazovi i teškoće u realizaciji socijalnog poduzetništva kao relativno „novije“ mogućnosti radne aktivacije pripadnika marginalizovanih grupa.

U Bosni i Hercegovini se značajan dio bruto društvenog proizvoda (BDP) izdvaja za budžetske transfere za socijalnu sigurnost (stalna novčana pomoć, dječija zaštita, zaštita civilnih žrtava rata, civilne osobe sa invaliditetom, boračke naknade uključujući i ratne invalide). Iz *Analize pravnog i institucionalnog okvira u Kantonu Sarajevo u svrhu smanjivanja siromaštva i socijalne isključenosti u Kantonu Sarajevo* (Vlada Kantona Sarajevo, 2017) je vidljivo da su ova izdvajanja na nivou BiH u 2012. godini iznosila 3,39% BDP-a, s tim što su u okviru njih izdvajanja za neborračke naknade bila znatno manja. U Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj primjenjuju se različiti oblici socijalne zaštite, a odgovornosti su podijeljene između entitetskih i kantonalnih/lokalnih nivoa. S obzirom da je u samom radu akcenat na sistemu socijalne pomoći, kao podsistemu socijalne zaštite, važno je istaknuti da on nije dovoljno razvijen, niti efikasan. Kao tri osnovna problema navode se fiskalna neodrživost, niska efikasnost i nejednakosti u pristupu socijalnoj pomoći (Numanović, 2016). U Federaciji Bosne i Hercegovine iako su prava na stalnu novčanu pomoć regulisana entitetskim zakonodavstvom, detaljno su određena kantonalnim zakonima, finansijskim mogućnostima kantona, kao i uslovima za ostvarivanje.

Pravo na stalnu socijalnu pomoć u skladu sa članom 22. Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom FBiH („Službene novine FBiH“, br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 7/14, 45/16) imaju lica i porodice pod sljedećim uslovima:

- da su nesposobni za rad i privređivanje,
- da nemaju dovoljno prihoda za izdržavanje,

- da nemaju članova porodice koji su obavezni da ih izdržavaju ili ako ih imaju da ta lica nisu u stanju da ih izdržavaju.

Granice prihoda su različito definisane u svakom kantonu i mijenjaju se ovisno o broju članova porodice³. Kada je riječ o Republici Srpskoj ostvarivanje prava na socijalnu pomoć također zavisi od radne sposobnosti i visine prihoda⁴. U Federaciji Bosne i Hercegovine iznos stalne socijalne pomoći varira od kantona do kantona u rasponu od 54-120 KM. Vlada Kantona Sarajevo je početkom aprila 2019. godine inicirala povećanje osnovice pomoću koje se izračunavaju sva davanja iz oblasti socijalne zaštite. Osnovica koja se nije mijenjala od 2008. godine uvećana je sa 600 na 630 KM. U oktobru 2019. godine osnovica je dodatno uvećana i iznosi 660 KM. U Republici Srpskoj, s obzirom na jedinstven sistem socijalne zaštite visina novčane pomoći je određena u odnosu na pojedinca i porodicu.⁵ Međutim, ne može se očekivati da će utvrđeni iznosi stalne novčane pomoći najugroženijim i najsiromašnijim kategorijama stanovništva osigurati prihvatljiv životni standard i rezultirati smanjenjem siromaštva⁶.

Iskazane činjenice o načinu funkcionisanja sistema socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini i položaju korisnika, ukazuju na neophodnost sprovođenja planirane reforme sistema socijalne zaštite.

Kada je riječ o pravima i položaju korisnika socijalne pomoći, reformom sistema socijalne zaštite je planirano određivanje minimuma socijalne sigurnosti za sve građane u stanju socijalne potrebe, pa i za radno sposobne nezaposlene osobe, pri čemu se poseban značaj pridaje uvođenju indirektnog imovinskog cenzusa i radnoj aktivaciji korisnika. Prednacrtom Zakona o osnovama socijalne zaštite u FBiH predviđeni su jednaki iznosi socijalne pomoći za sve stanovnike. Ovako definisana zakonska odredba ima za cilj izbjegavanje dosadašnje teritorijalne diskriminacije korisnika, rasterećenje kantonalnih budžeta, i osiguravanje

---

³ „Nivo stalne novčane pomoći kreće se od 10% do 20% prosječne neto plate, ili u drugim slučajevima, stalna novčana pomoć se izračunava tako da dopuni prihod pojedinca/podrice, tako da dostigne 20% prosječne neto plate. Stalna novčana pomoć obično je prosječno manja od 100 KM mjesečno po osobi“ (Pravo na socijalnu zaštitu u Bosni i Hercegovini, Pitanja primjerenosti i jednakosti, OSCE, 2012, str. 38).

⁴ Visina novčane pomoći utvrđuje se prema broju članova porodice u procentu od 15 do 30 % prosječne neto plaće (član 24., Zakon o socijalnoj zaštiti RS-a, „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 5/93, 15/96, 110/03, 33/08, 37/12, 90/16, 94/19, 42/20).

⁵ „Jedan član porodice ostvarit će pravo na dobijanje stalne novčane pomoći ako je njegov mjesečni prihod manji od 41 KM; dva člana porodice imaju to pravo ako je njihov prihod manji od 82 KM. Iznos stalne novčane pomoći koji se dodjeljuje jednom članu porodice je 41 KM mjesečno i 49 KM mjesečno za dva člana porodice“ (Pravo na socijalnu zaštitu u Bosni i Hercegovini, Pitanja primjerenosti i jednakosti, OSCE, 2012, Siromaštvo i radničko siromaštvo u BiH, „Socijalna kriza u BiH – Siromaštvo i socijalna nejednakost – Šta da se radi?, Forum Lijeve inicijative, 2017).

⁶ Prema podacima iz 2017. godine broj korisnika stalne novčane pomoći iznosio je 13.058 (Socijalna zaštita 2012-2017., Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, str. 40).

minimumu socijalne sigurnosti svim građanima, kojima je socijalna pomoć zaista potrebna. Glavni kriterij za utvrđivanje prava na socijalnu pomoć je indirektni imovinski cenzus, kojim se vrši selekcija korisnika na bazi stvarnih potreba, a ne na osnovu statusa. Posebna pažnja se pruža radnoj aktivaciji korisnika, u cilju njihovog prelaska iz sistema pasivne socijalne zaštite u sistem aktivne socijalne zaštite (*Analiza pravnog i institucionalnog okvira u Kantonu Sarajevo u svrhu smanjivanja siromaštva i socijalne isključenosti u Kantonu Sarajevo*, Vlada Kantona Sarajevo, 2017). Iz prethodno navedenog proizlazi obaveza kontinuiranog praćenja reformskih procesa u oblasti socijalne zaštite, pri čemu je naglasak na obezbjeđivanju minimuma socijalne sigurnosti i radne aktivacije korisnika socijalne pomoći.

2. Predmet istraživanja

Istraživanje je predmetno fokusirano na socijalnu pomoć i socijalno poduzetništvo i njihov uticaj na socijalnu sigurnost građana u Bosni i Hercegovini.

Dometi ostvarivanja prava na socijalnu pomoć i realizacije socijalnog poduzetništva uslovljeni su sljedećim faktorima značajnim za predstavljanje predmeta istraživanja: podjeljenost nadležnosti u oblasti socijalne zaštite, prema Ustavu BiH između entiteta i kantona; nepostojanje jedinstvenog zakona o socijalnoj zaštiti na nivou Bosne i Hercegovine, koji bi garantovao jednakost u ostvarivanju socijalnih prava na cjelokupnoj teritoriji države; provedba reforme socijalne zaštite, naročito u pogledu definisanja socijalnog minimuma, kriterija za ostvarivanje prava na socijalnu pomoć i radne aktivacije korisnika; nedovoljni tehnički, kadrovski i materijalni kapaciteti centara za socijalni rad, kojima pripada ključna uloga u provođenju prvostepenih postupaka za ostvarivanje prava i dodjelu socijalne pomoći; nepostojanje posebne zakonske regulative u oblasti socijalnog poduzetništva; nedovoljna promocija, loša percepcija i pasivnost svih subjekata relevantnih za jačanje socijalnog poduzetništva, koje usmjereno na radnu aktivaciju korisnika socijalne pomoći omogućava između ostalog i rasterećenje budžeta u pogledu izdvajanja sredstava za socijalna davanja; nepoznavanje i nerazumijevanje činjenice da socijalno poduzetništvo predstavlja efikasan savremeni model za rješavanje problema socijalne isključenosti pripadnika marginalizovanih društvenih grupa.

Pored prethodno izloženog, predmetom istraživanja je obuhvaćen pregled stanja u oblasti socijalnog poduzetništva u zemaljama regiona (Sloveniji, Hrvatskoj i Srbiji), kao i politike Evropske unije u razvoju socijalnog poduzetništva. Komparativna analiza je omogućila prikaz

prakse pomenutih zemalja, koje u budućnosti mogu poslužiti kao putokaz za prevazilaženje postojećih nedostataka i nadogradnje sistema socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini.

2.1. Vremensko određenje predmeta istraživanja

Istraživanje je sprovedeno u toku 2019. i 2020. godine.

2.2. Prostorno određenje predmeta istraživanja

Istraživanje je sprovedeno na području Bosne i Hercegovine.

2.3. Naučno disciplinarno određenje predmeta istraživanja

Istraživanje je realizovano u okviru društvenih nauka, prije svega nauke socijalnog rada, uz korištenje saznanja drugih nauka i naučnih disciplina kao što su: pravne nauke, sociologija, psihologija, historija i druge.

Istraživanje se može okarakterisati kao intradisciplinarno, s obzirom da je realizovano u okviru društvenih i humanističkih nauka.

3. Ciljevi istraživanja

3.1. Naučni ciljevi

Prvi naučni cilj istraživanja je naučna deskripcija kojom je ukazano na uzročno-posljedične odnose ostvarivanja socijalne sigurnosti građana kroz socijalnu pomoć i radnu aktivaciju u okviru socijalnog poduzetništva. Nakon sveobuhvatne analize i naučne deskripcije izvršena je naučna klasifikacija i tipologizacija kojom su predmet istraživanja i njegove karakteristike grupisani u određene cjeline. Naučnom tipologizacijom i klasifikacijom identifikovanih faktora formirana je informaciona podloga za daljnja istraživanja. Naučnom eksplikacijom se došlo do naučnih saznanja o faktorima koji određuju socijalnu pomoć i socijalno poduzetništvo kao izvore socijalne sigurnosti.

S obzirom na društvenu situaciju, značaj i ograničenja koja socijalna pomoć ima u ostvarivanju socijalne sigurnosti građana kao naučni cilj neminovno se nametnula i naučna prognoza, u kojoj je poseban naglasak na socijalnom poduzetništvu kao načinu radne aktivacije korisnika socijalne pomoći i ostvarivanja njihove socijalne uključenosti.

3.2. Društveni ciljevi

S aspekta društvenih ciljeva, rezultati istraživanja mogu poslužiti kao:

- smjernice za poboljšanje zakonske regulative u sferi socijalne zaštite,
- smjernice za donošenje i implementaciju zakonske regulative u oblasti socijalnog poduzetništva,
- promociji socijalnog poduzetništva kao načina postizanja radne aktivacije i socijalne inkluzije, posebno pripadnika marginalizovanih društvenih grupa,
- glas onih koji se „ne čuju“ u društvu, te
- korektor postojećih praksi centara za socijalni rad.

4. Hipoteze i indikatori

4.1. Generalna hipoteza

Aktuelni koncept socijalne pomoći u Bosni i Hercegovini ne predstavlja garant socijalne sigurnosti građana. Jačanje socijalnog poduzetništva kao najobuhvatnijeg modela radne aktivacije važno je za socijalno uključivanje i socijalnu sigurnost korisnika socijalne pomoći, kao i osoba s invaliditetom. U Bosni i Hercegovini ne postoji posebna zakonska regulativa u oblasti socijalnog poduzetništva, što onemogućava njegov razvoj i implemetaciju.

4.2. Posebne hipoteze

1. Složeno ustavno uređenje Bosne i Hercegovine i nepostojanje jedinstvenog pravnog okvira u oblasti socijalne zaštite onemogućavaju ostvarivanje prava na socijalnu pomoć pod jednakim uslovima za sve građane, što dovodi do diskriminacije.

2. Socijalna pomoć u Bosni i Hercegovini ne zadovoljava osnovne egzistencijalne potrebe korisnika socijalne pomoći i ne predstavlja izvor njihove socijalne sigurnosti.

3. Postojeći sistem socijalne zaštite održava pasivni status korisnika kao primaoca novčanih naknada na ime socijalne pomoći, i ne potiče njihovu radnu aktivaciju kroz socijalno poduzetništvo.

4. Radnom aktivacijom korisnika socijalne pomoći postiže se njihova socijalna inkluzija, ekonomska sigurnost i poboljšanje sveukupnog kvaliteta života.
5. Značaj socijalnog poduzetništva se prepoznaje i u prevenciji siromaštva, nezaposlenosti i socijalne isključenosti.
6. Elementi socijalnog poduzetništva se pronalaze u radnoj aktivaciji osoba s invaliditetom.
7. Socijalno poduzetništvo je najobuhvatniji model radne aktivacije korisnika socijalne pomoći, s obzirom da nosioci socijalnog poduzetništva mogu biti subjekti iz javnog, privatnog i civilnog sektora.
8. U Bosni i Hercegovini nepostojanje posebne zakonske regulative onemogućava implemetaciju socijalnog poduzetništva kao savremenog modela radne aktivacije i socijalnog uključivanja pripadnika marginalizovanih društvenih grupa.

4.3. Indikatori

U ovom istraživanju kao indikatori korišteni su arhivska građa, dokumenti i publikacije koje sadrže materijal vezan za nastanak, kretanje i posljedice socijalnih problema u Bosni i Hercegovini, domaći i međunarodni pravni propisi u oblasti socijalne zaštite, kao i relevantni izvještaji sa pregledom stanja u pogledu ostvarivanja prava iz socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini.

Dokumenti, publikacije i pravni propisi koji direktno ili indirektno tretiraju socijalno poduzetništvo, također su poslužili kao indikatori, pri čemu je neophodno izdvojiti dokumente Evropske unije za datu oblast.

5. Način istraživanja

5.1. Tip naučnog istraživanja

Pristup predmetu istraživanja je multidisciplinarnan. Istraživanje je teorijsko - empirijsko i u cilju provjere postavljenih hipoteza implementirane su metode opštenaučnog saznanja u svim fazama istraživanja.

5.2. Metode i tehnike istraživanja

U izradi doktorske disertacije korištene su sljedeće metode i tehnike istraživanja: metoda ispitivanja, odnosno polustrukturirani intervju kao njena tehnika, analiza sadržaja dokumenata, statistička metoda, historijsko - komparativna metoda i analitičko - deduktivna metoda.

5.3. Izvori podataka

Izvori podataka su klasificirani kao empirijski (rezultati istraživanja) i teorijski (literatura, dokumenti, zakoni i izvještaji).

5.4. Struktura uzorka

Strukturu uzorka čini 368 korisnika socijalne pomoći sa područja Bosne i Hercegovine, predstavnici nadležnih entitetskih i kantonalnih resornih ministarstava, socijalni radnici, uposlenici službi za zapošljavanje, privrednih društava, preduzeća, udruženja, zadruga, kao i centara za razvoj socijalnog/društvenog poduzetništva. Uzorak je obuhvatio heterogenu grupu pojedinaca sa aspekta njihovih potreba, zahtjeva, znanja i sposobnosti.

5.5. Način prikupljanja i obrade podataka

U istraživanju su korištene sljedeće metode i tehnike prikupljanja podataka: analiza sadržaja dokumenata i metoda ispitivanja, odnosno polustrukturirani intervju kao njena tehnika.

S obzirom da je istraživanje podrazumijevalo ispitivanje stavova korisnika socijalne pomoći, polustrukturirani intervju se nametnuo kao tehnika ispitivanja zbog mogućnosti intervencije ispitivača u cilju dobijanja preciznih odgovora.

Obrada i analiza prikupljenih podataka je izvršena statističkom informatičkom obradom.

6. Naučna i društvena opravdanost istraživanja

6.1. Naučna opravdanost

Produblјivanje, proširivanje i primjenjivost naučnih saznanja o socijalnoj pomoći i socijalnom poduzetništvu sa aspekta socijalne sigurnosti građana, kao i stvaranje kritičke nadogradnje daje naučnu opravdanost ovom radu. Kritičko promatranje i usavršavanje dosadašnjih saznanja može poslužiti kao baza u naučno neistraženom području, a naučna saznanja nastala kao

rezultat provedenog istraživanja upotpuniti postojeća teorijska saznanja o predmetu istraživanja.

6.2. Društvena opravdanost

Na društvenom planu istraživanje može dati doprinos boljem prezentiranju i razumijevanju značaja koji socijalna pomoć ima u ostvarivanju socijalne (ne) sigurnosti građana u Bosni i Hercegovini. Također, istraživanje može doprinijeti promjeni percepcije društva o korisnicima socijalne pomoći, koji se najčešće kao pripadnici marginalizovanih grupa doživljavaju rasipnicima društvenog bogatstva i potrošačima novca. U tom smislu posebnu pažnju zaslužuje socijalno poduzetništvo usmjereno prema siromašnim i društveno isključenim građanima, s ciljem njihovog osnaživanja i poboljšanja kvaliteta života. Rezultati istraživanja proizašli iz teorijskih i empirijskih saznanja mogu koristiti kreatorima socijalne politike u koncipiranju i donošenju budućih strategija i zakonskih propisa, te u konačnici provedbi dugoočekivanih reformi u oblasti socijalne zaštite.

7. Kategorijalno - pojmovni sistem

7.1. Socijalna zaštita i socijalna sigurnost

„Socijalna zaštita je važan dio socijalne politike u savremenim društvima. Ona predstavlja organizovan sistem socijalne sigurnosti pojedinaca i porodica“ (Buljubašić, 2012: 17).

Pojam *socijalna zaštita* ima šire značenje od pojma *socijalne sigurnosti*. U glavne elemente socijalne sigurnosti se ubrajaju socijalno osiguranje, socijalna pomoć i univerzalna davanja, a socijalna zaštita obuhvata, pored mjera koje se odnose na materijalna davanja i socijalne usluge (Buljubašić, 2012).

Socijalna sigurnost je „ukupnost mehanizama kolektivne solidarnosti utemeljenih na redistribuciji dohotka: od zdravih prema bolesnim, od aktivnih ka umirovljenima, od zaposlenih prema nezaposlenima, od osoba bez djece ka domaćinstvima s obitelji, i u određenoj mjeri od bogatih ka siromašnim“ (Euzeby, 1997: 401). „Programi socijalne sigurnosti finansirani su ne samo obaveznim doprinosima, nego i porezima“ (Puljiz, 2005: 11,12).

Socijalna sigurnost je izraz ljudske potrebe da radi i djeluje u interakciji sa drugim ljudima u užoj ili široj socijalnoj sredini, ostvaruje svoju slobodu, svoju generičku suštinu i svoju dostojanstvenu egzistenciju (Lakićević, 2013).

7.2. Korisnici prava iz socijalne zaštite

Prema članu 12. Zakona o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom („Službene novine FBiH“, br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 7/14, 45/16) korisnici socijalne zaštite, u smislu ovog Zakona, su lica koja se nalaze u stanju socijalne potrebe i to:

- 1) djeca bez roditeljskog staranja,
- 2) odgojno zanemarena djeca,
- 3) odgojno zapuštena djeca,
- 4) djeca čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama,
- 5) lica sa invaliditetom i lica ometena u fizičkom ili psihičkom razvoju,
- 6) materijalno neosigurana i za rad nesposobna lica,
- 7) stara lica bez porodičnog staranja,
- 8) lica sa društveno negativnim ponašanjem,
- 9) lica i porodice u stanju socijalne potrebe, kojima je usljed posebnih okolnosti potreban odgovarajući oblik socijalne zaštite.

Kantonalnim propisima se može proširiti krug korisnika socijalne zaštite u skladu sa programima razvoja socijalne zaštite i specifičnim prilikama u kantonu.

Prema članu 9. Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 5/93, 15/96, 110/03, 33/08, 37/12, 90/16, 94/19, 42/20) korisnici socijalne zaštite su pojedinci, članovi porodice i porodica u cjelini, koji ostvaruju prava i usluge u skladu sa ovim Zakonom.

7.3. Socijalna pomoć

Socijalna pomoć kao element socijalne sigurnosti ima za cilj održanje ljudskog dostojanstva, smanjenje siromaštva i sprečavanje socijalne isključenosti. Načini i postupak dodjele socijalne pomoći na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine su u nadležnosti centara za socijalni rad i službi

socijalne zaštite (Kanton Sarajevo). Osnovni kriterij za dodjelu socijalne pomoći preciziran zakonima jeste kriterij provjere resursa, odnosno provjera dohotka.

Socijalna pomoć se tretira kao sekundarna socijalna mreža koja korisniku obezbjeđuje materijalnu potporu u slučajevima gubitka prava po nekom drugom osnovu kao što je npr. gubitak prava iz socijalnog osiguranja. Socijalna pomoć ovisno o dužini trajanja stanja koje je dovelo do njene realizacije može biti stalna, privremena i jednokratna.

7.4. Socijalno poduzetništvo

„Misija rješavanja socijalnih problema i kreiranja društvenih vrijednosti predstavlja osnovu svake definicije socijalnog poduzetništva“ (Singer et al., 2011: 9).

Socijalno poduzetništvo je oblik poduzetništva koji se prema strateškom dokumentu Evropa 2020. temelji na načelima socijalne, ekonomske i ekološke održivosti a kojem primarni cilj nije profit nego socijalna sigurnost i socijalna inkluzija građana (European Commission, 2010). Ono je rezultat traganja za rješavanjem problema visoke nezaposlenosti mladih osoba kroz uvođenje u svijet sa posebnim fokusom na osobe koje su iz društvenih ili ekonomskih razloga dospjele na marginu društvenih zbivanja.

Uvećanje dobiti i lična korist nisu primarna orijentacija socijalnog poduzetništva; ono je orijentisano na društvene vrijednosti, a karakterišu ga kontinuirane inovativne aktivnosti koje imaju za cilj zadovoljavanje socijalnih potreba koje društvena zajednica nije u stanju riješiti postojećim mehanizmima.

U socijalnoj zaštiti od posebnog su značaja aktivnosti koje socijalno poduzetništvo može pružiti korisnicima socijalne pomoći u razvijanju znanja i vještina koje im nedostaju, a potrebne su za povremeno ili stalno zapošljavanje iz kojeg proizilazi ekonomska i socijalna sigurnost i socijalna inkluzija.

Socijalno poduzetništvo kroz inovativne i kontinuirane aktivnosti, neovisnost o vanjskim izvorima finansiranja, samoodrživost projekata i inicijativa otklanja društvene ili ekonomske uzroke koji pojedinca ili grupu dovode u stanje socijalnog rizika. Uspješnost socijalnog poduzetništva se ne mjeri ostvarenjem profita nego brojem osoba koje su kroz socijalno poduzetništvo ostvarili bilo koji oblik zapošljavanja i povratak u društvene tokove. Socijalno poduzetništvo predstavlja efikasan mehanizam kojim marginalizovani, pasivni korisnici socijalne pomoći postaju aktivni dionici društvenih tokova.

II SIROMAŠTVO I SOCIJALNA ISKLJUČENOST

1. Teorije o siromaštvu i socijalnoj isključenosti

1.1. Pojmovno određenje, teorije i osnovni koncepti siromaštva

Na siromaštvo se sve do pojave relevantnih teorijskih promišljanja gledalo kao na božji dar ili socijalnu bolest. Teorijski pomaci u izučavanju siromaštva zabilježeni su u toku 18. vijeka, u kojem značajno mjesto zauzimaju mišljenja ekonomista poput Smitha, Maltusa i Ricarda, koji siromaštvo posmatraju kao sekularni problem. U 18. vijeku, politika i pristup siromaštvu temeljili su se na uglavnom neuspješnim zemljišnim reformama. Do pomenutog perioda u tumačenju siromaštva su se koristila četiri pristupa: „siromaštvo se prihvaća kao sveti zavjet ili tolerira kao životna nesreća, siromaštvo je problem koji se može ublažiti samo privatnom filantropijom (radom pobožnih i samilosnih ljudi), zaštitu od siromaštva može pružiti neformalni ugovor među članovima grupe, gospodar, poslodavac ili iznimno država, kada nema nikakve zaštite od siromaštva i kada prijeti opasnost fizičkom opstanku, krađa je etički prihvatljiva“ (Lipton i Ravallion, 1995, prema Šućur, 2001: 40).

U 19. vijeku se siromaštvo počinje posmatrati sa sociološkog aspekta. Do šezdesetih godina prošlog vijeka antropološka i ekonomska tumačenja siromaštva su imala prednost u odnosu na sociološka, ali je nezanemariva činjenica da je sociološki pristup pružio nove elemente u analizi siromaštva poput društvenog konteksta, društvene strukture, odnosa moći, te društvene nejednakosti.

Teorije siromaštva je uglavnom moguće podijeliti u dvije grupe: individualističke i strukturalne teorije.

Prema individualističkim teorijama za pojavu siromaštva su, s jedne strane, odgovorne same siromašne osobe, koje zbog svoje nezrelosti, društveno neodgovornog ponašanja i pogrešnih odluka ne mogu parirati normama i zahtjevima savremenog društva⁷.

S druge strane, siromaštvo se dovodi u vezu sa životnim stilom porodice, odnosno generacijskim prenosom siromaštva kao presudnim faktorom za njegovu pojavu.

---

⁷ U središtu individualističke teorije nalazi se „uticaj socijalnog darvinizma po kome su siromašni manje sposobni i manje uspješni u prilagođavanju permanentnoj borbi za opstanak i društveni razvoj“ (Lakićević i Gavrilović, 2009: 64).

U okviru individualističkih teorija najznačajnije mjesto zauzima teorija kulture siromaštva američkog antropologa Oscara Lewisa.

Strukturalne teorije polaze od stanovišta da se siromaštvo javlja kao posljedica strukturalnih nejednakosti uslovljenih ekonomskim stanjem i isključenošću sa tržišta rada. Titmuss smatra da je siromaštvo oblik odsustva blagostanja, te da ukoliko zaista postoje „gubitnici“ i „dobitnici“ u jednom društvu treba uvesti mehanizme koji će kompenzirati „nesreću“ prvih (Šućur, 2001). Nasuprot strukturalne nejednakosti, siromaštvo je moguće posmatrati u kontekstu strukturalne nepovlaštenosti, pri čemu su u fokusu koncept moći, status i klasa. Strukturalni pristup svojstven je za teoriju situacijske prisile.

1.1.1. Teorija kulture (ili subkulture) siromaštva

Posmatrajući siromaštvo kako sa naučnog, tako i sa nenaučnog aspekta često je zastupljen stav da siromašni pojedinci praktikuju poseban stil života koji se znatno razlikuje od života drugih članova društvene zajednice. Takav stil života podrazumijeva da siromašni u sličnim životnim situacijama primjenjuju slične strategije preživljavanja, te razvijaju i njeguju vlastite norme i vrijednosti. Za Harringtona (1965) siromaštvo predstavlja kulturu, instituciju i način življenja. Po njemu „biti siromašan znači biti unutrašnje otuđen, rasti u kulturi koja se u korijenu razlikuje od one koja je vladajuća u društvu“ (Harrington, 1965: 28).

Američki antropolog Oscar Lewis je pedesetih godina prošlog vijeka prvi kreirao relativno cjelovitu teoriju kulture siromaštva⁸. Lewis govori o najsiromašnijim dijelovima društva kao zasebnim potkulturama, kojima je svojstveno samoodržavanje ili samoobnavljanje. Osnovna postavka teorije upućuje na zaključak da su kultura siromaštva i siromaštvo usko povezani, međutim oni nisu sinonimi.

Siromašni pojedinci, pripadnici niže društvene klase mogu duži vremenski period živjeti u siromaštvu, a da takav način života ne „preraste“ u kulturu siromaštva, o čemu govori i Lewis u tumačenju siromaštva i same kulture siromaštva.

Teoriji kulture (subkulture) siromaštva i njenom utemeljitelju Oscaru Lewisu upućene su brojne kritike. Moguće je izdvojiti sljedeće:

- nedostatak empirijske potvrde o postojanju kulture siromaštva;

---

⁸ Pored Oscara Lewisa kao predstavnika teorije kulture siromaštva se spominje i Walter Miller. Ova dva autora „skreću pažnju istraživačima siromaštva na značaj porodičnog stila života kao faktora obnavljanja siromaštva i stvaranja njegove osobene kulture“ (Lakićević i Gavrilović, 2009: 65).

- nepostojanje adekvatne definicije kulture;
- u teoriji se ne pridaje značaj kulturnom identitetu kao važnom elementu u tumačenju kulture siromaštva;
- nejasan uticaj centralnih vrijednosti i stavova kulture siromaštva na njen generacijski prenos;
- isključiva individualna orijentiranost teorije kulture siromaštva, tj. orijentiranost na pojedinca i porodicu, uz zanemarivanje drugih faktora poput društvene organizacije, uvjerenja i institucija na nacionalnoj razini;
- nejasne granice kulture siromaštva u odnosu na veći broj pojedinaca koji žive u siromaštvu;
- dovođenje kulture siromaštva, odnosno njenih karakteristika u vezu sa isključivo siromašnim osobama;
- utjecaj kulture siromaštva na jačanje kolonijalne dominacije i zataškavanje strukturalnih izvora eksploatacije;
- loš utjecaj na pravce razvoja socijalne politike;
- identifikacija pojedinaca, porodica i lokalnih grupa kao glavnih krivaca za siromaštvo, a ne samog društva;
- nepostojanje jasnih razlika između kulture siromaštva i kulture radničke klase, kao i utjecaja koji nedostatak resursa ima na ponašanje u odnosu na druge kulturne utjecaje (Šućur, 2001).

1.1.2. Teorija začaranog kruga ili deprivacijskog kruga

Osnovna postavka teorije začaranog kruga ili deprivacijskog kruga bazirana je na shvatanju da siromaštvo rađa siromaštvo i da se ono prenosi sa generacije na generaciju. Siromaštvu je svojstven kumulativno-nasljedni karakter koji podrazumijeva gomilanje nepovoljnih životnih okolnosti koje podupiru i pojačavaju jedna drugu, sprečavajući izlazak iz začaranog kruga (Šućur, 2001). Povezanost nepovoljnih životnih okolnosti, njihovo međusobno podupiranje i pojačavanje moguće je prikazati kroz nekoliko primjera, koji ujedno predstavljaju empirijsku potvrdu začaranog kruga siromaštva: loša prehrana povezana je sa lošim stambenim prilikama, loše stambene prilike i prehrana imaju neposredan utjecaj na zdravstveno stanje, nizak stepen obrazovanja za posljedicu ima slabije plaćene poslove, ograničene mogućnosti zarađivanja i mobilnosti, a vrlo često je prisutan i nedostatak motivacije što dodatno otežava promjenu

postojeće situacije, te pojedinci često ostaju u začaranom krugu siromaštva. Pojedini autori poput Haralambosa (1989) govore o „paradoksu siromaštva“.

Siromaštvo je skupo. Skupo je, posmatrajući ga sa aspekta stanovanja i kvalitete takvog stanovanja, u centralnim dijelovima grada u odnosu na druga područja. Još jedan od pokazatelja paradoksa siromaštva je da su ponekad cijene osnovnih životnih namirnica i usluga u siromašnim sredinama veće, nego u područjima koja naseljavaju bogatiji članovi društva. Rečenica koja možda pruža i ponajbolji osvrt na prethodno izloženo glasi: „siromašni plaćaju višu cijenu zato što nemaju sredstava za nižu cijenu“ (Haralambos, 1989: 155).

Teoriji začaranog kruga ili deprivacijskog kruga su upućene i određene kritike prema kojima teorija ne objašnjava uzorke siromaštva, nego se isključivo bazira na tumačenju održavanja već postojećeg siromaštva. Townsend (1979) smatra da je ova teorija blisko povezana sa teorijom kulture siromaštva, s obzirom da siromaštvo više posmatra kao rezidualni individualni i porodični fenomen.

1.1.3. Teorija situacijske prisile

Teorija situacijske prisile je nastala kao svojevrsna reakcija na teoriju kulture siromaštva. U cilju razumijevanja osnovnih postavki teorije situacijske prisile, važno je istaknuti da ona za razliku od teorije kulture siromaštva ponašanje siromašnih pojedinaca objašnjava kao reakciju na okolnosti, tačnije na „prisilu situacije“. Ponašanje siromašnih ne predstavlja izraz odanosti kulturi kojoj pripadaju, nego je njihovo ponašanje uslovljeno određenim životnim situacijama kao što su nezaposlenost, niska primanja, bolest i drugo. Sljedeći ovakvo tumačenje moguće je zaključiti da bi prevazilaženje kriznih životnih situacija rezultiralo i promjenom ponašanja siromašnih. Također, prema teoriji situacijske prisile siromašne osobe prihvataju opće norme ponašanja i vrijednosti jednog društva jednako kao i drugi članovi društva. Zapravo je jedina razlika što siromašni nisu uvijek u mogućnosti ponašati se u skladu sa datim vrijednostima, pa se javlja raskorak između vrijednosti i ispoljenog ponašanja. Nemogućnost življenja u skladu sa datim normama i vrijednostima siromašne dovodi u položaj da stvaraju norme odgovarajuće situaciji u kojoj se nalaze.

Najpoznatiji predstavnik teorije situacijske prisile je Elliot Liebow. Liebow je proveo nekoliko istraživanja čiji su rezultati pokazali da siromašni pojedinci jednako kao i pripadnici srednje klase žele posao koji će im omogućiti veće plate i bolji status, ali ga ne uspijevaju pronaći zbog

nedovoljnog iskustva, nedostatka radnih vještina ili kvalifikacija. Također, je ustanovio da se oni jedino razlikuju po svom odnosu prema budućnosti, jer pripadnici srednje klase mogu ulagati u svoju budućnost, dok siromašnim pojedincima nedostaju sredstva i oni su prinuđeni trošiti novac kako bi preživjeli od trenutka do trenutka (Šućur, 2001). Na osnovu Liebow-ih zapažanja moguće je potvrditi prethodno izneseno da se ponašanje siromašnih ne može dovesti u vezu sa kulturnim obrascima, nego je riječ o reakciji na „prisilu situacije“.

Pozitivna kritika upućena teoriji situacijske prisile ogleda su interpretaciji uzroka siromaštva koja nije zastupljena u teoriji kulture siromaštva. Kritičari nedostatak teorije vide u simplicizmu. Prema ovoj teoriji svi pojedinci na određene okolnosti reaguju na sličan način, te se promjenom nastale situacije automatski mijenja i ponašanje osobe. Međutim, ovakva tvrdnja se ipak ne može primijeniti na sva ljudska ponašanja. S jedne strane, određena ponašanja se manifestuju kao adaptivna strategija na životne okolnosti, dok su, s druge strane, evidentna ponašanja koja se uče i posljedica su generacijskog prenosa, te za njihovu promjenu nije dovoljna samo promjena postojeće situacije (Šućur, 2001). Moguće je zaključiti da su pojedina ponašanja siromašnih češće situaciono izazvana, ali ne treba zanemariti ni činjenicu da siromaštvo može uticati na formiranje trajnijih obrazaca ponašanja.

1.1.4. Koncept potklase

Najupečatljivije rasprave o značenju termina potklasa, njegovoj zastupljenosti i kretanju u društvu vodile su se tokom osamdesetih godina u SAD-a. Brojni su se autori bavili tumačenjem potklase, ali je važno istaknuti da ne postoji jedinstvena i općeprihvaćena definicija.

Sveobuhvatnu analizu potklase pružio je Wilson koji je prvenstveno kritikovao liberalni i konzervativni pristup potklasi. Za liberalni pristup je karakteristično da se termin potklasa smatra pogrešnim, jer obuhvata različite ljude s različitim problemima, dok se u konzervativnom pristupu potklasa dovodi u vezu sa „kulturom siromaštva“. Prema Wilsonu (1987) potklasa je zapravo proizvod „socijalne transformacije geta i obuhvaća realnost koju ne opisuje donja klasa“. On navodi da je sredinom šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošlog vijeka došlo do pogoršanja socijalne situacije urbane potklase, što se ne može dovesti u vezu samo sa postojećom rasnom diskriminacijom. Pripadnici crne srednje klase su se iseljavali u druge dijelove grada, što je za posljedicu imalo naseljavanje urbanih geta od strane najnepovlaštenijih pripadnika crne populacije.

S druge strane, nastalo pogoršanje socijalnih uslova uzrokovano je ekonomskim promjenama koje su rezultirale prelaskom sa proizvodnje dobara na proizvodnju usluga, te migracijama mlađe populacije etničkih manjina sa juga SAD-a. Wilson potklasu dovodi u vezu sa socijalnom izolacijom, a ne sa kulturom siromaštva, ali je pod uticajem kritičara prihvatio i termin „geto-siromašni“. Autori poput Maseya, Eggersa i drugih uzroke koncentrisanog siromaštva vide u iseljavanju nesiromašne crne srednje i bijele radničke klase iz siromašnih područja, smanjenju mobilnosti onih koji već jesu siromašni, te rasnoj rezidencijalnoj segregaciji (Šućur, 2001). Pored SAD-a, potklase su se vremenom počele izučavati u Kanadi i Velikoj Britaniji. Za razliku od američke potklase koju čine pripadnici manjina, za kanadsku potklasu je najvećim dijelom karakteristično bijelo stanovništvo.

S obzirom da se ne može govoriti o homogenosti potklasa, važno je istaknuti da se kod njenih pripadnika radi o različitim pojedincima sa različitim problemima. Ovo upućuje na zaključak da je neophodan individualan pristup u prevazilaženju problema, te izbjegavanje primjene jedinstvenih socijalno-političkih mjera.

Bez obzira na različita teorijska promišljanja brojnih autora, moguće je zaključiti da koncept potklase pruža uvid u kretanje i trendove savremenog siromaštva, pri čemu se posebno izdvaja porast koncentrisanog urbanog siromaštva i izvan Sjeverne Amerike. U tim područjima se bilježi visoka stopa ovisnosti o društvenoj pomoći, nezaposlenost, te isključenost iz obrazovnog sistema, što predstavlja opasnost dugoročnog siromaštva. Razvoj koncepta potklase je uticao i na kreiranje programa u oblasti socijalne politike, što je naročito došlo do izražaja u američkom društvu kreiranjem „workfare“ koncepta, koji ima za cilj radnu aktivaciju korisnika socijalnih naknada. Danas se ovaj koncept primjenjuje i u mnogim evropskim državama.

1.1.5. Funkcionalistička teorija stratifikacije

Među predstavnicima funkcionalističke teorije stratifikacije se izdvajaju Parsons, Davis i Moore. Teorija je nastala „kao reakcija na marksističku teoriju klasa i klasne borbe“ (Lakićević i Gavrilović, 2009: 66). Pri definisanju pojma klase se kao relevantni uzimaju prihod, obrazovanje, pol, starost i druga statusna obilježja prema kojima se klasificiraju ljudi u savremenom društvu, a istovremeno se zanemaruje sistem društvene proizvodnje, organizacije rada i načina raspodjele društvenog bogatstva.

Moć i ugled se percipiraju kao ključni kriteriji socijalne stratifikacije, koji se ne mogu mijenjati u okviru jednog sistema. Promjene su dozvoljene jedino unutar postojećeg sistema, s tim da one ne znače i promjenu samog sistema. Takav statičan sistem karakteriše horizontalna i vertikalna mobilnost kojom se smanjuje postotak članova donje klase, a povećava broj pripadnika srednje klase u savremenom industrijskom društvu. Osnovne postavke funkcionalističke teorije stratifikacije ukazuju da se „pored svih reformi postindustrijskog kapitalizma, postojanje antagonističkih klasa i društvenih slojeva ne može ignorisati, kao ni postojanje eksploatacije siromašnih od strane bogatih“ (Lakićević i Gavrilović, 2009: 66). Nehumanistička orijentisanost teorije prema „gubitnicima“ jednog društva vidljiva je i iz promišljanja pojedinih autora poput Lipseta i Bendixa (1964) koji ističu da rješenje raslojavanja ne treba tražiti u humanizaciji društva, nego da pojedinci koji se nalaze na društvenom dnu tamo trebaju i ostati, jer je „uspinjanje“ u jednom društvu teško ostvarivo.

Zahvaljujući empirijskom i teorijskom proučavanju siromaštva nastale su brojne definicije, teorije i koncepti siromaštva koji su i danas primjenjivi. O složenosti samog fenomena siromaštva govore različiti pristupi u njegovom definisanju, kao i različite metode u njegovom mjerenju, budući da poimanje siromaštva uveliko zavisi od toga koliko je razvijeno društvo u odnosu na koje se siromaštvo istražuje i mjeri. U postojećim definicijama siromaštva često se naglašava materijalni aspekt deprivacije, odnosno kao ključni se ističe nedostatak materijalnih dobara, prije svega dohotka, neophodnih za zadovoljavanje osnovnih egzistencijalnih potreba. Međutim, pored materijalnog, uzimaju se u obzir i drugi aspekti poput socijalnih, kulturnih, a ponekad i psiholoških (Šućur, 2001). Pomenuti aspekti služe kao polazna tačka u definicijama siromaštva, pri čemu je neophodno voditi računa o relativnosti samog siromaštva.

Jedna od takvih definicija donesena je 1984. godine na nivou Evropske zajednice (današnje Evropske unije) i glasi: „Siromašnima će biti smatrane one osobe, obitelji i skupine osoba kojima su resursi (materijalni, kulturni i socijalni) tako ograničeni da ih isključuju iz minimalno prihvatljivog načina života koji uživaju države-članice“ (Ramprakash, 1994: 118, prema Šućur, 2001: 84). Nemogućnost pojedinca da živi u skladu sa prosječnim, odnosno prihvatljivim životnim standardom potrebno je posmatrati iz dva ugla. S jedne strane, pojedinac se zasigurno smatra siromašnim, ukoliko nema sredstava za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba (kao što su potreba za hranom, odjećom, stanovanjem). S druge strane, depriviranost ne mora biti nužno posljedica nedostatka materijalnih sredstava i siromaštva. Ona može biti uzrokovana bolešću, određenim pravnim zaprekama ili drugim faktorima, koji onemogućavaju ostvarivanje prihvatljivog životnog standarda u datom društvu. Promjene u pristupu siromaštvu nastale su

kao potreba da se demokratska društva percipiraju kao društva bazirana na ljudskim pravima. U Evropskoj uniji se u toku 70-tih godina u određivanju siromaštva isključivo uzimala u obzir količina materijalnih sredstava kojom pojedinci raspolažu, da bi u 90-tim godinama fokus preusmjeren na ljudska prava. Ovakva promjena nije značila obezvrjeđivanje ekonomske dimenzije siromaštva, nego je ukazala da uzrok siromaštva treba tražiti u nemogućnosti ostvarivanja osnovnih ljudskih prava, tj. socijalnih, građanskih i političkih prava.

1.1.6. Koncept apsolutnog siromaštva

U toku 19. vijeka koji karakteriše početak ozbiljnijih naučnih istraživanja siromaštva nastojala su se pronaći pouzdana mjerila siromaštva, validna za sva društva i sve periode. Na ideji čvrstih mjerila siromaštva univerzalno primjenjivih počiva koncept apsolutnog siromaštva, čiji se korijeni najprije pronalaze u radovima liječnika i stručnjaka za prehranu krajem 19. i početkom 20. vijeka. Pored toga, među značajnijim istraživačima koji su doprinijeli razvoju koncepta apsolutnog siromaštva moguće je izdvojiti Seebohma Rowntreea i Charlesa Bootha. Rowntree je smatrao siromašnim one porodice čiji prihodi nisu dovoljni za podmirivanje minimuma egzistencijalnih potreba - minimum ishrane, odijevanja, ogrijeva i stanovanja, i on takve porodice naziva primarno siromašnim (Lakićević, 2013).

O sekundarnom siromaštvu se, prema Rowntreeu može govoriti onda kada su ljudi u mogućnosti na osnovu raspoloživih resursa zadovoljiti minimalne potrebe, ali ih u tome sprečava neadekvatno ponašanje i nepravilna raspodjela sredstava (konzumiranje i ovisnost o alkoholu, kockanje i drugo). Koncept apsolutnog siromaštva baziran na fiziološkim potrebama i opstanku bio je interesantan mnogim stručnjacima. Naročito je koristio kreatorima politika, koji su na osnovu njega procjenjivali visinu prihoda koju socijalni sistem treba obezbjediti da bi se zauvijek riješio problem siromaštva. Istraživači su bili u prilici pratiti ostvarivanje ovog cilja i kretanje siromaštva u različitim društvima.

Pojedini konzervativni političari su koristeći se idejom apsolutnog siromaštva dokazivali da u razvijenim državama nema siromaštva, jer je apsolutno siromaštvo iskorijenjeno od strane socijalne države. Suprotno teorijskim uvjerenjima, u praksi je koncept apsolutnog siromaštva nadilazio granice fiziološkog opstanka, jer je „opstanak“ podrazumijevao i fizičku efikasnost⁹. Kritike upućene Rowntree-u su se prvenstveno odnosile na njegovu liniju primarnog

---

⁹Vezu između fiziološkog opstanka i fizičke efikasnosti moguće je objasniti na osnovu čovjekove potrebe za hranom. Hrana je čovjeku prijeko potrebna za preživljavanje, ali se njena važnost ogleda i u očuvanju zdravlja.

siromaštva koja garantuje fizički opstanak, ali ne nudi nikakav prihvatljiv životni dohodak. Manjkavosti koncepta apsolutnog siromaštva ogledale su se u činjenici da se čovjek ne može shvatati samo u kontekstu fiziološke efikasnosti.

Townsend i Gordon (1991) ističu da „ljudi nisu samo fizička bića; oni su društvena bića. Oni imaju obveze kao radnici, roditelji, susjedi, prijatelji i građani, i od njih se očekuje, što i oni sami žele, da tim obvezama udovolje“ (Šućur, 2001: 87). Nedostaci ovog koncepta vezani su i za postavku o univerzalnom vrednovanju osnovnih potreba (potrebe za hranom, odjećom i stanovanjem) za sve ljude i sva društva. Takva postavka je neodrživa, s obzirom da se potrebe klasificiraju prema društvenim običajima, a načini njihovog zadovoljavanja su uslovljeni mogućnostima svakog društva ponaosob. S tim u vezi je gotovo nemoguće govoriti o uspostavi apsolutnih mjerila za zadovoljavanje minimalnih potreba članova društva. Koncept apsolutnog siromaštva je upitan i zbog toga što utvrđeni kriteriji siromaštva ne prate promjene u životnom standardu, tako da se u mjerenju siromaštva uvijek polazi od prvobitno određenih kriterija.

Britanski ekonomista Amartya Sen se ne osvrće na brojne kritike upućene ovom konceptu, nego zastupa stav da se kod siromaštva prvenstveno radi o apsolutnom fenomenu. On je smatrao da se siromaštvo manifestuje kao nepobitna pojava u društvu u kojem je zabilježena glad i neuhranjenost neovisno od njegove relativne slike. Nastojao je uvesti novi koncept apsolutnog siromaštva, pri čemu se kao pokazatelji životnog standarda pojavljuju sposobnosti, umjesto materijalnih dobara i njihovih osobina. Sen (1985) u osnovne sposobnosti ubraja: zadovoljenje potrebe za hranom, izbjegavanje onih bolesti koje se mogu izbjeći, odijevanje, sklonište, kretanje, obrazovanje, živjeti bez stida, učešće u aktivnostima zajednice, samopoštovanje. Apsolutnost sposobnosti o kojima Sen govori ne podrazumijeva nemogućnost njihove varijacije između društava, nego znači da se ljudske deprivacije vrednuju u apsolutnom smislu, a ne u odnosu na deprivacije drugih u društvu. Townsend se nije slagao sa Senovim konceptom sposobnosti, jer se prema njegovom mišljenju prevelik značaj pridaje prehrani i fiziološkom opstanku, umanjujući pri tome važnost socijalnih potreba. Smatrao je da se ovdje zapravo ne radi o apsolutnim sposobnostima, jer je primjera radi za „izbjegavanje onih bolesti koje se mogu izbjeći“ neophodan napredak medicinske tehnologije. Rukovodeći se iznesenim promišljanjima, on zaključuje da su potrebe i sposobnosti socijalne konstrukcije i da svaka analiza životnog standarda mora biti bazirana na toj postavci.

1.1.7. Koncept relativnog siromaštva

S obzirom da je siromaštvo najznačajniji socijalni problem današnjice koji ne pogađa sva društva u jednakoj mjeri i neposredno zavisi od stepena ekonomskog razvoja određenog društva, u savremenoj teoriji je široko prihvaćen koncept relativnog siromaštva. Značajnija postignuća u razvoju ovog koncepta zabilježena su tokom 60-tih godina 20. vijeka. Relativno siromaštvo se mjeri u skladu sa životnim standardom koji je trenutno prihvatljiv u određenom društvu, s tim što su važeći kriteriji za određivanje siromaštva podložni promjenama. Polaznu tačku predstavlja nivo općeg blagostanja društva i činjenica da su pojedinci siromašni tek onda kada se vrši uporedba sa drugim članovima društva (Šućur, 2001). Budući da je savremeno društvo izloženo kontinuiranim promjenama očekivano je da se te promjene odražavaju na prosječni životni standard, a samim tim i na vrednovanje siromaštva.

Proizvodi i usluge koji su se nekada smatrali luksuzom (poput televizora, automobila, obrazovanja i drugih), danas predstavljaju faktore koji nužno određuju položaj pojedinca u društvu, odnosno parametre relativnog siromaštva.

Peter Townsend je prvi proveo empirijsko istraživanje siromaštva u Ujedinjenom Kraljevstvu, Na osnovu tog istraživanja je 1979. godine objavio djelo „Siromaštvo u Ujedinjenom Kraljevstvu“, u kojem je pažnju posvetio definisanju pojma relativnog siromaštva i deprivacije. On je smatrao da „za pojedince, porodice i populacione grupe može da se kaže da su siromašni kada im nedostaju sredstva za obezbjeđenje određenog načina ishrane, za učešće u pojedinim aktivnostima i za životni standard i blagodeti koje su uobičajene ili bar široko prihvaćene i podsticane od strane društva kojem pripadaju. Njihovi resursi su toliko značajno ispod nivoa koji nalaže prosječan pojedinac ili porodica da su ustvari isključeni iz uobičajenih modela življenja, običaja i aktivnosti“ (Townsend, 1979: 31).

U praksi su međutim u primjeni koncepta relativnog siromaštva evidentne određene teškoće. Problem se javlja prilikom definisanja univerzalne norme o prihvatljivom načinu života unutar jednog društva. Shvatanja članova društva o prihvatljivom životnom standardu se mogu značajno razlikovati i to na osnovu klasne, dobne, vjerske, etničke, regionalne ili druge pripadnosti. Naredni problem se s jedne strane, odnosi na komparaciju siromaštva između različitih društava (zemlje trećeg svijeta i visoko razvijena društva).

S druge strane, radi se o poteškoćama komparacije siromaštva između različitih razdoblja u istom društvu (kontinuirane promjene društvenih okolnosti i očekivanja).

Koncept relativnog siromaštva sa sobom nosi i rizik od uvećanja broja siromašnih i izjednačavanja siromaštva sa nejednakosti. S obzirom da se prosječni životni standard posmatra isključivo kroz raspodjelu dohodaka u društvu, te da se siromaštvo javlja kao posljedica takve raspodjele, relativno siromaštvo se još naziva i „siromaštvom uslijed nejednakosti“ (Šućur, 2001). Iz ovog je moguće zaključiti da bi smanjivanje dohodovnih nejednakosti u društvu rezultiralo smanjivanjem stope relativnog siromaštva.

Do sada iznesene teorijske činjenice ukazuju na to da su koncepti apsolutnog i relativnog siromaštva pod uticajem određenih ideologija, te da se njihova primjena odražava i na koncepciju socijalne politike. Pojedini autori poput Spickera (1993), koncept apsolutnog siromaštva dovode u vezu sa desnom ideologijom, dok koncept relativnog siromaštva posmatraju kroz lijevu ideologiju. Desna ideologija siromaštvu pristupa kao ograničenom fenomenu kojeg odlikuje ograničena državna intervencija. Lijeva ideologija je bazirana na stanovištu da se kod siromaštva radi o strukturnom društvenom problemu, koji polazeći od obimnosti pojave zahtjeva adekvatnu reakciju države. Pored toga, za koncept apsolutnog siromaštva se vezuje rezidualni model socijalne politike, a za koncept relativnog siromaštva institucionalni model.¹⁰

Međutim, postavlja se pitanje koliko je zapravo relevantno u tumačenju koncepta apsolutnog i relativnog siromaštva rukovoditi se isključivo idejama ljevice i desnice, kad one unutar sebe nisu jedinstvene.

Predstavljena teorijska promišljanja o konceptu apsolutnog i relativnog siromaštva su omogućila uvid u različite pristupe u njihovom tumačenju. Ona su se kretala od shvatanja koncepta apsolutnog i relativnog siromaštva na osnovu stepena zadovoljenih fizioloških potreba (odrednica za apsolutno siromaštvo) i socijalnih potreba (presudnih za mjerenje relativnog siromaštva).

Zatim slijede poimanja siromaštva u kontekstu standarda života i prava na minimalni dohodak¹¹, stavovi o sintezi apsolutnog i relativnog koncepta siromaštva¹², i na kraju negiranja samih koncepata. Koncept apsolutnog siromaštva ima svoje uporište u zemljama u tranziciji,

---

¹⁰„Rezidualni model vidi u socijalnim davanjima jednu sigurnosnu mrežu za one koji ne uspijevaju sami ili uz pomoć obitelji zadovoljiti svoje potrebe. Institucionalni model polazi od toga da se svatko može naći u oskudici u određenom vremenu (kao dijete, bolesnik, nezaposleni) i da je zadovoljavanje potreba navedenih skupina stvar društvene odgovornosti“ (Šućur, 2001: 91).

¹¹ Posmatranje siromaštva na osnovu standarda života i prava na minimalni dohodak karakteristično je za britanskog ekonomistu Anthonya Barnesu Atkinsona.

¹² Jedan od zastupnika stava o sintezi apsolutnog i relativnog koncepta je profesor Pete Alcock sa Univerziteta u Birminghamu.

koje bilježe visoku stopu siromaštva i nizak životni standard stanovništva. Za zemlje sa ostvarenim visokim standardom ovakav koncept nije relevantan.

Njih karakteriše primjena koncepta relativnog siromaštva, koji polazi od čovjekovih socijalnih potreba i njegove participacije u društvu, a ne isključivo od osnovnih životnih potreba, što je svojstveno apsolutnom pristupu.

1.1.8. Koncept relativne deprivacije

Glavne karakteristike koncepta relativne deprivacije su utemeljenost na postavkama relativnog siromaštva, te pristupanje siromaštvu kao višedimenzionalnom fenomenu. Prve ideje o konceptu relativne deprivacije se nalaze u radovima Petera Townsenda, koji smatra da se „za ljude može reći da su deprivirani ako im nedostaju određeni tipovi hrane, odjeće, stanovanja, okolinskih, obrazovnih, radnih i socijalnih uslova, aktivnosti i pogodnosti koje su uobičajene, ili barem široko odobravane i poticane u društvu kojem pripadaju“ (Townsend, 1979: 413). Deprivaciju je moguće posmatrati sa nekoliko aspekata kao što su primjerice materijalni, socijalni, zdravstveni i drugi, koji se zajednički koriste u mjerenju siromaštva.

Materijalna deprivacija se izdvaja kao najrelevantija u određivanju siromaštva, ali se ne može posmatrati odvojeno od socijalne deprivacije. Njihova korelacija se ogleda u činjenici da „socijalna pozicija ovisi o materijalnim čimbenicima, a materijalna dobra imaju određeno socijalno (simboličko) značenje“ (Hirsch, 1976, prema Šućur, 2001).

U današnjem savremenom društvu se u pozicioniranju njegovih članova sve veći značaj pridaje ugledu i moći, tako da ova dva kriterija u mjerenju siromaštva postaju skoro pa gotovo izjednačeni sa potrebom za hranom, odjećom i stanovanjem.

Upravo iz tog razloga je socijalna deprivacija postala neizostavni dio u pristupu i definisanju siromaštva. U okviru Townsendovog koncepta siromaštva predstavljena je lista od 60 pokazatelja stila života koji uključuju: „prehranu, oblačenje, gorivo i rasvjetu, kućanske aparate, stanovanje i opremljenost stana, neposrednu okolinu doma, karakteristike, sigurnost, opće radne uslove i dodatna primanja, podršku porodice, rekreaciju, obrazovanje, zdravlje i socijalne kontakte“ (Townsend, 1979: 249-251). Townsend je bio svjestan činjenice da postoje različiti, međusobno isprepleteni stilovi života. Pod „stilom života“ on nije podrazumijevao određene stvari i aktivnosti, nego tipove potrošnje i običaje koji su izraženi u socijalnoj formi. Smatrao je, da u društvu postoje pretenzije ka stvaranju difuznih kulturnih normi, te da je potrebno odrediti obrasce djelovanja i ponašanja prihvatljive za većinu članova društva. Za

pomenute općeprihvaćene obrasce je karakteristično da se mogu razlikovati u pogledu samog načina njihove primjene¹³.

Uvođenje pojma relativne deprivacije je u značajnoj mjeri doprinjelo sagledavanju siromaštva iz druge, šire perspektive, uzimajući u obzir ljudske potrebe u cjelini, te važnost kako privatnih, tako i javnih resursa (često nejednako raspoređenih) u određivanju životnog standarda. Townsend naglašava da životni standard nije isključivo definisan visinom dohotka. Zadovoljstvo životnim standardom uslovljeno je i mogućnostima ostvarivanja veće socijalne participacije, tako da se ne mora nužno odnositi na deprivirane osobe.

Mnogi autori smatraju da se Townsend fokusirao na pokazatelje koji „ne odražavaju navike većine stanovništva i ne ovise o visini dohotka nego ovise primarno o željama i navikama samih pojedinaca“ (Šućur, 2001: 94).

Neki od pokazatelja koji mogu poslužiti za razumijevanje prethodno navedenog su: odlazak na odmor u trajanju od sedam dana u posljednjih 12 mjeseci, organizovanje ručka ili užine za prijatelja ili rođaka u vlastitom domu u posljednje četiri sedmice, organizovanje rođendanske proslave (indikator koji se odnosi na djecu) i drugi¹⁴.

Townsend, rukovodeći se ovim indikatorima nije uzeo u obzir mogućnost svojevolsnog odustajanja od određenih životnih navika, nego je u siromašne osobe svrstao sve one pojedince na koje se njegovi pokazatelji stila života mogu primijeniti. Townsendov koncept siromaštva je upravo zbog njegove samovoljnosti u odabiru pokazatelja stila života pretrpio najviše kritika.

1.1.9. Novo siromaštvo

U periodu nakon Drugog svjetskog rata siromaštvo prestaje biti u fokusu kako političara, tako i naučnika/istraživača. Ovo se prije svega vezuje za industrijski razvijene zemlje, koje su u postratnom periodu (tačnije u pedesetim godinama) bile prepoznatljivije po ekonomskom prosperitetu. Ekonomski prosperitet doprinio je značajnom smanjivanju stope nezaposlenosti, poboljšanju životnog standarda većine stanovnika, a zabilježen je i rast državnih izdataka za zadovoljavanje socijalnih potreba (Šućur, 2001). Osnovni cilj nastalih društvenih promjena i napretka je bilo formiranje postindustrijskog društva, koje bi u konačnici trebalo postati društvo

---

¹³ Townsend (1979) ističe da se Božić proslavlja obično razmjenom poklona, ali to ne znači da svi trebaju razmjenjivati poklone slične vrijednosti.

¹⁴ Tri od ukupno 12 indikatora preuzeti su iz Townsendove knjige „*Poverty in the United Kingdom*“, 1979., str. 250.

srednje klase. Napredak u materijalnom smislu pružio je realne šanse i mogućnosti za smanjivanjem, pa i potpunim eliminisanjem siromaštva.

Siromaštvo se prvenstveno posmatralo u kontekstu prehrambenih normativa, jer se smatralo da bi se rješavanjem problema gladi automatski riješio i problem siromaštva.

Evidentan je bio i kontinuirani pad stope apsolutnog siromaštva, naročito u poređenju sa drugom polovinom 19. vijeka.

Proces modernizacije sa sobom je donio i „modernu“ formu siromaštva (Galbraith, 1973, prema Šućur, 2001). Zabilježene su promjene u pristupu i tumačenju siromaštva - od prvobitnog tretiranja siromaštva kao problema većine, vremenom se siromaštvo počelo posmatrati kao problem manjine. U postindustrijskom društvu ili često nazivanom „društvu obilja“ bile su zastupljene dvije kategorije siromaštva. Prva kategorija tretira siromaštvo kao siromaštvo slučaja, a druga kategorija uključuje tzv. otoke siromaštva ili „insularno siromaštvo“. Za siromaštvo slučaja je karakteristično da se ono susreće u svakom društvu, nezavisno od njegove razvijenosti.

U fokusu su karakteristike koje se mogu manifestovati kod svakog pojedinca, odnosno člana društva, kao što su: bolest, ovisnost o alkoholu i različitim psihoaktivnim supstancama, nedostatak kvalifikacija za određeni posao i slično.

Nasuprot tome, insularno siromaštvo se odnosi na zajednice u kojima su skoro svi članovi siromašni, tako da ne postoji mogućnost tumačenja siromaštva na osnovu individualnih karakteristika. Galbraith (1973) moderno siromaštvo uglavnom posmatra kroz prizmu insularnog siromaštva, koje vezuje za urbane i ruralne sirotinjske četvrti.

Međutim, i pored ekonomskog rasta i društvenog napretka u šezdesetim godinama dolazi do ponovne pojave siromaštva, naročito u SAD-a i Velikoj Britaniji. Interesantna je činjenica da siromaštvo nije evidentirano u doba ekonomske krize ili društvenih nemira, nego upravo u periodu vladajućeg blagostanja. Postavlja se pitanje koji su razlozi tome. S obzirom na ranije ustanovljenu smanjenu stopu apsolutnog siromaštva, pojedini autori razloge nastale situacije vide u relativnoj deprivaciji siromašnih. Patterson (1986) govoreći o otkriću siromaštva u šezdesetim godinama u SAD-u ističe dvije pretpostavke. Prva se odnosi na vjerovanje da bogato društvo poput američkog, uzimajući u obzir raspoložive resurse i stručnjake-ekonomiste, vrlo lako može otkloniti siromaštvo. Za drugu pretpostavku je karakterističan stav da siromaštvo predstavlja društvenu anomaliju i da njegovo postojanje nije u skladu sa moralnim postavkama bogatog društva. Pored toga, razmatraju se mogućnosti i posljedice širenja siromaštva na srednje društvene slojeve.

Do ponovne aktualizacije siromaštva u šezdesetim godinama dolazi zbog promjene u pristupu siromaštvu, i to na način da se manji značaj pridaje njegovim ekonomskim pokazateljima.

Siromaštvu se pristupa kao sociološkom i psihološkom fenomenu, što je u modernom društvu doprinjelo većoj osjetljivosti i empatičnosti po pitanju socijalnih problema, te povećanju svijesti o neravnopravnom položaju siromašnih u društvu. U sedamdesetim godinama dolazi do ekonomske recesije, koja je zahvatila većinu razvijenih zemalja, ali i do naftne krize. Ekonomska recesija dovela je do promjena u pogledu ekonomskih mogućnosti i prosperiteta razvijenih zemalja, te povećanja stope nezaposlenosti. Povećana osjetljivost i saosjećanje za siromašne i nezaposlene, koja je bila izražena u šezdesetim godinama, više nije aktuelna. Na siromašne i nezaposlene osobe se gleda kao na isključive krivce za njihov neravnopravan položaj u društvu, pa čak i krivce za postojeće nacionalne i ekonomske probleme (Šućur, 2001). Za razliku od SAD-a, u Evropi do pojave siromaštva dolazi u osamdesetim i devedesetim godinama.

U ovim godinama siromaštvom je pogođen znatno veći broj ljudi, uključivši ljude različite starosne dobi, etničke pripadnosti, kao i različite socijalne kategorije. Također, identifikuju se i do tada nezabilježene kategorije siromašnih. U ove kategorije se svrstavaju pojedinci koji ranije nisu bili siromašni, ali zbog iznenadnog gubitka posla više nisu u mogućnosti da svojoj porodici osiguraju adekvatne životne uslove. Pojava nove kategorije siromašnih se tumači nastalim promjenama u području privrede, ali i ograničenim mogućnostima države blagostanja. Povećanje stope siromaštva i detektirani uslovi života siromašnih, u toku osamdesetih godina su doveli do ponovne senzibilizacije i razumijevanja ljudi za pojedince koji žive na margini, tj. siromaštvo se počelo posmatrati kao društveni problem, a ne problem pojedinca.

Novo siromaštvo, njegovi uzroci i manifestacije su bili predmet brojnih rasprava koje su vođene od strane istraživača i naučnika, političara i političkih stranaka, medija, sindikata, pa sve do vjerskih institucija i drugih društvenih aktera.

Iz pomenutih rasprava proizlaze sljedeći zaključci:

- u razvijenim zemljama je zabilježen rast korisnika socijalne pomoći koji su primorani da žive od minimalnih naknada;
- nezaposlenost, nesigurnost radnog mjesta i siromaštvo počinju se širiti na znatno veće dijelove populacije, pri čemu su nezaobilazni i dijelovi srednje klase;
- evidentno je povećanje broja zaduženih kućanstava u pogledu troškova stanarine, režijskih ili drugih troškova;

- evidentan je i sve veći broj jednoroditeljskih porodica kojima je potrebna određena vrsta pomoći, naročito u periodu nezaposlenosti;
- kao i povećanje beskućništva kao posebno upadljivog oblika novog siromaštva, s obzirom da uključuje tradicionalno siromašne osobe i one osobe koje su to tek postale (Šućur, 2001).

Kada je riječ o pojmovnom određenju važno je istaknuti da ne postoji jedinstvena, usaglašena definicija novog siromaštva, nego se pojam koristi u nekoliko značenja. Prva tumačenja pojma novog siromaštva bazirana su na tzv. novim potrebama. „Nove potrebe“ su svojstvene onim društvima, koja su za razliku od društva blagostanja, uspjela osigurati sredstva za osnovne životne potrebe, ali i potrebe pojedinaca za društvenim odnosima i općenito participacijom u društvu.

Novo siromaštvo je značajno posmatrati i sa aspekta ekonomske krize i tehnološkog napretka. Tehnološka revolucija je doprinijela tome da prethodno obrazovanje i stečene kvalifikacije više nisu relevantne, i ne mogu parirati zahtjevima novog vremena.

Iz tog razloga se pojedinci percipiraju kao subjekti koji faktički nemaju nikakve predispozije za učešće na tržištu rada, te se svrstavaju u kategoriju novih siromašnih.

Treći pristup se temelji na stanovištu da se savremena socijalna država uspjela izboriti sa tradicionalnim siromaštvom i njemu pripadajućim socijalnim problemima. Međutim, ekonomski razvoj je doveo do promjene kulturnih vrijednosti, a posljedično i do ispoljavanja novih socio-patoloških pojava poput kriminaliteta, zloupotrebe psihoaktivnih supstanci i drugih. Ovako promijenjeni kulturno-vrijednosni obrasci i posljedice koje sa sobom nose uzimaju se kao ključni u identifikaciji uzročnih faktora novog siromaštva.

Na osnovu prethodno izloženog moguće je zaključiti da su se teorijska promišljanja o konceptu „novog“ siromaštva kretala u pravcu potvrde ili negacije njegove postojanosti u društvu uopšte, rasprava o njegovim pojavnim oblicima, te osnovnim karakteristikama. Nesporno je da je novo siromaštvo karakteristično za razvijene zemlje. Ono služi kao pokazatelj da i stanovnici ekonomski prosperitetnijih zemalja mogu živjeti u teškim uslovima izazvanim siromaštvom. Međutim, ovdje nisu u pitanju ekstremni oblici siromaštva, poput gladi ili beskućništva.

Radi se o tome da ljudi zbog gubitka posla, nemogućnosti prilagođavanja novim uslovima tržišta rada (tehnološka revolucija), smanjenih prihoda ili promijenjenih porodičnih oblika (npr. jednoroditeljske porodice), ne uspijevaju ostvariti ili zadržati zadovoljavajući nivo životnog standarda. Shodno tome, primorani su potražiti i prihvatiti pomoć u vidu socijalnih

naknada, što zasigurno ostavlja posljedice po njih kao individue, ali se negativno odražava i na njihov društveni status.

Postojeće teorije i koncepti siromaštva, kao i interpretacija njihovih karakteristika i specifičnosti doprinijele su stvaranju tipologije „osnovnih elementarnih oblika siromaštva suštinski povezanih sa specifičnom društvenom konfiguracijom: integrisanog, marginalnog i diskvalifikujućeg siromaštva“ (Filipović, 2018: 11). Na osnovu navedene klasifikacije oblika siromaštva moguće je pobliže odrediti položaj siromašnih i nesiromašnih u socijalnom sistemu, odnosno pratiti koliko su oni unutar njega ravnopravni. Za *integrisano siromaštvo* je karakteristično da siromašni u socijalnom sistemu čine većinu. Zapravo, ne postoji suštinska razlika u odnosu na ostale pripadnike sistema, nego se siromaštvo percipira kao stil života i pojava koja se prenosi sa generacije na generaciju. U tom kontekstu pojedinci, odnosno članovi ovakvo uređenog sistema nisu stigmatizovani, jer čine većinu, odnosno dominantnu društvenu grupu. Važno je istaknuti da se integrisano siromaštvo više vezuje za tradicionalna, nego moderna društva, u kojima prevladavaju bliski porodični odnosi i solidarnost. *Marginalno siromaštvo* za razliku od integrisanog uključuje pojedince koji ne čine većinu unutar socijalnog sistema. Riječ je pojedincima koji iz određenih razloga nisu u mogućnosti da se prilagode zahtjevima društva, zbog čega postaju socijalno isključenima. Ovaj oblik siromaštva najviše odgovara društvenoj konstrukciji koja je bila aktuelna 30-tih godina, ali i od sredine 40-tih do sredine 70-tih godina u zapadno-evropskim zemljama i SAD (Filipović, 2018). U pomenutim periodima je najveći izazov bio osigurati privredni rast, koji bi posljedično omogućio bolju socijalnu zaštitu i veću zaposlenost, a samim tim i smanjenje siromaštva. Do značajnijih promjena u pogledu položaja siromašnih i neprilagđenih članova društva nije došlo. Njihov težak položaj i život na margini se nisu posmatrali kao nova društvena stvarnost, nego su se više tretirali kao „zaostali“ dio društva koji ne prati njegov napredak. *Diskvalifikujuće siromaštvo* se značajno razlikuje od integrisanog i marginalnog siromaštva. Za ovaj oblik siromaštva je karakteristično da se dovodi u vezu sa pojedincima koji su prethodno bili integrisani u društveni sistem, produktivni i aktivni učesnici na tržištu rada, a sada siromašni i zavisni od novčane pomoći. Nesigurnost radnih mjesta, tehnološke promjene, i stalno rastući izazovi tržišta kod pojedinaca izazivaju strah za vlastitu i egzistenciju njihove porodice, ali i kolektivni strah i sumnju u opstanak društva izloženog konstantnim zahtjevima savremenog doba. Diskvalifikujuće siromaštvo je karakteristično za postindustrijska društva, posebno ona koja se suočavaju sa porastom stope nezaposlenosti, kao i nesigurnosti radnih mjesta (Filipović,

2018). Nezaposlenost i posljedice koje iz nje proizlaze se reflektiraju na stanje u cjelokupnom društvu, a posmatrajući ih u kontekstu pojedinca izazivaju osjećaj manje vrijednosti, gubitak samopouzdanja, povjerenja u bolje sutra, opstanak i bolje uslove života, i u konačnici rezultiraju gubitkom statusa u društvu, odnosno socijalnom isključenosti.

1.2. Mjerenje siromaštva

Postojeća teorijska promišljanja o siromaštvu pokazuju da siromaštvo nije jednostavno definisati, odnosno da su godinama unazad prisutna različita tumačenja njegove pojave. Kako siromaštvo nije lako pojmovno odrediti, tako ga nije lako ni mjeriti. O zastupljenosti siromaštva u nekom društvu moguće je saznati primjenom određenih mjerila siromaštva. Doprinos mjerila siromaštva određivanju njegove stope nije upitan. Međutim, dobiveni rezultati mjerenja ne moraju nužno garantovati tačnost podataka i stvarnu sliku kretanja ove pojave u društvu.

1.2.1. Objektivno i subjektivno mjerenje siromaštva

Objektivna mjerila omogućavaju da se siromaštvo pojedinaca posmatra na osnovu materijalnih sredstava dostupnih za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba. Ukoliko pojedinci nemaju neophodna sredstva za život i opstanak, ili su raspoloživa sredstva manja u odnosu na društvo u cjelini, oni će se smatrati siromašnima. Ovako koncipirana objektivna mjerila siromaštva podudaraju se sa stavovima zagovornika koncepta apsolutnog siromaštva. Suprotno objektivnim mjerilima, subjektivna mjerila se dovode u vezu sa relativnim siromaštvom. Ona polaze od samopercepcije pojedinca, odnosno baziraju se na tome kako pojedinac procjenjuje i doživljava svoj status u odnosu na druge. Subjektivno siromaštvo se dovodi u vezu i s objektivnim činiocima poput dohotka, veličine porodice, stambenih uslova i drugih. Jedan od autora koji se slaže sa tvrdnjom o postojanju veze između subjektivnog siromaštva i objektivnih okolnosti je i Peter Townsend. Prema Townsendu (1979) što su brojniji oblici objektivne deprivacije, brojniji su i tipovi subjektivne deprivacije.

Postavlja se pitanje koliko je zapravo ispravno ova dva pokazatelja siromaštva posmatrati kao nedvojbeno povezane i idealne. Zastupanje stava o njihovoj neraskidivoj povezanosti značilo bi da se subjektivnim i objektivnim mjerilima na isti način vrši klasifikacija svih ljudi koji žive u siromaštvu.

Međutim, vrlo lako se može desiti da pojedinci sebe percipiraju siromašnim, iako to objektivna mjerila ne pokazuju, zatim da je prema objektivnim mjerilima evidentno siromaštvo, ali

pojedinci sebe ne doživljavaju siromašnima, te da pojedinac sebe vidi siromašnim, ali ga okolina ne doživljava kao takvog (Šućur, 2001).

1.2.2. Direktno i indirektno mjerenje siromaštva

Indirektni pristup polazi od pretpostavke da je visina prihoda koja je proporcionalna liniji siromaštva u jednom društvu dovoljna za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba (ishrana, stanovanje, odjeća, obuća). Da li će ljudi raspoloživa sredstva utrošiti na pomenute osnovne potrebe, ili će naglasak pak biti na nekim drugim potrebama, stvar je ličnog izbora i nije u fokusu ovog pristupa. Prilikom indirektnog mjerenja siromaštva pojavljuju se dileme u pogledu korištenja ekonomskih izvora, tj. vrsta izvora i načina njihovog vrednovanja. U većini istraživanja je naglasak na redovnim primanjima, pri čemu se izostavljaju dodatna primanja, naturalna davanja, nepokretna imovina, kao i drugi prihodi. Postavlja se pitanje da li je moguće govoriti o pouzdanim rezultatima mjerenja siromaštva, ukoliko se kao parametar uzima samo visina dohotka? Vrlo je vjerovatno da rezultati takvog mjerenja neće pružiti pravu sliku o statusu pojedinca. Pravu sliku je moguće dobiti, ako se uzmu u obzir ukupni resursi domaćinstva, jer smanjenje dohotka u određenom prelaznom periodu ne mora automatski značiti smanjenje potrošnje, ukoliko domaćinstva raspolažu drugim sredstvima kojima mogu nadomjestiti nastali gubitak.

Drugi problem u primjeni indirektnog pristupa vezuje se za netačnost podataka o ekonomskim izvorima pojedinaca. Može se desiti da se informacije proizašle iz razgovora sa pojedincima značajno razlikuju od podataka dobivenih uvidom u njihove poreske kartice. Indirektni pristup uzima u obzir i linearnu povezanost ekonomskih resursa i životnog standarda, koja se u kontekstu pojedinaca i porodice različito tumači. Ljudi mogu raspolagati istom količinom prihoda, a da li će oni uspjeti ostvariti očekivani i za njih zadovoljavajući životni standard, ipak zavisi i od okolnosti u kojima žive. Upravo zbog toga, pored ekonomskih resursa potrebno je obratiti pažnju i na dostupnost i kvalitetu usluga socijalnih službi, zdravstvenih i obrazovnih ustanova, analizirati porodične odnose, kao i odnose sa užom i širom okolinom.

U središtu direktnog pristupa siromaštvu se nalazi životni standard pojedinca, odnosno manifestacije koje se bilježe nakon uvođenja raspoloživih prihoda u određena područja života. Direktni pristup polazi od postavke da stil života određuju društvene norme, te da su ljudi vrlo često prisiljeni prihvatati vladajuće norme, kako ne bi bili isključeni iz društva. Međutim, efekte stila života je gotovo nemoguće mjeriti u odnosu na sva njegova područja.

Isto tako, ukoliko se mjerenjem ustanovi loš utjecaj stila života na jedno područje, ne mora značiti da će se takav utjecaj reflektirati i na ostala područja (Šućur, 2001). Kritike direktnom pristupu odnose se na načine raspodjele i potrošnje raspoloživih sredstava. Može se desiti da se prihodi usmjere na područja života koja direktni pristup u mjerenju siromaštva ne tretira, što znači da načini potrošnje prije svega ovise od prioriteta pojedinaca.

Indirektni pristup svoja teorijska uporišta nalazi u apsolutnom (jednodimenzionalnom) konceptu siromaštva, dok se direktni pristup bazira na postavkama relativnog (višedimenzionalnog) koncepta. Činjenica je da postoje dileme u pogledu određivanja kriterija za mjerenje siromaštva. S jedne strane se nalazi kriterij dohotka nasuprot potrošnje, a s druge strane se kao relevantni kriteriji uzimaju zajedno dohodak i nivo deprivacije. Posmatrano sa teorijskog, ali i empirijskog aspekta istovremena primjena oba pristupa može značajno doprinijeti mjerenju siromaštva, odnosno ponuditi relevantnije podatke o njegovoj zastupljenosti.

1.2.3. Jedinice mjerenja

Mjerenju siromaštva nije moguće pristupiti bez prethodnog odabira jedinice mjerenja. Koje će jedinice biti u fokusu mjerenja zavisi od mogućnosti pristupa potrebnim podacima, vrijednosnih procjena, kao i određenih aspekata siromaštva, što u konačnici pokazuje da li je ranije definisana jedinica bila ispravna i pouzdana. U mjerenju siromaštva se prvenstveno polazi od pojedinca, porodice i domaćinstva. Siromaštvo je nesumnjivo društvena pojava, ali je važno da se u njegovom mjerenju polazi od svakog pojedinca i individualnih potreba, te sazna na koji način oni percipiraju svoj položaj u društvu. Opravdanost „određivanja“ pojedinca kao jedinice mjerenja siromaštva vezuje se i za pristup građanskog statusa i individualnih prava poput prava na minimum resursa, prava na stil života, te prava na socijalnu pomoć (Ferazzi, 1995).

Nasuprot tome, ukoliko pojedinci nisu zaposleni, a stambeni prostor dijele sa članovima porodice, ne mogu poslužiti kao validna jedinica mjerenja siromaštva, niti ovakvo mjerenje može dati pouzdane rezultate. Ovo iz razloga što pojedinci ne doprinose vlastitim sredstvima životu porodice, nego učestvuju u potrošnji sredstava osiguranih od strane drugih. U društvenim istraživanjima se domaćinstvo i porodica najčešće koriste kao jedinice mjerenja siromaštva. Domaćinstvo i porodica se često percipiraju kao sinonimi, ali oni to ne moraju biti. Poznato je da je struktura porodice sastavljena od dva ili jednog odraslog člana i djeteta ili djece, dok se domaćinstvo u odnosu na porodicu šire posmatra (ono podrazumijeva suživot

srodnika i nesrodnika). Porodica se smatra adekvatnom jedinicom mjerenja siromaštva jer se polazi od uvjerenja da članovi porodice praktikuju isti životni stil. Shodno tome, porodica zajednički raspolaže dostupnim sredstvima neophodnim za zadovoljavanje definisanih potreba, a isto tako se kao jedinka suočava i sa posljedicama siromaštva. No, i kod porodice kao jedinice mjerenja siromaštva se uočavaju određeni problemi. Prvi problem se odnosi na nejednak tretman u kontekstu ostvarivanja individualnih i porodičnih prava iz socijalne zaštite (npr. ostvarivanje prava na naknadu za vrijeme nezaposlenosti uslovljeno je visinom ukupnih porodičnih primanja, što se negativno odražava na lična prava svakog pojedinca u periodu nezaposlenosti). Problematizira se i pitanje raspodjele resursa unutar porodice. Može se desiti nesklad u distribuciji sredstava određenim članovima: djeci, ženama, pa i osobama starije životne dobi, što dovodi u pitanje njihov ravnopravan položaj. U ovom kontekstu je posebno interesantno posmatrati status djece, s obzirom da se prava (pomoć) dodijeljena djeci preusmjeravaju roditeljima.

S druge strane, razlike u distribuciji i potrošnji sredstava ne moraju nužno značiti nejednak položaj članova unutar porodice, ukoliko ih posmatramo sa aspekta potreba svakog pojedinca i njihove spremnosti da pomognu jedni drugima.

Postoje oprečna mišljenja o adekvatnosti korištenja porodice ili domaćinstva kao jedinice mjerenja. Međutim, najvažnije je zapravo odrediti koliko članovi doprinose ekonomskoj stabilnosti porodice, odnosno domaćinstva. Pri tome se ne misli samo na novčane prihode, nego i na nenovčane usluge i dobra, korištenje vremena, kućanskih aparata i prostora (Piachaud, 1982, prema Šućur, 2001), što daje kompletnu sliku životnog standarda pojedinca.

1.3. Koncept socijalne isključenosti

Proučavanje dohodovnog siromaštva se tradicionalno primarno fokusiralo na domaćinstva i pitanja distribucije, istražujući nedostatak resursa kojem bi ona bila izložena. Koncept socijalne ekskluzije pomjerio je u industrijski razvijenim zemljama fokus na socijalne odnose. Smatra se da ranjivost pojedinca ili domaćinstva, odnosno podložnost socijalnoj isključenosti, ne zavisi samo od njihovih vlastitih resursa, nego i od resursa lokalne zajednice kojoj pripadaju, a koji su im dostupni i na koje se mogu osloniti. Socijalna ekskluzija se posmatra kao slom važnih društvenih institucija koje garantuju društvenu koheziju i integraciju. Prema ovom konceptu, siromaštvo je jedna od dimenzija socijalne isključenosti, a ne nužno i jedan od njenih osnovnih elemenata. Koncept socijalne isključenosti nadovezuje se na teorijske koncepte

prema kojima je siromaštvo višedimenzionalni društveni problem. Ovaj koncept ne posmatra siromaštvo jednodimenzionalno, niti hijerarhijski, odnosno na način da je društvo raslojeno prema vertikali prema kojoj siromašni čine najniži društveni sloj. Društvena ekskluzija je prema određenim viđenjima pojava tipična za postmodernističko društvo u kojem problem više ne predstavljaju hijerarhija i nejednakost, nego horizontalna segregacija i odbijanje učešća u društvenim procesima (Touraine 1991, 1992, prema Saraceno 2001). Nastanak pojma socijalne isključenosti i sa njim povezanog teorijskog koncepta veže se za drugu polovinu 20. vijeka. Ekonomski zamah kojeg su evropske demokratske države doživjele nakon Drugog svjetskog rata ostavio je utisak da je pojava siromaštva u ovim društvima donekle prevaziđena. Međutim, ekonomski i tehnološki razvoj doveo je do pojave jedne nove kategorije siromašnih ljudi – ljudi koji bi postali siromašni usljed iznenadnog gubitka posla. Sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog vijeka, globalizacija i novi trend privatizacija, deregulacija, redukcija javnih usluga, preusmjerenje ka ciljanoj asistenciji i deregulacija tržišta rada, pratio je porast nezaposlenosti i nesigurnosti u Evropi i nesigurnosti koja je pogađala one koji su nekad uživali sigurnost zaposlenja i pripadajućih socijalnih mreža (Bhalla i Lapeyre, 1999).

Postalo je očigledno da je u ekonomski visoko razvijenim državama značajan broj građana trajno ili privremeno, istovremeno i na više načina isključeno od sudjelovanja u „društveno uobičajenom“. Socijalno isključenim se shodno ovom konceptu ne smatraju samo „uobičajeno“ marginalizovane društvene grupe i pojedinci, te koncept nadilazi i pojam materijalne deprivacije. Socijalno isključeni nisu nužno i siromašni i obrnuto, siromašni nisu nužno i socijalno isključeni. Socijalna isključenost je uvijek dvostrana pojava – podrazumijeva postojanje onih isključenih, kao i postojanje onih koji isključuju. Polazeći od pojma socijalne kohezije, socijalna ekskluzija je posljedica pokidanih socijalnih veza. Pod socijalnim vezama Winter (2007) podrazumijeva društvene odnose, institucije i imaginarne identitete koji čine društvenu koheziju, integraciju ili solidarnost¹⁵.

Rene Lenoir, francuski teoretičar, 1974. godine objavljuje djelo „Isključeni: Jedan od deset Francuza“ (*Les exclus: un Français sur dix*) u kojem se prvi puta elaborira pojam socijalne isključenosti, koji kod njega podrazumijeva hendikepirane, ovisnike, maloljetne delinkvente i devijantne grupe. Sa porašću nezaposlenosti uzrokovanom naftnim krizama 80-tih godina 20. vijeka i deindustrijalizacijom, pojam se počeo odnositi i na nezaposlene mlade osobe i starije radnike koji bi zbog nedovoljne kvalificiranosti postali isključeni sa tržišta rada. U

---

¹⁵ Više u: Silver, H., *The process of social exclusion: the dynamics of an evolving concept*, Brown University, Providence, Rhode Island, 2007.

naredne dvije decenije, sa pojavom dugotrajne nezaposlenosti, porasta beskućništva i rasizma, pojam socijalne isključenosti postao je još kompleksniji.

U anglosaksonskom naučnom diskursu i dalje se preferira izraz „potklase“ koji podrazumijeva sistemsku uskraćenost na osnovu urođenih ili pripisanih obilježja poput etniciteta ili rase, dok pojam isključenosti uskraćenost pripisuje manjku obrazovanja, kulture i načinu života.

Socijalna isključenost je višedimenzionalni fenomen koji zahtjeva multidisciplinarni pristup u proučavanju, zbog čega nije moguće dati jedinstvenu definiciju ove pojave. Burchardt i drugi (2002) daju općenitu definiciju koja glasi: „individua je socijalno isključena ako on ili ona ne sudjeluje u ključnim aktivnostima društva u kojem on ili ona žive.“, pri čemu ne daju definiciju i samih ključnih aktivnosti na koje se pozivaju, jer one nisu jedinstvene za sva društva. Definicija koja je sugerisana od strane Juliana Le Granda, istraživača koji djeluje pri Centru za analizu socijalne isključenosti sa sjedištem u Londonu uzima u obzir razliku između dobrovoljne i nedobrovoljne isključenosti, te je prema njegovom shvatanju „individua socijalno isključena ukoliko je a) on ili ona u geografskom smislu rezidentna u nekom društvu, b) on ili ona ne može sudjelovati u normalnim aktivnostima građana tog društva i c) on ili ona *želi* da učestvuje u tim aktivnostima, ali je u tome spriječena zbog faktora koji su izvan njegove ili njene kontrole“ (Burchardt, Le Grand i Piachaud, 1999: 229).

Silver (1994) u članku „Socijalna ekskluzija i socijalna solidarnost: Tri paradigme“ razlikuje tri osnovna pristupa socijalnoj isključenosti, odnosno socijalnoj inkluziji, pri čemu svaki od njih uzima u obzir tri različite teorijske perspektive, političke ideologije i tri različita nacionalna diskursa. Autorka razlikuje paradigmu o solidarnosti, paradigmu o specijalizaciji i paradigmu o monopolu od kojih svaka pronalazi različite uzroke socijalne isključenosti. U okviru paradigme o solidarnosti Silver polazi od (francuskog) republikanizma i bazirana je na međuovisnosti pojedinaca i pojedinaca i društva. Društvena integracija se ostvaruje putem višestranih odnosa između pojedinaca, društva i države. Država, jednako kao i pojedinci, dužna je starati se o održavanju solidarnosti kao jednog od ključnih elemenata društva, jer se na taj način osigurava red u društvu. Kako paradigma o solidarnosti polazi kako od individua, tako i od društvenih odnosa, ekskluzija podrazumijeva stanje u kojem su ti odnosi narušeni ili su u potpunosti prekinuti, odnosno stanje u kojem pojedinac u ovim odnosima više ne učestvuje.

Za prevazilaženje socijalne ekskluzije, odnosno postizanje socijalne integracije u ovakvim slučajevima, pored angažmana države potrebno je i da individua poduzme „solidarne“ napore za ponovo uključivanje u društvene tokove. Paradigma o specijalizaciji je utemeljena na filozofsko – teorijskom konceptu liberalizma anglosaksonskog tipa prema kojem društva čine

pojedinci sa različitim sposobnostima i interesima. Osnovni princip na kojem počiva funkcionisanje društva je podjela rada na osnovu tih sposobnosti i interesa, kao i slobodna razmjena.

U kontekstu ove paradigme, socijalna isključenost podrazumijeva da je osnovni princip slobodne razmjene narušen time što pojedinci ili grupe u njima ne učestvuju, bilo da to ne žele ili ih se u učestvovanju sprječava (Silver, 1994, prema Fink i drugi, 2010).

Za paradigmu o monopolu Silver uporište pronalazi u ideologiji evropske ljevice te je ovdje socijalna ekskluzija posljedica nastanka grupnih monopola kod kojih faktori poput klase, statusa i političke moći igraju centralnu ulogu. Time je pojam socijalne isključenosti jasno povezan sa društvenom nejednakošću, a zadatak socijalne države je da postigne ujednačavanje životnih okolnosti što se postiže kroz garanciju građanskih, političkih i socijalnih prava.

U vezi sa osnovnim elementima socijalne isključenosti koji se mogu iščitati iz raznovrsnih pokušaja definisanja, prema Room – u (1995) moguće je istaknuti njih nekoliko:

1. multidimenzionalnost – za utvrđivanje životnog standarda primjenjuje se mnoštvo indikatora,
2. dinamičnost – koncept socijalne isključenosti orijentisan je na „ulask“ i „izlask“ iz društvenih procesa,
3. prostorna dimenzija – tematiziraju se situacije iz životnog okruženja, kao npr. nedostatak resursa i utjecaj takvog stanja na pojedinca,
4. relacijski aspekt – posmatraju se socijalna integracija i participacija unutar jednog društva.¹⁶

Razvoj teorijskih razmatranja u korist socijalne isključenosti u odnosu na teorije o siromaštvu pokazao je da je zadržana razlika između siromaštva kao nedostatka materijalnih resursa, posebno dohotka, potrebnog za sudjelovanje u društvu i socijalne isključenosti koja predstavlja potpuno ili parcijalno isključenje iz bilo kojeg socijalnog, ekonomskog, političkog ili kulturnog sistema koji određuju socijalnu integraciju pojedinca u društvu (Byrne, 1999).

Socijalna isključenost se može posmatrati i kao negacija (ili nerealizacija) građanskih i socijalnih prava građana. U kontekstu građanskih i socijalnih prava, Evropska unija svim svojim građanima (ali i strancima, pod određenim uslovima) garantuje socijalna prava i životni standard, kao i pravo učestvovanja u socijalnim i profesionalnim institucijama, te je socijalno isključen onaj kome su ta prava uskraćena.

---

¹⁶ Više u: Social Exclusion Meaning, measurement and experience and links to health inequalities, A review of literature, str. 12-14. Dostupno na: https://www.who.int/social_determinants/media/sekn_meaning_measurement_experience_2008.pdf.pdf

Evropska komisija je u svom „Trećem programu za siromaštvo 1989-1994“ (*Das Dritte Armutsprogramm der EU Kommission 1989-1994*) socijalnu isključenost definisala kao odsustvo jednog ili više sljedećih sistema:

1. demokratskog sistema i pravnog poretka koji potiču integraciju građana,
2. tržišta rada koje potiče ekonomsku integraciju,
3. sistema socijalne sigurnosti koji obezbjeđuje socijalnu integraciju,
4. porodičnog i društvenog sistema koji služe interpersonalnoj integraciji.

Evropska unija je odigrala važnu ulogu u popularizaciji ovog koncepta, time što je otvorila put za ulazak koncepta socijalne isključenosti u međunarodni prostor i time što ga je, na neki način, institucionalno uvela u politički i istraživački diskurs, namećući ga zemljama s različitim jezičnim i kulturnim tradicijama (Saraceno, 2001, prema Šućur, 2006). Pojam „isključenosti“ sada je širi od prvobitne definicije francuskih autora jer je obuhvatio porast dugotrajne i opetovane nezaposlenosti, kao i rastuće nestabilnosti društvenih odnosa. Prepoznato je da zaposlenost nije bitna samo sa aspekta ostvarenja ličnog dohotka, nego da je od velikog značaja i za postojanje socijalnih mreža, osjećaja vlastite vrijednosti, te da su nezaposleni isključeni iz normalnih aktivnosti u društvu. Ovakav pristup je postepeno postajao popularan i u drugim evropskim državama da bi zatim bio usvojen i od strane Evropske zajednice, kasnije Unije (Saith, 2001). Borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti posvećeno je i posebno poglavlje strategije EU – Evropa 2020, prema kojoj je cilj udio stanovništva pogođenog ili ugroženog siromaštvom i socijalnom isključenosti smanjiti za najmanje 20 miliona ljudi do 2020. godine, o čemu će više riječi biti u nastavku ovoga rada.

Iz koncepta socijalne isključenosti proizašli su naponi ka postizanju socijalne inkluzije koja je na sveobuhvatan način podržana kroz tzv. kohezijsku politiku Evropske unije koja je, između ostalog, usmjerena i na sprečavanje svakog vida diskriminacije, borbu protiv siromaštva i socijalne ekskluzije. Ako se uzme da su siromašni istovremeno i socijalno isključeni, na osnovu čega se rizici od oskudice i njeni efekti pojačavaju, a moguće čak prenose i na naredne generacije, onda nije dovoljno da se u okviru mjera socijalne politike otklanjaju ekonomski deficiti siromašnih, nego je neophodno poduzimati sveobuhvatne mjere koje se protežu i na područje socijalne integracije, budući da je postojanje značajne i dugotrajne isključenosti u savremenom dobu, sa aspekta socijalne pravde, neodrživo (Hahn i Reinecke, 2002).

Kao što je već izloženo, stanovište o socijalnoj isključenosti vuče korijene iz evropskog, naročito francuskog diskursa prema kojem se društvo poima kao statusna hijerarhija ili skup kolektiva koji su međusobno povezani uzajamnim pravima i obavezama, a koji su dio šireg

moralnog poretka. U tom kontekstu, socijalna isključenost se posmatra kao proces kojim se ljudi otuđuju od moralnog poretka, a zadatak socijalne politike je da ih ponovo reintegrira u društvo (Saith, 2001).

Koncept države blagostanja, posebno države blagostanja skandinavskog tipa, jedan je od najznačajnijih instrumenata borbe protiv socijalne isključenosti, budući da su se u ovim društvima uspjela održati ideološka uvjerenja o potrebi inkluzije, jednakosti, pravde i dijeljenja resursa. U ovim društvima je ideja o jednakosti dominantna do tog nivoa da se pojedincima koji odstupaju od društveno uobičajenog ili „normalnog“ kroz politike države blagostanja i porezne politike nastoji obezbijediti prosječni, društveno uobičajeni, standard. Ocjena stepena socijalne isključenosti uvijek se daje uz uzimanje u obzir svih životnih okolnosti koje vladaju u životu pojedinca, porodice ili društvene grupe (Boehnke, 2001). Istovremeno, ona zavisi i od subjektivnog osjećaja pojedinca, odnosno njegovog doživljaja vlastite isključenosti iz društvenih tokova.

1.3.1. Mjerenje socijalne isključenosti

S obzirom na fluidnu prirodu pojma socijalne isključenosti kao i činjenicu da ona podrazumijeva višedimenzionalnu pojavu koja uz to predstavlja i dinamički proces nije iznenađujuće što ne postoje jedinstveni indikatori niti metodologija kojom bi se socijalna isključenost, odnosno socijalna uključenost, mjerila. Potrebno je imati u vidu da će poimanje socijalne isključenosti uveliko zavisiti i od stepena društveno – ekonomskog razvoja države u kojoj se ova pojava istražuje, odnosno mjeri, kao i da će rezultati varirati u zavisnosti od toga da li se istražuje pojedinac, domaćinstvo i/ili porodica ili društvena grupa. Značaj mjerenja socijalne isključenosti, pored identifikovanja njene rasprostranjenosti u društvu, leži prije svega u tome što se rezultati mjerenja odražavaju na kreiranje adekvatnih mjera socijalne politike pomoću kojih se postiže inkluzija i unapređuje društvena kohezija. Na globalnom nivou ne egzistiraju specifični indikatori za mjerenje ovog društvenog procesa, ali postoje indeksi ustanovljeni od strane multilateralnih međunarodnih organizacija, poput Ujedinjenih nacija, tj. UNDP - a temeljem kojih se mjere pojedini aspekti socijalne isključenosti i/ili socijalne uključenosti. U Evropskoj uniji su u primjeni posebni indikatori i pomoću njih se prati implementacija ciljeva Agende Evropa 2020, o kojoj će više riječi biti u pripadajućem poglavlju ove disertacije. Među globalno usvojene indekse pomoću kojih se mjere određeni aspekti socijalne isključenosti ubraja se Indeks humanog razvoja (Human Development Index,

nadalje: HDI), koji je u primjeni od 1990. godine. HDI se svake godine objavljuje kao dio UNDP – ovog *Izveštaja o humanom razvoju* koji obuhvata podatke o 175 od 193 članice Ujedinjenih naroda. Osnovna motivacija za razvoj HDI, prema Amartya Senu, jednom od njegovih autora, ležala je u potrebi osmišljavanja instrumenta za mjerenje stepena razvoja koji bi uključivao raznovrsnije aspekte razvoja (npr. ishrana, zdravlje, obrazovanje, slobodno vrijeme, mogućnosti samoostvarenja čovjeka i drugo) od dotadašnjih, relativno jednostavnih i jednodimenzionalnih instrumenata poput mjerenja razvoja na osnovu bruto društvenog proizvoda.

Indeks humanog razvoja uključuje tri temeljne dimenzije humanog razvoja, koje se odnose na mogućnosti koje ljudi očekuju da će ostvariti, i to:

- „očekivani životni vijek je postignut sposobnošću da se živi dug i zdrav život,
- postignuto obrazovanje se ostvaruje kroz sposobnost sticanja znanja,
- postignuti životni standard se ostvaruje kroz sposobnost da se obezbijedi pristojan prihod za život“ (Fetahagić, 2013: 3)¹⁷.

Prema posljednjem objavljenom *Izveštaju o humanom razvoju* (decembar 2019. godine), najrazvijenije države svijeta su: Norveška, Švicarska, Irska i Njemačka i spadaju u kategoriju veoma visoko razvijenih zemalja. Bosna i Hercegovina je na 75. mjestu u globalnom poretku. Pored Indeksa humanog razvoja, UNDP je razvio Indeks multidimenzionalnog siromaštva (Multidimensional Poverty Index, nadalje: MPI) koji je u upotrebi od 2010. godine i koristi se kao komplementarni indeks u odnosu na HDI. MPI multidimenzionalnu deprivaciju također mjeri u tri osnovne dimenzije humanog razvoja:

- obrazovanje (indikatori: godine školovanja, upis djece u školu),
- zdravlje (indikatori: prehrana i smrtnost djece), i
- životni standard (indikatori: električna energija, higijensko-sanitarni uslovi, voda za piće, stanovanje, sredstva za kuhanje, imovina).

Indeks multidimenzionalnog siromaštva, kako se navodi u *Izveštaju UNDP-a (Global Multidimensional Poverty Index 2019: Illuminating Inequalities)* odražava učestalost multidimenzionalne deprivacije, kao i njen intenzitet. Njegova korist se ogleda u kreiranju razumljive slike o ljudima koji žive u siromaštvu, pri čemu ovaj indeks omogućava poređenje podataka između država, regija, te na globalnom nivou. Pored toga, MPI pruža dragocjen komplementarni instrument mjerenjima baziranim na dohodovnom siromaštvu. Na nivou

---

¹⁷ Dostupno u dokumentu: Aneks 1: Pokazatelji humanog razvoja za Bosnu i Hercegovinu.

Evropske unije je od 2001. godine u primjeni harmonizirani set indikatora usvojen u belgijskom predgrađu Laekenu od strane Evropskog vijeća, koji se oslanja na ciljeve koji su se nastojali postići Lisabonskom strategijom u domenu borbe protiv siromaštva i postizanja socijalne inkluzije. Države članice su se tada usaglasile da će pokušati koordinirati evropske inkluzivne politike na nivou država članica u postizanju sljedećih zajedničkih ciljeva: povećanje zaposlenosti i dostupnosti resursa, prava, dobara i usluga, prevencija rizika od isključenosti, pomoć najranjivijim kategorijama, te mobilizacija svih relevantnih tijela neophodnih za prevazilaženje ekskluzije.

Laeken indikatori zahvataju tri nivoa:

- „deset primarnih indikatora odnosi se na siromaštvo u finansijskom smislu i materijalnu deprivaciju, zapošljavanje, zdravstvenu zaštitu i obrazovanje,
- sekundarni indikatori predstavljaju nadopunu osnovnom setu pokazatelja, ali ih elaboriraju detaljnije,
- indikatori za koje same članice odluče da ih uključe u vlastite nacionalne planove“ (Papić i Fetahagić, 2019: 13)¹⁸. Oni pokrivaju četiri važne dimenzije socijalnog uključivanja - finansijsko siromaštvo, zapošljavanje, zdravlje i obrazovanje - koje ističu višedimenzionalnu prirodu fenomena socijalne isključenosti. *Lisabonska strategija* obuhvatala je period od 2000. do 2010. godine, a nasljedila ju je *Strategija Evropa 2020* koja je kao jedan od svojih primarnih ciljeva za države članice EU odredila borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti. Cilj je u opisanom periodu broj ljudi u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti u EU smanjiti za minimalno 20 miliona. U svrhu praćenja uspješnosti u postizanju ovog cilja primjenjuje se tzv. AROPE stopa (ARPE – At risk of poverty or social exclusion). „ARPE stopa predstavlja udio ukupne populacije koja je izložena riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti i kombinira stopu rizika od siromaštva, tešku stopu materijalne uskraćenosti i udio ljudi koji žive u domaćinstvima sa vrlo niskim intenzitetom rada“ (Papić i Fetahagić, 2019: 14).¹⁹

---

¹⁸ Dostupno u dokumentu: Prema Evropskoj uniji – Ključni problemi socijalnog uključivanja u BiH.

¹⁹ Dostupno u dokumentu: Prema Evropskoj uniji – Ključni problemi socijalnog uključivanja u BiH.

1.4. Psihološke dimenzije socijalne isključenosti

U cilju adekvatnog pristupa marginalizovanim pojedincima i grupama, ali i boljeg razumijevanja njihovih osjećanja, postupaka i djelovanja u teškim životnim situacijama u radu će biti predstavljene psihološke teorije (bihevioralne i kognitivne), i teorija osnaživanja u socijalnom radu. Osnovne postavke ovih teorija će omogućiti sticanje uvida u specifičnosti svake individue u suočavanju sa negativnim događajima, te razlike u razinama motivacije za prevazilaženjem i savladavanjem određenih problema.

1.4.1. Bihevioralne teorije

U okviru bihevioralnih teorija će biti riječi o *teoriji socijalnih vještina* Petera Lewinsohna i *teoriji samokontrole* Lynn Rehm. Prema Lewinsohnoj bihevioralnoj teoriji psihičko stanje pojedinaca, odnosno manifestacija simptoma depresivnosti u kauzalnoj su vezi s interakcijom s okolinom i pozitivnim potkrepljenjima u interpersonalnim interakcijama (Vulić-Prtorić, 2004). U kontekstu razumijevanja osjećaja i položaja pripadnika marginalizovanih grupa, nužno je istaknuti da stvaranje mogućnosti za boljim životnim uslovima smanjuje osjećaj manje vrijednosti i isključenosti, te ih motiviše za učešće u životu zajednice, pri čemu je posebno naglašena uloga socijalnih vještina od kojih zavisi da li će osobe dobiti manje ili više pozitivnih potkrepljenja iz okoline. Pored teorije socijalnih vještina, značajno mjesto zauzima i teorija samokontrole Lynn Rehm. Za razliku od Lewinsohnovog fokusa na okolinske faktore, u ovoj teoriji je naglasak na unutrašnjim faktorima, na „neprilagođenim i deficitarnim načinima suočavanja sa stresom, naročito na području samoopažanja, samovrednovanja i samopotkrepljenja“ (Vulić-Prtorić, 2004: 94). Pojedinci zapažaju samo negativne događaje, previše su samokritični, za sve negativne ishode okrivljuju sebe, a pozitivne pripisuju drugima i ograničavaju sebi mogućnosti postizanja viših i dugoročnih ciljeva. Nedostatak socijalnih vještina, ali i nemogućnost izgradnje ili oskudna mreža socijalnih odnosa, rezultira nedostatkom podrške u teškim životnim situacijama, što u konačnici dovodi do apatije i demotivacije za promjenom stanja. Ovo tumačenje se može dovesti u usku vezu sa korisnicima socijalne pomoći kao ključnom interesnom skupinom, njihovim mogućnostima, sposobnostima i pristupu u rješavanju socijalnih problema.

1.4.2. Kognitivne teorije

Kada je riječ o kognitivnim teorijama važno je napomenuti da se one baziraju na percepciji, atribuciji, očekivanju i vjerovanju kao temelju u razumijevanju određenog stanja. Osnovu

Beckove kognitivne teorije čine negativni kognitivni procesi koje on naziva negativnim kognitivnim shemama ili vjerovanjima. Ove sheme „određuju način na koji osoba procjenjuje događaje i ljude oko sebe te neposredno pridonose javljanju simptoma depresije“ (Vulić-Prtorić, 2004: 95). Naglasak je stavljen na kognitivna iskrivljenja ili distorzije, preciznije negativno viđenje sebe, svijeta oko sebe i budućnosti (tzv. depresivna kognitivna trijada). Razlikuju se dvije dimenzije ličnosti presudne za razvoj depresije, a koje su povezane sa depresivnom kognitivnom trijadom. Prva dimenzija je sociotropija koja se odnosi na uspjeh u izgradnji odnosa sa drugim ljudima, a drugu, autonomiju karakteriše potreba za nezavisnošću i postizanjem uspjeha na individualnom planu. U zavisnosti od toga koja od ove dvije dimenzije prevladava i unutar koje osoba određene događaje percipira i interpretira kao neuspjeh, za posljedicu mogu imati razvoj depresivnih epizoda.

Prema *teoriji naučene bespomoćnosti* Martina Seligmana depresivne epizode i demotivacija su uzrokovani neugodnim iskustvima i traumama, čiji negativan ishod osoba nije bila u stanju kontrolisati. Upravo zbog toga se javlja sumnja da će, u slučaju ponavljanja iste ili slične situacije ishod biti drugačiji, te su očekivanja osobe uglavnom negativno orijentisana. „Ova očekivanja gubitka kontrole imaju kao posljedice deficite poznate kao deficite naučene bespomoćnosti na motivacijskom, kognitivnom i emocionalnom planu“ (Vulić-Prtorić, 2004: 99). Stanje bespomoćnosti je stepenica do pasivnosti, socijalne ekskluzije i potpunog povlačenja iz društvenih tokova. Abramson, Seligman i Teasdale su teoriju naučene bespomoćnosti proširili i nazvali je *atribucijskom teorijom bespomoćnosti*. Pod atribucijom se podrazumijevaju načini na koje osoba sebi objašnjava zbog čega se nešto dogodilo (lični ili vanjski uzroci – internalni odnosno eksternalni), hoće li se to događati i ubuduće (uzroci specifični za neku situaciju ili globalni), te koliko će trajati (stabilni uzroci nasuprot nestabilnim)“ (Vulić-Prtorić, 2004: 100). Zapravo, prema ovoj teoriji osobe postaju nezadovoljne i apatične kada teške životne situacije sagledavaju na osnovu prethodno analiziranih uzroka.

Teorija beznadnosti je produkt još jedne revizije teorije naučene bespomoćnosti, u čijoj izradi su učestvovali Lyn Abramson, Gerald Metalsky i Lauren Alloy. Teorija polazi od pitanja zbog čega pojedinci u susretu s negativnim životnim događajima postaju beznadni i depresivni, te zašto sve osobe na takve događaje ne reaguju na isti način.

Prvenstveno je potrebno uzeti u obzir:

- uzroke određenog događaja (kauzalna atribucija) i važnost samog događaja za pojedinca,

- posljedice negativnog događaja koje utiču na pojavu beznađa neovisno o kauzalnim atribucijama,
- karakteristike doživljaja vlastitog ja vezanih za određeni događaj koje podrazumijevaju beznadnost u kontekstu vjerovanja osobe da karakteristike nije moguće promijeniti, niti izbjeći i da će se reflektirati i onemogućiti uspjeh u drugim sferama života (Vulić-Prtorić, 2004).

Postavke teorije naučene bespomoćnosti, uzevši u obzir i njene proširene varijante, moguće je primijeniti i na kategoriju korisnika socijalne pomoći. Korisnici vrlo često, i pored mogućnosti promjene načina života, prvenstveno kroz uključivanje na formalno tržište rada, odlučuju ostati u pasivnom statusu i izvan društvenih tokova.

1.4.3. Teorija osnaživanja

Savremeni socijalni rad je usmjeren ka teorijama koje su fokusirane na pitanja i probleme marginalizovanih pojedinaca, grupa ili zajednica u određenom društvu. Jedna od teorija koja nastoji pružiti odgovore na ova pitanja je *teorija osnaživanja*. Ova teorija svoje korijene nalazi u djelima Paola Freirea, među kojima je najpoznatije *Pedagogija obespravljenih*²⁰. Freire je svoj rad posvetio marginalizovanim pojedincima i načinima njihovog osnaživanja, a u *Pedagogiji obespravljenih* se bavi krivcima koji čovjeka dovode u stanje obespravljenosti i imenuje one koji doprinose održavanju takvog stanja.

Osnaživanje podrazumijeva prepoznavanje izvora nemoćnosti (nemogućnost upravljanja emocijama, vještinama, znanjem ili materijalnim resursima), identifikaciju zapreka, prihvatanje sebe kao osobe sa socijalno-političkom sposobnošću, što na kraju rezultira promjenom iz pasivnog u aktivno stanje, razvijanjem samoprihvatanja, samopoštovanja i samosvijesti. O osnaživanju i njegovoj primjeni je važno govoriti i u okviru profesije socijalnog rada. U tom kontekstu, cilj osnaživanja je pomoći korisnicima da:

1. vide sebe kao uzročnog činioca u pronalaženju rješenja za vlastite probleme,
2. iskoriste znanja i vještine socijalnog radnika za svoju dobrobit,
3. prepoznaju socijalnog radnika kao sebi ravnu osobu i partnera u rješavanju problema,
4. shvate strukturu moći kao složenu i dijelom otvorenu za uticaj (Payne, 2005).

---

²⁰ Freire, P. *Pedagogija obespravljenih*. Zagreb: Odras – Održivi razvoj zajednice. 2002.

Za osnaživanje je moguće reći da se zapravo radi o procesu koji traje doživotno; on za krajnji cilj ima mobilizaciju i akciju, odnosno preduzimanje koraka koji vode ka promjeni statusa, što je od posebnog interesa kada se govori o pripadnicima marginalizovanih društvenih grupa.

2. Siromaštvo i socijalna isključenost u Bosni i Hercegovini

2.1. Socijalni problemi u Bosni i Hercegovini – analiza stvarnog stanja

Bosna i Hercegovina se u postratnim godinama suočava sa brojnim socijalnim problemima, među kojima se posebno izdvajaju siromaštvo, nezaposlenost i depopulacija.

2.1.1. Siromaštvo

Multidimenzionalnost siromaštva se posmatra kao trajna ili hronična uskraćenost resursa, sposobnosti, mogućnosti izbora, sigurnosti i moći koji su potrebni za adekvatan životni standard i ostvarenje građanskih, ekonomskih, političkih, kulturnih i socijalnih prava²¹. S tim u vezi, ljudi su siromašni ako nemaju dovoljno sredstava za svoje materijalne potrebe i ako ih uslovi isključuju iz aktivnog učešća u djelatnostima koje se smataju uobičajenim u društvu. Generalno posmatrajući, siromaštvo se dovodi u vezu sa nedostatkom dohotka i sredstava neophodnih za čovjekovu egzistenciju, gladi i neuhranjenosti, lošim zdravstvenim stanjem, ograničenim mogućnostima obrazovanja, neadekvatnim stambenim uslovima, beskućništvom, povećanom smrtnosti (posebno novorođenčadi i majki), diskriminacijom i društvenom izolacijom. Riziku od siromaštva u Bosni i Hercegovini je izložena heterogena grupa stanovništva, naročito djeca, osobe sa niskim obrazovanjem, stariji i iznemogli, stanovnici ruralnih područja, pripadnici romske populacije, osobe s invaliditetom svih kategorija, demobilisani borci, osobe sklone društveno neprihvatljivim oblicima ponašanja, korisnici prava iz socijalne zaštite, odnosno svaki pojedinac, koji se u određenom trenutku nađe u stanju socijalne potrebe. Siromaštvo pogađa nezaposlene, ali i zaposlene osobe čija primanja nisu dovoljna za zadovoljavanje životnih potreba. Siromaštvo u Bosni i Hercegovini se ispoljava i kao siromaštvo usluga i institucija. Ono je uočljiva masovna, višedimenzionalna društvena

---

²¹ *Srednjoročna razvojna strategija BiH 2004-2007, Pregled siromaštva u Bosni i Hercegovini*, Direkcija za ekonomsko planiranje Bosne i Hercegovine, 2004. Dostupno na: http://www.dep.gov.ba/dokumenti_politika/srednjorocna_razvojna_strategija/?id=36

pojava, određenog trajanja povezana sa društvenim devijacijama kao što su alkoholizam, nasilje, maloljetničko prestupništvo, prostitucija, ali i drugim socijalno-patološkim pojavama. U određenju stope siromaštva u Bosni i Hercegovini treba svakako poći od broja i strukture njenih stanovnika. Prema *Izveštaju Bosna i Hercegovina u brojevima 2018* (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2019) Bosna i Hercegovina je prema popisu iz 2013. godine imala 3.531.159 stanovnika od čega su 1.732.270 muškarci, a 1.798.889 žene. Starosna struktura ukazuje da 501.990 stanovnika čine osobe starije od 65. godina, dok starosnu grupu od 15-64 godina čini 2.845.444 stanovnika. Ograničena raspoloživost podataka u Bosni i Hercegovini određuje apsolutnu liniju siromaštva kao najpogodniji instrument za definisanje i praćenje siromaštva. Apsolutna linija siromaštva određena je prema potrošnji pojedinca bez obzira na mjesto u kojem živi. Prema podacima iz *Izveštaja o socijalnoj uključenosti BiH* (Direkcija za ekonomsko planiranje, 2017), u 2011. godini apsolutna stopa iznosila je 15%, a apsolutna linija siromaštva 238,11 KM. Podaci za apsolutnu stopu siromaštva za 2015. godinu nisu navedeni, a apsolutna linija siromaštva je u datom periodu iznosila 271 KM po članu domaćinstva. Relativna linija siromaštva određuje procent stanovnika koji se nalaze u kategoriji siromašnih, pri čemu je naglasak na uporedbi standarda različitih kategorija stanovnika u odnosu jednih prema drugim u istom društvu, te prosječnim prihodima ili potrošnji. Relativno siromašnih domaćinstava u 2011. godini je bilo 177.277 (17,2%). Relativna stopa siromaštva pojedinaca iznosila je 17,9%, a relativna linija siromaštva 416 KM. U 2015. godini ispod praga relativnog siromaštva je bilo preko 170.000 domaćinstava, relativna stopa siromaštva je smanjena u odnosu na 2011. godinu i iznosi 16,9%, a relativna linija siromaštva je određena sa 416 KM na 389 KM. Iz dostupnih podataka je vidljivo da je u 2015. godini više od pola miliona ljudi živjelo ispod praga relativnog siromaštva, a postoje indicije da ova brojka doseže i iznos od 1,5 miliona. Preko milion ostalih stanovnika živjelo je i/ili živi u stanju teške materijalne depriviranosti, sa minimalnim ili gotovo nikakvim mogućnostima za ostvarivanjem temeljnih ljudskih prava, što ih u konačnici čini socijalno isključenim. O navedenom svjedoče i podaci Saveza samostalnih sindikata Bosne i Hercegovine prema kojima je sindikalna potrošačka korpa za mjesec novembar 2020. godine iznosila 1.918,53 KM i za 139,39 KM je bila skuplja od oktobarske potrošačke korpe. Pokrivenost sindikalne potrošačke korpe sa prosječnom platom od 961 KM u Federaciji Bosne i Hercegovine (septembar 2020. godine, posljednji objavljen podatak Federalnog zavoda za statistiku) iznosila je 50,09%. Samu potrošačku korpu čine sljedeće kategorije: prehrana 46,2%, stanovanje i komunalne usluge 16,2%, higijena i održavanje zdravlja 8,0%, obrazovanje i kultura 5,7%, odjeća i obuća 10,4%,

prijevoz 7%, te održavanje domaćinstva 6,3%. Prema posljednjim podacima Saveza sindikata Republike Srpske potrošačka korpa za mjesec oktobar iznosila je 1951,18KM, a prosječna plata 964 KM, što pokriva 49,41% potrošačke korpe. Postojeći odnos prosječne plate i vrijednost i struktura potrošačke korpe ukazuju na nizak nivo životnog standarda. Oni ilustruju svakodnevnu borbu za preživljavanje socijalno ugroženih građana, u koje se prije svega ubrajaju nezaposleni, žene, starije osobe, osobe lošeg zdravstvenog stanja, samačka domaćinstva, porodice sa više djece, osobe sa nižim, ali i višim stepenom obrazovanja, mladi, kao i ekonomski aktivno stanovništvo (ovisno od ekonomskih trendova društva). Neophodno je uzeti u obzir i subjektivnu i objektivnu dimenziju siromaštva. Subjektivna dimenzija se odnosi na samoprocijenjeni osjećaj neslobode i sputanosti, odsustva blagostanja, nedostatak dostojanstva i samouvažavanja. Objektivne dimenzije siromaštva ukazuju na nedostatak sredstava i manjak mogućnosti za zadovoljenje ljudskih potreba, lišavanje i nedostupnost usluga ili institucija, te neadekvatnost obrazovanja. U tom kontekstu, važno je predstaviti nedostatke sistema socijalne i zdravstvene zaštite, kao i sistema obrazovanja.

Socijalna zaštita

Rasprostranjenost socijalnih problema uveliko ovisi od mjera socijalne politike, odnosno efikasnosti sistema socijalne zaštite. Socijalna zaštita predstavlja „važan dio socijalne politike gdje se kroz sistem mjera osigurava socijalna sigurnost pojedincima, porodicama i društvenim grupama koji nisu u stanju da bez pomoći društva osiguraju svoju egzistenciju“ (Buljubašić, 2012: 18).

Kada je riječ o sistemu socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini, njegova primarna svrha je da obezbjeđivanjem novčanih davanja i različitih usluga pomaže građanima u stanju socijalne potrebe. Međutim, njena realizacija je otežana zbog podjele nadležnosti između entiteta i kantona, kao i neujednačene zakonske regulative. Ovako (ne)uređen sistem dovodi građane u neravnopravan položaj prilikom ostvarivanja zakonom utemeljenih prava, odnosno do njihove diskriminacije po teritorijalnoj osnovi. Pored evidentnih problema u funkcionisanju samog sistema, centri za socijalni rad (njih preko 106), kao i druge ustanove socijalne zaštite pružaju usluge i pomoć različitim kategorijama korisnika. Prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine (Žene i muškarci u BiH, 2020) u 2015. godini, 561.284 osoba (bez značajnih polnih razlika) je koristilo neki od oblika socijalne zaštite, od čega 143.552

maloljetna korisnika i 417.732 punoljetna korisnika. U posmatranoj godini (2015.) je zabilježeno povećanje broja korisnika u odnosu na 2014. godinu za 10.077, dok je u 2014. godini došlo do neznatnog smanjenja u odnosu na 2013. godinu (za oko 1% u obje kategorije). Od punoljetnih korisnika najbrojniju skupinu čine osobe od 46-59 godina, od čega su skoro polovina žene, a najviše je punoljetnih korisnika (175.243) koji nemaju dovoljno prihoda za izdržavanje. U 2016. godini je bilo 542.736 korisnika prava iz socijalne zaštite, od čega 409.232 punoljetna korisnika i 133.504 maloljetna korisnika. Od punoljetnih korisnika, ponovo je najveći broj u kategoriji onih koji nemaju dovoljno prihoda za izdržavanje i njih je bilo 184.885. Tokom 2017. godine pruženo je 541.572 različitih oblika i usluga socijalne zaštite, od čega se 127.682 odnosi na maloljetne korisnike, a 413.890 na punoljetne korisnike. U odnosu na 2017. godinu u 2018. godini je zabilježen porast maloljetnih (129.673), kao i punoljetnih osoba (419.873) koje koriste neki vid socijalne zaštite, što je u ukupnom zbiru 549.546. Pri tome je važno istaknuti da materijalne naknade ne odražavaju isključivo broj korisnika socijalne pomoći, s obzirom da jedan korisnik može imati primanja po više osnova. Isto tako, smanjenje broja korisnika prava iz socijalne zaštite, ne mora nužno značiti i poboljšanje socijalnog statusa. Ono može biti i izraz nedostatka sredstava i restriktivnog odnosa prema zahtjevima korisnika. Nivo javnih izdvajanja za socijalnu zaštitu je u stalnom porastu, ali su ona nedovoljna za adekvatno funkcionisanje sistema, koji shodno tome nije u mogućnosti parirati obimu korisnika i njihovim potrebama. U 2011. godini ukupni rashodi za socijalnu zaštitu iznosili su 17,1% BDP-a, pri čemu je gornja granica rashoda obuhvatala 3,62% BDP-a. Procenat izdvojenih sredstava Bosnu i Hercegovinu svrstava u donji dio grupe zemalja sa umjerenom potrošnjom. Upoređujući podatke drugih zemalja, vidljivo je da su Bugarska 13,7%, Latvija 11,3%, Litvanija 14,6% i Rumunija 11,8% zemlje koje troše manje sredstava za socijalnu zaštitu, dok su Francuska 25,6% i Njemačka 24,6% u navedenom periodu izdvajale za istu svrhu znatno više sredstava (Finansijska statistika o vladama, Međunarodni monetarni fond, 2013.). U 2012. godini budžetski transferi za socijalnu sigurnost (stalna novčana pomoć, dječija zaštita, zaštita civilnih žrtava rata, civilne osobe sa invaliditetom, boračke naknade uključujući i ratne invalide) su iznosili 3,39% BDP - a na nivou BiH, uz znatno manja izdvajanja za neborračke naknade²². Ukupna potrošnja za socijalnu zaštitu u 2015. godini iznosila je 5 milijardi 624 miliona KM. Njen udio u bruto domaćem proizvodu je bio 19,7%,

---

²²Analiza pravnog i institucionalnog okvira u Kantonu Sarajevo u svrhu smanjivanja siromaštva i socijalne isključenosti u Kantonu Sarajevo (Vlada Kantona Sarajevo, 2017). Dostupno na: https://mrsri.ks.gov.ba/sites/mrsri.ks.gov.ba/files/analiza_pravnog_i_institucionalnog_okvira_u_kantonu_sarajevo_u_svrhu_smanjivanja_siromastva_i_socijalne_iskljucenosti_u_kantonu_sarajevo_0.pdf

što je ispod EU prosjeka - 28,4% (Demografija i socijalne statistike, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2019.). Primjera radi, u Federaciji Bosne i Hercegovine gornja granica rashoda za sektor socijalne zaštite je u 2018. godini projicirana u iznosu od 831,3 milijardi KM, u 2019. godini 843,3 milijardi i 840,2 milijardi KM u 2020. godini. Ona je za 2018. godinu imala učešće od 3,8% u BDP-u, a za 2019. godinu je povišena na 4,2% (Dokument okvirnog budžeta Federacije Bosne i Hercegovine za period 2018.-2020. i 2019.-2021., Federalno ministarstvo finansija/financija, 2017. i 2018.). U okviru *Programa ekonomskih reformi za 2019-2021. godinu*, koji je objavila Direkcija za ekonomsko planiranje Bosne i Hercegovine (2019.), predviđa se smanjenje doznaka na ime socijalne zaštite za 0,4% u odnosu na 2018. godinu. U Bosni i Hercegovini se prema podacima Centra za istraživanja i studije - GEA na socijalne transfere godišnje troši više od četiri milijarde KM, pri čemu se oko 15% ovih sredstava dodjeljuje najsiromašnijoj petini stanovništva, a više od 25% najimućnijoj petini²³. Ovakav način raspodjele sredstava dovodi u pitanje efikasnost novčanih programa socijalne zaštite, s obzirom da se prihodovna nejednakost ne smanjuje nego povećava.

Moguće je zaključiti da neadekvatna pokrivenost i ciljanje novčanih naknada, ograničene usluge, diskriminatorna praksa, komplikovane procedure za ostvarivanje prava, nejednakost, kao i slaba vertikalna i horizontalna koordinacija rada svih relevantnih institucija ukazuju na probleme sistema socijalne zaštite. Iz pomenutih problema proizlazi potreba za provedbom dugo planirane reforme sistema socijalne zaštite, koja je orijentisana ka obezbjeđivanju minimuma socijalne sigurnosti najugroženijim kategorijama, rukovodeći se prvenstveno njihovim stvarnim potrebama, a ne statusom.

Zdravstvena zaštita

Pored istaknutih problema sistema socijalne zaštite, neophodno je, osvrnuti se i na specifičnosti i poteškoće zdravstvenog sistema u Bosni i Hercegovini. Zdravstvena zaštita u Bosni i Hercegovini je u nadležnosti entiteta, kantona i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. Ovakva podjela nadležnosti direktno određuje nivo, obim i kvalitet dostupnih zdravstvenih usluga. Pristup zdravstvenim uslugama je vrlo često otežan, jer su kapaciteti medicinskog kadra znatno manji od prosjeka zemalja Evropske unije, što ujedno otežava adekvatan i pravovremen pristup pacijentima (Izveštaj o socijalnoj uključenosti BiH-Godišnji izvještaj 2017., Direkcija za

---

²³ *Socijalni transferi u BiH, Šta siromašni građani imaju od njih*. Centar za istraživanja i studije – GEA, Banja Luka, 2016. Dostupno na: <https://www.gea.ba/wp-content/uploads/2016/11/Socijalni-transferi-u-BiH.pdf>

ekonomsko planiranje, 2018). Pored toga, za zdravstveni sistem je karakteristično kontinuirano povećanje troškova, tako da su oni primjera radi u 2012. godini iznosili 2 milijarde i 468 miliona KM. U 2016. godini izdaci su dostigli iznos od 2 milijarde i 759 miliona KM, od čega su 71% bili javni, a 29% privatni (Statistika nacionalnih zdravstvenih računa 2016., Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2018). Ovako visoka, ali nedovoljna izdvajanja, nezdrav način života, korištenje legalnih sredstava ovisnosti (alkohol, duhan), neadekvatna ishrana, povećani udio starog stanovništva u ukupnom broju stanovnika) izražavaju se i kroz povećanje opće stope mortaliteta. U prvih devet mjeseci 2018. godine u Bosni i Hercegovini je umrlo 27.182 lica što u odnosu na isti period u 2017. godini (27.176) pokazuje rast broja umrlih za 0,02% (Demografija i socijalne statistike, prirodno kretanje stanovništva i brakovi, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2018). Najosjetljiviji, a ujedno i najvažniji pokazatelj zdravstvenog stanja najmlađeg dijela populacije, ali i stanovništva u cjelini je dojenačka smrtnost. Podaci iz *Izveštaja o razvoju Bosne i Hercegovine* (Godišnji izvještaj 2017., Direkcija za ekonomsko planiranje, 2018) pokazuju da je u periodu od 2006. godine (7,5 promila) do 2016. godine (5,9 promila) došlo do smanjenja stope dojenačke smrtnosti. Međutim, i pored pada, stopa je i dalje enormno visoka. U prvih devet mjeseci 2017. i 2018. godine evidentirana je smrt 134 dojenčadi (Demografija i socijalne statistike, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2017 i 2018). Suprotno tome, iz podataka Eurostata je vidljivo da je prosječna stopa dojenačke smrtnosti u Evropskoj uniji u 2017. godini iznosila 3,6 promila, što je daleko manje u poređenju sa Bosnom i Hercegovinom. Prethodno navedeni podaci ujedno predstavljaju i pokazatelje depopulacijskog procesa u Bosni i Hercegovini.

Obrazovanje

Siromaštvo i obrazovanje predstavljaju „začarani“ krug koji posljedično može voditi ka socijalnoj isključenosti. Pri tome, samo obrazovanje može biti presudno za izlaz iz socijalne izolacije. Njegova blagodanost se ogleda u pružanju šanse za pripadnost određenim socijalnim krugovima u kojima borba za egzistenciju nije jedini cilj. Riziku od siromaštva su u većoj mjeri izložene osobe koje nisu uključene u obrazovni proces, ili koje imaju završenu samo osnovnu školu. Kada je riječ o Bosni i Hercegovini, o navedenom svjedoče podaci *Ankete o potrošnji domaćinstva* (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2007) prema kojima je 33,3% stanovnika bez obrazovanja bilo izloženo riziku siromaštva, 24,2% sa osnovnim obrazovanjem, 15,5% sa srednjim obrazovanjem i izrazito manji procenat od 3,2%

stanovništva sa visokim (tercijarnim) obrazovanjem. Ovi podaci ukazuju ne samo na povezanost i uslovljenost obrazovanja i siromaštva. Oni ilustruju opravdanost ulaganja u obrazovanje svih članova društva, naročito marginalizovanih članova, koji su iz različitih razloga socijalno isključeni, ili se nalaze u riziku od isključenosti. Upravo zbog toga je 2008. godine usvojen dokument *Strateški pravci razvoja obrazovanja od strane Vijeća ministara Bosne i Hercegovine*, zatim 2010. godine *Revidirani akcioni plan Bosne i Hercegovine o obrazovnim potrebama Roma*, kao i brojne druge dokumente koji problematizuju uključivanje djece pripadnika marginalizovanih grupa u redovno obrazovanje. Ovim dokumentima su identifikovani problemi marginalizovanih društvenih grupa u obrazovanju, kao i potreba prilagodbe sistema njihovim potrebama. U Bosni i Hercegovini je obuhvat djece predškolskim obrazovanjem znatno niži nego u zemljama Evropske unije, što je moguće dovesti u vezu sa teškom materijalnom situacijom velikog broja porodica, ali i smanjenjem broja ustanova. Podaci Agencije za statistiku pokazuju da je u 2017/2018. godini zabilježen manji broj predškolskih ustanova, i to za 3,3% u odnosu na prethodnu školsku godinu. Broj upisane djece je u posmatranom periodu porastao za 3,9%, odnosno kretao se od 24.918 u 2016/2017. godini do 25.889 u 2017/2018. godini. Nakon evidentiranog smanjenja, u 2018/2019. godini došlo je do povećanja broja ustanova za realizaciju predškolskog odgoja (ukupno 359 ustanova), što u poređenju sa ranijom godinom predstavlja rast za 8,1%, a porastao je i broj upisane djece na 28.511 (Žene i muškarci u BiH, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2020). Kada je riječ o stopi upisa u osnovne i srednje škole, podaci su sljedeći:

- u školskoj 2017/2018. godini u osnovne škole je upisano 282.946 učenika, a u srednje škole 124.148 učenika;
- u školskoj 2018/2019. godini u osnovne škole je upisano 279.068, a u srednje škole 117.128.

Iz dostupnih podataka Agencije za statistiku (Žene i muškarci u BiH, 2020) je vidljivo da u obje kategorije (osnovnoškolsko i srednješkolsko obrazovanje) dolazi do pada broja upisanih učenika. U pogledu visokog obrazovanja, u 2017/2018. godini 106.200 studenata je bilo upisano na svim nivoima visokog obrazovanja²⁴, a u 2018/2019. godini taj broj je iznosio 100.760. U toku 2017. godine je diplomiralo 14.583 studenata, što je za 4,5% manje u odnosu na 2016. godinu, dok je u 2018. godini visokoškolsko obrazovanje uspješno okončalo 14.220

---

²⁴ U toku 2017/2018. godine u prvi ciklus studija je upisano 93.984 studenata (od čega je 82.926 upisano na sve godine studija, a 11.058 su bili absolventi (*Demografija i socijalne statistike*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2019.).

studenata. Navedeno jasno pokazuje da se Bosna i Hercegovina i na najvišem stepenu obrazovanja suočava sa određenim gubitkom, odnosno smanjenim brojem kako upisanih, tako i brojem studenata koji su završili započeto obrazovanje. Evaluacijom Projekta zapošljavanja i zadržavanja mladih (YERP)²⁵ je utvrđena visoka stopa djece i mladih koji ne upisuju i koji napuštaju osnovnu i srednju školu. Kao glavni uzroci nepohađanja osnovne škole navode se:

- teška ekonomska situacija u kojoj se nalazi veliki broj domaćinstava u Bosni i Hercegovini, što se direktno odražava na obrazovanje najmlađih članova društva;
- otežan pristup odgojno-obrazovnim ustanovama uslovljen životom u udaljenim mjestima (najčešće ruralnim područjima) u kojima djeci nije osiguran prevoz na relaciji kuća-škola-kuća;
- nedovoljno razvijena svijest i informisanost roditelja o potrebi obrazovanja djece, što je posebno prisutno kod roditelja s niskim nivoom obrazovanja, kao i kod roditelja koji imaju određene intelektualne teškoće;
- vrlo često osnovnu školu ne upisuju ili napuštaju djeca s određenim teškoćama u razvoju ili hroničnim bolestima zbog nemogućnosti ili nedovoljne implementiranosti inkluzivnog obrazovanja;
- djeca povratničkih porodica se također suočavaju sa problemima u procesu obrazovanja, s obzirom da ponekad nemaju mogućnosti pohađanja nastave na maternjem jeziku;
- problemi se javljaju i kod djece koja su navršila 15 godina, a nisu pohađala osnovnu školu, jer se ona školuju po principu obrazovanja odraslih;
- djeca koja su posebno ugrožena kada je riječ o obrazovanju u Bosni i Hercegovini su djeca pripadnici romske populacije. Romska djeca nisu obuhvaćena osnovnoškolskim obrazovanjem jer na „papiru“ ne postoje (vrlo često nisu upisani u matičnu knjigu rođenih), nemaju stalno mjesto boravka (njihovi roditelji se ne zadržavaju dugo na jednom mjestu), zbog tradicionalno velike stope nepismenosti roditelja ne postoji svijest o važnosti obrazovanja djece, i u konačnici romska djeca uglavnom do polaska

---

²⁵ Program *Zapošljavanje i zadržavanje mladih (YERP)* podržan od strane Fonda za dostizanje Milenijumskih razvojnih ciljeva (MDG-F) su implementirali IOM, UNDP, UNFPA, UNICEF i UNV u partnerstvu sa Ministarstvom civilnih poslova BiH, Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice BiH, entitetskim ministarstvima za rad i obrazovanje, Agencijom za statistiku BiH, entitetskim agencijama za statistiku, zavodima za zapošljavanje u cijeloj zemlji, osnovnim i srednjim školama, općinama i ruralnim zajednicama, pojedinačnim poduzećima, te udruženjima iz privatnog sektora i organizacijama civilnog društva. Iz pomenutog programa je proizašla studija *Nepohađanje i napuštanje obrazovanja* čiji je sastavni dio istraživanje djece i mladih koja ne upisuju i koja napuštaju osnovnu i srednju školu. Objavljena je u decembru 2011. godine.

u školu vrlo slabo poznaju jezike (bosanski, hrvatski i srpski jezik), što predstavlja otežavajuću okolnost u postizanju školskog uspjeha.

Kada je riječ o srednjoškolskom obrazovanju, situacija je dosta složenija, jer ono u Bosni i Hercegovini zakonom nije određeno kao obavezno (izuzev u Sarajevskom, Unsko-sanskom i Bosansko-podrinjskom kantonu u kojima su obavezna prva dva razreda). S pravim problemima se mladi koji ne upisuju ili napuštaju srednju školu suočavaju tek pri traženju zaposlenja, odnosno pokušaju izlaska na tržište rada. Primjera radi, prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine (Statistika obrazovanja, 2012) stopa prijevremenog napuštanja srednjoškolskog obrazovanja je u 2011/2012 godini iznosila 30,5%. Kao najvažniji razlog ranog napuštanja školovanja za dobnu grupu od 18-24 godina pored sukoba sa zakonom, izostanka podrške roditelja, gubitka motivacije, navodi se i siromaštvo²⁶. Prethodno navedeno ukazuje na uzročno-posljedičnu vezu između siromaštva i obrazovanja.

S jedne strane, teški materijalni uslovi, s kojima se suočava veliki broj građana Bosne i Hercegovine onemogućavaju ravnopravan pristup obrazovanju, odnosno pristup dostojan svakom građaninu. S druge strane, nemoguće je zanemariti uticaj obrazovanja na kretanje stope siromaštva.

U kojoj mjeri se nizak nivo obrazovanja dovodi u vezi sa povećanjem rizika od siromaštva vidljivo je iz sljedećeg:

- od ukupnog broja domaćinstava čiji nosilac nema nikakvu stručnu spremu 29,7 % ih je siromašno,
- stopa siromaštva je jako visoka i kod domaćinstava čiji nosilac ima završenu osnovnu školu (24,3%), a
- počinje značajno opadati tek kod domaćinstava čiji nosilac ima završenu srednju školu (12,4%) i univerzitetsko obrazovanje (4,4%).²⁷

Generalno posmatrajući, u današnjoj Bosni i Hercegovini, obrazovanje se ne vrednuje na adekvatan način. Ono ne predstavlja garant za pronalazak zaposlenja, koje bi stanovnicima osiguralo bolji životni standard, odnosno doprinijelo smanjenju siromaštva i socijalne isključenosti.

---

²⁶ Stopa ranog napuštanja škole je u 2017. godini iznosila 4,8% za žene, a 5,3% za muškarce. U 2018. godini je došlo do njenog povećanja u obe kategorije, te je za žene iznosila 5,2%, a za muškarce 5,6% (*Anketa o radnoj snazi*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2018.).

²⁷ *Anketa o potrošnji domaćinstva, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2015.* Dostupno na: http://www.bhas.ba/ankete/TB_HBS%202015_SR.pdf

2.1.2. Nezaposlenost

Nezaposlenost je jedan od problema koji je prisutan dugi niz godina u Bosni i Hercegovini i generator je brojnih drugih problema koji se javljaju na individualnom, porodičnom i društvenom nivou. Siromaštvo sa kojim je suočen veliki broj stanovništva je posljedica nemogućnosti pronalaska odgovarajućeg zaposlenja, ali i malih plata zaposlenih koje su nedovoljne za osiguranje odgovarajućeg životnog standarda. Problem malih i neredovnih zarada zaposlenih posebno je izražen u privatnom sektoru u kojem se često ne poštuju prava radnika regulisana zakonima i kolektivnim ugovorima uz skoro zanemarljivu ulogu i rezultate sindikata u zaštiti prava radnika. Veliki broj nezaposlenih svih obrazovnih nivoa značajno se odražava i na nesigurnost radnih mjesta zbog velike ponude na tržištu rada. Rezultati popisa stanovništva iz 2013. godine pokazuju da je stopa zaposlenosti u tretiranom periodu iznosila 34,6%, stopa nezaposlenosti 24%, a stopa aktivnosti 46%. Iz podataka Agencije za statistiku za isti period (Anketa o radnoj snazi, 2013) vidljive su određene razlike u odnosu na podatke dobivene popisom stanovništva. Manja odstupanja su prisutna kod stope zaposlenosti koja iznosi 32% (razlika 2,6%) i stope nezaposlenosti 27,5% (razlika 3,5%). Do značajnijeg odstupanja dolazi kod stope aktivnosti (32,5%) koja je za 13,5% manja u odnosu na prvobitne podatke. Kada je riječ o stopi nezaposlenosti, interesantano je pratiti njeno kretanje, odnosno komparirati stanje u Bosni i Hercegovini sa zemljama regiona i EU 28. Podaci Eurostata za 2015. godinu pokazuju da je stopa nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini u navedenom periodu iznosila 27,9%. Makedonija (26,1%), Srbija (17,6%), Crna Gora (17,5%) i Albanija 17,1% bilježe manju stopu nezaposlenosti, a posebno se ističu zemlje pripadnice EU 28 sa stopom nezaposlenosti od 9,6%. U navedenom periodu samo je Kosovo imalo veću nezaposlenost od Bosne i Hercegovine, i to 32,9% naspram 27,9%. U narednim godinama je prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine došlo do postepenog smanjenja stope nezaposlenosti. Podaci će radi lakšeg uvida u kretanje stope nezaposlenosti biti hronološki prikazani:

- u 2016. godini stopa nezaposlenosti je iznosila 25,4%,
- u 2017. godini je zabilježen pad stope nezaposlenosti od gotovo 5% i ona je u konačnici iznosila 20,5%,

- u 2018. godini je došlo do ponovnog smanjenja, što je procentualno značilo iznos od 18,4%, i na kraju u 2019. godini stopa nezaposlenosti je iznosila 15,7%²⁸.

U svakom od izdvojenih razdoblja, nezaposlenost je više bila zastupljena kod žena nego kod muškaraca. Nažalost, evidentirano smanjenje stope nezaposlenosti nije posljedica povećanog zapošljavanja nego intenzivnijeg smanjenja broja nezaposlenih lica u odnosu na radnu snagu (aktivno stanovništvo), dok se smanjenje ukupne radne snage djelomično vezuje za migraciju stanovništva. Problem nezaposlenosti je prije svega važno posmatrati u odnosu na mlade ljude i njihov položaj u društvu. Jasno je da pronalazak određenog zaposlenja pojedincu osigurava ekonomsku neovisnost i samostalnost, kao i zadovoljavanje psiholoških potreba za pripadanjem, druženjem, sigurnošću i samoaktualizacijom. U Bosni i Hercegovini je, međutim stvarnost drugačija. Nezaposlenost godinama predstavlja zabrinjavajuću pojavu u društvu kojoj je izložen značajan dio populacije mladih. Neadekvatan sistem obrazovanja, odnosno sistem koji ne prati potrebe tržišta rada, niti nove tehnologije se vrlo često izdvaja kao jedan od uzroka nezaposlenosti. Ovakav sistem vodi ka hiperprodukciji nepotrebne radne snage (svaka četvrta mlada osoba u Bosni i Hercegovini radi na poslovima koji nisu povezani sa njihovim formalnim obrazovanjem), praćena visokom neaktivnosti i dugotrajnom nezaposlenošću. Kako bi se riješio ovaj problem, neophodno je uskladiti obrazovanje i tržište rada uz povećanje znanja, kompetencija i vještina, što bi u konačnici rezultiralo lakšim pronalaskom radnog mjesta. Njihovo usklađivanje bi istovremeno značilo smanjivanje rizika od nezaposlenosti, siromaštva i socijalne isključenosti. U situacijama kada ne samo zbog nemogućnosti pronalazanja „bilo kakvog“ zaposlenja, nego njegovog potpunog izostanka, mladi ljudi se odlučuju na odlazak iz matične države. Prema istraživanju o mladima u Bosni i Hercegovini *Glasovi mladih* objavljenom 2012. godine, najveći broj ispitanika 65,6% napustilo bi državu radi privremenog rada, a 38,1% otišlo bi na duže vrijeme ili zauvijek. Iz rezultata je također vidljivo da ispitanici ne vjeruju da će se njihov životni standard promijeniti u naredne tri godine, bilo da je riječ o prihodima, radnom statusu, obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti, stambenom pitanju ili kvalitetu života uopšte²⁹. Podaci Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine pokazuju da bi dvije trećine mladih napustilo Bosnu i Hercegovinu zbog privremenog rada (Anketa o radnoj snazi, 2016.). Oni koji se ipak odluče za ostanak, najveće

---

²⁸ Podaci o kretanju stope nezaposlenosti se periodično predstavljaju u okviru Ankete o radnoj snazi kao zvaničnog dokumenta Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine.

²⁹ Izvještaj je rezultat saradnje agencije Prism Research, UNICEF-a i UNDP-a u okviru UN-ovog Programa zapošljavanja i zadržavanja mladih (YERP), koji zajedno provodi pet agencija UN-a (IOM, UNDP, UNFPA, UNICEF i UNV) uz podršku kroz Fond za dostizanje milenijumskih razvojnih ciljeva.

izglede imaju za pronalazak zaposlenja na neformalnom tržištu, kojeg karakterišu loši uslovi rada i niske zarade.

Moguće je izdvojiti nekoliko faktora koji ukazuju na trenutni položaj mladih na tržištu rada:

- teška ekonomska situacija, koja negativno utječe na otvaranje novih radnih mjesta;
- nedostatak radnog iskustva kod mladih, što predstavlja problem poslodavcima jer moraju uložiti više vremena i novca da bi podigli mlade novozaposlene osobe na zadovoljavajući nivo produktivnosti i omogućili im sticanje vještina potrebnih za obavljanje posla;
- zastario i nefunkcionalan obrazovni sistem koji je i dalje udaljen od potreba poslodavaca;
- pasivnost mladih, među kojima dvije trećine nezaposlenih iz niza razloga ne traže aktivno posao;
- nedostatak informacija vezanih za funkcionisanje i situaciju na tržištu rada koje bi pomogle bolju razmjenu informacija o mogućnostima zaposlenja i podstakle mobilnost radne snage, što bi dovelo do većeg broja zaposlenih mladih osoba (Mujanović, 2013)³⁰.

Navedenom se može dodati i činjenica da cjeloživotno učenje i njegov značaj nisu u fokusu mladih nezaposlenih osoba. Također, nije zanemariv ni uticaj dugotrajnog, višegeneracijskog porodičnog života i za naše prilike uobičajenog odnosa izdržavanja djece dugo nakon punoljetstva. U 2012. godini nezaposlenost mladih je iznosila 54% sa trendom rasta u prvoj polovici 2013. godine na 57,9% (South East Europe Regular Economic Report No. 4, World Bank, 2013.). U 2015. godini evidentirana je nezaposlenost od 62,3%, dok se u 2016. godini bilježi pad stope od 8% (54,3%)³¹. U sljedećim godinama je zadržan kontinuitet u smanjenju stope nezaposlenosti. U 2017. godini, ona je iznosila 45,8%, u 2018. godini 38,8%, a u 2019. godini je zabilježen pad od 5% (Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine, 2019). Alarmantni podaci o nezaposlenosti mladih ukazuju na rizik njihove izloženosti ekonomskoj i socijalnoj isključenosti, što može imati negativne socijalno-demografske posljedice. Nezaposlenost istovremeno pogađa mlade u ruralnim i urbanim sredinama i uz stambene i ekonomske probleme za posljedicu ima gubitak povjerenja u državu i planiranje budućnosti

---

³⁰ Erol Mujanović je 2013. godine objavio studiju *Nezaposlenost mladih u Bosni i Hercegovini-trenutna situacija, izazovi i preporuke*.

³¹ O zaista lošem položaju mladih na tržištu rada govori činjenica da se stopa njihove zaposlenosti nije značajno promijenila u periodu od 2013.-2016. godine. Ona je bila najniža u poređenju sa EU 28 i iznosila je svega 13,8% (*Anketa o radnoj snazi*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2016).

van Bosne i Hercegovine. Ona mlade kao najperspektivniju kategoriju svakog društva dovodi u stanje „naučene nemoći“, apatičnosti, depresivnosti i nemogućnosti da kontroliše i promijeni stanje u kome se našla. Važno je napomenuti da je pitanjima zapošljavanja i osiguranja od nezaposlenosti posvećena posebna pažnja u okviru reformskih procesa, a u cilju stvaranja socijalne sigurnosti. Ova oblast regulisana je entitetskim zakonima. U Federaciji BiH to je *Zakon o posredovanju u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba*, a u RS *Zakon o posredovanju u zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti*. Među ovim zakonima nema suštinskih razlika, ali postoje određene razlike koje se odnose na visinu uplate doprinosa za osiguranje u slučaju nezaposlenosti i vremenskog perioda isplate naknade u slučaju gubitka zaposlenja. Zakonom su propisani uslovi koji se odnose na ostvarivanje prava na novčanu naknadu u slučaju gubitka zaposlenja. Osnova za ostvarivanje ovog prava je prethodno uplaćeni doprinos za ovu vrstu osiguranja. Doprinos za osiguranje u slučaju nezaposlenosti uplaćuju poslodavci i zaposlenici i među entitetima postoji razlika u visini ovog doprinosa. U FBiH je 2%, a u RS je 1%. Novčana naknada koja se isplaćuje u slučaju gubitka zaposlenja uz ispunjavanje zakonom propisanih uslova u FBiH je ista za sve osobe i iznosi 40% od prosječne neto plate ostvarene u FBiH u posljednja tri mjeseca. U RS postoje razlike u iznosima i za osobe do deset godina staža osiguranja iznosi 35% od prosječne plate koju je ta osoba ostvarila u posljednja tri mjeseca prije gubitka zaposlenja, a za osobe preko deset godina je 40%.

2.1.3. Depopulacija

Iseljavanje stanovništva je trend koji je karakterističan za Bosnu i Hercegovinu, ali i druge zemlje Balkana. Negativni trendovi, koji su počeli šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog vijeka, intenzivirani su tokom ratnih godina i nastavljeni do danas. Sama emigracija ima dvojak efekt. Negativna strana se ogleda u gubitku radno sposobnog stanovništva, dok se pozitivan efekat vezuje za pronalaženje bolje plaćenog radnog mjesta, što posljedično doprinosi ličnom rastu i razvoju, boljoj finansijskoj situaciji, kao i životnom standardu. Međutim, zbog kontinuiranog iseljavanja država je ostala bez mladog i radno sposobnog stanovništva, čiji je kako intelektualni, tako i reproduktivni potencijal propustila iskoristiti za vlastiti prosperitet. Ovo ujedno upućuje i na iscrpljenost biološke osnove zemlje. Prema popisu iz 1991. godine u Bosni i Hercegovini je živjelo 4,37 miliona stanovnika. Pet godina kasnije taj broj se smanjio na 3,9 miliona. U godinama nakon rata se kontinuirano bilježi pad broja stanovnika, tako da je u periodu od 2013. do 2020. godine zemlju napustilo oko 500.000 građana (prema popisu

stanovništva iz 2013. godine u Bosni i Hercegovini je živjelo 3,5 miliona stanovnika)³². Kako bi se dobili što realniji podaci o demografskim promjenama u Bosni i Hercegovini vršeno je upoređivanje rezultata *Ankete o radnoj snazi* iz 2013. i 2018. godine. Promjene se ogledaju u smanjenju broja stanovnika mlađih od 15 godina, radno sposobnog stanovništva od 15-64 godina, a evidentna je i stagnirajuća zaposlenost. U periodu od 2013-2015. godine kategorija stanovnika mlađih od 15 godina je doživjela pad za 32,5%, broj radno sposobnog stanovništva je smanjen sa 2.598.000 na 2.396.000³³, a stopa zaposlenosti iznosila je oko 822.000.

U 2019. godini stopa rasta stanovništva je iznosila -0,05%. Prema predviđanjima Svjetske banke ova stopa će do 2050. godine porasti na -0.63%, a broj stanovnika uz narastajuće iseljavanje pasti ispod tri miliona³⁴. Još dramatičnije izgledaju podaci o stopi ukupnog fertiliteta. Najveća stopa fertiliteta zabilježena je u 2012. godini i iznosila je 1,35. U narednim godinama je uglavnom evidentiran pad stope fertiliteta, tako da je 2013. godine iznosila 1,28, 2014. godine 1,26, 2015. godine 1,24, 2016. godine 1,26 i 2017. godine također 1,26 (Bosna i Hercegovina u brojevima 2018., Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2019). Prema posljednjim analizama Svjetske banke, stopa fertiliteta u 2019. godini u Bosni i Hercegovini iznosila je 1,4. Poređenja radi, u Evropi najvišu stopu fertiliteta bilježi Francuska s 1,92 djece po ženi. Kako bi se održala prosta reprodukcija stanovništva stopa fertiliteta trebala bi iznositi 2,1, a stopa fertiliteta u Bosni i Hercegovini je za oko 40% ispod praga za prostu reprodukciju. Ovo naravno ima za posljedicu promjenu strukture preostalog stanovništva Bosne i Hercegovine. Prema popisu iz 2013. godine 501.996 stanovnika pripadalo je dobnoj skupini starijih od 65 godina, a prosječna starost iznosila je 39,5 godina. Promjena strukture stanovništva sa povećanjem udjela starijeg stanovništva zahtjeva poboljšanje kvaliteta usluga socijalne zaštite, povećanje izdataka za zdravstvenu zaštitu, kao i materijalnih naknada, s obzirom da se uglavnom radi o penzionerima sa minimalnim primanjima. Za korekciju negativnih demografskih kretanja potrebne su dvije generacije. Kako bi se u budućnosti

---

³² Prema podacima Eurostata tokom 2018. godine 53.520 državljana Bosne i Hercegovine je dobilo prvu boravišnu dozvolu u nekoj od zemalja članica EU, od čega ih 16.523 emigriralo u SR Njemačkoj. Broj boravišnih dozvola u 2017. godini iznosio je 26.395, odnosno 17.155 manje u odnosu na 2018. godinu.

³³ U publikaciji Prema Evropskoj uniji – Ključni problemi socijalnog uključivanja u BiH (Papić, Fetahagić, 2019) navodi se da je udio mlađih u ukupnom broju stanovnika smanjen u periodu od pet godina sa 22 % na 16% uz negativan prirodni priraštaj sa 35000 više umrlih nego rođenih. Odlazak mladih radno sposobnih i kvalificiranih kadrova dovodi se u vezu sa političkom nestabilnosti i pravnom neizvjesnosti. Jedan od razloga odlaska iz Bosne i Hercegovine jeste i nezaposlenost. Ovaj trend odlaska državljana Bosne i Hercegovine je u stalnom porastu što zajedno sa podacima o smanjenju prirodnog priraštaja stanovništva i izostanak populacijske politike ilustrira sumornu budućnost Bosne i Hercegovine.

³⁴ Podaci o stopi rasta stanovništva dostupni su na stranici Svjetske banke:
<https://worldpopulationreview.com/countries/bosnia-and-herzegovina-population/>

reducirali negativni demografski trendovi nužno je osigurati perspektivu svim građanima, što za cilj ima njihov ostanak u Bosni i Hercegovini i doprinos njenom prosperitetu. Perspektiva se prvenstveno ogleda u stvaranju mogućnosti za obrazovanjem, zapošljavanjem, sigurnosti radnih mjesta, adekvatnoj zaradi, koja će pojedincima i porodicama pružiti priliku za život dostojan svakom čovjeku, te obezbjediti neophodnu zdravstvenu zaštitu. Posebna pažnja mora biti usmjerena na kreiranje mjera pronatalitetne politike, kako bi se smanjio dugogodišnji negativan i zabrinjavajući prirodni priraštaj.

2.2. Posljedice socijalnih problema i njihov uticaj na život građana u Bosni i Hercegovini

Prikaz najzastupljenijih socijalnih problema u Bosni i Hercegovini omogućio je ujedno i uvid u njihove posljedice.

Međutim, zbog same kompleksnosti i specifičnosti bosanskohercegovačke društvene stvarnosti, značajno se posebno osvrnuti na položaj porodice i izazove s kojim se ona suočava u borbi za egzistenciju, a naročito u podizanju njenih najmlađih članova. Uporedno s tim, drugu osjetljivu kategoriju, koja je nužno upućena na pomoć porodice, ali i pomoć društva u cjelini čine starije osobe. Pripadnici starije populacije se sve više zbog neadekvatne porodične brige ili njenog potpunog izostanka, a vrlo često i izostanka brige društva nalaze na margini. Težak položaj ove populacije dodatno usložnjavaju niski iznosi ostvarenih penzija, a tome u prilog ide opterećen i ugrožen penzijski sistem, kojem zbog nezaposlenosti radno sposobnih građana, ali i starenja stanovništva dugoročno gledano prijete potpuni kolaps. Porodica kao primarna društvena grupa zauzima važno mjesto u odgoju i socijalizaciji njenih članova, od čega direktno zavisi izgradnja ličnosti svake individue i obrasci ponašanja u budućnosti. U procesu socijalizacije je značajna transmisiona uloga porodice koja se ogleda „prvo, u povezivanju primarnog porodičnog svijeta sa svijetom van porodice, i drugo, u povezivanju vanjskog svijeta sa porodičnim, a na taj način u porodične odnose unose se društveno pozitivne vrijednosti“ (Buljubašić, 2008: 70). Da bi porodica mogla ostvariti svoju primarnu ulogu, neophodno je da odnosi između njenih članova budu zasnovani na povjerenju, međusobnom poštovanju, uvažavanju i pomaganju, što doprinosi stvaranju osjećaja sigurnosti i privrženosti. Skladni porodični odnosi i očuvana struktura predstavljaju osnov za adekvatno i „normalno“ funkcionisanje porodice. Međutim, ukoliko su odnosi unutar porodice narušeni, ili je iz različitih razloga došlo do poremećaja u njenoj strukturi (npr. razvod braka, smrt člana porodice i drugo), moguće je govoriti o njenoj disfunkcionalnosti. Disfunkcionalnost porodice može biti

uzrokovana i teškom materijalnom situacijom, odnosno siromaštvom u kojem živi veliki broj bosanskohercegovačkih porodica. Siromaštvo direktno ugrožava funkcionalnost i opstojnost porodice, a dovodi se u vezu i sa drugim problemima koji se pojavljuju unutar porodice. Među njima je prije svega moguće izdvojiti nasilje na relaciji bračnih partnera, ali i na relaciji roditelji-dijete/djeca. Negativna porodična klima je naročito štetna za djecu, jer se može značajno odraziti na njihov psihofizički razvoj, formiranje ličnosti i odrediti njihovo buduće ponašanje. U prilog tome govori i činjenica da je odrastanje dinamičan proces koji, ukoliko se pravilno odvija rezultira usvajanjem društveno prihvatljivih normi i vrijednosti, stavova, sudova, a posljedično i navika. Ukoliko pojedinci uspiju pozitivno odgovoriti zadacima koje pred njih postavlja sam proces odrastanja, porodica, ali i društvo, oni se formiraju u zrele osobe, sposobne za preuzimanje životnih odgovornosti. Međutim, ako je život, naročito nezrele jedinice određen siromaštvom, kao i narušenim porodičnim odnosima i strukturom, ona se nalazi u riziku i njeno odrastanje je znatno otežano. Odrastanje u ovakvim uslovima neminovno ostavlja posljedice po pojedinca i porodicu, te definiše i određuje značajan dio njihovog života. S obzirom na veći stepen ranjivosti zbog same dobi i ovisnosti, odnosno upućenosti na starije članove porodice, siromašni uslovi života se više odražavaju na djecu. Siromašnoj djeci nije dostupno obrazovanje usklađeno sa njihovim potrebama, a koje je neophodno za njihovo psihofizičko zdravlje, emocionalnu sigurnost i učenje. Problem predstavlja i činjenica da su siromašni roditelji rjeđe uključeni u aktivnosti kojima se pospješuje kognitivni, emocionalni i socijalni razvoj djece, a suočavaju se i sa izostankom socijalne podrške. Posljedice siromaštva su teže ukoliko dijete živi u uslovima ekstremnog ili dubinskog siromaštva, dugotrajnom siromaštvu ili siromaštvu u ranom djetinjstvu. One su prije svega zdravstveno-tjelesne a nastaju zbog nedovoljne i nekvalitetne ishrane i loših higijenskih uslova. Ogleđaju se u zaostajanju u rastu i razvoju, ali i u prekomjernoj težini uz sklonost ka hroničnim oboljenjima. Kognitivno-obrazovne posljedice nastaju zbog odrastanja u intelektualno manje poticajnoj sredini, s obzirom da je siromaštvo zastupljenije u porodicama roditelja sa nižim obrazovnim nivoom. Pored toga, nedostupnost obrazovanju kod siromašnih mladih osoba može uzrokovati i zdravstvene tegobe u smislu narušavanja opšteg i mentalnog zdravlja. Važno je istaknuti da siromaštvo negativno utiče na samopoštovanje, samopouzdanje i socijalne odnose, kao i na socijalno-emotivne veze. Upravo zbog toga je djeci neophodno pružiti svaku moguću zaštitu, pa i zaštitu od siromaštva jer "djeca imaju samo jednu šansu za optimalan razvoj u intelektualnom i tjelesnom pogledu i razvojni ishodi djece neće se popraviti naknadnom promjenom ekonomskog položaja obitelji" (Siromaštvo i dobrobit djece predškolske dobi u

Republici Hrvatskoj, UNICEF, 2015). Siromaštvo se sve češće pokazuje i kao jedan od presudnih faktora u definisanju uzroka maloljetničke delinkvencije. Navedeno potvrđuje i Milutinović (1976) smatrajući materijalne uslove života najmoćnijim kriminogenim faktorom, odnosno najjačom silom delinkvencije. U Bosni i Hercegovini se porast maloljetničke delinkvencije upravo „najčešće veže za nizak životni standard, veliki broj porodica s poremećenom strukturom i odnosima, nezaposlenost“ (Buljubašić, 2008: 208). Osvrćući se na nizak životni standard, važno je napomenuti da maloljetnici krivična djela prevashodno čine kako bi sebi i članovima porodice obezbijedili materijalna dobra koja nisu u mogućnosti osigurati legalnim putem. Maloljetnici najviše čine imovinske delikte, i to teške krađe i krađe, a među motive za činjenje ovih krivičnih djela je moguće još ubrojiti „želju za isticanjem, za uvažavanjem, samopotvrđivanjem, iskušavanjem svojih snaga i mogućnosti, pustolovinom, inatom, osvetom roditeljima i tako dalje“ (Singer, 1996: 203, prema Buljubašić, 2008: 214). Uvid u zastupljenost krivičnih djela počinjenih od strane maloljetnika u Bosni i Hercegovini pružaju podaci Agencije za statistiku. Prema njima, u toku 2018. godine broj prijavljenih maloljetnih osoba iznosio je 535 (43 žene i 492 muškarca), broj optuženih 118 (9 žena i 109 muškaraca), a broj osuđenih 95 (7 žena i 88 muškaraca). Najveći broj maloljetnika je bio optužen za krivično djelo protiv imovine. Ukupno je izrečeno 95 krivičnih sankcija, od čega su 94 bile vaspitne mjere i jedna kazna maloljetničkog zatvora. Poređenja radi, u 2017. godini ukupan broj prijavljenih maloljetnih osoba iznosio je 572 (36 žena i 536 muškaraca), broj optuženih 123 (8 žena i 115 muškaraca), a broj osuđenih osoba 96, tačnije 5 žena i 91 muškarac (Žene i muškarci u BiH, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2020). Ne treba izostaviti ni podatke koji govore o zastupljenosti krivičnih djela maloljetnika u ukupnom kriminalitetu. S tim u vezi, rezultati *Analize usklađenosti zakonodavstva o maloljetničkom prestupništvu u Bosni i Hercegovini s međunarodnim standardima* pokazuju da se tokom posljednjeg desetljeća participacija slučajeva maloljetničkog prestupništva u ukupnom kriminalitetu kretala od 8% do 12% (Save the Children Sarajevo, 2014).

Prezentovani podaci omogućavaju stvaranje slike o kretanju ove negativne pojave, ali ukazuju i na potrebu za njenom prevencijom i sprečavanjem njene daljnje ekspanzije u društvu. Bosanskohercegovačka porodica se zbog teških životnih uslova uzrokovanih siromaštvom suočava i sa drugim problemima poput zloupotrebe psihoaktivnih supstanci, različitim bolestima, naročito psihosomatskim oboljenjima, ali i napuštanjem porodice od strane njenih mlađih članova. Njihov odlazak predstavlja bijeg iz bezperspektivne i sumorne svakodnevnice, s ciljem pronalaska zaposlenja van granica matične države i osiguranja boljih uslova života.

Posljedice socijalnih problema je nužno posmatrati i u kontekstu starenja populacije i položaja starijih osoba na globalnom nivou, a naročito u kontekstu bosanskohercegovačkog društva. Populacija starijih osoba je u stalnom porastu. Prema procjenama Svjetske zdravstvene organizacije do 2025. godine, ukupna svjetska populacija starijih od 60 godina će se udvostručiti, i to sa 524 miliona u 1995. godini na oko 1,2 milijarde u 2025 godini. Shodno raspravama o povećanju udjela starijeg stanovništva u ukupnoj populaciji, vršene su i procjene vezane za trajanje životnog vijeka. U tom kontekstu je i Svjetska zdravstvena organizacija ukazivala na produženje globalnog životnog vijeka u periodu od 2000. do 2016. godine sa 66,5 na 72 godine, što je najbrži zabilježeni rast od 60-tih godina (The global health observatory, WHO, 2016). Organizacije poput Help Age International (Međunarodna nevladina organizacija za prava starijih osoba) idu još dalje u svojim procjenama i navode da će očekivano trajanje života u periodu od 2045. do 2050. godine dostići 83 godine u razvijenim zemljama i 75 godina u manje razvijenim regijama (Help Age International, 2014)³⁵. Bosna i Hercegovina prati svjetske demografske trendove. Prema posljednjem popisu stanovništva iz 2013. godine udio starijih osoba je udvostručen (14,2%) u odnosu na stanje iz 1991. godine (6,5%). Udio djece mlađe od 15 godina je skoro izjednačen sa udjelom populacije starijih od 65 godina u ukupnom stanovništvu (15,4% djece nasuprot 14,2% starijih osoba). Prema procjenama Ujedinjenih nacija udio starijih osoba će se do 2050. godine značajno povećati u političkom i kulturnom životu i činit će više od trećine stanovništva Bosne i Hercegovine, tačnije 40,5%. Kada je riječ o očekivanom životnom vijeku, dostupni podaci Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine, pokazuju da on za muškarce iznosi 74,3 godine, a za žene 79 godina (Žene i muškarci u BiH, 2020). Povećanje broja starijih stanovnika u ukupnoj populaciji i produženje životnog vijeka svakako su pokazatelj civilizacijskog napretka. On sa sobom nosi i brojne socio-ekonomske promjene, te neminovno utiče na sve aspekte života. Ove promjene podrazumijevaju individualna prilagođavanja, ali i prilagođavanje cijelog društva, naročito u kontekstu promjene percepcije starijih osoba kao pasivnih primalaca materijalnih pomoći i usluga. Prilagođavanje društva uključuje uspostavljanje socijalne kohezije, smanjenje socijalne isključenosti, sprečavanje diskriminacije, prilagođavanje ekonomskih kretanja, osiguranje adekvatnih materijalnih davanja, kao i prilagođavanje zdravstvenih i socijalnih usluga. Suprotno tome, negativni stavovi prema starijim članovima društva dovode do neujednačene i nepravedne raspodjele društvenih dobara, diskriminacije i odsutnosti djelovanja ili odazivanja

---

³⁵ Više na: <https://www.helpage.org/global-agewatch/reports/global-agewatch-index-2014-insight-report-summary-and-methodology/>

na njihove potrebe. U zemljama u kojima je došlo do tranzicije političkih i socijalnih sistema, u koje se između ostalog ubraja i Bosna i Hercegovina, starije osobe su se našle u izuzetno teškoj situaciji. Nije rijetkost da se pripadnici ove populacije, kao i porodice u kojima žive osobe starije od 65 godina suočavaju sa siromaštvom, socijalnom isključenosti i promjenama u socijalnom statusu. Evidentne su i promjene u porodičnim odnosima izazvane nepovoljnim ekonomskim, socijalnim i kulturnim prilikama. Slabljenje ili izostanak porodične podrške za starije osobe predstavlja rizik, jer su zbog novonastale situacije ostale bez adekvatne zaštite. Njihov položaj dodatno usložnjava činjenica da zbog životne dobi ne mogu ravnopravno sudjelovati u ekonomskom, društvenom, političkom i kulturnom životu zajednice, a marginalizaciji posebno doprinose nedovoljni prihodi. U priloge tome govore podaci Federalnog zavoda za penzijsko i invalidsko osiguranje prema kojima je zajamčena penzija za mjesec novembar 2020. godine u Federaciji Bosne i Hercegovine iznosila 478,91 KM. Prema podacima Fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje prosječna penzija je u istom periodu u Republici Srpskoj iznosila 393,96 KM. Otežavajuću okolnost predstavlja i povećanje broja penzionera čiji se broj približava broju zaposlenih, a nedovoljne uplate doprinosa dovode u pitanje penzije i ugrožavaju egzistenciju ove ionako marginalizovane društvene grupe. Često se naglašava da se kvalitet jednog društva ogleda u njegovom odnosu prema članovima društva, naročito onima u stanju socijalne potrebe. Rukovodeći se navedenim, ukoliko se kao parametar uzme starija populacija, onda bi se bosanskohercegovačko društvo moglo okarakterisati kao društvo koje nije iskazalo dovoljno razumijevanja, empatičnosti i spremnosti da zaštiti jednu od svojih najosjetljivijih kategorija.

III SISTEM SOCIJALNE ZAŠTITE U BOSNI I I HERCEGOVINI

U Bosni i Hercegovini ne postoji jedinstven sistem socijalne zaštite budući da je u skladu sa ustavnim uređenjem države socijalna zaštita povjerena u nadležnost entiteta (Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske) i kantona. Korisnici i prava iz socijalne zaštite, njeno finansiranje, kao i institucije nadležne za ostvarivanje prava definisani su entitetskim i kantonalnim zakonima iz socijalne zaštite. U Federaciji Bosne i Hercegovine ključni nosioci socijalne zaštite su entitet i kantoni. Federalnim Ustavom su kantoni određeni kao nadležni za provođenje socijalne politike i uspostavu službi socijalne zaštite (Ustav FBiH, Dio III Član 4.). Prava iz socijalne zaštite su u Federaciji Bosne i Hercegovine definisana Zakonom o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom („Službene novine FBiH“, br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 7/14, 45/16), te kantonalnim zakonima. Kantonima je ostavljena mogućnost da u okviru svojih zakona, a u skladu sa potrebama i finansijskim mogućnostima prošire prava predviđena federalnim zakonom. Pored toga, ukoliko neka od prava nisu regulisana kantonalnim zakonima, obavezna je primjena federalnog zakona. Svakako je važno istaknuti da upravo neujednačenost federalnog i kantonalnih zakona za posljedicu ima teritorijalnu diskriminaciju korisnika, odnosno nemogućnost jednakog uživanja prava iz socijalne zaštite svim stanovnicima Federacije Bosne i Hercegovine. Kantonalnim ustavima nadležnosti iz oblasti socijalne politike su delegirane općinama kao jedinicima lokalne samouprave. To znači da su općine osnivači centara za socijalni rad, putem kojih korisnici u prvom stepenu ostvaruju svoja prava, a finansiranje prava se vrši iz budžeta kantona. Izuzetak čine Kanton Sarajevo i Bosansko - podrinjski kanton Goražde, koji su osnivači ustanova socijalne zaštite. U Kantonu Sarajevo općine kao jedinice lokalne samouprave nisu dio sistema socijalne zaštite, ali izdvajaju finansijska sredstva za socijalna davanja socijalno ugroženim stanovnicima (Analiza pravnog i institucionalnog okvira u KS u svrhu smanjivanja siromaštva i socijalne isključenosti u KS, Vlada Kantona Sarajevo, 2017). Zahtjeve za ostvarivanje prava iz socijalne zaštite u Kantonu Sarajevo u prvom stepenu rješava Kantonalni centar za socijalni rad putem općinskih službi socijalne zaštite³⁶. Sredstva za finansiranje socijalne zaštite izdvajaju se iz budžeta Kantona. Kada je riječ o pravima civilnih žrtava rata i porodica sa djecom, o njima u prvom stepenu rješavaju općinske službe za upravu³⁷, a utvrđena prava se

---

³⁶ U Kantonu Sarajevo nisu organizovani centri za socijalni rad po općinama, nego općine imaju službe socijalne zaštite koje pripadaju Kantonalnom centru za socijalni rad.

³⁷ Službe za upravu organizuje općinski načelnik u skladu sa propisima Vlade Kantona Sarajevo.

isplaćuju iz budžeta Kantona i Federacije³⁸. U Republici Srpskoj, prema Zakonu o socijalnoj zaštiti („Službeni glasnik RS“, br. 5/93, 15/96, 110/03, 33/08, 37/12, 90/16, 94/19, 42/20) za oblast socijalne zaštite nadležni su entitet i jedinice lokalne samouprave. Po zahtjevu za ostvarivanje zakonom utvrđenih prava u prvom stepenu odlučuje nadležni centar za socijalni rad na čijem području podnosilac zahtjeva ima prebivalište, odnosno dozvolu za boravak stranaca³⁹. Centar za socijalni rad osniva jedinica lokalne samouprave, a prava se isplaćuju iz budžeta Republike Srpske i jedinica lokalne samouprave.

3.1. Socijalna zaštita u Federaciji Bosne i Hercegovine

Socijalna zaštita u Federaciji Bosne i Hercegovine je regulisana jedinstvenim Zakonom o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom koji je prošao brojne dopune u cilju efikasnijeg ostvarivanja prava iz socijalne zaštite („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 7/14, 45/16). Ovim zakonom uređeni su: osnove socijalne zaštite građana i njihovih porodica, osnovna prava iz socijalne zaštite i korisnici prava iz socijalne zaštite, osnivanje i rad ustanova socijalne zaštite i udruženja lica sa invaliditetom, posebna prava lica sa invaliditetom, osnovna prava civilnih žrtava rata i članova njihovih porodica, osnove zaštite porodice sa djecom, finansiranje i druga pitanja od značaja za ostvarivanje osnovnih prava iz socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom u Federaciji Bosne i Hercegovine (Član 1.). Članom 12. definisani su korisnici socijalne zaštite koji se nalaze u stanju socijalne potrebe, a to su:

- djeca bez roditeljskog staranja,
- odgojno zanemarena djeca,
- odgojno zapuštena djeca,
- djeca čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama,
- osobe sa invaliditetom i osobe ometene u fizičkom ili psihičkom razvoju,
- materijalno neosigurane i za rad nesposobne osobe,
- stare osobe bez porodičnog staranja,
- osobe sa društveno negativnim ponašanjem,
- osobe i porodice u stanju socijalne potrebe, kojima je uslijed posebnih okolnosti potreban odgovarajući oblik socijalne zaštite.

---

³⁸ Vidi šire: „Analiza pravnog i institucionalnog okvira u KS u svrhu smanjivanja siromaštva i socijalne isključenosti u KS“, Sarajevo, juli 2017, str.47.

³⁹ Član 64, Zakon o socijalnoj zaštiti, „Službeni glasnik RS“, br. 5/93, 15/96, 110/03, 33/08, 37/12, 90/16, 94/19, 42/20.

3.1.1. Korisnici prava iz socijalne zaštite prema kantonalnim zakonima u Federaciji Bosne i Hercegovine

Hercegovačko-neretvanski, Zapadnohercegovački, Srednjobosanski i Bosansko-podrinjski kanton u okviru svojih zakona o socijalnoj zaštiti predviđaju iste kategorije korisnika kao i federalni zakon⁴⁰.

U Tuzlanskom kantonalnom zakonu je pored osnovne kategorije korisnika dodana još jedna koja uključuje osobe izložene zlostavljanju i nasilju u porodici⁴¹.

U Unsko-sanskom kantonu se kao korisnici prava iz socijalne zaštite tretiraju i disfunkcionalne porodice i lica i porodice koje nemaju dovoljno prihoda za podmirenje osnovnih životnih potreba⁴².

U Kantonu Sarajevo se kao korisnici imenuju još i osobe i porodice čija primanja nisu dovoljna za podmirenje osnovnih životnih potreba i osobe izložene zlostavljanju i nasilju u porodici⁴³.

Lica ovisna o psihoaktivnim supstancama su kao kategorija korisnika prava iz socijalne zaštite prepoznata u propisima Zeničko-dobojskog kantona⁴⁴.

Prema Zakonu o socijalnoj zaštiti Posavskog kantona ("Narodne novine Županije Posavske", br. 5/04) korisnicima prava iz socijalne zaštite se imenuju samci ili porodice koji nemaju dovoljno sredstava za podmirenje osnovnih životnih potreba, a nisu ih u mogućnosti ostvariti svojim radom ili prihodom od imovine ili iz drugih izvora. Pored toga, zakon kao korisnike prava prepoznaje i:

- tjelesno ili mentalno oštećeno ili psihički bolesno dijete te dijete prema kojem je ili bi trebala biti primijenjena mjera obiteljsko ili kazneno pravne zaštite,

---

⁴⁰ *Zakon o socijalnoj skrbi Hercegovačko-neretvanskog kantona*, „Službene novine Hercegovačko-neretvanskog kantona“, br. 3/05.

Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti obitelji sa djecom, Zapadnohercegovačkog kantona, „Službene novine Zapadnohercegovačkog kantona“, br. 16/01, 11/02, 4/04, 9/05.

Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica sa djecom Srednjobosanskog kantona, „Službene novine Srednjobosanskog kantona“, br. 10/05, 2/06.

Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom Bosansko-podrinjskog kantona, „Službene novine Bosansko-podrinjskog kantona Goražde“, br. 10/00, 5/03, 5/05, 3/08, 2/13, 12/13, 4/14.

⁴¹ *Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom Tuzlanskog kantona*, „Službene novine Tuzlanskog kantona“, br. 12/00, 05/02, 13/03, 08/06, 11/09, 17/11.

⁴² *Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom, Unsko-sanskog kanton*, „Službeni glasnik Unsko-sanskog kantona“, br. 5/00, 7/01.

⁴³ *Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica sa djecom, Kanton Sarajevo*, „Službene novine Kantona Sarajevo“, br. 16/02, 08/03, 2/06, 21/06, 17/10, 26/12, 15/13 i 18/14, 25/14, 38/14, 38/16.

⁴⁴ *Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom, Zeničko-dobojskog kantona*, „Službene novine Zeničko-dobojskog kantona“, br. 13/07, 13/11.

- tjelesno ili mentalno oštećena ili bolesna odrasla osoba, starija, nemoćna ili druga osoba koja zbog trajnih promjena u zdravstvenom stanju ne može udovoljiti osnovnim životnim potrebama,
- druga osoba koja je u nevolji zbog poremećenih odnosa u obitelji, ovisnosti o alkoholu, drogama, ili drugim opojnim sredstvima ili zbog drugih oblika društveno neprihvatljivog ponašanja i drugih uzroka (član 10.).

Prema Zakonu o socijalnoj skrbi Kantona 10 ("Narodne novine HBŽ", br. 5/98) korisnici prava iz socijalne zaštite su samci ili porodice koji nemaju dovoljno sredstava za podmirenje osnovnih životnih potreba, a nisu ih u mogućnosti ostvariti svojim radom ili prihodom od imovine ili iz drugih izvora, odnosno samac ili obitelj koji se nalaze u stanju socijalne potrebe, kao i:

- djeca bez roditeljskog staranja,
- odgojno zanemarena djeca i odgojno zapuštena djeca,
- djeca čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama,
- tjelesno ili mentalno oštećeno ili psihički bolesno dijete te dijete prema kojem je ili bi trebala biti primijenjena mjera obiteljsko ili kazneno pravne zaštite,
- tjelesno ili mentalno oštećena ili bolesna odrasla osoba, starija, nemoćna ili druga osoba koja zbog trajnih promjena u zdravstvenom stanju ne može udovoljiti osnovnim životnim potrebama,
- druga osoba koja je u nevolji zbog poremećenih odnosa u obitelji, ovisnosti o alkoholu, drogama, ili drugim opojnim sredstvima ili zbog drugih oblika društveno neprihvatljivog ponašanja i drugih uzroka (član 14.).

3.1.2. Prava iz socijalne zaštite

Prema Zakonu o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine FBiH“, br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 7/14, 45/16) u prava iz socijalne zaštite se ubrajaju:

- novčana i druga materijalna pomoć;
- osposobljavanje za život i rad;
- smještaj u drugu porodicu;
- smještaj u ustanove socijalne zaštite;
- usluge socijalnog i drugog stručnog rada;
- kućna njega i pomoć u kući (član 19).

U pet kantona (Hercegovačko-neretvanskom, Zapadnohercegovačkom, Bosansko-podrinjskom, Srednjobosanskom i Tuzlanskom kantonu) kantonalnim zakonima su predviđena jednaka prava kao i krovnim federalnim zakonom⁴⁵.

U Zeničko-dobojskom kantonu, uz osnovni set prava dodano je još pravo koje podrazumijeva rješenje starateljstva i nadzor⁴⁶.

U Kantonu Sarajevo su novčana naknada za pomoć i njegu od strane druge osobe uvrštena kao proširena prava iz socijalne zaštite u odnosu na osnovni set prava⁴⁷.

Unsko-sanski kanton kao dodatna prava predviđa subvencioniranje stanarine, grijanja, struje i sahrane najugroženijim kategorijama stanovništva⁴⁸. Zakonom o socijalnoj zaštiti Posavskog kantona (član 12.) i Zakonom o socijalnoj skrbi Kantona 10 (član 16.), predviđena su sljedeća prava iz socijalne zaštite: savjetovanje, pomaganje u prevladavanju posebnih teškoća, pomoć za uzdržavanje, jednokratna pomoć, doplatak za pomoć i njegu, osobna invalidnina, osposobljavanje za samostalan život i rad, skrb izvan vlastite obitelji i druge pomoći. Pored navedenih, Kanton 10 predviđa još i pravo na pomoć i njegu u kući, kao i pomoć za podmirenje troškova stanovanja.

3.1.3. Novčana i druga materijalna pomoć

Prema članu 21. Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom Federacije Bosne i Hercegovine, novčana i druga materijalna pomoć sastoji se od:

- stalne novčane pomoći,
- novčane naknade za pomoć i njegu od strane drugog lica i

---

⁴⁵ *Zakon o socijalnoj skrbi Hercegovačko-neretvanskog kantona*, „Službene novine Hercegovačko-neretvanskog kantona“, br. 3/05.

Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti obitelji sa djecom, Zapadnohercegovačkog kantona, „Službene novine Zapadnohercegovačkog kantona“, br. 16/01, 11/02, 4/04, 9/05.

Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica sa djecom Srednjobosanskog kantona, „Službene novine Srednjobosanskog kantona“, br. 10/05, 2/06.

Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom Bosansko-podrinjskog kantona, „Službene novine Bosansko-podrinjskog kantona Goražde“, br. 10/00, 5/03, 5/05, 3/08, 2/13, 12/13, 4/14.

Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom Tuzlanskog kantona, „Službene novine Tuzlanskog kantona“, br. 12/00, 05/02, 13/03, 08/06, 11/09, 17/11.

⁴⁶ *Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom, Zeničko-dobojskog kantona*, „Službene novine Zeničko-dobojskog kantona“, br. 13/07, 13/11.

⁴⁷ *Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica sa djecom, Kanton Sarajevo*, „Službene novine Kantona Sarajevo“, br. 16/02, 08/03, 2/06, 21/06, 17/10, 26/12, 15/13 i 18/14, 25/14, 38/14, 38/16.

⁴⁸ *Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom, Unsko-sanskog kantona*, „Službeni glasnik Unsko-sanskog kantona“, br. 5/00, 7/01.

- druge materijalne pomoći.

Pravo na stalnu novčanu i drugu materijalnu pomoć imaju lica i porodice pod sljedećim uslovima:

- da su nesposobni za rad, odnosno za spriječeni u ostvarivanju prava na rad,
- da nemaju dovoljno prihoda za izdržavanje,
- da nemaju članova porodice koji su po zakonu obavezni da ih izdržavaju ili ako ih imaju da ta lica nisu u mogućnosti da izvršavaju obavezu izdržavanja (član 22.)

Iznos stalne novčane pomoći utvrđuje se u mjesečnom iznosu u visini razlike svih prihoda članova domaćinstva i iznosa najnižeg primanja domaćinstva koje se smatra dovoljnim za izdržavanje (član 25.). Visina stalne novčane pomoći se preciznije uređuje kantonalnim propisima, a ostvaruje se kod nadležnog organa općine na čijem području osoba ima prebivalište.

Prema podacima Federalnog ministarstva rada i socijalne politike broj korisnika stalne novčane pomoći i njeni mjesečni iznosi po korisniku u Federaciji Bosne i Hercegovine u 2019. godini iznosili su⁴⁹:

Kanton:	Broj korisnika:	Mjesečni iznos po korisniku Iznosi u KM
Unsko-sanski	270	1 član 81,00 2 člana 97,00 3 člana 114,00 4 člana 130,00
Posavski	350	1 član 80,00
Tuzlanski	3488	1 član 123,00; 128,00 2 člana 160,00; 166,00 3 člana 197,00; 204,00 4 člana 234,00; 242,00 5 članova 271,00; 280,00 6 članova 308,00; 318,00 7 članova 345,00; 358,00 8 članova 382,00; 394,00 9 članova 419,00; 432,00

⁴⁹ U Tuzlanskom kantonu je od aprila 2019. godine povećan mjesečni iznos po korisniku.

U Zeničko-dobojskom kantonu je od marta 2019. godine povećan mjesečni iznos po korisniku.

U Srednjobosanskom kantonu je od aprila mjeseca povećan mjesečni iznos po korisniku.

U Hercegovačko-neretvanskom kantonu je od aprila mjeseca povećan mjesečni iznos po korisniku.

U Kantonu Sarajevo je od aprila mjeseca povećan mjesečni iznos po korisniku.

Zeničko-dobojski	1490	1 i 2 člana 125,29; 129,71 3 člana 137, 82; 142,68 4 člana 151,60; 156,95 5 članova 166, 76; 172,49 6 članova 169, 51; 175,49
Bosansko-podrinjski	193	1 član 149,50 2 člana 179,50 3 člana 209,50 4 člana 239,50
Srednjobosanski	1211	1 član 105,00; 108,50 2 člana 115,50; 119,35 3 člana 126,00; 130,20 4 člana 136,50; 141,05 5 članova 147,00; 151,90 6 članova 157,30; 162,75
Hercegovačko-neretvanski	387	1 član 100,00; 130,00 2 člana 110,00; 143,00 3 člana 120,00; 156,00 4 člana 130,00; 169,00 5 članova 140,00; 182,00 6 članova 150,00; 195,00
Zapadno-hercegovački	569	1 član 100,00 2 člana 110,00 3 člana 120,00 4 člana 130,00 5 članova 140,00 6 članova 150,00 7 članova 160,00 8 članova 170,00 9 članova 180,00
Kanton Sarajevo	55	1 član 120,00; 126,00 2 člana 132,00, 138,00 3 člana 144,00; 151,20 4 člana 156,00; 163,80 5 članova 168,00; 176,40 6 članova 180,00; 189,00 7 članova 192,00; 201,60 8 članova 204,00, 214,20 9 članova 216,00; 226,80
Kanton 10	702	1 član 100,00
Ukupno	9217	

U drugu materijalnu pomoć, prema članu 28. ovog zakona ubrajaju se jednokratna, privremena i druga novčana pomoć ili naturalno davanje materijalno neosiguranim licima ili porodicama koje se nađu u stanju socijalne potrebe. Jednokratna novčana pomoć isplaćuje se najviše dva puta godišnje za domaćinstvo i ne može iznositi više od ukupno pet iznosa novčane pomoći

utvrđene zakonom, osim u slučajevima kada je zbog posebnih okolnosti potrebno odobriti veći iznos. Jednokratna novčana pomoć dodjeljuje se kao interventna mjera kod pretrpljene prisilne migracije, repatrijacije, elementarne nepogode, smrti jednog ili više članova porodice, povratka sa liječenja, otpuštanja sa izdržavanja kazne zatvora ili izvršavanja odgojne mjere (član 28. i član 18.). U skladu sa prethodno navedenim zakonskim pretpostavkama moguće je ostvariti pravo na privremenu i drugu novčanu pomoć ili naturalno davanje.

Pored osnovnih i proširenih prava iz socijalne zaštite, neophodno je problematizirati i prava porodica sa djecom, kao i prava civilnih žrtava rata. Temeljna prava porodica sa djecom regulisana federalnim Zakonom o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom su:

- dodatak na djecu,
- naknada umjesto plaće ženi – majci u radnom odnosu, za vrijeme dok odsustvuje s posla radi trudnoće, porođaja i njege djeteta,
- novčana pomoć za vrijeme trudnoće i porođaja žene-majke koja nije u radnom odnosu,
- jednokratna pomoć za opremu novorođenog djeteta,
- pomoć u prehrani djeteta do šest mjeseci i dodatna ishrana za majke dojilje,
- posebni psihosocijalni tretman bračnih drugova koji žele djecu i trudnica,
- smještaj djece uz osiguranu ishranu u ustanovama predškolskog odgoja,
- osiguranje jednog obroka u vrijeme nastave u školama osnovnog obrazovanja,
- školarine i stipendije đacima i studentima (član 89.).

Kantonalnim propisima se mogu utvrditi i druga prava porodice sa djecom, kao i bliže urediti način, postupak, organi i finansiranje prava utvrđenih članom 89. federalnog zakona. U sedam od deset kantonalnih zakona o socijalnoj zaštiti su definisana prava porodice sa djecom. Hercegovačko-neretvanski kanton je 2017. godine donio zaseban *Zakon o zaštiti obitelji sa djecom* („Narodne novine HNŽ“, br. 7/17). U Posavskom kantonu i Kantonu 10 prava porodice sa djecom nisu regulisana u okviru zakona o socijalnoj zaštiti, niti zasebnim zakonskim propisima.

Kada je riječ o civilnim žrtvama rata federalnim zakonom su predviđena sljedeća prava:

- lična invalidnina ili mjesečno lično novčano primanje,
- dodatak za njegu i pomoć od strane drugog lica,
- ortopedski dodatak,
- porodična invalidnina,

- pomoć u troškovima liječenja i nabavci ortopedskih pomagala,
- osposobljavanje za rad (profesionalna rehabilitacija, prekvalifikacija i dokvalifikacija),
- prioritarno zapošljavanje,
- prioritarno stambeno zbrinjavanje,
- psihološka pomoć i pravna pomoć (član 58.).

Kantonima je ostavljena mogućnost da utvrde i druga prava i prošire obim utvrđenih prava u skladu sa svojim mogućnostima i potrebama civilnih žrtava rata. Prava civilnih žrtava rata su predviđena u sedam kantonalnih zakona o socijalnoj zaštiti, dok u preostala tri kantona, Posavskom, Hercegovačko-neretvanskom i Kantonu 10 ona nisu zakonom regulisana.

Federalnim zakonom su pored osnovnih prava iz socijalne zaštite, prava civilnih žrtava rata i prava porodice sa djecom definisana i prava osoba sa invaliditetom i osoba ometenih u tjelesnom i duševnom razvoju. Njihova temeljna prava su:

- lična invalidnina,
- dodatak za njegu i pomoć od druge osobe,
- ortopedski dodatak,
- pomoć u troškovima liječenja i nabavci ortopedskih pomagala,
- osposobljavanje za rad (profesionalna rehabilitacija, prekvalifikacija i dokvalifikacija), prvenstveno zapošljavanje (član 18.a).

Ostvarivanje zakonom utvrđenih prava zavisi od stepena oštećenja organizma, te su u skladu s tim određena dvije grupe:

- I grupa: osobe sa invaliditetom sa 100% oštećenja organizma,
- II grupa: osobe sa invaliditetom sa 90% oštećenja organizma (član 18.b).

Prava osoba sa invaliditetom i osoba ometenih u tjelesnom i duševnom razvoju je kantonalnim propisima moguće proširiti, kao i uvesti novi set prava, u zavisnosti od mogućnosti kantona i potreba osoba sa invaliditetom.

Finansiranje socijalne zaštite i zaštite porodice sa djecom osigurava se u skladu sa federalnim i kantonalnim propisima iz budžeta općina, kantona, ulaganja osnivača ustanova, ličnog učešća korisnika, legata, poklona, zavještanja i drugih izvora, dok su sredstva za finansiranje prava civilnih žrtava rata predviđena federalnim budžetom (član 97.).

3.2. Socijalna zaštita u Republici Srpskoj

U Republici Srpskoj je sistem socijalne zaštite centralizovan, što za posljedicu ima njegovo jednostavnije funkcionisanje i ujednačena prava za sve njene građane. Zahvaljujući ovako koncipiranom sistemu izbjegnuta je teritorijalna diskriminacija korisnika evidentna u Federaciji Bosne i Hercegovine, odnosno njenim kantonima. Socijalna zaštita je u Republici Srpskoj u nadležnosti Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite, Ministarstva rada i boračko-invalidske zaštite i Ministarstva za porodicu, omladinu i sport. Ostvarivanje prava iz socijalne zaštite regulisano je Zakonom o socijalnoj zaštiti („Službeni glasnik RS“, br. 5/93, 15/96, 110/03, 33/08, 37/12, 90/16, 94/19, 42/20), Zakonom o dječijoj zaštiti („Službeni glasnik RS“, br. 4/02, 18/07, 1/09), Zakonom o zaštiti civilnih žrtava rata („Službeni glasnik RS“, br. 25/93, 32/94, 37/07, 60/07) i Zakonom o zaštiti porodice („Službeni glasnik RS“, br. 54/02). Zakonom o socijalnoj zaštiti je uređen sistem socijalne zaštite, nosioci, korisnici i prava korisnika socijalne zaštite, postupak i uslovi za ostvarivanje prava, djelatnost ustanova socijalne zaštite, samostalno obavljanje poslova u oblasti socijalne zaštite, finansiranje, nadzor i druga pitanja značajna za funkcionisanje i ostvarivanje socijalne zaštite građana (član 1.). Djelatnost socijalne zaštite prema članu 2. stav 3. Zakona o socijalnoj zaštiti obuhvata mjere i aktivnosti za stvaranje uslova za ostvarivanje zaštitne uloge porodice, uslova za samostalan život i rad lica koja se nalaze u stanju socijalne potrebe ili za njihovo aktiviranje u skladu sa sposobnostima, obezbjeđivanje sredstava za život materijalno neobezbijedenim i za rad nesposobnim licima i drugim građanima koji su u stanju socijalne potrebe, kao i obezbjeđivanje drugih oblika socijalne zaštite.

3.2.1. Korisnici i prava iz socijalne zaštite u Republici Srpskoj

U Zakonu o socijalnoj zaštiti Republike Srpske kao korisnici prava i usluga prepoznati su pojedinci, članovi porodice ili porodica koji imaju prebivalište na području Republike Srpske i koji se nalaze u stanju socijalne potrebe, a nisu u mogućnosti da zadovolje osnovne životne potrebe. Prema članu 17. Zakona o socijalnoj zaštiti korisnici prava iz socijalne zaštite su podijeljeni u sljedeće dvije kategorije:

- a) Dijete:
  - bez roditeljskog staranja,
  - sa smetnjama u razvoju,
  - čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama,
  - žrtva nasilja,

- žrtva trgovine djecom,
- s društveno neprihvatljivim ponašanjem,
- izloženo socijalno rizičnim ponašanjima,
- kome je zbog posebnih okolnosti potrebna socijalna zaštita.

b) Punoljetno lice:

- materijalno neosigurano i za rad nesposobno lice,
- sa invaliditetom,
- starije, bez porodičnog staranja,
- sa društveno negativnim ponašanjem,
- žrtva zloupotrebe psihoaktivnih supstanci,
- žrtva nasilja u porodici,
- žrtva trgovine ljudima i
- i kome je zbog posebnih okolnosti potrebna socijalna zaštita.

Prava u socijalnoj zaštiti garantovana su članom 20. i u njih se ubrajaju:

- novčana pomoć,
- dodatak za pomoć i njegu drugog lica,
- lična invalidnina,
- smještaj u ustanovu,
- pomoć i njega u kući,
- podrška u izjednačavanju mogućnosti djece i omladine sa smetnjama u razvoju,
- zbrinjavanje u hraniteljsku porodicu,
- dnevno zbrinjavanje,
- jednokratna novčana pomoć i
- savjetovanje.

3.2.2. Novčana pomoć

Prema članu 21. Zakona o socijalnoj zaštiti novčana pomoć služi za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba, a korisnik novčane pomoći može biti pojedinac ili porodica u cjelini. Pravo na novčanu može ostvariti pojedinac nesposoban za rad, koji nema vlastitih prihoda ili čiji su ukupni prihodi za izdržavanje ispod nivoa novčane pomoći utvrđene ovim zakonom, koji nema višak stambenog prostora, koji nema drugu imovinu iz čije se vrijednosti mogu osigurati sredstva za izdržavanje, koji nema obveznike izdržavanja u skladu sa Porodičnim zakonom ili ako ti obveznici izdržavanja zbog invalidnosti i druge objektivne spriječenosti nisu u

možnosti i sposobni da ga izdržavaju i izvršavaju obavezu izdržavanja (član 22.) Porodica pravo na novčanu pomoć može ostvariti pod istim, odnosno prethodno navedenim uslovima. Ukoliko pojedinac, članovi porodice ili porodica nisu sposobni za rad, a posjeduju imovinu oni pravo na novčanu pomoć ostvaruju prenošenjem dijela ili cijele imovine na jedinicu lokalne samouprave. Novčana pomoć u smislu stalne novčane pomoći isplaćuje se mjesečno. Kao osnovica za određivanje visine novčane pomoći u tekućoj godini uzima se prosječna plata nakon oporezivanja ostvarena u prethodnoj godini (član 23.). Prema članu 24. stav 1. visina novčane pomoći utvrđuje se zavisno od broja članova porodice u procentu od osnovice iz člana 23. i iznosi:

- za pojedinca 15% od osnovice,
- za porodicu sa dva člana 20% od osnovice,
- za porodicu od tri člana 24% od osnovice,
- za porodicu od četiri člana 27% od osnovice,
- za porodicu od pet ili više članova 30% od osnovice.

U slučaju kada korisnik ostvaruje vlastiti prihod, visina novčane pomoći utvrđuje se kao razlika između iznosa novčane pomoći utvrđene u skladu sa stavom 1. ovog člana i iznosa prosječnog mjesečnog prihoda pojedinca ili porodice ostvarenog u prethodna tri mjeseca prije podnošenja zahtjeva (član 24. stav 2.). Socijalna zaštita se u Republici Srpskoj finansira sredstvima iz budžeta Republike i jedinica lokalne samouprave. U budžetu Republike Srpske se obezbjeđuju sredstva za sufinansiranje prava na novčanu pomoć u visini od 50% iznosa, pri čemu se uzima u obzir prethodno određena osnovica, kao i broj članova domaćinstva (član 133. stav 1a.). Kada je riječ o jedinici lokalne samouprave, i u njenom budžetu se obezbjeđuju sredstva u visini od 50% iznosa (član 134. stav 1a.). U Republici Srpskoj korisnici novčane pomoći uživaju i pravo na zdravstveno osiguranje koje se finansira iz budžetskih sredstava namijenjenih za ostvarivanje prava na novčanu pomoć. Korisnici prava iz ovog zakona svoja prava prioritarno zadovoljavaju u sredini u kojoj žive (član 6.), a prava na novčana davanja se ostvaruju posredstvom centara za socijalni rad (član 13. stav 1.).

IV SOCIJALNO PODUZETNIŠTVO U KOMPARATIVNOJ PERSPEKTIVI

4.1. Poduzetništvo i socijalno poduzetništvo – ključne razlike

S obzirom na činjenicu da je u našem društvu socijalno poduzetništvo relativno nov fenomen, a radi boljeg razumijevanja neophodno je ukazati na ključne razlike između poduzetništva i socijalnog poduzetništva.

4.1.1. Poduzetništvo

Za pojam poduzetništva ne postoji jedna univerzalna i općeprihvaćena definicija, ali se definicija koju je dala Evropska komisija 2003. godine u *Zelenoj knjizi o poduzetništvu u Evropi (Green paper on Entrepreneurship in Europe)*⁵⁰ uzima kao jedna od najprihvatljivijih definicija, jer je sveobuhvatna i uključuje sve faktore koji imaju poseban značaj za poduzetništvo. Evropska komisija definiše poduzetništvo kao *način razmišljanja i proces stvaranja i razvijanja ekonomskih aktivnosti kombinovanjem rizika, kreativnosti i/ili inovativnosti s razumnim upravljanjem unutar nove ili postojeće organizacije* (European Commission, 2003: 6., *Green Paper on Entrepreneurship in Europe*). Iako se poduzetništvo može odnositi na brojne oblasti, ono se najčešće vezuje za ekonomiju i posmatra se kao ekonomski fenomen, jer je pokretač ekonomskog rasta, konkurentnosti i otvaranja novih radnih mjesta. Poduzetništvo je značajno i kao pokretač osobnog razvoja, ali u značajnoj mjeri može pomoći i u rješavanju brojnih socijalnih pitanja. Upravo su ovo neki od ključnih razloga zašto je na sastanku Vijeća Evrope u Lisabonu 2000. godine poduzetništvu posvećena posebna pažnja, gdje je istaknuto da je poduzetništvo presudni element za postizanje i političkih ciljeva. Tako se Evropska unija obavezala da će u narednom desetogodišnjem periodu postati najkonkurentnijom i najdinamičnijom ekonomijom u svijetu temeljenoj na znanju (The European Commission, 2003., *Green Paper on Entrepreneurship in Europe*). Generalno govoreći poduzetništvo je aktivnost koja se odnosi na poduzeća u svim privrednim sektorima uključujući i samozaposlene osobe, gdje se uz određena ulaganja kapitala i preuzimanje rizika

---

⁵⁰ *Zelena knjiga* pored toga što opisuje šta podrazumijeva poduzetništvo i koji su njegovi sastavni dijelovi, objašnjava važnost poduzetništva i ocjenjuje stanje poduzetništva u Evropi, te analizira dva ključna pitanja značajna za poduzetništvo u Evropi. Prvo se odnosi na nesrazmjer između pokrenutog poduzetništva i interesa, odnosno zašto tako mali broj ljudi pokreće posao kada relativno veliki broj pojedinaca iskazuje interes za poduzetništvo. Drugo pitanje odnosi se na slab rast evropskih poduzeća, te zašto neka preduzeća ne postižu bolje rezultate. U suštini, Zelena knjiga ima namjeru potaknuti raspravu među kreatorima politika, firmama i privrednim subjektima i stručnjacima različitih profila o tome kako kreirati poduzetničku politiku za budućnost.

ulazi u poslovni poduhvat koje ima za cilj stvaranje profita. Ono uključuje sve faze od ideje i pripreme za pokretanje poslovne aktivnosti, preko faze rasta, prenosa ili prestanka, kao i ponovnog pokretanja poslovnih aktivnosti. U poduzetništvu poduzetnik ima ključnu ulogu jer donosi odluku o tome šta će, kako i za koga stvoriti i kako će to planisariti na tržištu uz ulaganje kapitala i preuzimanje rizika. Dakle, prioritetan cilj poduzetništva je stvaranje novih vrijednosti, uvećanje kapitala i maksimizacija profita. Poduzetništvo, odnosno njegov razvoj i stabilnost ima izuzetno značajnu ulogu za svako društvo jer je temelj ekonomskog razvoja koje je ključno i za socijalni razvoj, odnosno bez ekonomskog razvoja nema ni socijalnog razvoja.

4.1.2. Socijalno poduzetništvo

Za socijalno poduzetništvo postoje brojne definicije. Neki autori (Stevenson i WeiSkillern, 2006, prema Zrilić i Širola, 2014) ističu da pojam socijalnog poduzetništva treba razlikovati u užem i širem smislu. U širem smislu socijalno poduzetništvo predstavlja inovativnu aktivnost sa socijalnim ciljem, i može se pojaviti u profitnom i neprofitnom sektoru, te u međusektorskom prostoru. U užem smislu socijalno poduzetništvo podrazumijeva primjenu poslovnih znanja i vještina u neprofitnom sektoru, kada neprofitne organizacije počnu primjenjivati tržišne načine sticanja finansijskih sredstava (Vidović, 2012: 30). Bill Drayton⁵¹ definiše socijalno poduzetništvo kao „poduzetništvo s etičkim integritetom u cilju maksimiziranja društvene vrijednosti, a ne privatne vrijednosti ili profita“ (Vidović, 2012: 23). Muhammad Yunus⁵² socijalno poduzetništvo je definisao kao poduzetništvo koje se stvara i

---

⁵¹ Drayton je osnovao i prvu globalnu organizaciju Ashoka 1980. godine, čiji je „cilj bio stvoriti platformu za temeljnu potporu socijalnim poduzetnicima, odnosno poduzetnicima sa socijalnom vizijom“ (Vidović, 2012: 21).

⁵² Muhammad Yunus je osnivač *Grameen banke*, autor je brojnih knjiga među kojima su *Banker to the Poor*, *Creating World Without Poverty* i *Building Social Business: The New Kind of Capitalism that Serves Humanity's Most Pressing Needs*. Dobitnik je Nobelove nagrade za mir 2006. godine. Ima izuzetno značajan doprinos u razvoju socijalnog poduzetništva u Bangladešu, ali i na globalnom nivou, jer je njegov primjer bio ideja vodilja za mnoge aktivnosti u okviru socijalnog poduzetništva. Kao univerzitetski profesor sa studentima je 1974. godine obilazio sela i bio iznenađen da su seoska područja skoro neobrađena uprkos veoma izraženoj gladi koja je vladala u zemlji. Počeo je istraživati šta je uzrok takvog stanja i nakon saznanja do kojih je došao pomogao je u rješavanju problema navodnjavanja brojnih polja i kupovini kvalitetnog sjemena riže koja je davala visoke prinose. Pored toga, sagledao je stvarne prilike sa kojima se suočavaju siromašni ljudi koji hoće i žele da rade i na taj način osiguravaju egzistenciju za sebe i svoju porodicu. Naime, zbog nedostatka novca za kupovinu repromaterijala za svoje proizvode prinuđeni su da uzimaju pozajmice po izuzetno nepovoljnim uslovima od lokalnih kamatarata i u konačnici imaju veoma malu zaradu. Ove kamate su bile u rasponu od 10% mjesečno do 10% dnevno što nije pružalo realne pretpostavke da se ovi ljudi izvuku iz siromaštva uprkos svom radu i želji za promjenom svog položaja. Kako bi pomogao u rješavanju problema zaduživanja pod izuzetno nepovoljnim uslovima odlučio je da jednoj grupi siromašnih zanatlija pozajmi lično novac bez kamata i prati dalji razvoj događaja. Nakon što se uvjerio da ovakva vrsta poticaja ima značajne rezultate počeo se zalagati za osnivanje banke koja će pod izuzetno povoljnim okolnostima davati mikrokredite onim koji ne mogu dobiti kredite u redovnim bankama jer ne ispunjavaju propisane uslove. Tako dolazi do osnivanja *Grameen banke* (Seoske banke) zahvaljujući kojoj su promijenjeni životi brojnih siromašnih ljudi u Bangladešu, a Muhammed Yunus postaje poznat kao bankar

dizajnira za rješavanje socijalnih problema, i ostvarena dobit se reinvestira za poboljšanje uslova, prostornih kapaciteta, proširenje proizvoda, usluga i tržišta, s ciljem povećanja društvenog utjecaja i rješavanje identifikovanih socijalnih problema (Yunus, 2009: 320; 2011: 256). Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) socijalno poduzetništvo definiše kao inovativni poslovni model koji povezuje ekonomske i društvene ciljeve i daje značajan doprinos integraciji tržišta rada, socijalnoj inkluziji i ekonomskom razvoju⁵³. Defourny, Nyssens definišu socijalno poduzetništvo kao „poslovanje kome su socijalni ciljevi primarni i gdje se prihod reinvestira prema istom (socijalnom) cilju, a ne prema maksimiziranju profita stakeholdera ili vlasnika“ (Defourny, Nyssens, 2008., prema Halilbašić, Osmanković, Talić, 2015: 13). Uprkos ovim razlikama u definisanju socijalnog poduzetništva, definicije se u suštini značajno ne razlikuju jer naglašavaju postizanje određenog društvenog cilja, a ne profita, odnosno osnovni cilj socijalnog poduzetništva jeste stvaranje nove vrijednosti ili usluge ne radi ostvarenja profita nego integracije i poboljšanja uslova života pojedinaca, grupa i zajednica zbog različitih razloga. Dakle, za socijalno poduzetništvo ne postoji jedna univerzalna, općeprihvaćena definicija, i zato je najprihvatljivije objašnjenje ovog pojma da socijalno poduzetništvo podrazumijeva poslovne poduhvate i aktivnosti koje nemaju za prioritetni cilj profit, nego stvaranje neke društvene koristi i način rješavanja identificiranih problema. Za razliku od poduzetništva, socijalno poduzetništvo nema za cilj stvaranje novih vrijednosti radi ostvarivanje profita i uvećanje kapitala, nego je prvenstveno usmjereno na otkrivanje i identifikaciju društvenih problema i njihovo rješavanje. Dobit ostvarena u socijalnom poduzeću reinvestira se u samo poslovanje (ili se koristi za pokretanje drugih društvenih poduzeća), s ciljem povećanja društvenog utjecaja, na primjer proširenjem dosega kompanije, poboljšanjem proizvoda ili usluga ili na druge načine subvencioniranja socijalne misije. Ovo je posebno važna funkcija socijalnog poduzetništva jer se uvidjelo da se njegovim razvojem u značajnoj mjeri može utjecati na smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti. Muhammad Yunus u svojoj knjizi *Building Social Business: The New Kind of Capitalism that Serves Humanity's Most Pressing Needs* (2011)⁵⁴ navodi principe poslovanja socijalnih poduzeća:

---

siromašnih i otac mikreditnih organizacija. Model mikrokredita slijedile su brojne zemlje i oni su se u dosadašnjem periodu pokazali kao posebno značajni u smanjenju siromaštva i socijalne isključenosti miliona ljudi širom svijeta. Šire o ovome: https://www.economist.com/media/globalexecutive/banker_to_the_poor_yunus_e.pdf

⁵³ Šire na: <http://www.oecd.org>

⁵⁴ Knjiga je imala više izdanja, prvo je bilo 2008. godine.

- 1) Poslovni cilj je prevladati siromaštvo ili jedan ili više problema, kao što su obrazovanje, zdravlje, tehnologija, ekologija, koji prijete ljudima i društvu, a ne da se maksimalizira profit.
- 2) Postizanje finansijske i ekonomske održivosti poduzeća.
- 3) Ulagači vraćaju samo svoj iznos ulaganja. Dividenda se ne daje izvan povrata izvorne investicije.
- 4) Nakon vraćanja investicijskih ulaganja, profit ostaje poduzeću radi širenja i poboljšanja.
- 5) Poduzeće mora biti ekološki svjesno.
- 6) Radna snaga dobija tržišnu plaću sa boljim radnim uslovima od uobičajenih.

Socijalno poduzetništvo u mnogim zemljama ima izuzetan značaj za socijalnu politiku. Ovaj značaj ogleđa se u borbi protiv siromaštva, socijalne isključenosti i marginalizacije stanovnika koji su u stanju socijalne potrebe ili kod kojih postoji rizik od nastupanja nepovoljnih socijalnih stanja. Poseban doprinos socijalnog poduzetništva je u sistemu socijalne zaštite, jer predstavlja efikasan mehanizam kojim se marginalizovani, pasivni korisnici socijalne pomoći radno aktiviraju. Radna aktivacija korisnika socijalne pomoći ima višestruke efekte na individualnom i društvenom nivou. Uspješnost socijalnog poduzetništva ne mjeri se ostvarenjem profita, nego brojem osoba koje su kroz socijalno poduzetništvo ostvarile bilo koji oblik zapošljavanja i povratak u društvenu svakodnevicu.

4.2. Modeli - organizacijski oblici socijalnog poduzetništva

U zemljama Evrope u kojima nije stvoren specifičan pravno-organizacijski oblik, socijalno poduzetništvo pojavljuje se u različitim oblicima, kao što su udruženja, humanitarne organizacije, organizacije uzajamne pomoći, socijalna poduzeća, fondacije, zadruge, centri za zapošljavanje itd. Najčešći oblici u svim zemljama su udruženja i zadruge, a izbor organizacijskog oblika prvenstveno zavisi od pravne regulative, odnosno od toga da li zakon dozvoljava neprofitnim organizacijama bavljenje tržišnim aktivnostima, i ako dozvoljava u kojoj mjeri. Socijalno poduzetništvo može se pojaviti u bilo kojem području djelovanja koje ima socijalnu svrhu, ali se ono u evropskim zemljama najčešće javlja u dva glavna tipa djelatnosti, i to: integracija u tržište rada i usluge socijalne brige u zajednici (Borzaga i Defourny, 2001; Nyssens, 2006; Defourny i Nyssens, 2008; prema Halilbašić i sur. 2015). Socijalna poduzeća koja su usmjerena na radnu integraciju različitih kategorija stanovništva susreću se u skoro svim evropskim zemljama. Većina njih nastala je iz zaštitnih radionica u

kojima su se organizirale različite proizvodne i uslužne djelatnosti. Danas je ovaj oblik poduzetništva poznat kao *socijalno poduzeće za radnu integraciju (Work Integration Social Enterprise – WISE)* i uključuje sve oblike zapošljavanja osoba koje imaju slabiji položaj na tržištu rada ili onih koji su s njega potpuno isključeni (Halilbašić i sur. 2015). Iskustva brojnih zemalja, a među njima i BiH pokazuju da se u kategoriji osoba koje imaju slabiji pristup i položaj na tržištu rada najčešće nalaze osobe sa invaliditetom, osobe bez obrazovanja ili sa lošim ili nedovoljnim obrazovanjem, osobe, posebno žene, starije od 50 godina života. Drugi tip socijalnih poduzeća može imati različite organizacijske oblike, a najčešće se radi o djelatnostima pružanja usluga u zajednici. Ovakav organizacijski oblik socijalnih poduzeća susreće se u gotovo svim evropskim zemljama. Najčešće se javlja u području zdravstvene i kućne njege, obrazovanja, brige o djeci i starijim osobama, pomoći u kući itd. Ovaj tip socijalnih poduzeća najčešće nastaje u cilju pružanja usluga za društvene grupe koje nisu prepoznate u programima javnih socijalnih politika, te za one koji izlaze iz tog sistema (Halilbašić i sur. 2015).

4.3. Razvoj socijalnog poduzetništva u svijetu i regionu

Historijski gledano, socijalni oblici poduzetništva se nalaze još u 19. vijeku u vidu privatnih Viktorijanskih bolnica, koje je karakterisalo socijalno-poduzetničko djelovanje. Prvi pravi oblik socijalnog poduzetništva uveo je u nerazvijenim zemljama poznati svjetski ekonomista, Muhammad Yunus, 1976. godine (Vidović, 2012). U razvijenim zemljama, socijalno poduzetništvo se javlja 70-tih godina, i od tada je u stalnom porastu. Bill Drayton se smatra najzaslužnijim za početke razvoja socijalnog poduzetništva. Drayton je osnovao i prvu globalnu organizaciju Ashoka⁵⁵ 1980. godine, čiji je „cilj bio stvoriti platformu za temeljnu potporu socijalnim poduzetnicima, odnosno poduzetnicima sa socijalnom vizijom“ (Vidović, 2012: 21). U akademskoj zajednici, socijalno poduzetništvo svoje mjesto pronalazi 90-tih godina dvadesetog vijeka. Promociji socijalnog poduzetništva doprinio je projekat *Social Enterprise Initiative* Harvard Business School-a, te predavanje profesora J.G. Dees-a sa Sveučilišta Duke na temu socijalnog poduzetništva, koje je bilo ujedno prvo predavanje takve vrste. Pored akademske zajednice, socijalno poduzetništvo se počelo javljati u javnom i političkom životu. Implementira se u razvojnim strategijama i javnim politikama sve većeg broja zemalja, oblikuju se pravni okviri i donosi posebna legislativa, što ukazuje na uticaj koji

---

⁵⁵ Organizacija je dobila ime po indijskom caru Ashoki.

socijalno poduzetništvo ima na savremena društva i njihovu transformaciju (Vidović, 2012). Socijalno poduzetništvo u Evropi prvo se razvija u Italiji kasnih 80-tih godina. U ovoj zemlji donijet je i pionirski zakon o socijalnom poduzetništvu 1991. godine (Halilbašić i sur., 2015). Socijalno poduzetništvo u Italiji daje značajan doprinos u zapošljavanju marginalizovanih grupa. U ovoj zemlji posebno su razvijena dva tipa socijalnih zadruga, A i B. Socijalne zadruga tipa A pružaju edukativne, zdravstvene i socijalne usluge osobama sa poteškoćama. Socijalne zadruga tipa B usmjerene su na zapošljavanje marginalizovanih društvenih grupa, i one zapošljavaju najmanje 30% radnika koji pripadaju ovoj kategoriji. Ove zadruga najčešće obavljaju određene poslove za velike firme. Socijalne zadruga se udružuju u socijalni konzorcij koji ima ogromnu ulogu u kreiranju socijalnih i ekonomskih politika Italije. Pored toga u okviru socijalnog konzorcija pristupa se zajedničkoj izradi projekata za socijalne zadruga, donose se odluke o zajedničkom učešću na javnim pozivima, ramjenjuju informacije i znanja koja su značajna za poboljšanje rada, međusobno se pomažu i razmijenjuju ili kombinuju raspoložive resurse⁵⁶. Analizom dostupne literature o razvoju socijalnog poduzetništva u Evropi vidljivo je da se nakon Italije socijalno poduzetništvo razvija u Velikoj Britaniji i da se ovom pitanju posvećuje velika pažnja. Uprkos tome što ne posjeduje poseban zakon o socijalnim preduzećima, smatra se da je Velika Britanija na najsistematičniji način uredila oblast socijalnog poduzetništva. Izmjenama i dopunama postojećeg Zakona o preduzećima 2005. godine definisana je posebna statusna forma socijalnog preduzeća, tzv. preduzeće koje djeluje u interesu zajednice (Community Interest Company – CIC)⁵⁷. Kada je riječ o zemljama u regiji, Republika Slovenija je Zakon o socijalnom preduzetništvu⁵⁸ donijela 2011. godine, a stupio je na snagu 2012. godine. Zakonom je definisano socijalno poduzetništvo, ciljevi, načela i djelatnost socijalnog poduzetništva, uslovi pod kojim pravni subjekti stiču status socijalnog poduzeća, način sticanja i ukidanja statusa, posebni uslovi poslovanja socijalnih poduzeća, evidencija iz oblasti socijalnog poduzetništva i nadzora. Ovim Zakonom su također uređeni razvojno planiranje i poticaji za razvoj socijalnog poduzetništva, sudjelovanje socijalnih partnera i organizacija civilnog društva u donošenju razvojnih dokumenata, uloga općina u planiranju i provedbi politika razvoja socijalnog poduzetništva, te nadležnosti u području

---

⁵⁶ Socijalno preduzetništvo – Dimenzija za dobrobit zajednice. Dostupno na: https://www.mreza-mira.net/wp-content/uploads/Socijalno_preduzetnistvo-Dimenzija_za_dobrobit_zajednice.pdf

⁵⁷ Socijalno preduzetništvo – Dimenzija za dobrobit zajednice. Dostupno na: https://www.mreza-mira.net/wp-content/uploads/Socijalno_preduzetnistvo-Dimenzija_za_dobrobit_zajednice.pdf.

⁵⁸ Zakon o socialnem podjetništvu – ZSocP („Uradni list RS“, št. 20/11 z dne 18. 3. 2011); Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o socialnem podjetništvu – ZSocP-A (Uradni list RS, št. 13/18 z dne 28. 2. 2018). Dostupno na: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2011-01-0819?sop=2011-01-0819>.

socijalnog poduzetništva (član 1.). U Zakonu je navedeno da „socijalno poduzetništvo je trajno obavljanje poduzetničke djelatnosti proizvodnjom i prodajom proizvoda ili pružanja usluga na tržištu, pri čemu stvaranje dobiti nije glavni cilj poduzetničke aktivnosti, već je glavni cilj postizanje društvenih učinaka“ (član 2.). U Zakonu je istaknuto da socijalno poduzetništvo jača socijalnu solidarnost i koheziju, potiče ljudsko sudjelovanje, jača sposobnost društva za rješavanje socijalnih, ekonomskih, okolišnih i drugih problema, promiče društvene inovacije, pruža dodatnu opskrbu proizvodima i uslugama od javnog interesa, razvija nove mogućnosti zapošljavanja i socijalne uključenosti i profesionalne (re)integracije ranjivih grupa na tržištu rada (član 3.). U Zakonu su navedeni i principi na kojima djeluju socijalna poduzeća, a to su:

1. autonomna inicijativa - osnivaju se na temelju dobroboljne odluke osnivača;
2. neprofitnost - svrha osnivanja nije isključivo ostvarenje dobiti, imovine i viška prihoda nad troškovima uloženim u djelatnost društvenih poduzeća, a podjela viška prihoda nad troškovima nije dopuštena;
3. obavljanje poslova u javnom interesu - osnivaju se za stalne djelatnosti i mogu se osnovati u svrhu zapošljavanja najugroženijih grupa ljudi na tržištu rada, što je također u javnom interesu;
4. dobrovoljno djelovanje - njihovi članovi djeluju dobrovoljno;
5. neovisnost - neovisni su u upravljanju;
6. tržišna orijentacija - posluju u skladu s tržišnim zakonima, proizvodnjom i prodajom proizvoda ili pružanjem usluga na tržištu;
7. mogućnost uključivanja volontera – može uključivati volontiranje;
8. jednakost članstva - pojedini osnivači ili vlasnici nemaju dominantan utjecaj u odlučivanju, odluke donose svi članovi na principu jedan član - jedan glas, bez obzira na udio uloženog kapitala;
9. uključenost u upravljanje - također uključiti dionike u donošenje odluka (sudjelovanje dionika u upravljanju);
10. transparentnost - osigurati transparentno finansijsko poslovanje i interna kontrola materijalnog i finansijskog poslovanja, i
11. društveno korisne aktivnosti.

U Srbiji je prijedlog Zakona o socijalnom preduzetništvu i zapošljavanju u socijalnim preduzećima četiri puta bio stavljan u proceduru za usvajanje u Narodnoj skupštini Republike

Srbije, da bi potom bio povučen⁵⁹. Poslovanje socijalnih preduzeća u Srbiji je zasada regulisano Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, Zakonom o udruženjima, Zakonom o zadrugama i Zakonom o privrednim društvima. U Hrvatskoj socijalno poduzetništvo predstavlja relativno nov koncept, tako da ni ovdje nije jasno definisan zakonodavni okvir. Socijalno poduzetništvo se pojavljuje u zakonskim okvirima vezanim za organizacije civilnog društva i trgovačka društva. U 2015. godini Vlada Republike Hrvatske je donijela *Strategiju razvoja društvenog poduzetništva u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2015. do 2020. godine*, kojom je definisala osnovne ciljeve i aktivnosti u cilju stvaranja pravnog, institucionalnog i finansijskog okvira⁶⁰. Do donošenja jedinstvenog Zakona, društveno poduzetništvo je regulisano sljedećim zakonima: Zakon o zadrugama, Zakon o udrugama, Zakon o zakladama i fondacijama, Zakon o ustanovama, Zakon o trgovačkim društvima, Zakon profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom i drugim.

4.4. Socijalno poduzetništvo u Bosni i Hercegovini

U Bosni i Hercegovini, socijalno poduzetništvo predstavlja neizostavan dio reformskih procesa, naročito reforme sistema socijalne zaštite. Primarni cilj afirmacije i implementacije socijalnog poduzetništva jeste prevencija i rješavanje socijalnih problema. Aktuelnim konceptom socijalne zaštite njeni korisnici se pasiviziraju, a socijalnim poduzetništvom se želi postići radna aktivacija marginalizovanih pojedinaca, što bi posljedično rezultiralo njihovom socijalnom inkluzijom i boljim statusom u društvu. U Bosni i Hercegovini još uvijek nisu dovoljno prepoznate mogućnosti socijalnog poduzetništva, ali se posljednjih godina bilježi napredak u prepoznavanju njegovog značaja. Dokumenti u okviru kojih se daje podrška razvoju socijalnog poduzetništva su Strategija zapošljavanja Federacije Bosne i Hercegovine 2009-2013. godine (Vlada FBiH, 2008), Program rada Vlade FBiH za period 2015-2018. godine (Vlada FBiH, 2015-2018), kao i Strategija socijalnog uključivanja BiH (Vijeće ministara BiH, 2015). Iako zakon o socijalnom poduzetništvu još nije izrađen, u Bosni i Hercegovini postoje zakonski propisi koji uređuju pitanja iz oblasti socijalnog poduzetništva, i to: Zakon o fondu i finansiranju zaštite životne sredine RS-a, Zakon o fondu za zaštitu okoliša FBiH, Opći zakon o zadrugama BiH, Zakon o javnim preduzećima FBiH, Zakon o javnim preduzećima RS-a, Zakon o igrama na sreću FBiH, Zakon o igrama na sreću RS-a, Zakon o profesionalnoj

---

⁵⁹ O socijalnom preduzetništvu. Dostupno na: <http://socijalnopreduzetnistvo.net/socijalno-preduzetnistvo/>

⁶⁰ Za potrebe Strategije usvojen je pojam „društveno“ umjesto „socijalno“ kojim se obuhvaćaju sve poduzetničke prakse s društvenim ciljem.

rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida RS-a, Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom FBiH, i drugi u zavisnosti od tipa socijalnog poduzetništva (javni/državni, privatni, nevladin sektor). Značajno mjesto zauzima i Strategija za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom u FBiH (Vlada FBiH, 2016-2021) čije su aktivnosti usmjerene ka samozapošljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom kroz odgovarajući model socijalnog poduzetništva.

4.4.1. Zakonska regulativa u oblasti profesionalne rehabilitacije, osposobljavanja i zapošljavanja osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini

S obzirom na činjenicu da je i ova oblast u nadležnosti entiteta, postoje entitetski zakoni kojima se uređuje. Među ovim zakonima postoje manje razlike, ali one se uglavnom odnose na terminološke razlike, načine finansiranja, procenat invaliditeta kod ostvarivanja nekih prava, ali nema bitnih, suštinskih razlika u ostvarivanju prava na profesionalnu rehabilitaciju, osposobljavanje i zapošljavanje osoba s invaliditetom. Ovu oblast u Federaciji Bosne Hercegovine reguliše Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom (“Službene novine FBiH”, br. 10/09, 2/10), a u Republici Srpskoj Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida (“Službeni glasnik RS”, br. 98/04, 91/06, 12/09, 37/12).

Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine

Ovaj zakon ima izuzetno značajnu ulogu za osobe s invaliditetom. Zakonom se uređuje profesionalna rehabilitacija, osposobljavanje i zapošljavanje osoba s invaliditetom, osnivanje i djelatnost ustanova, privrednih društava i drugih pravnih lica koja se bave profesionalnom rehabilitacijom i zapošljavanjem osoba s invaliditetom, te osnivanje i rad Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom (član 1.). U Zakonu je navedeno da je profesionalna rehabilitacija, osposobljavanje i zapošljavanje osoba s invaliditetom od posebnog javnog interesa i da spada u oblast socijalne zaštite (član 2.). Zakon definiše i ko su osobe s invaliditetom u smislu ovog Zakona. Među ostalim osobama navedeno je i da je to „lice sa invaliditetom, korisnik novčane naknade do zaposlenja koje je to pravo ostvarilo na osnovu propisa o socijalnoj zaštiti“ (član 4. tačka 1.). Zakon sadrži odredbe o načinima na koje osoba s invaliditetom doprinosi svojoj profesionalnoj rehabilitaciji i

zapošljavanju i uvjetima za ostvarivanje prava na profesionalnu rehabilitaciju i osposobljavanje, zapošljavanju i radu osoba s invaliditetom, privrednim društvima za zapošljavanje osoba s invaliditetom, prikupljanju sredstava za rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom, olakšice pri zapošljavanju osoba s invaliditetom, te o radu Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom. Ono što je posebna vrijednost ovog Zakona je definisano zapošljavanje osoba s invaliditetom pod opštim i posebnim uslovima. Pod opštim uslovima zapošljavaju se osobe s invaliditetom na otvorenom tržištu rada, u privrednim subjektima, ustanovama ili institucijama koje nisu namijenjene za zapošljavanje osoba s invaliditetom. Pod posebnim uslovima zapošljavaju se osobe s invaliditetom u ustanovi ili privrednom društvu koja su osnovana radi zapošljavanja osoba s invaliditetom. Pravo na zapošljavanje pod posebnim uslovima imaju osobe s invaliditetom sa najmanje 60% invaliditeta⁶¹, osobe sa najmanje 70% tjelesnog oštećenja ako je oštećenje dovelo do smanjene radne sposobnosti i osobe sa lakom ili umjerenom mentalnom retardacijom (član 15.). Zakonom je regulisano da prilikom zapošljavanja osoba s invaliditetom pod opštim uslovima, subjekti koji su definisani zakonom imaju obavezu da zapošljavaju osobe s invaliditetom srazmjerno ukupnom broju zaposlenih. S obzirom na činjenicu da je ovo bila nova obaveza prema pravnim subjektima, ostavljeno je dovoljno vremena da se ispoštuje. Tako su pravni subjekti imali obavezu da do 31.12.2009. godine zaposle jednu osobu s invaliditetom na svakih 39 zaposlenih, a narednih godina ovaj omjer se smanjivao, i od 2013. godine ovaj omjer je zapošljavanje jedne osobe s invaliditetom na 16 zaposlenih u tom pravnom subjektu. Zakonom je propisano da su subjekti koji ne ispune ovu obavezu dužni mjesečno pri isplati plaća obračunati i uplatiti u Fond za podsticanje rehabilitacije i zapošljavanje lica sa invaliditetom novčani iznos u visini 25% od prosječne plaće u FBiH za svako lice sa invaliditetom koje su bili dužni zaposliti (član 18.). Zakon je precizirao i privredno društvo za zapošljavanje lica sa invaliditetom, definisao uslove i obaveze. Prema Zakonu ovo privredno društvo mora imati u odnosu na ukupan broj zaposlenih najmanje 40% osoba s invaliditetom, od čega su najmanje tri osobe sa invaliditetom od najmanje 60%. Privredno društvo mogu osnovati Federacija, kantoni, opštine, privredna društva, ustanove i druga pravna i fizička lica, kao i strana pravna i fizička lica u skladu sa odgovarajućim pravnim propisima (član 21.). Ukoliko ovo privredno društvo vrši radno osposobljavanje Zakonom je propisano da ono mora

---

⁶¹ U Republici Srpskoj ovaj procenat je niži, i u Zakonu je navedeno da pravo na zapošljavanje pod posebnim uslovima imaju osobe sa najmanje 40% invalidnosti (član 21.).

imati odgovarajuće prostorije, opremu i stručne radnike koji vrše osposobljavanje, a bliže uslove za ovo propisuje ministar resornog ministarstva koji obrazuje i komisiju koja utvrđuje ispunjenost uslova za početak rada privrednog društva, u kojoj mora biti najmanje jedan član predstavnik udruženja osoba s invaliditetom (član 23.).

Zaštitna radionica

Privredno društvo za zapošljavanje osoba s invaliditetom može ostvariti status zaštitne radionice ako u odnosu na ukupan broj zaposlenih zapošljava 40% osoba sa najmanje 70% i više invaliditeta, a najmanje šest osoba sa takvim invaliditetom i 20% osoba sa 100% invaliditetom, a najmanje tri osobe sa takvim invaliditetom, koje u skladu sa Zakonom ostvaruju pravo na tuđu njegu i pomoć (član 29.). Prema Zakonu zaštitnu radionicu mogu pojedinačno ili zajednički osnovati opštine, privredna društva, službe za zapošljavanje, udruženja osoba s invaliditetom, udruženja poslodavaca, sindikat, humanitarne organizacije, vjerske zajednice i druga pravna i fizička lica prema zakonskim propisima (član 30.). Pitanju zapošljavanja osoba sa invaliditetom i stvaranju uslova za njihovo zapošljavanje posvećena je velika pažnja. Tako je Zakonom data mogućnost poslodavcu da može osnovati organizacionu jedinicu za zapošljavanje osoba s invaliditetom kao posebnu radnu jedinicu, i ukoliko ispunjava Zakonom propisane uslove ostvarit će status zaštitne radionice (član 31.).

Ustanova za zapošljavanje lica sa invaliditetom - radni centar

Prema odredbama Zakona radni centar je javna ustanova koja zapošljava osobe s invaliditetom koje se ne mogu zaposliti ili održati zaposlenost pod opštim uslovima, niti u privrednim društvima za zapošljavanje osoba s invaliditetom ili u zaštitnim radionicama. U radne centre zapošljavaju se osobe s invaliditetom koje ne postižu radni učinak veći od 50% primjeren njegovoj dobi, stručnoj spremi i uslovima rada. Ovaj centar osniva se radi radno-terapijskih aktivnosti u okviru habilitacije i rehabilitacije osoba s invaliditetom. U radnom centru mora biti zaposleno najmanje 80% osoba s invaliditetom u odnosu na ukupan broj zaposlenih, te ispunjavati uslove u pogledu prostora, opreme i stručne spremljenosti zaposlenih (član 32.). Radni centar može se osnovati i u okviru zaštitne radionice kao posebna organizaciona jedinica. Sredstva za funkcionisanje ovih centara osiguravaju osnivač, resorna kantonalna ministarstva sa čijih područja su korisnici usluga, kantonalna služba za zapošljavanje i Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom (član 33). Posebna vrijednost ovih radnih centara je što se u njima pruža mogućnost rada osobama s invaliditetom koje se na osnovu radnih i opštih sposobnosti ne mogu zaposliti i održati zaposlenje u drugim subjektima

namijenim za zapošljavanje osoba s invaliditetom. Ove osobe u radnom centru imaju položaj korisnika usluga, a mogu biti upućene na lični zahtjev, zakonskog zastupnika ili staratelja, kao i drugog fizičkog i pravnog lica. Zakonom je određeno da o pravu na rad osoba s invaliditetom u radnom centru u prvom stepenu odlučuje nadležna služba za zapošljavanje, a u drugom stepenu Federalni zavod za zapošljavanje (član 34.). Zakon je definisao i samozapošljavanje osoba s invaliditetom i prava na olakšice. Sredstva za rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom obezbjeđuju se po dva osnova. Po prvom osnovu sredstva osiguravaju pravna i druga lica kod kojih je osoba s invaliditetom bila u radnom odnosu na dan utvrđivanja invalidnosti, odnosno preostale radne sposobnosti. Po drugom osnovu sredstva se osiguravaju za osobe s invaliditetom koje nisu bile u radnom odnosu na dan utvrđivanja invalidnosti, odnosno preostale radne sposobnosti. Sredstva za ovu kategoriju osoba s invaliditetom osiguravaju se iz sredstava: Fonda, FZZZ, FPIO, kantonalne službe za zapošljavanje, udruženja poslodavaca, budžeta opštine, grada, kantona, Federacije, te drugih pravnih subjekata (član 39.). Zakonom su precizirane i olakšice pri zapošljavanju osoba sa invaliditetom, bez obzira da li je prethodo bila prijavljena kao nezaposlena osoba kod nadležne službe za zapošljavanje. Tako poslodavci imaju pravo na poreske i carinske olakšice shodno propisima iz ovih oblasti i stimulans predviđen ugovorom o zapošljavanju osoba s invaliditetom zaključenim sa nosiocem osiguranja zapošljavanja. Pored ovih prava, privredna društva za zapošljavanje osoba s invaliditetom i zaštitne radionice imaju pravo i na pogodnosti na osnovu statusa poslodavca i novčanu nadoknadu (član 48.). Zakon je definisao i poreze, naknade, doprinose i članarine čijih plaćanja su oslobođena privredna društva za zapošljavanje osoba s invaliditetom i zaštitne radionice. Također, regulisano je da komunalne usluge, telefonske usluge i troškovi električne energije plaćaju pod uslovima koji važe za domaćinstva (član 49.). Kako bi se pružila podrška privrednim društvima za zapošljavanje osoba s invaliditetom, zaštitnim radionicama i samostalnim djelatnostima u vlasništvu osoba s invaliditetom Zakon definiše pravne subjekte koji imaju dužnost da najmanje 35% od svojih potreba za proizvodima i uslugama koje oni proizvode i pružaju zadovoljavaju od njih pod tržišnim uslovima (član 50.). Jedna od značajnih potpora koja se pruža zapošljavanju i održavanju zaposlenosti osoba s invaliditetom je što pravna i druga lica koja zapošljavaju osobe s invaliditetom, uključujući i organizacije osoba s invaliditetom, imaju pravo na novčanu nadoknadu za svaku zaposlenu osobu s invaliditetom po osnovu plaćenih doprinosa za obavezne vidove osiguranja, a to su: penzijsko i invalidsko osiguranje, zdravstveno osiguranje, osiguranje od nezaposlenosti, te poreza na dohodak (član 51.). Ova novčana nadoknada isplaćuje se subjektima koji prema Zakonu imaju pravo na to

nakon izvršene uplate svih doprinosa i drugih obaveza uz pružanje potrebne dokumentacije na osnovu koje je vidljivo da su ove uplate izvršene i koja se dostavlja Fondu. Potrebna dokumentacija, kao i rokovi dostave i isplate novčane naknade utvrđeni su Zakonom (član 52.). Kako bi se pružila što veća podrška privrednim društvima koji su u skladu sa Zakonom ostvarila status zaštitne radionice, propisano je da imaju pravo na novčanu nadoknadu za sve zaposlenike i pravo na subvenciju neto plaće zaposlenih osoba s invaliditetom u iznosu od 30% prosječne neto plaće ostvarene u Federaciji BiH prema podacima Federalnog zavoda za statistiku (član 53.). Zakonom su utvrđeni i stimulansi koje mogu ostvariti poslodavci koji zapošljavaju osobe s invaliditetom uključujući privredna društva za zapošljavanje osoba s invaliditetom i zaštitne radionice, a to su: jednokratna materijalna davanja, sredstva za prilagođavanje radnog mjesta i uslova rada, kreditna sredstva pod povoljnijim uslovima namjenjena za kupovinu mašina, opreme, alata, poslovnog prostora i sredstva naknade razlike zbog smanjenog radnog učinka ili za sufinansiranje dijela plate asistenta osobe s invaliditetom u toku rada (član 54.). Pored toga, Zakonom je regulisano da privredna društva za zapošljavanje osoba s invaliditetom, zaštitne radionice i ustanove mogu primati pomoć i darove u novcu ili materijalnim sredstvima, čiju namjenu određuje darodavac. Zakonom je regulisano kako se ova sredstva vode, troše i obaveze prema neutrošenim sredstvima (član 55.).

Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom

Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom (u daljem tekstu Fond) osnovan je na osnovu Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom u FBiH. Fond je javna ustanova i njegov osnivač je Parlament Federacije Bosne i Hercegovine. Shodno zakonskim odredbama (član 58.) Fond, između ostalih, obavlja sljedeće poslove:

- provodi politiku razvoja i unapređivanja profesionalne rehabilitacije osoba s invaliditetom,
- finansira i sufinansira programe razvoja privrednih društava koje zapošljavaju osobe s invaliditetom i zaštitne radionice,
- vrši isplate novčanih naknada i stimulansa,
- finansira i sufinansira programe za održavanje zaposlenosti osoba s invaliditetom,
- nadzire ostvarivanje prava na novčanu naknadu i stimulans i korištenje drugih sredstava Fonda,

- nadzire tačnost obračuna novčane naknade i stimulansa za slučaje utvrđene Zakonom.

Zakonom su definisani i prihodi Fonda (član 59.) koje čine:

- sredstva iz budžeta Federacije BiH,
- sredstva posebnog doprinosa za subjekte koji nisu ispunili obavezu zapošljavanja osoba s invaliditetom definisana Zakonom,
- sredstva Federalnog zavoda za zapošljavanje u iznosu od 10% od sredstava koja su finansijskim planom planirana za aktivnu politiku zapošljavanja u tekućoj godini,
- sredstva kantonalnih službi za zapošljavanje u iznosu od 5% od sredstava koja su finansijskim planom planirana za aktivnu politiku zapošljavanja u tekućoj godini,
- neutrošena sredstva za posebne namjene koja su definisana Zakonom,
- drugi prihodi ostvareni na osnovu zakona i drugih propisa i donacija domaćih i stranih pravnih i fizičkih lica.

Zakonom je utvrđeno da se u slučaju nedostatka sredstava za podmirenje svih obaveza Fonda nastalih u toku godine, nedostajuća sredstva osiguravaju iz budžeta Federacije Bosne i Hercegovine. Pored toga, Zakonom je utvrđeno ko vrši nadzor nad korištenjem sredstava Fonda i nadzor nad zakonitošću rada i općih akata, ustanova, privrednih društava, zaštitnih radionica i radnog centra. Tako Federalno ministarstvo finansija ima obavezu da vrši nadzor nad korištenjem sredstava Fonda u skladu sa zakonom. Zakonom je predviđena nadoknada štete Fondu u slučaju da su sredstva Fonda ostvarena na osnovu neistinitih i netačnih podataka ili na drugi protivpravni način, odnosno u većem obimu nego što mu pripadaju ili ako sredstva nije namjenski koristio (član 65.). Analizirajući oba entitetska Zakona može se zaključiti da pružaju dobru osnovu za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom što ima višestruku važnost. Pored toga što se omogućava zapošljavanje i održanje zaposlenosti osoba s invaliditetom u privrednim subjektima koji su i osnovani radi njihovog zapošljavanja, posebna vrijednost je što se kroz radni angažman ovih osoba osiguravaju pretpostavke za zaradu i osiguranje svoje egzistencije vlastitim radom što je od posebnog značaja za jačanje njihovog samopouzdanja, osjećaja vlastite vrijednosti, društvene koristi i integracije. Posebna vrijednost ovih zakona je što je uvedena obaveza zapošljavanja jedne osobe s invaliditetom na šesnaest zaposlenih radnika u privrednim subjektima, ustanovama, institucijama itd. koje nisu namijenjene za zapošljavanje osoba s invaliditetom, odnosno uplate određenog novčanog iznosa u slučaju ne ispunjavanja ove obaveze. Zakoni predviđaju brojne poticaje i olakšice kako bi se stvorili što bolji uslovi za zapošljavanje i održanje zaposlenosti osoba s invaliditetom jer treba posebno napomenuti da oni rade na tržišnim principima i sve ove mjere prvenstveno

imaju za cilj da im pomognu da budu konkurentniji na tržištu sa svojim proizvodima i uslugama.

Opći Zakon o zadrugama

Prije donošenja Općeg zakona o zadrugama („Službeni glasnik BiH“, br. 18/03), rad zadruga je bio regulisan Zakonom o zadrugama Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine FBiH“, br. 28/97), te Zakonom o zemljoradničkim zadrugama Republike Srpske („Službeni glasnik RS“, br. 18/99). Značaj zadruga za članove društva uopšte, a naročito one marginalizovane i socijalno isključene ogleda se u činjenici da zadruga podrazumijeva „društvo sa neograničenim brojem članova, čija je namjena da pomoću zajedničke poslovne djelatnosti pospješuje privređivanje svojih članova“ (Šoljić et al., 2005: 396). Zakonom su zadruge definisane kao „oblik organizovanja dobrovoljno udruženih članova (u daljem tekstu: zadrugari), da bi zadovoljili svoje zajedničke ekonomske, socijalne i kulturne potrebe i težnje, kroz zajedničko posjedovanje i demokratsko kontrolisano privređivanje-poslovanje“ (član 1.). Za zadruge je karakteristično da njihov koncept rada predviđa i uređenje odnosa među članovima zadruge i to na sljedećim principima:

- dobrovoljnost i otvorenost prema članstvu,
- demokratska kontrola poslova od strane članova,
- učešće članova u raspodjeli koristi i pokriću štete u radu,
- poslovna autonomija i informisanje članova,
- saradnja među zadrugama i briga za zajedništvo (član 2.).

Zadruge se mogu osnivati kao opće i specijalizovane (član 3.). Njihova svrha se ogleda u zajedničkom korištenju svih sredstava potrebnih za unapređivanje i razvoj djelatnosti zadrugara s ciljem poboljšanja i povećanja rezultata te djelatnosti (član 4. stav 1.). Za provođenje djelatnosti zadruge su ključna zadružna pravila, jer se njima pomenute djelatnosti utvrđuju (član 4. stav 2.). Članom 6. je definisano da se u zavisnosti od ciljeva i potrebnih sredstava za osnivanje i poslovanje, zadruge osnivaju i posluju ulozima i drugim vlastitim sredstvima zadrugara u skladu s ugovorom o osnivanju i zadružnim pravilima. Visina osnivačkog uloga se prethodno utvrđuje ugovorom o osnivanju i zadružnim pravilima. U članu 7. se navodi da zadruga u pravnom prometu istupa u svoje ime i za svoj račun, i poslove vrši samo sa svojim zadrugarima. Pod određenim uslovima je poslove moguće sklapati i s drugim pravnim i fizičkim licima, odnosno onima koji nisu članovi zadruge. Ti uslovi su sljedeći:

- ako je ovakav način rada predviđen zadružnim pravilima,
- ako pravila zadruge predviđaju periodične revizije nadležnog zadružnog saveza.

Za zadrugu je još važno napomenuti da ona u pravnom prometu za svoje obaveze odgovara svom svojom imovinom (član 8. stav 1.). Ukoliko se obaveze ne mogu izmiriti iz imovine zadruge odgovaraju zadrugari solidarno, najmanje iznosom svog uloga, ako ugovorom, odnosno zadužnim pravilima nije previđen veći iznos (član 8. stav 2.). Kada je riječ o osnivanju zadruge, nju može osnovati najmanje pet fizičkih i pravnih lica koja ispunjavaju lične uslove u skladu sa zadružnim pravilima. S tim što je važno napomenuti da se zadružnim pravilima može predvidjeti da samo fizička lica mogu biti članovi zadruge (član 10. stav 1.). Ugovorom o osnivanju je moguće predvidjeti i veći broj osnivača zadruge (član 10. stav 2.). Zadruga se osniva zaključivanjem ugovora o njenom osnivanju, koji sadrži odredbe o:

- firmi i sjedištu zadruga,
- imenima, zanimanju i adresi osnivača,
- imenu lica koje će obavljati poslove privremenog direktora zadruge,
- djelatnosti zadruga,
- iznosu sredstava potrebnih za osnivanje zadruga i načinu osiguranja tih sredstava,
- iznosu i obliku uloga pojedinog osnivača ili iznosu sredstava pojedinog osnivača,
- odgovornosti zadrugara za obaveze zadruga,
- načinu i roku uplate,
- načinu sazivanja i roku u kome su osnivači obavezni da sazovu osnivačku skupštinu, kao i načinu donošenja odluka, i
- drugim pitanjima značajnim za osnivanje zadruga (član 11.).

Članom 12. stav 1. je regulisano da se na osnivačkoj skupštini zadruge većinom glasova donose zadružna pravila. Zadruga se smatra osnovanom i stiče svojstvo pravnog lica upisom u sudski registar (član 14.). Zakonom je definisano i sticanje i prestanak statusa zadrugara. Status zadrugara, fizička lica – osnivači zadruga stiču osnivanjem zadruge (član 15.). Ovaj status može prestati istupanjem iz zadruga, isključenjem, smrću zadrugara, prenosom njegovih uloga na drugog člana ili nekog trećeg i prestankom zadruga (član 20.). Zadrugom upravljaju zadrugari koji imaju jednako pravo glasa po principu jedan zadrugar – jedan glas (član 29. stav 1. i 2.). U organe zadruge se ubrajaju skupština, upravni odbor, nadzorni odbor (ako je predviđen zadružnim pravilima) i direktor zadruge, ako zakonom nije drugačije određeno (član 31.). Ako je zadružnim pravilima predviđeno mjesto direktora zadruge, njegova je obaveza da organizuje i vodi poslovanje zadruge, zastupa zadrugu, vodi

računa o zakonitosti i odgovara za zakonitost rada zadruga i obavlja druge poslove utvrđene zakonom, osnivačkim aktom i zadružnim pravilima (član 45. stav 1.). Kada je riječ o imovini zadruga, važno je naglasiti da zadruga koristi sredstva po osnovu uloga zadrugara, sredstva zadružne svojine, sredstva u državnoj svojini i sredstva drugih domaćih i stranih fizičkih lica (član 48.). Ulozi zadrugara mogu biti pokretne i nepokretne stvari, novčana sredstva i hartije od vrijednosti i druga imovinska prava (član 49. stav 2.). Pored uloga zadrugara, zadruga raspolaže i zadružnom imovinom koja podrazumijeva sredstva stečena radom i poslovanjem zadruga ili sredstva stečena po drugim osnovama (član 50. stav 1.). Ova imovina se ne može pretvarati u udjele zadrugara, niti se može staviti u nezadružnu funkciju (član 50. stav 2.). Zadružna imovina poput opreme, objekata i drugog, se može onda kada se ne koristi iz ekonomskih razloga, prodati ili dati u zakup uz obavezu usmjeravanja dobijenih finansijskih sredstava za razvoj zadruga (član 50. stav 3.). Za zadružnu imovinu postoji poseban fond (član 50., stav 4.). U pogledu djelatnosti zadruga može obavljati sve one djelatnosti za koje je registrovana (član 62. stav 1.). Ona može početi obavljanje djelatnosti, obavljati djelatnost i mijenati uslove njenog obavljanja kad nadležni organ donese rješenje da su ispunjeni uslovi u pogledu tehničke opremljenosti, zaštite na radu i zaštite i unapređenja životne sredine, kao i drugi propisani uslovi (član 62. stav 2.). Zadruga prestaje sa radom u sljedećim slučajevima:

- ako joj je izrečena mjera zabrane obavljanja djelatnosti zbog toga što ne ispunjava uslove za obavljanje djelatnosti, a u roku određenom u izrečenoj mjeri ne ispunji te uslove, odnosno ne promijeni djelatnost,
- spajanjem s drugom zadrugom, pripajanjem drugoj zadruzi, odnosno podjelom na više novih zadruga,
- istekom vremena za koje je osnovana, a skupština zadruga prije isteka tog vremena ne odluči da zadruga nastavi poslovanje,
- ako prestanu postojati prirodni i drugi uslovi za obavljanje djelatnosti,
- ako se pravosnažnom odlukom suda utvrdi ništavnost upisa u registar,
- odlukom skupštine zadruga,
- ako se broj zadrugara smanji ispod broja propisanog za osnivanje zadruga, a u roku od šest mjeseci se ne poveća do propisanog broja, o čemu je zadruga dužna obavijestiti sud kod koga je upisana u registar,
- stečajem,
- ako se zadruga ne podvrgne redovnoj zadružnoj reviziji,

- u drugim slučajevima utvrđenim zakonom (član 66.).

Pored zadruga, značajno je predstaviti i zadružne saveze koji predstavljaju samostalne interesne i stručne poslovne organizacije, koje se osnivaju radi unapređenja djelatnosti zadruga i zaštite njihovih zajedničkih interesa (član 68.). Za zadružne saveze je karakteristično da:

- pružaju stručnu i drugu pomoć pri osnivanju i unapređenju poslovanja zadruga,
- zastupaju interese zadruga pred državnim organima i organizacijama i bankarskim i finansijskim organizacijama u oblasti zadrugarstva,
- organizuju i podstiču stručno uavršavanje, naučnoistraživački rad i informativno-izdavačku i propagandnu djelatnosti od interesa za unapređenje zadrugarstva,
- odlučuju o prenosu, odnosno davanju na korištenje imovine ako im je predata po prestanku zadruga, u skladu s ovim zakonom,
- donose pravila zadružnog saveza,
- organizuju arbitražu i uređuju način njenog rada,
- prikupljaju podatke potrebne za vođenje zadružne statistike,
- predstavljaju zadruga u inostranstvu i ostvaruju saradnju sa međunarodnim značajnim organizacijama,
- organizuju sud časti i uređuju način njegovog rada,
- osiguravaju obavljanje zadružne revizije,
- staraju se o unapređenju zadrugarstva,
- vode evidenciju o zadrugama (zadružni registar) i zadružnu statistiku,
- obavljaju druge poslove propisane ovim zakonom i pravilima zadružnog saveza (član 69.).

Zadružni savez je pravno lice i njega osnivaju zadruga ili drugi zadružni savezi zaključivanjem ugovora o osnivanju i donošenjem pravila zadružnog saveza (član 70. stav 1. i 2.). Za praćenje rada zadruga je važno redovno provođenje zadružne revizije koja podrazumijeva ispitivanje primjene zadružnih principa, poslovanja zadruga sa zadrugarima i trećim licima, imovinsko-pravnih odnosa i međusobnih odnosa zadruga i zaposlenih, kao i primjene općih i zadružnih pravila u pogledu osnivanja, organizovanja i cjelokupnog poslovanja zadruga (član 73.). Za zadružnu reviziju su zaduženi zadružni savezi entiteta (član 76.). Kada su u pitanja javna ovlaštenja Zadružni savez Bosne i Hercegovine:

- donosi opća pravila kojima se uređuje primjena zadružnih principa i druga pitanja od značaja za poslovanje zadruga,

- donosi pravila kojima se propisuju uslovi koje moraju ispunjavati revizori koji obavljaju zadružnu reviziju, sadržaj izvještaja o obavljenoj reviziji, kao i druga pitanja od značaja za zadružnu reviziju zadruge,
- utvrđuje metodologiju registra koji vodi Zadružni savez Bosne i Hercegovine i drugi zadružni savezi (član 83.).

4.4.2. Aktivnosti na zakonskom uređenju oblasti socijalnog poduzetništva u Bosni i Hercegovini

Prepoznajući značaj i mogućnosti koje socijalno poduzetništvo ima Vlada Republike Srpske je ovom pitanju posvetila posebnu pažnju i uradila Zakon o društvenom preduzetništvu koji je u formi nacрта krenuo u proceduru prije konačnog usvajanja. Predviđeno je da se ovim zakonom uređuju sva bitna pitanja iz oblasti socijalnog poduzetništva kako bi se postigao proklamovani cilj, a to je da se koriste potencijali društvenog preduzetništva i društvenih preduzeća radi održivog ekonomskog i društvenog rasta i razvoja (član 2.).

Zakonom su utvđeni principi/načela na kojima se treba razvijati socijalno poduzetništvo, a to su:

- uključenost i transparentnost,
- participativna demokratija,
- tržišna održivost,
- socijalna inkluzija,
- zaštita životne sredine i uravnoteženost razvoja,
- sinergijsko djelovanje.

Princip uključenosti i transparentnosti podrazumijeva učešće svih zainteresiranih strana u kreiranju politika i strateških pravaca razvoja socijalnog poduzetništva. Pored toga ovaj princip podrazumijeva da su svi podaci, rezultati i ocjene efekata podrške društvenim preduzećima transparentni i dostupni javnosti.

Princip participativne demokratije podrazumijeva uključenost svih aktera u društvenim preduzećima, odnosno da u donošenju odluka pored vlasnika učestvuju i svi zaposleni.

Princip tržišne održivosti podrazumijeva da su društvena preduzeća tržišno održivi poslovni subjekti.

Princip socijalne inkluzije je posebno važan princip jer se kroz društvena preduzeća stvaraju mogućnosti i pruža podrška građanima koji su u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti radi njihovog punog učešća u ekonomskom, društvenom i kulturnom životu zajednice.

Princip zaštite životne sredine i uravnoteženog razvoja podrazumijeva da društvena preduzeća u svojim poslovnim aktivnostima doprinose zaštiti i očuvanju životne sredine, kao i bržem ekonomskom razvoju nerazvijenih i izrazito nerazvijenih jedinica lokalne samouprave.

Princip sinergijskog djelovanja podrazumijeva partnerski odnos između javnog, privatnog i civilnog sektora društva, koji se ogleda i u razmjeni znanja i vještina o socijalnom poduzetništvu (član 3.).

Zakon je definisao i značenje pojmova koji se u njemu koriste. Prema ovom zakonu „društveno preduzetništvo je organizovana privredna djelatnost koja se vrši na tržišnim principima i radi ispunjavanja društvenih ciljeva, odnosno stvaranja inovativnih mogućnosti za rješavanje socijalnih, zdravstvenih, kulturnih, ekonomskih, ekoloških ili drugih društvenih problema pojedinih grupa građana ili šire zajednice, kao i sprečavanja nastajanja i otklanjanja posljedica društvene isključenosti i jačanja društvene solidarnosti i kohezije“ (član 4. stav 1. tačka 1.).

Svoju društvenu misiju društveno preduzeće ostvaruje zapošljavanjem, obavljanjem poslova u djelatnostima koje su zakonom klasifikovane i finansiranjem projekata pravnih lica kojima se ostvaruju društveni ciljevi. Zakonom su nabrojane kategorije stanovništva na koje se zapošljavanje odnosi. To su: osobe koje su nezaposlene duže od pet godina; osobe do 30 i preko 50 godina života; djece poginulih boraca; ratni vojni invalidi i demobilisani borci; civilne žrtve rata; osobe koje su bile žrtve u krivičnim postupcima; pripadnici nacionalnih manjina; trudnice i samohrani roditelji; osobe u stanju socijalne potrebe; ostalih osoba koje spadaju u kategoriju teže zapošljivih u skladu sa propisima kojima se uređuje oblast zapošljavanja i propisima kojima se uređuje oblast socijalne zaštite. Među osobe u stanju socijalne potrebe navode se: osobe s invaliditetom, sa društveno negativnim ponašanjem, žrtve zloupotrebe psihoaktivnih supstanci, žrtve nasilja u porodici, žrtve trgovine ljudima, osobe u stanju socijalne potrebe zbog siromaštva, pretrpljene elementarne nepogode, ratnog stradanja, izbjeglištva, migracije, repatrijacije, smrti jednog ili više članova porodice, dugotrajnog liječenja, izdržavanja kazne, otpusta iz ustanove ili drugih nepredvidivih okolnosti (član 6.). Analizirajući kategorije stanovništva, odnosno ciljne grupe na koje se zapošljavanje odnosi može se zaključiti da je postoji širok spektar različitih kategorija. Na ovaj način stvaraju se zakonske pretpostavke za razvoj socijalnog poduzetništva kakvo postoji u zemljama koje imaju dugu tradiciju i ostvarene rezultate u socijalnom poduzetništvu. Zakon propisuje da dio dobiti društvenog preduzeća namijenjen za isplatu njegovim članovima ne može biti veći od 49% neto dobiti, odnosno ovaj procenat može biti i manji ili raspodjele dobiti uopšte ne može biti, ako je to u skladu sa posebnim propisima, osnivačkim aktom ili statutom društvenog preduzeća. Društveno

preduzeće ima obavezu da za dio dobiti koji se ne isplaćuje napravi plan reinvestiranja ili plan finansiranja društvene misije (član 8.). Ovakvom zakonskom odredbom ostvaruje se jedan od postulata socijalnog poduzetništva, a to je da cilj nije profit, odnosno zarada, jer Zakon ograničava isplatu neto zarade članovima društvenog preduzeća na manje od pola ukupne zarade i nameće obavezu sačinjavanja plana reinvestiranja ili finansiranja društvene misije. Ova odredba je posebno važna jer se sredstva neto zarade mogu planirati za proširenje kapaciteta društvenog preduzeća, nova zapošljavanja, nabavku neophodnih sredstava za rad, za obnavljanje postojeće opreme itd. Zakon propisuje da se mišljenje zaposlenih radnika obavezno pribavlja kada se odlučuje o raspodjeli neto dobiti društvenog preduzeća, sticanju ili raspolaganju imovinom velike vrijednosti, a u skladu sa posebnim propisima o privrednim društvima i prestanku rada društvenog preduzeća. Pored toga, mišljenje zaposlenih radnika može se proširiti i na druga pitanja poslovanja društvenog preduzeća, a što se reguliše osnivačkim aktom ili statutom (član 9.). Učešće zaposlenih radnika u procesu odlučivanja i donošenju odluka koje su od izuzetnog značaja za društveno preduzeće i njihov položaj u njima je od posebnog značaja jer se na ovaj način ostvaruje princip participativne demokratije gdje pored vlasnika učestvuju i zaposleni radnici. Zakonom su definisani uslovi za sticanje statusa društvenog preduzeća, a to su: da je registrovano u formi privrednog društva ili drugog pravnog lica; da ima sjedište na teritoriji Republike Srpske; da je u osnivačkom aktu ili statutu navedeno da je osnovano isključivo sa ciljem ostvarivanja koristi za širu društvenu zajednicu i društvene grupe; da je u osnivačkom aktu ili statutu navedeno da imovina ima status zaključane imovine⁶²; da je u osnivačkom aktu ili statutu navedeno ograničenje u raspodjeli ostvarene neto dobiti; da je u planu poslovanja izražena i obrazložena društvena misija. Zakon dozvoljava da privredno ili drugo pravno lice može steći status društvenog preduzeća i ako je u mješovitom vlasništvu uz uslov da je udio privatnog vlasništva u ukupnom vlasništvu društvenog preduzeća minimalno 51%. Zakonom je precizirano da javna preduzeća i javne ustanove ne mogu steći status društvenog preduzeća (član 10.). Navedeni uslovi koji moraju biti ispunjeni kako bi privredna društva ili druga pravna lica stekla status društvenog preduzeća su vrlo precizna i jasno pokazuju da se vodilo računa da svi uslovi budu u funkciji razvoja socijalnog poduzetništva. Zakonom su propisana i druga bitna pitanja za sticanje statusa društvenog preduzeća, od podnošenja zahtjeva, potrebne dokumentacije do donošenja konačnog rješenja.

---

⁶² Zakonom je precizirano da se zaključana imovina društvenog preduzeća koje prestaje sa radom prenosi u svojину jedinice lokalne samouprave prema njegovom sjedištu, osim ako posebnim propisima nije drugačije utvrđeno. Ovu imovinu jedinica lokalne samouprave koristi namjenski za aktivnu podršku razvoja društvenog preduzetništva na svojoj teritoriji (član 7.).

Registar društvenih preduzeća vodi Ministarstvo privrede i preduzetništva. Ukoliko društveno preduzeće ne posluje u skladu sa zakonskim odredbama, a koje se odnose na ostvarivanje svoje društvene misije, raspodjelu dobiti ili obaveze donošenja plana poslovanja sa izraženom društvenom misijom, resorno ministarstvo ima obavezu da ga pozove da uskladi svoje poslovanje u roku koji ne može biti duži od 90 dana. Društveno preduzeće koje ne uskladi svoje poslovanje u ovom roku briše se iz Registra, a na osnovu rješenja Ministarstva. Privredno društvo ili drugo pravno lice koje je izgubilo status društvenog preduzeća gubi sve povlastice koje su vezane za taj status i dužno je da vrati sva budžetska novčana sredstva i drugu javnu imovinu koju je dobilo po osnovu tog statusa, po osnovu ugovora ili odluka organa uprave ili jedinica lokalne samouprave, čije važenje nije isteklo u momentu gubitka statusa društvenog preduzeća (član 15.). Kako bi se ispoštovao princip transparentnosti društveno preduzeće ima obavezu da sve svoje finansijske i poslovne izvještaje i planove, kao i dokumente o organizacijskoj i vlasničkoj strukturi, organima upravljanja, donesenim odlukama i drugim internim aktima učini dostupnim putem svoje internet stranice, osim dokumenata koji su označeni kao poslovna tajna (član 16.). Zakon propisuje da društveno preduzeće ima pravo na posebne poreske i carinske povlastice i oslobađanja od određenih naknada taksi i članarina, a u skladu sa zakonskim i podzakonskim propisima. Društveno preduzeće koje zapošljava osobe s invaliditetom ima pravo na posebne povlastice i oslobađanja koja su u skladu sa propisima koje regulišu oblast zapošljavanja, rehabilitacije i osposobljavanja osoba s invaliditetom (član 22.). Zakonom je precizirano da su društvena preduzeća od posebnog interesa za Republiku Srpsku i jedinice lokalne samouprave i aktivno ih podržavaju mjerama ekonomske i socijalne politike u ostvarivanju njihove društvene misije. Tako Republika Srpska i jedinice lokalne samouprave mogu aktivno podržavati osnivanje i poslovanje društvenih preduzeća integrišući u svoje strateške dokumente razvojnog i inkluzivnog karaktera konkretne mjere infrastrukturne, administrativne, finansijske, promotivne, obrazovne, kao i druge vrste podrške (član 23.). Zakonom je predviđeno da za obavljanje poslova finansijske podrške osnivanja i poslovanja društvenih preduzeća Republika Srpska ili jedinica lokalne samouprave može osnovati Fond za društveno preduzetništvo, a shodno propisima o sistemu javnih službi. Također, dvije ili više jedinica lokalne samouprave mogu da osnuju zajednički Fond pod uslovima koje zajednički utvrde. Zakonom je određeno da se odlukom o osnivanju Fonda bliže uređuje djelatnost i poslovi Fonda, uslovi pod kojima posluje, prava i obaveze osnivača u upravljanju Fondom, sredstva kojima raspolaže, izvore sredstava i uslove plasmana, potencijalne korisnike i druga pitanja koja su značajna za rad i poslovanje Fonda (član 24.).

Zakonom je definisano ko vrši nadzor nad provođenjem zakonskih i podzakonskih odredbi, mjerama koje se mogu poduzeti i novčanim kaznama (član 25. i 26.). Posebna vrijednost ovog zakona, a u cilju unaprijeđenja i razvoja socijalnog poduzetništva je što je predviđeno osnivanje Savjeta za razvoj socijalnog preduzetništva koji je savjetodavno tijelo Vlade RS. Savjet se sastoji od 16 članova koje imenuje Vlada RS na period od četiri godine, a čine ga po jedan predstavnik osam ministarstava⁶³, koja su od posebnog značaja za socijalno poduzetništvo, Privredne komore RS, Razvojne agencije RS, Saveza opština i gradova RS, reprezentativnog sindikata i udruženja poslodavaca na nivou RS i tri predstavnika društvenih preduzeća (član 20.). Zakonom su precizirani zadaci Savjeta kako bi se ispunili ciljevi socijalnog poduzetništva. Savjet, između ostalih, ima zadatke da:

- promoviše značaj i načela razvoja društvenog preduzetništva,
- analizira poslovno okruženje i predlaže Vladi pravce razvoja, potrebne mjere, planove i programe za razvoj društvenog preduzetništva,
- analizira efekte preduzetih mjera,
- daje prijedloge i sugestije u procesu donošenja propisa u oblasti društvenog preduzetništva,
- daje prijedloge i sugestije o neophodnim finansijskim povlasticama za razvoj društvenog preduzetništva,
- inicira i pomaže aktivnosti između zainteresovanih strana u okviru društvenog preduzetništva,
- daje prijedloge i sugestije o projektima iz oblasti društvenog preduzetništva (član 19.).

Na osnovu svega naprijed prezentovanog može se zaključiti da se kroz ponuđena zakonska rješenja stvara dobra osnova za razvoj socijalnog poduzetništva. Ovakav zaključak temelji se na činjenici da su ispoštovani svi kriteriji koje je definisala Evropska komisija kao uslov da bi neko pravno lice poslovalo po principima socijalnog poduzetništva, a to su:

- mora se baviti ekonomskom djelatnošću;
- mora postojati jasan i primaran društveni cilj;
- mora imati ograničenja u pogledu raspodjele dobiti i/ili imovine;
- mora biti nezavisno i
- mora imati inkluzivno upravljanje (Social Business Initiative, 2011).

---

⁶³ Ministarstvo privrede i preduzetništva, Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite, Ministarstvo rada i boračko-invalidske zaštite, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Ministarstvo trgovine i turizma, Ministarstvo finansija, Ministarstvo prosvjete i kulture i Ministarstvo porodice, omladine i sporta.

Svakako da će u javnoj raspravi o nacrtu predloženog Zakona relevantni subjekti dati korisne sugestije i prijedloge koji bi mogli biti od velike pomoći da se uočeni nedostaci otklone i postojeći prijedlozi u nekim segmentima dodatno poboljšaju. U intervjuu koji je obavljen sa dr. Anitom Šimundža⁶⁴ iz Centra socijalnog/društvenog preduzetništva „Globus“ ona se posebno osvrnula na nacrt ovog zakona i aktivnosti koje su imali o ovom pitanju. Ističe da su učestvovali u prezentaciji nacrtu i smatra da je posebno dobro što će nacrt Zakona biti dostupan svima i svi će moći da daju svoje komentare. Mišljenja je da se posebno moraju uključiti svi subjekti koji mogu dati značajan doprinos u postizanju kvalitete zakona, i naglašava „ako ne budu učestvovali oni koji trebaju da učestvuju ostat će opet neke dileme, neke praznine koje bi bilo dobro da sad riješimo odmah u startu, u hodu, dok se izrađuje“. Kaže da su dali određene preporuke i da se nada da će biti prihvaćene uz obrazloženje da se zalažu za donošenje konkretnih programa i mjera razvoja socijalnog poduzetništva. Ona ističe: „Smatramo da je jako dobro da se definiše pojam socijalno ili društveno preduzeće. Međutim, definiciju i ostale odredbe zakona svakako bi trebala da prati jedna konkretnija primjena mjera u vidu olakšica i drugih podržavajućih mjera za ove subjekte koji se nalaze u nepovoljnom položaju.“. Ukoliko ovaj Zakon bude usvojen, to će biti prvi zakon o socijalnom poduzetništvu u našoj zemlji, tačnije u jednom entitetu. Svakako da bi i u drugom entitetu trebalo raditi na donošenju ovakvog zakona kako bi se stvorile pravne pretpostavke za razvoj socijalnog poduzetništva u Bosni i Hercegovini. U Kantonu Sarajevo u drugoj polovini 2020. godine počele su pripreme za izradu kantonalnog zakona o socijalnom poduzetništvu. Međutim, postavlja se pitanje da li su pripreme za donošenje ovog zakona trebale početi na entitetskom nivou, prvenstveno zbog značaja socijalnog poduzetništva za prevenciju siromaštva i socijalne isključenosti, što potvrđuju primjeri dobre prakse u nekim zemljama, s jedne strane, a s druge strane, izbjeglo bi se nepostojanje zakonske regulative i/ili neujednačena zakonska regulativa u kantonima, a što može dovesti do diskriminacije stanovništva u pojedinim kantonima. Donošenje jedinstvenog Zakona o socijalnom poduzetništvu u Federaciji BiH bilo bi značajno iz više razloga jer bi se definisalo šta je socijalno poduzetništvo i šta su privredni subjekti u sferi socijalnog poduzetništva, bili bi utvrđeni jedinstveni kriteriji, odnosno uslovi koje moraju ispunjavati pravni subjekti koji bi funkcionisali u sferi socijalnog poduzetništva, povlastice i poticajne mjere koje mogu ostvariti, kao i sva druga pitanja koja su od posebne važnosti za sferu

---

⁶⁴ Intervju je obavljen u Banja Luci 07.07.2020. godine.

socijalnog poduzetništva. Na ovaj način stvorile bi se iste zakonske mogućnosti za sve kantone. Donošenje kantonalnih zakona o socijalnom poduzetništvu bez jedinstvenog zakona na entitetskom nivou kojim je uređen bar set osnovnih prava neminovno će dovesti do velikih razlika jer će i kantoni koji budu donijeli zakon u prvom redu biti vezani za ekonomsku situaciju i punjenje budžeta i shodno tome određivati poticajne mjere i olakšice. Potrebu donošenja zakonske regulative o socijalnom poduzetništvu na entitetskom nivou ističe i Malik Garibija⁶⁵ i to prvenstveno kroz saradnju Federalnog ministarstva rada i socijalne politike i Federalnog ministarstva razvoja, poduzetništva i obrta. Saradnja ova dva ministarstva trebala bi da rezultira predlaganjem zakona koji bi omogućio osnivanje preduzeća koja funkcionišu na principima socijalnog poduzetništva. On ističe: „Zakon bi definisao kakve olakšice ta preduzeća mogu imati, spriječio zloupotrebe takvih preduzeća, probleme koji se javljaju prilikom zapošljavanja osoba s invaliditetom i osoba koje su stanju socijalne potrebe i definisao bi sva pitanja neophodna za funkcionisanje ovih preduzeća, jer ona ne mogu biti profitabilna“. Mišljenja je da je potencijal socijalnog poduzetništva ogroman i navodi primjer Austrije⁶⁶. Saradnja navedenih ministarstava je pravi put da se na federalnom nivou predloži zakon koji bi ostavio dovoljno prostora da se formiraju firme koje će imati svoju perspektivu, trajaće dugo i neće biti zloupotreba u firmama ili se i same firme neće zloupotrebljavati zbog nekog specifičnog položaja. Otvaranje firmi koje bi radile na principima socijalnog poduzetništva je sa stanovišta socijalne politike izuzetno značajno i ovom pitanju se mora posvetiti mnogo veća pažnja u narednom periodu i iskoristiti primjere dobrih praksi zemalja u kojima socijalno poduzetništvo ima dugu tradiciju i postiže dobre rezultate. Dobro osmišljenim ulaganjem u sektor socijalnog poduzetništva mogu se postići dobri rezultati koji se ogledaju u zapošljavanju osoba koje su marginalizovane i društveno isključene zbog niza uzroka i okolnosti. Garibija ističe da je ulaganje u socijalno poduzetništvo slično ulaganju u prevenciju „gdje prema nekim pokazateljima jedna uložena KM u prevenciju košta kao 10 do 20KM uloženi kasnije u socijalnu zaštitu“. Navodi primjer uloženi sredstava za otvaranje jednog

---

⁶⁵ Intervju je obavljen u Sarajevu 14.10.2019. godine.

⁶⁶ „U Austriji postoje posebnim zakonom definisane firme koje se mogu baviti čak i gradnjom, ali ne mogu imati profit na kraju. To su neprofitabilne kompanije. Tako danas imate ogromne firme koje su svojevremeno osnovali austrijski sindikati ili različita udruženja koje prave desetine hiljada kvadratnih metara stambenog prostora, prodaju ga po izuzetno niskim cijenama, i u suštini na kraju godine završavaju sa nultim profitom. Dakle, ne zarađuju od toga nego sve što imaju opet reinvestiraju i prave zgrade. U tom slučaju imate situaciju da Beč, kao jedan od gradova sa najvećim životnim standardom u svijetu, ima najniže kirije ili cijene stanova, zato što postoji veliki broj stanova koje po ekstremno niskim cijenama iznajmljuju ili prodaju ove firme, koje jesu na tržištu ali ne ostvaruju profit. To je jedan pokazatelj kako sistem može napraviti dobar prostor da se nešto adekvatno radi, i to je možda dobar putokaz za nas.“

radnog mjesta u privrednom subjektu u sferi socijalnog poduzetništa u odnosu na uložena sredstva za socijalnu pomoć u narednih pet, deset ili 20 godina koliko bi se ta osoba zadržala u tom sistemu i naglašava da je drastična razlika u pogledu uloženi sredstava. Ove finansijske razlike sa stanovišta utroška sredstava jesu značajne, ali isto tako značajna je i radna aktivacija i mogućnost za zaposlenje osoba koje su u stanju socijalne potrebe, marginalizovane i socijalno isključene. Dobivanjem prilike da se radno aktiviraju ove osobe istovremeno imaju mogućnost da kreiraju svoj i život svoje porodice na drugačijim osnovama, a zahvaljujući ličnom doprinosu i odlukama. Radna aktivacija je dobra prilika da izađu iz siromaštva u kojem bi sigurno bili kao korisnici socijalne pomoći zbog izuzetno niskih novčanih naknada. Osjećaj ličnog doprinosa i društvene vrijednosti je također značajan za jačanje samopouzdanja, samopotvrđivanja i drugačije percepcije okoline ovih osoba. Primjeri koji se mogu sresti u nekim zemljama potvrđuju ovakav stav i zato je neophodno raditi na razvoju socijalnog poduzetništva kako bi što veći broj osoba dobio priliku da radi i živi od svog rada što je istovremeno individualna i društvena dobit.

4.5. Politike Evropske unije u rješavanju problema siromaštva, nezaposlenosti i socijalne isključenosti

Preambulom Jedinog evropskog akta iz 1986. godine, kao i Ugovorom o Evropskoj uniji iz 1993. godine, zaštita ljudskih prava proklamovana je kao jedna od obaveza Unije, što podrazumijeva garancije općih ljudskih, građanskih, ekonomskih i socijalnih prava. Unija je usmjerena na promicanje dobrobiti njezinih naroda i održivi razvoj Evrope koji se temelji na uravnoteženom gospodarskom rastu i stabilnosti cijena, te visokokonkurentnom socijalnom tržišnom gospodarstvu. Ovo za cilj ima punu zaposlenost i društveni napredak, te visoku razinu zaštite i poboljšanje kvalitete okoliša. Unija suzbija socijalnu isključenost i diskriminaciju, promiče socijalnu pravdu i zaštitu, ravnopravnost žena i muškaraca, međugeneracijsku solidarnost i zaštitu prava djeteta⁶⁷. Svojim osnivačkim ugovorima Unija se opredijelila za podršku i dopunu aktivnosti država članica u oblasti socijalne politike, što podrazumijeva definisanje minimalnih standarda u oblastima kao što su radno pravo, jednak tretman žena i muškaraca u zapošljavanju i socijalnoj zaštiti, kao i zdravlje i bezbjednost na radu⁶⁸. Ugovorom

---

⁶⁷ Član 3. Ugovora o Evropskoj uniji, "Službeni list Evropske unije", 92/C 191/01.

⁶⁸ Član 153. Ugovora o funkcionisanju Evropske unije, Zbornik Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu, ADRIAS, 2009, st. 131.

o funkcionisanju Evropske unije predviđa se da Unija i države članice, uzimajući u obzir temeljna socijalna prava⁶⁹, imaju za cilj:

- promicanje zapošljavanja,
- poboljšanje životnih i radnih uslova, kako bi se na putu napretka omogućilo njihovo usklađivanje,
- odgovarajuću socijalnu zaštitu,
- socijalni dijalog, i
- razvoj ljudskih potencijala, a sve u svrhu trajne visoke stope zaposlenosti i borbe protiv isključenosti⁷⁰.

Poveljom Evropske unije o temeljnim pravima, proglašenom 7. decembra 2000. godine na sastanku Evropskog vijeća u Nici, štite se i promiču brojna načela koja su ključna za evropski socijalni model. Odredbe te Povelje odnose se na institucije, tijela, urede i agencije Unije, uz poštovanje načela supsidijarnosti, te na države članice samo kada provode pravo Unije⁷¹. Princip supsidijarnosti je jedan od osnovnih principa funkcionisanja Evropske unije koji je predviđen Ugovorom o Evropskoj zajednici. Shodno ovom principu, gradovi, općine ili regioni nadležni su za rješavanje i provođenje zadataka. Važno je napomenuti da nadređeni nivo može po potrebi pružiti podršku onom nižerangiranom u prevazilaženju problema, ukoliko niži nivo isti ne može samostalno prevazići. Na ovaj način nastoji se postići da se odluke važne za građane donose na nivou vlasti koji je što bliži njima samima, čime se zakonodavna uloga Unije svodi na donošenje osnovnih, suštinskih propisa. Prema principu supsidijarnosti, da bi Unija u domenu socijalne politike donijela obavezujuću direktivu, mora se raditi o pitanju za koje je opravdano da se reguliše putem propisa koji ima obavezujuću pravnu snagu za sve države članice.⁷²

4.5.1. Evropski socijalni modeli

U pogledu socijalne politike postoji određena težnja ka konvergenciji unutar Unije, što je vidljivo iz značaja kojeg su socijalna prava dobijala i dobijaju u najznačajnijim aktima Unije. Međutim, kao i u drugim pitanjima od važnosti za funkcionisanje Unije evidentan je jaz između

---

⁶⁹ Temeljna socijalna prava su definisana u Evropskoj socijalnoj povelji iz 1961. godine i Povelji Zajednice o temeljnim socijalnim pravima radnika iz 1989. godine.

⁷⁰ Član 151. Ugovora o funkcionisanju Evropske unije, Zbornik Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu, ADRIAS, 2009, st. 130-131.

⁷¹ Evropska povelja o temeljnim pravima, „Službeni list Evropske unije“, 2016/C 202/02.

⁷² Sozialkompass Europa, Soziale Sicherheit im Vergleich, Bundesministerium für Arbeit und Soziales, 8. Auflage, 2017., Bonn, str. 59.

onih članica koje konvergenciju podržavaju i, uslovno rečeno, kod pojedinih pitanja pristaju na odricanje vlastitog suvereniteta u korist nastavka integracije Unije, i onih članica koje za dodatnu integraciju nisu⁷³. Različitosti u tradicijama, političkim sistemima, ali i ekonomskim mogućnostima i prilikama nigdje nisu tako izražene kao u području socijalne politike. Ovome u prilog govori i činjenica da iako je socijalna politika određena kao jedna od zajedničkih politika Evropske unije, ipak ne postoji jedinstven evropski socijalni model. Evropske države se zbog svih postojećih razlika služe različitim strategijama kako bi svojim građanima obezbijedile socijalnu sigurnost i socijalnu pravednost, te je primjerenije reći da postoji mnoštvo različitih socijalnih modela u Evropi (Berthold i Brunner, 2007). Polazeći od toga, najpoznatija tipologija modela socijalne politike država članica Unije je ona Esping - Andersenova iz 1990. godine. Prema ovoj tipologiji se razlikuju tri modela socijalne politike: liberalni (anglosaksonski), konzervativni (kontinentalni) i socijaldemokratski (skandinavski). Za liberalni model socijalne politike ili liberalni model države blagostanja karakteristični su skromni univerzalni transferi ili skromni planovi socijalnog osiguranja. Beneficije se obezbjeđuju uglavnom za klijente sa niskim prihodima, obično pripadnike radničke klase. U ovom modelu je progres socijalne reforme značajno ograničen tradicionalnim, liberalnim normama radne etike, te su beneficije za korisnike umjerene. Država potiče tržište, pasivno, na način da korisniku garantuje samo minimum i aktivno, tako što novčano podržava privatne režime blagostanja. Liberalni model je karakterističan za SAD, Kanadu i Australiju. Konzervativni (kontinentalni) model obuhvata države poput Austrije, Francuske, Njemačke i Italije. U ovim izrazito „korporativističkim“ državama blagostanja, liberalistička opsesija efikasnošću tržišta i komodifikacijama nikada nije bila istaknuta, te garantovanje socijalnih prava nije ozbiljno dovedeno u pitanje. Ključno je bilo očuvanje statusnih razlika, tako da su prava bila povezana sa statusom i klasom. Ovaj je korporativizam supsumiran unutar državne organizacije, spremne istisnuti tržište kao izvor socijalne politike, te privatno osiguranje igra zaista marginalnu ulogu. S druge strane, spremnost države da očuva statusne razlike podrazumijeva i da je njen redistributivni uticaj zanemariv. Crkva je imala veliku ulogu u oblikovanju korporativnih modela, tako da su oni veoma posvećeni očuvanju tradicionalne porodice. Socijalno osiguranje obično nije dostupno nezaposlenim suprugama, a porodične beneficije potiču majčinstvo. Dnevna briga o djeci i slične porodične usluge su izrazito

---

⁷³Napori Velike Britanije da izađe iz članstva Evropske unije su do danas najekstremniji vid ispoljavanja općeg neslaganja sa aktuelnim političkim i ekonomskim kursom Unije.

nerazvijene. Prema principu supsidijarnosti država će intervenirati samo kada su iscrpljeni kapaciteti porodice da brine o svojim članovima. Treći model primjenjuje najmanja grupa država u kojima su principi univerzalizma i dekomodifikacije socijalnih prava prošireni i na novu srednju klasu. Može se nazvati „socijalno – demokratskim“ modelom, budući da je u ovim državama socijalna demokratija bila pokretačka sila socijalnih reformi. Umjesto tolerisanja dualizma između države i tržišta, radničke i srednje klase, socijaldemokrati su propagirali državu blagostanja koja bi promovisala jednakost najvišeg nivoa. U drugim državama jednakost se razumjevala u kontekstu zadovoljavanja minimalnih potreba. Spajanje blagostanja i rada je jedna od najvažnijih karakteristika socijaldemokratskog modela. On je istinski posvećen garanciji pune zaposlenosti, a istovremeno u cjelosti zavisi od postizanja iste. S jedne strane, pravo na rad ima jednak status kao i pravo na zaštitu dohotka. S druge strane, enormni troškovi održavanja solidarnog, univerzalnog i dekomodirajućeg sistema blagostanja podrazumijevaju da taj sistem mora minimizirati socijalne probleme i maksimizirati javne prihode. Jasno je da se ovaj cilj najprije postiže kada je najveći broj stanovnika zaposlen, odnosno najmanji mogući broj stanovnika zavisen od socijalnih transfera. Ovaj model socijalne politike primjenjuje se u Danskoj, Finskoj, Švedskoj i na Islandu⁷⁴. Danas se u teoretskim razmatranjima modela socijalne politike spominje i mediteranski ili južnoevropski model. Ovaj model se vezuje za Italiju, Španiju, Portugal i Grčku, karakteriše ga odsustvo garantovanog minimalnog dohotka i slabost države, a istaknutu ulogu u prevazilaženju stanja socijalne nužde imaju neformalni tipovi solidarnosti, tj. porodične veze. (Ferrera, 1996). Evropski socijalni model se najčešće koristi kao nekonkretizovani normativni koncept razvoja socijalne državnosti u evropskim državama i Evropskoj uniji, i to zbog potrebe razvoja socijalne države koja je kompatibilna trenutnoj razvojnoj fazi kapitalizma (Schuster, 2006). Witte (2004) smatra da sve evropske države blagostanja imaju jedan zajednički element, a to je svjesnost da socijalna pravednost i socijalno izjednačavanje (mogu) poduprijeti ekonomski razvoj i ne predstavljaju samo trošak, kao i da ekonomski razvoj mora doprinijeti i socijalnom izjednačavanju. Evropski socijalni model se razumjeva kao „ukupnost državnih i nevladinih akcija koje su usmjerene na zadovoljavanje materijalnih (osnovnih) potreba i osiguranje učešća u društvu svih građanki i građana, te jačanje socijalne kohezije (Witte, 2004: 12).

---

⁷⁴ U interpretaciji modela socijalne politike je korištena Esping-Andersenova knjiga *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, Princeton New Jersey, 1990.

4.5.2. Lisabonska strategija i Otvoreni metod koordinacije

Na sastanku Evropskog vijeća, održanom 2000. godine u Lisabonu, čelnici vlada i šefovi država članica Evropske unije postigli su dogovor o zajedničkom strateškom cilju prema kojem bi Evropska unija do 2010. godine trebala da postane najkonkurentnija i najdinamičnija ekonomija svijeta zasnovana na znanju, te sposobna za održivi ekonomski rast s najvećom stopom zaposlenosti te snažnom ekonomskom i socijalnom kohezijom. Radi postizanja tog cilja usvojena je Lisabonska strategija, koja je još poznata kao Lisabonska agenda, s programom koji povezuje kratkoročne političke inicijative te srednjoročne i dugoročne ekonomske reforme⁷⁵. Nakon isteka polovine vremena primjene Lisabonske strategije, u periodu 2005./2006. godine, zacrtani socijalni ciljevi su prerađeni i objedinjeni, te od 2006. godine glase: uklanjanje siromaštva i socijalne isključenosti, osiguranje primjerenih i održivih penzija i osposobljavanje pristupačne, visoko kvalitetne i održive zdravstvene skrbi i dugoročne njege⁷⁶. Na samitu u Lisabonu od strane Vijeća Evropske unije predstavljen je novi postupak evropske saradnje za područja ekonomske, finansijske i socijalne politike nazvan *Otvoreni metod koordinacije* (OMK). OMK je definisan kao „ciklična procedura standardizovanja, koja vrši koordinaciju nacionalnih politika, obezbjeđivanjem smjernica i procjene na evropskom nivou“ (De Burca i De Witte, 2005: 217). Putem otvorene koordinacije je na nivou Unije po prvi puta učinjen napor ka pojačanoj kooperaciji država članica. Na ovaj način su se na osnovu dotadašnjih iskustava, ali i nacionalnih specifičnosti, utvrdili zajednički ciljevi i indikatori za različita područja socijalne politike. Ujedno su državama članicama dati instrumenti pomoću kojih istovjetne probleme mogu rješavati zajednički, a ne samo na nacionalnom nivou, te se otvoreni metod koordinacije često označava i kao „alternativni način uređivanja pitanja iz oblasti socijalne politike“ (Buljubašić, 2012: 198). Otvoreni metod koordinacije se sastoji od pet osnovnih elemenata, a to su: „postizanje sporazuma o zajedničkim ciljevima EU u predmetnoj oblasti i utvrđivanje rasporeda za njihovu realizaciju, ustanovljavanje zajedničkih indikatora, koj treba da omoguće upoređivanje prakse i mjerenje napretka, prevođenje komunitarnih ciljeva u nacionalne, odnosno regionalne politike, periodična kontrola i vrednovanje ostvarenih rezultata (na osnovu nacionalnih izvještaja), te ustanovljavanje zajedničkog programa aktivnosti koji treba da unaprijedi saradnju i

---

⁷⁵ *Lisabonska strategija*, Vijeće Evropske unije, 2000.

⁷⁶ Sozialkompass Europa, Soziale Sicherheit im Vergleich, Bundesministerium für Arbeit und Soziales, 8. Auflage, 2017., Bonn, str. 63.

transnacionalnu razmjenu znanja i iskustava“ (Buljubašić, 2012: 198). U oblasti socijalne uključenosti, primjena otvorenog metoda koordinacije se odvija u dvije faze. Prvu sačinjava proces prihvatanja nacionalnih planova i njihovog evaluiranja od strane Komisije i Komiteta za socijalnu sigurnost, a drugu akcioni program, koji za cilj ima podsticanje saradnje između država – članica u politici socijalne uključenosti. Nacionalnim akcionim planovima za socijalno uključivanje prilagođavaju se zajednički ciljevi Unije specifičnim okolnostima u državama – članicama (Perišić, 2012).

4.5.3. Strategija Evropa 2020

Evropska unija je u svjetlu globalne finansijske i ekonomske krize iz 2008. godine koja je dovela do sunovrata globalne ekonomije kakav nije viđen od 30-tih godina 20. vijeka, bila prinuđena poduzeti aktivnosti za prevazilaženje njenih posljedica. One su se ogledale u rekordnim stopama nezaposlenosti, gubitku ličnog dohotka, povećanom riziku od siromaštva, povećanju ranjivosti različitih društvenih grupa, te sveukupnom zastoju društvenog i ekonomskog razvoja. Pored toga, Unija je (bila) izložena i velikim demografskim promjenama. Udio radno sposobnog stanovništva konstantno opada, a u svim državama članicama se bilježi porast starijih, radno neproaktivnih ljudi, što predstavlja dodatni izazov za postojeće sisteme socijalne zaštite. Savremeni demografski problem kojeg Unija svojim politikama nastoji prevazići, predstavlja i enorman priliv migranata. Povećan ulazak migranata u države Evropske unije donosi niz problema koji se ogledaju u povećanju socijalno depriviranih ljudi, uključujući i djecu u riziku od materijalnog, ali nematerijalnog siromaštva. Ono što se detektira kao prepreka u rješavanju migrantske krize i njenih posljedica jeste polarizirano javno mnijenje unutar Unije. Polarizacija se prije svega očituje u različitom stepenu spremnosti država članica da prihvate i zbrinu veliki broj migranata. Do pojave globalne finansijske i ekonomske krize, ekonomska i budžetska politika prevashodno su bile povjerene samim državama članicama sa vrlo ograničenom obavezom koordinacije na nivou Unije. Države članice uglavnom nisu imale potrebu razmatrati bilo kakvu kolektivnu ekonomsku strategiju Evropske unije. Međutim, promijenjene sveukupne okolnosti natjerale su institucije Evropske unije da osmisle strateške dokumente koji će, između ostalog, sadržavati specifične preporuke za svaku državu članicu ponaosob. Ovo prije svega zbog činjenice da Uniju čine države članice vrlo različitog stepena društvene razvijenosti i ekonomskih kapaciteta. U vezi sa navedenim 2010. godina predstavlja prekretnicu. Evropska komisija je, kao najviši politički organ Unije sa izvršnim ovlastima, predložila, a potom je Vijeće Evropske unije usvojilo, desetogodišnji ekonomski razvojni

program naziva Evropa 2020. Strategija Evropa 2020 predstavlja agendu Unije za razvoj i zaposlenje u tekućoj dekadi. Ona naglašava inteligentan, održiv i inkluzivan razvoj kao način koji vodi ka prevazilaženju strukturnih slabosti u evropskoj ekonomiji, poboljšanju njene konkurentnosti i produktivnosti i stvaranju osnove za postojanje održive socijalne tržišne ekonomije. Poseban naglasak stavlja na politike obrazovanja, odnosno na povećanje efikasnosti obrazovnih sistema u smislu proizvodnje radne snage koja zadovoljava potrebe tržišta rada i koja je dovoljno osposobljena za prilagođavanje promjenama na istom. Pomoću nje države članice trebaju zaključno sa 2020. godinom provesti potrebne reforme kako bi se ostvarili strateški prioriteti ovog dokumenta u koje se ubrajaju:

- 1) Pametni rast – razvijanje ekonomije zasnovane na znanju i inovacijama.
- 2) Održivi razvoj – promovisanje konkurentnije ekonomije, koja efikasno koristi resurse i vodi računa o okolišu.
- 3) Inkluzivni rast – poticanje ekonomije sa velikom zaposlenošću, koja ostvaruje ekonomsku, društvenu i teritorijalnu koheziju⁷⁷.

Ciljevi ove Strategije koje EU želi ostvariti do 2020. godine su:

- 75% stanovništva između 20 i 64 godine trebalo bi biti zaposleno, uključujući veće učešće žena, starijih radnika i bolju integraciju migranata kao radne snage.
- 3% BDP-a EU treba investirati u istraživanje i razvoj u smislu većih poslova i produktivnosti.
- Klimatsko - energetske ciljevi „20/20/20“, koji podrazumijevaju smanjenje emisija stakleničkih gasova za najmanje 20%, povećanje udjela obnovljive energije u ukupnoj potrošnji energije za 20%, te povećanje energetske efikasnosti za 20%.
- Postotak osoba koje rano napuste školovanje trebao bi biti ispod 10%, a najmanje 40% mlađe generacije trebalo bi završiti tercijarni stepen obrazovanja.
- 20 miliona ljudi manje trebalo bi biti u opasnosti od siromaštva, odnosno broj osoba koje žive ispod linije siromaštva pojedine države članice bi se trebao smanjiti za 25%⁷⁸.

Kako bi se ostvario napredak u svakom tematskom prioritetu, Evropska komisija je u Strategiji predložila sedam vodećih inicijativa:

- 1) „Unija inovacija“ – radi poboljšanja okvirnih uslova i pristupa finansiranju za istraživanje i inovacije kako bi se osiguralo da se inovativne ideje pretvore u proizvode i usluge koje stvaraju rast i radna mjesta.

---

⁷⁷ Pregled Strategije Evropa 2020 - Strategija za pametan, održiv i inkluzivni rast, Direkcija za evropske integracije Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, 2014.

⁷⁸ Pregled Strategije Evropa 2020 - Strategija za pametan, održiv i inkluzivni rast, Direkcija za evropske integracije Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, 2014.

- 2) „Mladi u pokretu“ - radi povećanja učinka obrazovnih sistema i olakšanja ulaska mladih na tržište rada.
- 3) „Digitalni program za Evropu“ - radi bržeg širenja brzog interneta i korištenja prednosti jedinstvenog digitalnog tržišta za domaćinstva i preduzeća.
- 4) „Resursno efikasna Evropa“ - radi podrške prelasku na ekonomiju koja koristi male količine uglja, povećanja korištenja obnovljivih izvora energije, modernizacije sektora transporta i promovisanje energetske efikasnosti.
- 5) „Industrijska politika za globalizacijsko doba“ - radi poboljšanja poslovnog okruženja, naročito za srednja i mala preduzeća, te podrške razvoju snažne i održive industrijske baze koja će biti globalno konkurentna.
- 6) „Program za nove vještine i radna mjesta“ - radi modernizacije tržišta rada i osnaživanja ljudi razvojem njihovih vještina tokom cijeloga života s ciljem povećanog učešća radne snage, te bolje usklađenosti ponude i potražnje, uključujući i kroz mobilnost radne snage.
- 7) „Evropska platforma protiv siromaštva“ - radi osiguranja socijalne i teritorijalne kohezije tako da svi podjednako imaju koristi od rasta i radnih mjesta, te da se ljudima koji pate od siromaštva i socijalne isključenosti omogući da žive dostojanstveno i da aktivno učestvuju u društvu⁷⁹.

Nakon što je Evropska komisija 2014./2015. godine provela preispitivanje strategije Evropa 2020, konstatovano je da ona i dalje predstavlja odgovarajući okvir za stvaranje radnih mjesta i rasta. Odlučeno je da se strategija nastavi uz njeno praćenje i provedbu u okviru postupka naziva *Evropski semestar* koji predstavlja godišnji ciklus koordinacije ekonomskih i budžetskih politika članica Unije (Leschke, 2016). Svrha Evropskog semestra je makroekonomska konvergencija, te je isti zamišljen kao pojačanje nadležnosti i kapaciteta evropskih institucija da nadziru, koordiniraju i sankcionišu ekonomske i budžetske politike država članica (Zeitlin i Vanhercke, 2014)⁸⁰. Evropski semestar stvara okvir za upravljanje i nadziranje ekonomskih i socijalnih reformi u zemljama članicama Evropske unije. Ciljevi Evropskog semestra su osigurati zdrave javne finansije (uz izbjegavanje prekomjernog državnog duga), sprečavanje prekomjerne makroekonomske neravnoteže u EU i podupiranje strukturne reforme za stvaranje više radnih mjesta i rasta, kao i poticanje ulaganja. U tu svrhu

---

⁷⁹ Pregled Strategije Evropa 2020 - Strategija za pametan, održiv i inkluzivni rast, Direkcija za evropske integracije Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, 2014.

⁸⁰ Socializing the European Semester? Economic governance and social policy coordination in Europe 2020, The Watson Institute for International Studies at Brown University, 2014.
Dostupno na: https://pure.uva.nl/ws/files/2413385/158639_442654_draft.pdf

Evropska komisija na godišnjem nivou provodi detaljnu analizu planova svake države članice koji se odnose na budžetske, makroekonomske i strukturne reforme. Evropski semestar treba da osigura da države članice razmotre svoje ekonomske i budžetske planove sa EU partnerima, što omogućava identifikaciju zajedničkih izazova, ali i zajedničko praćenje ostvarenog progressa. On funkcioniše po principu da Evropska komisija na godišnjem nivou analizira planove svake članice za budžetske, makroekonomske i strukturne reforme. Nakon što se specifični problemi sa kojima se susreće svaka od država članica identifikuju, istima se izdaju konkretne pojedinačne preporuke usmjerene na uspješno prevazilaženje aktuelnih problema koje je poželjno realizovati u idućih 12 do 18 mjeseci. Države članice zatim na nivou nacionalnih vlada donose politike i mjere usmjerene na provođenje preporuka Evropske komisije. Evropski semestar „jača kapacitete evropskih institucija, prije svega Evropske komisije, da na ime makroekonomske i budžetske konvergencije, upravljaju i nadziru niz nacionalnih politika – od socijalne sigurnosti preko zdravstva do oporezivanja i obrazovanja“ (De Schutter, 2018: 22). Evropska komisija vrši monitoring napora koje države članice ulažu u realizaciju strategije Evropa 2020. Ona u ocjeni efikasnosti polazi od postavljenih ciljeva koji se odnose na dugoročni plan razvoja Unije, zaposlenost, inovacije, klimatske promjene i borbu protiv siromaštva. Za objavu redovnih detaljnih izvještaja o napretku u postizanju ciljeva zadužen je Ured za statistiku Evropske unije - Eurostat. Budući da je socijalna politika sastavni dio Strategije 2020, Evropska komisija, pored toga što vrši funkciju nadzora, državama članicama ujedno pruža i podršku u ostvarenju zadanih ciljeva. Od 2010. godine ostvarenje ciljeva Evrope 2020 podržano je i putem Evropske platforme za borbu protiv siromaštva i Programom za nove vještine i poslove, ali i novčanih sredstava koje se članicama stavljaju na raspolaganje putem Evropskog socijalnog fonda⁸¹.

4.5.4. Kohezijska politika i fondovi Evropske unije

Kohezijska politika Evropske unije je jedna od najznačajnijih javnih, investicijskih politika na nivou Unije čija je osnovna svrha smanjenje postojećih ekonomskih, socijalnih i teritorijalnih

---

⁸¹ Za područje siromaštva države članice se nisu mogle usaglasiti o primjeni jedinstvenog indikatora, nego se za ovaj suštinski cilj agende Evropa 2020 kao indikatori koriste rizik od siromaštva nakon socijalnih transfera, broj članova domaćinstava sa izrazito niskim intenzitetom zaposlenosti, te kvota značajnih materijalnih deprivacija. Upravo zbog toga se u praksi pojavljuju izvještaji o siromaštvu koji međusobno signifikantno variraju, što Evropskoj komisiji otežava izdavanje specifičnih preporuka za države članice ponaosob. Karakteristično je da cijeli niz država, među njima i Njemačka, prilikom izvještavanja ne primjenjuje niti jedan od tri navedena indikatora, nego koriste indikatore poput dugotrajne nezaposlenosti i dječijeg siromaštva (Leschke, 2016).

razlika između regija Evropske unije. U okviru kohezijske politike postavljeno je 11 prioriteta za razdoblje od 2014. do 2020. godine koji glase:

1. Jačanje istraživanja, tehnološkog razvoja i inovacija,
2. Poboljšanje pristupa informacijskim i komunikacijskim tehnologijama te njihova korištenja i kvalitete,
3. Poboljšanje konkurentnosti malih i srednjih poduzeća,
4. Podržavanje prijelaza na gospodarstvo s malim udjelom ugljika,
5. Promicanje prilagodbe na klimatske promjene, prevencije opasnosti i upravljanja,
6. Očuvanje i zaštita okoliša i promicanje učinkovitosti resursa,
7. Promicanje održivog prometa i poboljšanje mrežnih infrastruktura,
8. Promicanje održivog i kvalitetnog zapošljavanja i podržavanje mobilnosti radne snage,
9. Promicanje društvene uključenosti te borba protiv siromaštva i diskriminacije,
10. Ulaganje u obrazovanje, osposobljavanje i cjeloživotno učenje,
11. Poboljšanje učinkovitosti javne uprave⁸². Kohezijska politika finansira se iz tri osnovna fonda koji su nastali u različitim fazama razvoja Evropske unije, a koji se nazivaju strukturnim fondovima⁸³.

Evropski socijalni fond formalno je osnovan 1958. godine sa primarnim ciljem smanjenja stope nezaposlenosti. Njegovi ciljevi su vremenom prilagođavani konkretnim društveno – ekonomskim prilikama i izazovima. Sredstva iz Fonda se namjenski dodjeljuju državama članicama za promicanje zapošljavanja i podršku mobilnosti radne snage, ulaganje u obrazovanje, vještine i cjeloživotno učenje, promicanje socijalne uključenosti i borbu protiv siromaštva, jačanje institucionalnih kapaciteta i učinkovitost javne uprave. Osnovna svrha je podrška strategiji Evropa 2020 koja je usmjerena na stvaranje dodatnih i boljih radnih mjesta, naročito za marginalizovane društvene grupe. Iznos koji je raspoloživ država članicama zavisi od broja stanovnika (i gustoće naseljenosti), regionalnog razvoja, nezaposlenosti i stepena obrazovanja. Kako se radi o strukturnom fondu, postoji obaveza sufinansiranja od strane država članica⁸⁴. Za period od 2014. do 2020. godine Evropski socijalni fond raspolaže sa približno

---

⁸² *Uvod u kohezijsku politiku EU-a za razdoblje 2014.-2020.*, Evropska komisija, 2014., str. 5.

⁸³ Pored navedenih strukturnih fondova, članicama stoje na raspolaganju i dva dodatna fonda, koji se u svojoj ukupnosti nazivaju Evropskim strukturnim i investicijskim fondovima (ESI fondovi).

⁸⁴ Više o Evropskom socijalnom fondu na: <http://europski-fondovi.eu/program/europski-socijalni-fond>

90 milijardi eura za podršku dostupnosti zapošljavanja, socijalne inkluzije i obrazovanja. Evropskim socijalnim fondom su podržani prioriteti kohezijske politike pod rednim brojevima 8.,9.,10. i 11., a fondom su dodatno podržani i prioriteti od 1. do 4.

Evropski fond za regionalni razvoj (ERDF), osnovan je 1975. godine i usmjeren je na jačanje regionalne gospodarske i socijalne kohezije putem ulaganja u sektore koji potiču rast kako bi se poboljšala konkurentnost te otvorila nova radna mjesta. ERDF finansira i projekte prekogranične saradnje. Njegova namjena jeste ulaganje u proizvodne investicije sa ciljem otvaranja novih radnih mjesta, ulaganja u infrastrukturu, uključujući i ulaganja u socijalnu, zdravstvenu i obrazovnu infrastrukturu i razvoj malih i srednjih preduzeća. ERDF – om je podržano svih 11 prioriteta, s tim što su prioriteti od 1. do 4. od suštinskog značaja za investicije.

Kohezijski fond osnovan Ugovorom iz Maastrichta 1993. godine ulaže u zeleni rast i održivi razvoj te poboljšava povezivost u državama članicama s BDP-om nižim od 90% prosjeka država članica EU-a, iz njega se finansiraju projekti transevropske transportne mreže i panevropski koridori, projekti okolišno održivog urbanog i javnog prevoza, okolišni projekti usmjereni na postizanje EU standarda zaštite okoliša, te efikasnog korištenja energije i obnovljivih izvora energije. Kohezijskim fondom podržani su prioriteti rednih brojeva od 4. do 7., a dodatno i prioritet rednog broja 11.

Pored navedenih, bitno je istaknuti da članicama na raspolaganju stoje i dodatna sredstva u okviru *Fonda za evropsku pomoć za najugroženije (FEAD)* uspostavljenom 2014. godine sa zadatkom podrške postizanju ciljeva Evrope 2020, u smislu pružanja pomoći najugroženijim građanima Unije. Sredstvima ovog Fonda se podupiru države članice u osiguranju osnovne materijalne pomoći najugroženijima, i to u vidu hrane, odjeće i drugih osnovnih predmeta za ličnu upotrebu. Na ovaj način se radi na prevazilaženju siromaštva i socijalnom uključivanju marginalizovanih pojedinaca. Pomoć se između ostalog pruža i kroz programe osposobljavanja u svrhu zapošljavanja koji se finansiraju putem Evropskog socijalnog fonda. Distribucija pomoći vrši se putem organizacija (javnih tijela ili nevladinih organizacija) koje su partnerske nadležnim nacionalnim tijelima. Nadležna nacionalna tijela partnerskim organizacijama dostavljaju hranu i robu namijenjenu distribuciji ili u njihovu korist vrše novčana transfere radi kupovine istih. Države članice same biraju koju vrstu pomoći žele pružati, što zavisi od

aktuelnog stanja u svakoj državi pojedinačno (npr. Republika Hrvatska pomoću sredstava iz Fonda distribuirana i hranu, dok Republika Austrija sredstvima potpomaže siromašnu djecu)⁸⁵.

4.5.5. Efekti strategije Evropa 2020

U pogledu ostvarivanja stope zaposlenosti od 75% kod osoba životne dobi od 24 – 65 godina, može se reći da je ona modifikovana prema društveno – ekonomskim kapacitetima država članica. Primjera radi, zacrtana stopa zaposlenosti za Hrvatsku je iznosila 63%, a za države poput Danske, Holandije i Švedske 80%, s tim što su države mogle postaviti i više nacionalne ciljeve, nego što je predviđeno strategijom. Prema podacima Eurostata (*Employment rates and Europe 2020 national targets*) u 2019. godini je ukupno 17 država članica postiglo ili čak i premašilo postavljene nacionalne ciljeve, i to: Njemačka, Estonija, Irska, Litvanija, Švedska, Češka, Latvija, Malta, Hrvatska, Poljska, Slovenija, Slovačka, Holandija, Portugal, Kipar, Mađarska i Rumunija. Pored rasta stope zaposlenih, postignut je i porast stope zaposlenih žena. Stopa nezaposlenosti u eurozoni u maju 2019. godine je iznosila 7,5%, a na nivou Unije 6,3%, što su najniže zabilježene stope nezaposlenosti od jula 2008. godine. Prevedeno u brojke, u maju 2019. godine broj nezaposlenih u Uniji iznosio je 15,653 miliona muškaraca i žena, od čega 12,348 miliona ljudi u eurozoni (procjene Eurostata na dan 01.07.2019. godine). U istom periodu u EU – 28 ukupno 3,217 miliona ljudi starosti ispod 25 godina života bilo je nezaposleno, te je stopa nezaposlenosti mladih iznosila 14,3%, a u eurozoni 15,7%. Najniža stopa nezaposlenosti mladih zabilježena je u Njemačkoj – 5,1%, a najviše stope u Grčkoj 40,4%, Španiji 31,7% i Italiji 30,5%.⁸⁶ Jedan od ključnih ciljeva EU 2020 jeste smanjenje siromaštva na način da se broj ljudi pod rizikom od siromaštva i socijalne isključenosti smanji za najmanje 20 miliona do 2020. godine. Polazna osnova za formulisanje ovakvog cilja bio je podatak o 116 miliona stanovnika Unije (tada EU – 27) kojima su 2008. godine prijetili siromaštvo i socijalna isključenost. Postavljeni cilj podrazumjevaio je smanjenje broja siromašnih na 96 miliona. Vijeće Evropske unije unatoč tome što je prihvatilo postavljeni cilj, nije izvršilo raspodjelu istog na države članice, nego je dopustilo da one postavle vlastite nacionalne ciljeve. Sumarni cilj tako postavljenih nacionalnih ciljeva iznosio je oko 12 miliona

---

⁸⁵ Više o Fondu za evropsku pomoć za najugroženije (FEAD) na: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1089&langId=de>

⁸⁶ Podaci Eurostata su dostupni na: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9935266/3-01072019-AP-DE.pdf/c780d682-5587-4dcf-b454-3cd85e94a94d>

ljudi, što dodatno naglašava diskrepanciju između nacionalnih i ciljeva Unije. Napredak koji je do danas postignut je razočaravajući. Umjesto da se smanji broj osoba izloženih riziku od siromaštva i socijalne isključenosti, on se popeo sa 115,9 miliona na 122,2 miliona u 2012. godini, zatim je opao na 117,5 miliona, ali je i dalje ostao na nivou većem od onog u 2008. godini i veoma daleko od postavljenog cilja od 96 miliona ljudi (Darvas, 2017). Borba protiv siromaštva jeste obznanjena kao jedan od ključnih ciljeva agende EU 2020, međutim diskutabilno je koliko je zaista truda uloženo u postizanju pozitivnih pomaka u pogledu iste. Vrijedi istaknuti da su u periodu od 2011. do 2016. godine države članice u okviru Evropskog semestra dobivale vrlo malo pojedinačnih preporuka vezanih za borbu protiv siromaštva, što implicira da suštinski borba protiv siromaštva nije prioritetna. Prema podacima Eurostata, u 2017. godini 22,4% ukupne populacije Unije bilo je izloženo riziku siromaštva i socijalne isključenosti, s tim što je 16,9% populacije ostalo deprivirano i nakon socijalnih transfera. U 2017. godini 53,5 miliona ljudi u EU – 28 je živjelo je u domaćinstvima pogođenim dohodovnim siromaštvom (ali ne istovremeno i ozbiljnom materijalnom deprivacijom ili niskim intenzitetom zaposlenosti). Značajnu materijalnu deprivaciju je iskusilo 13,8 miliona (ali ne istovremeno i dohodovno siromaštvo i nizak intenzitet zaposlenosti), a 11,9 miliona ljudi živjelo je u domaćinstvima koja su bila pogođena niskim intenzitetom zaposlenosti (ali ne i sa druga dva rizika). Nadalje, 26,5 miliona ljudi bilo je pogođeno sa dva od tri navedena rizika, a cijelih 7,1 miliona ljudi živjelo je u domaćinstvima u kojima su sva tri rizika bila prisutna (ukupno 33,6 miliona ljudi). Navedeno čini 29,8% od ukupnog broja ljudi izloženih riziku od siromaštva i socijalne isključenosti. U poređenju sa 2016. godinom, broj ljudi pod rizikom od siromaštva i socijalne isključenosti opao je za ukupno 5,1 milion i najniži je od 2010. godine otkada se bilježi ova vrsta podataka. U tri evropske države više od jedne trećine ukupnog broja stanovništva bila je pod rizikom od siromaštva i socijalne isključenosti – Bugarska 38,9%, Rumunija 35,7% i Grčka 34,8%. Ujedno je u Bugarskoj i Rumuniji više od 40% (tačnije 41,6% i 41,7%) djece živjelo u domaćinstvima ugroženim siromaštvom i socijalnom isključenošću (najniže stope bilježe Danska i Češka – manje od 15%). Najniže stope ugroženosti od siromaštva i socijalne ekskluzije, posmatrano sa aspekta generalne populacije, bilježe Slovačka 16,3%, Finska 15,7% i Češka 12,2% (People at risk of poverty or social exclusion, Eurostat). Pojavom globalne ekonomske krize došlo je i do porasta jednog specifičnog dijela populacije pod rizikom od siromaštva i socijalne isključenosti (danas ovaj dio čini 10% od ukupne populacije). Riječ je o stanovnicima Unije koji su siromašni iako su radno angažovani kako u okviru klasičnog radnog odnosa (na neodređeno vrijeme) ili tzv.

nekonvencionalnih radnih angažmana koji su, usljed masovnih otpuštanja i posljedičnog porasta nezaposlenosti zbog ekonomske krize, uslovno rečeno doživjeli procvat. Ovakav vid siromaštva podrazumijeva da pojedinac unatoč tome što ostvaruje lični dohodak kroz radni angažman ne zarađuje iznos novca dovoljan za podmirenje svih njegovih potreba. Budući da je koncept tradicionalne porodice u 20. i 21. vijeku doživio fundamentalnu metamorfozu iz koje su se izrodili različiti savremeni modeli i oblici životnih zajednica, ova vrsta siromaštva, naročito pogađa samohrane roditelje koji zbog samostalnog vođenja brige o djetetu (ili djeci) ne mogu biti radno angažovani u punom kapacitetu. Samim time oni ne mogu ostvariti nivo ličnog dohotka na mjesečnom ili godišnjem nivou koji im je potreban za postizanje i održavanje zadovoljavajućeg životnog standarda.

4.5.6. Evropski stup socijalnih prava

Evropski stup socijalnih prava, proglašen u aprilu 2017. godine, osmišljen je sa ciljem izgradnje pravedne i „socijalnije“ Evrope. Namijenjen je postizanju fer i funkcionalnih tržišta rada i socijalnih sistema, s tim da je provođenje istog u nadležnosti nacionalnih, regionalnih i gradskih vlasti, kao i socijalnih partnera i civilnog društva. Stup se primjenjuje u okviru država koje čine Euro – zonu, ali mu se mogu pridružiti i ostale članice. Aktivnosti provođenja Stupa finansiraju se pomoću sredstava iz Evropskog socijalnog fonda, a nadziru se putem ranije pomenutog Evropskog semestra. Glavni izazovi koji su naveli Evropsku uniju da pristupi izradi Evropskog stupa socijalnih prava su:

1. starenje stanovništva,
2. više žena radnica i promjena strukture porodice,
3. različitost populacije i radne snage prije svega s obzirom na državljanstvo, i porast radnika sa smanjenom radnom sposobnošću,
4. porast broja ljudi s većim stepenom obrazovanja,
5. porast nejednakosti u prihodima,
6. posljedice velike ekonomske krize koja je počela 2008. godine,
7. pojava novih vrsta poslova i potreba za novim vrstama vještina.

Ono što posredno predstavlja suštinski novi kvalitet Stupa, jeste poziv na jačanje socijalnih partnera i promovisanje socijalnog dijaloga. „Evropskim stupom socijalnih prava prvi put su na jednom mjestu objedinjene sve oblasti u kojima je dat trenutni presjek, ali i vizija u kom pravcu treba da se razvija socijalni identitet Unije“ (Hadžić, 2017: 222). On sadrži ukupno 20

osnovnih načela koja su podijeljena u tri grupe: jednake mogućnosti i pristup tržištu rada, pravedni radni uslovi i socijalna zaštita i uključenost⁸⁷.

Prvu grupu „Jednake mogućnosti i pristup tržištu rada“ čine sljedeća načela: 1. obrazovanje, osposobljavanje i cjeloživotno učenje, 2. rodna jednakost, 3. jednake mogućnosti, 4. aktivna podrška zapošljavanju.

U drugu grupu „Pravedni uslovi rada“ se ubrajaju: 1. sigurno i prilagodljivo zaposlenje, 2. plate, 3. informacije o uslovima zaposlenja i zaštita u slučaju dobivanja otkaza, 4. socijalni dijalog i uključenost radnika, 5. ravnoteža između poslovnog i privatnog života, 6.

zdravo, sigurno i dobro prilagođeno radno okruženje, te zaštita podataka.

Treća grupa „Socijalna zaštita i uključenost“ sadrži sljedeća osnovna načela: 1. briga o djeci i podrška djeci, 2. socijalna zaštita⁸⁸, 3. prava za vrijeme nezaposlenosti, 4. minimalni dohodak, 5. dohodak u starosti i starosna penzija, 6. zdravstvena zaštita, 7. uključenost osoba s invaliditetom, 8. dugotrajna briga, 9. stanovanje i pomoć beskućnicima, i 10. pristup osnovnim uslugama⁸⁹.

Kada je u pitanju minimalni dohodak važno je naglasiti da svaki građanin Evropske unije koji nema dovoljno sredstava za život ima pravo na primjereni minimalni dohodak. Minimalnim dohotkom se omogućuje dostojanstven život u svim njegovim fazama, kao i pristup svim dobrima i uslugama kojima se takav život omogućuje. Za one koji mogu raditi minimalni bi dohodak trebalo kombinovati s poticajima za (ponovno) uključivanje na tržište rada (European Pillar of Social Rights, European Commission, 2017). S tim u vezi, Međunarodna organizacija rada primjećuje da, iako bi adekvatan iznos zagarantovanog minimalnog dohotka načelno trebao korisnike zaštititi od siromaštva, u pojedinim državama članicama kao što su Bugarska, Latvija, Poljska i Rumunija, iznos minimalne zagarantovane naknade po osobi je manji od 30% od nacionalne medijane dohotka, što je daleko niži nivo od praga rizika od siromaštva koji je u Evropskoj uniji određen kao 60% od nacionalne medijane dohotka (Building a Social Pillar for European Convergence, ILO, 2016). U okviru provođenja Evropskog stupa socijalnih

---

⁸⁷ Načela definisana Evropskim stupom socijalnih prava podjednako se odnose na građane, kao i na državljane trećih zemalja koji imaju legalan boravak na teritoriju Unije.

⁸⁸ „Ovdje termin socijalna zaštita podrazumijeva socijalnu pomoć i socijalno osiguranje kroz sljedeća davanja (definisana Uredbom 883/2004): 1. davanja za slučaj bolesti; 2. davanja za majčinstvo i istovjetna davanja za očinstvo; 3. invalidska davanja; 4. davanja za slučaj starosti; 5. davanja za nadživjele osobe; 6. davanja za povrede na radu i profesionalne bolesti; 7. posmrtna pripomoć; 8. davanja za nezaposlenost; 9. pretpenzijaska davanja; 10. porodična davanja“ (Hadžić, 2017: 215-216).

⁸⁹ Evropski stup socijalnih prava i njegovih 20 načela. Detaljnije u: *European Pillar of Social Rights*, European Commission, 2017.

prava, Evropska komisija je u prvoj polovini 2018. godine predložila višegodišnji finansijski okvir Unije za period 2021. – 2027. godine koji oslikava trenutni socijalni i ekonomski kontekst i pruža konkretan odgovor na poziv Evropske javnosti za stvaranje socijalnije Evrope i većeg stepena ulaganja u ljude u Evropskoj uniji. Ovim prijedlogom se ujedno predviđa i osnivanje Evropskog socijalnog fonda + (EFS +) u kojem se spajaju dosadašnji Evropski socijalni fond (ESF), Inicijativa za zapošljavanje mladih (YIE), Fond za evropsku pomoć za najugroženije (FEAD), Program EU-a za zapošljavanje i socijalne inovacije (EaSI) i Zdravstveni program EU – a (The Health Programme). Svrha spajanja fondova u jedan je trostruka: poboljšati koherenciju i sinergiju između komplementarnih instrumenata Unije koji osiguravaju važnu podršku građanima i usmjereni su na poboljšanje njihovog životnog standarda, razvoj integrisanijih pristupa programima i njihovoj implementaciji, te povećanje fleksibilnosti kako bi fondovi bolje odgovorili na izazove uzrokovane ekonomskim kretanjima, kao i prioritetima na nivou Unije, i pojednostavljenje administrativnih procedura za davanje sredstava i njihove korisnike (Regulation of the European Parliament and of the Council of the European Social Fund Plus-EFS+, European Commission, 2018). Za predstojeći dugoročni period finansiranja Unije od 2021. do 2027. godine Evropska komisija predložila je iznos od 100 milijardi Eura u korist ovog fonda kako bi se nastavila podrška ključnih investicija u korist građana Evropske unije i unaprijedila socijalna dimenzija Unije.

4.5.7. Evropska unija nakon Strategije 2020

Primjena Strategije 2020 ističe sa 2020. godinom, s tim što je nužno napomenuti da Evropska unija nije usvojila zasebnu strategiju razvoja po uzoru na prethodne dvije⁹⁰ za nadolazeću dekadu, odnosno za period od 2020. do 2030. godine. Umjesto toga, usvojen je kratkoročniji, Strateški program za EU za razdoblje 2019. – 2024. godina.

Tokom 2019. godine Evropsko vijeće usaglasilo je program Evropske unije za sljedećih pet godina pod nazivom „Novi strateški program za razdoblje 2019. – 2024.” kojim su utvrđena prioritetna područja kojima će se usmjeravati rad Evropskog vijeća i pružati smjernice za programe rada drugih institucija EU-a.

Strateški program usmjeren je na četiri glavna prioriteta:

- zaštitu građana i slobodu,
- razvoj snažne i dinamične gospodarske osnove,
- izgradnju klimatski neutralne, zelene, pravedne i socijalne Evrope,

---

⁹⁰ Lisabonska strategija (2000.-2010.) i Strategija Evropa 2020 (2010.-2020.).

- promicanje evropskih interesa i vrijednosti na svjetskom nivou⁹¹.

Prioritetna djelovanja koja je utvrdilo Evropsko vijeće, a sa ciljem da Evropa u konačnici postane prvi klimatski neutralan kontinent na svijetu, uključuju:

- osiguravanje da politike Evropske unije budu u skladu s Pariškim sporazumom o klimatskim promjenama,
- ubrzavanje prelaska na obnovljive izvore energije i povećanje energetske učinkovitosti,
- smanjenje ovisnosti o vanjskim izvorima, diversificiranje opskrbe te ulaganje u rješenja za mobilnost budućnosti,
- povećanje kvalitete zraka i voda,
- promicanje održive poljoprivrede,
- provođenje Evropskog stupa socijalnih prava na nivou Evropske unije i na nivou država članica,
- pozivanje svih zemalja Evropske unije na napredovanje i jačanje napora u borbi protiv klimatskih promjena.⁹²

Posebno je istaknut značaj socijalnih pitanja, odnosno naglašena je važnost provođenja Evropskog stupa socijalnih prava na nivou Evropske unije i država članica. Nejednakosti koje naročito utiču na mlade ljude predstavljaju veliki politički, društveni i gospodarski rizik, stvaraju se generacijski i teritorijalni jazovi te jazovi u obrazovanju i nastaju novi oblici isključenja.⁹³

Pored Strateškog programa, početkom 2019. godine Evropska Komisija je objavila dokument: “O održivoj Evropi do 2030”, koji trasira put ka održivoj EU 2030 i implementaciji Ciljeva održivog razvoja iz Agende 2030 usvojene od strane Generalne skupštine Ujedinjenih naroda (UN) 2015. godine na evropskom nivou. Sa ciljem smanjenja štetnih posljedica savremenih globalnih izazova poput siromaštva, gladi, migracija, nezaposlenosti, raznih zdravstvenih kriza i klimatskih promjena, Generalna skupština Ujedinjenih naroda je 25.09.2015. godine, na svome 70-tom zasjedanju, usvojila program za održivi razvoj nazvan „Mijenjajmo svoj svijet: Agenda za održivi razvoj do 2030. godine“ (nadalje: Agenda 2030) koji je stupio na snagu sa 01.01.2016. godine. Agendom 2030 obuhvaćeno je 17 ciljeva i 169 podciljeva održivog razvoja (eng. Sustainable Development Goals, skraćeno SDG)⁹⁴ koji važe za sve zemlje i koji

---

⁹¹ *Novi strateški program za razdoblje 2019.-2024.*, Evropsko vijeće, 2019., str. 2.

⁹² *Novi strateški program za razdoblje 2019.-2024.*, Evropsko vijeće, 2019., str. 5.

⁹³ *Novi strateški program za razdoblje 2019.-2024.*, Evropsko vijeće, 2019., str. 5.

⁹⁴ U definisane ciljeve se ubrajaju: svijet bez siromaštva, svijet bez gladi, zdravlje i blagostanje, kvalitetno obrazovanje, rodna ravnopravnost, čista voda i sanitarni uslovi, pristupačna energija iz čistih izvora, dostojanstven rad i ekonomski rast, industrija, inovacije i infrastrukture, smanjenje nejednakosti, održivi gradovi i zajednice,

obuhvataju međusobno povezane, kako ekonomske, tako i socijalne i ekološke aspekte održivog razvoja. Od članica UN – a se očekuje da na nacionalnom nivou donesu akcione planove za provođenje Agende 2030, pri čemu se očekuje involviranje i doprinos svih aktera društveno – ekonomskih odnosa, počev od vlada i njihovih institucija, akademske zajednice i privrednih subjekata do nevladinog sektora i građana – pojedinaca. Suština održivog razvoja jeste u dosezanju dostojanstvenog života za svakog čovjeka, uz postizanje uslova ekonomskog prosperiteta, mira i očuvanja okoliša za generacije koje dolaze.

Preambulom Agende 2030 članice Ujedinjenih nacija su se obavezale da će do 2030. godine:

- iskorijeniti siromaštvo i glad u svijetu,
- poraziti nejednakosti unutar i između država,
- izgraditi društva na temeljima mira, jednakosti i inkluzije,
- zaštititi ljudska prava i promovisati jednakost spolova i osnaživanje žena i djevojčica,
- osigurati dugoročnu zaštitu planete i njenih resursa, kao i
- da tokom ovog „velikog, kolektivnog putovanja, niko neće biti zanemaren“
(Transforming our world: the 2030 Agenda of Sustainable Development, UN, 2016).

„Evropska unija je imala značajnu globalnu ulogu u definisanju Agende 2030 i Ciljeva održivog razvoja kroz javne konsultacije, dijalog sa državama članicama i partnerima te istraživanje i zagovaranje, i zajedno s državama članicama obvezala se da će prednjačiti u njegovoj provedbi“ (Papić, Fetahagić, 2019: 14). Korištenjem UN-ovih ciljeva održivog razvoja kao smjernica, u dokumentu *O održivoj Evropi do 2030. godine* su utvrđeni temeljni politike za održivu budućnost:

- od linearnog ka cirkularnoj ekonomiji, koje smanjuje otpad i potrebu za izdvajanjem novih resursa;
- održivost od polja do stola, modernizovana zajednička poljoprivredna politika i održiv prehrambeni sistem;
- energija, zgrade i mobilnost otporni na promjene u budućnosti, odnosno čista energija ključna za održivu budućnost;

---

odgovorna potrošnja i proizvodnja, očuvanje klime, očuvanje vodenog svijeta, očuvanje života na zemlji, mir, pravda i snažne institucije, revitalizacija globalnog partnerstva za održivi razvoj (Transforming our world: the 2030 Agenda of Sustainable Development, UN, 2016).

- osigurati socijalnu pravednost i podršku pravednom prelazu na održivost, gdje promocija socijalnih prava i dobrobit svih pridonosi socijalnoj koheziji u članicama i u cijeloj Evropskoj uniji.⁹⁵ Agenda odražava brojne prioritete Evropske unije u postizanju održivog razvoja, tako da Unija ima aktivnu ulogu u procesu njene implementacije. Evropska unija je posvećena implementaciji Agende kako na nivou Unije, tako i globalno, jer države koje su prihvatila Agendu 2030 trebaju i međusobno da se podstiču na postizanje ciljeva održivog razvoja. Na nivou Unije, implementacija pomenutih ciljeva se nastoji postići temeljem procjene Evropske komisije o prioriternim poljima djelovanja i uvođenja prepoznatih prioriteta u zvanične politike i inicijative, uz aktivnu ulogu Komisije, Evropskog vijeća i Parlamenta. Drugi aspekt implementacije podrazumijeva dalji razvoj dugoročnih sektorskih politika nakon 2020. godine, uz podršku dugoročnim razvojnim ciljevima EU i putem odgovarajuće dugoročne budžetske politike. Pored toga, i od samih država članica se očekuje da definišu svoje prioriternne ciljeve, podciljeve i indikatore pomoću kojih bi se pratio napredak u ostvarivanju zacrtanih ciljeva.

4.5.8. Nova kohezijska politika

Evropska komisija je povodom usvajanja dugoročnog finansijskog plana Unije za period 2021. – 2027. godina predložila modernizaciju kohezijske politike. Najvažnija investicijska politika Unije od svih članica, regija i sektora zahtijeva korjenite socijalne i privredne promjene i napore kako bi se ostvarila vizija o klimatski neutralnoj Uniji. Kako je jasno da će određene regije Unije naročito biti podložne inovacijama u proizvodnim procesima, kroz kohezijsku politiku se nastoje obezbijediti sredstva za pravedni prelazak na savremene i tehnologije budućnosti, što podrazumijeva i pomoć radnicima koji će biti pogođeni smanjenjem ili prestankom korištenja starih tehnologija⁹⁶. Kohezijska politika pored navedenog, i dalje ima za cilj obezbijediti ravnomjeran regionalni razvoj unutra Unije. Evropska unija se, jednako kao i ostatak svijeta nalazi na rubu nove ekonomske krize, za koju se očekuje da će biti dublja od krize iz 2008. godine. Prema predviđanjima Evropske komisije izbijanje COVID 19 pandemije dovest će Evropsku uniju u duboku recesiju. Ta recesija će gurnuti još ljudi u siromaštvo i dodatno uticati na one koji su u riziku od siromaštva. Zatvaranje na hiljade socijalnih servisa diljem Evrope već se odrazilo na uslove života miliona djece i odraslih koji imaju potrebu za dnevnom njegom, podrškom porodice, kao i brigom neformalnih njegovatelja. Pored toga, kriza je neminovno dovela do zdravstvenih i socio-ekonomskih nejednakosti između i unutar

---

⁹⁵ *O održivoj Evropi do 2030. godine*, Evropska Komisija, 2019, str. 15-22.

⁹⁶ *Die Neue Kohesionspolitik*. Više na: https://ec.europa.eu/regional_policy/de/2021_2027/#2

država članica. Izbijanje pandemije otkrilo je i šokantnu nesprijetnost čak i najbogatijih i najrazvijenijih političkih i zdravstvenih sistema za savladavanje javnozdravstvenog vanrednog stanja kakvo se ne pamti unazad cijelog jednog vijeka. Iako vlade ulažu napore za zaštitu zdravlja ljudi pokušavajući na taj način osigurati javni red i mir, frustracija stanovništva konstantno raste. S jedne strane, bilježi se porast broja nezaposlenih i smanjenje prihoda, a s druge strane, je kod građana prisutan strah za vlastiti, ali i život članova porodice. Dugoročnim budžetom Unije definisan je najveći paket poticaja ikada finansiran od strane Unije koji ukupno iznosi 1,8 triliona Eura. Budžetom se namjerava podržati izgradnja post – COVID – 19 Evrope koja bi time trebala postati zelenija, digitalnija i otpornija. Smatra se da ovaj budžet ne odgovara samo današnjoj stvarnosti, nego bi, u svjetlu pandemije, trebao dati i adekvatan odgovor na buduće neizvjesnosti.⁹⁷

---

⁹⁷ *Recovery plan of Europe*. Više na: https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe_en

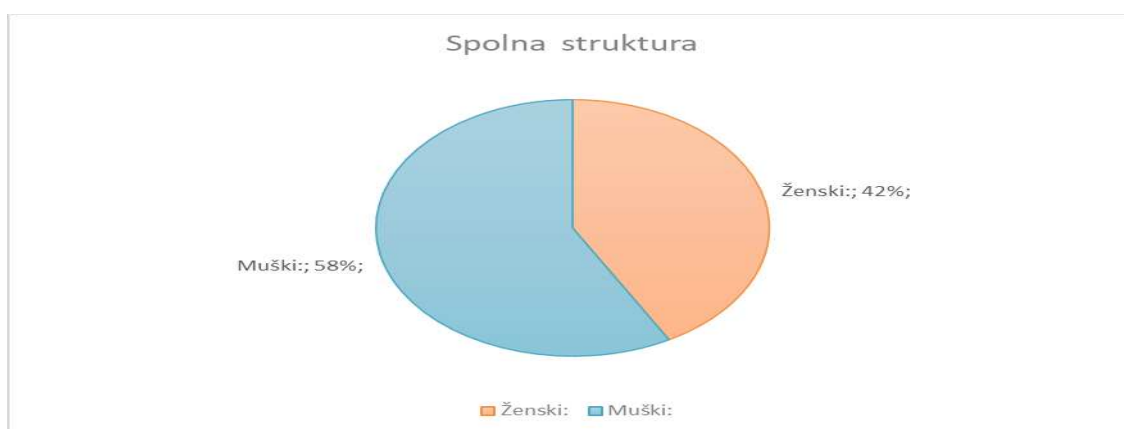
V REZULTATI ISTRAŽIVANJA

5.1. Rezultati kvantitativnog istraživanja

U ovom dijelu će biti prezentovani rezultati empirijskog istraživanja provedenog u oba bosanskohercegovačka entiteta, Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj. U istraživanju je učestvovalo 368 ispitanika - korisnika stalne, jednokratne i privremene novčane pomoći.

Socio-demografska obilježja

Grafikon br. 1. *Spolna struktura ispitanika*

Iz prezentovanog grafikona je vidljivo da su u uzorku istraživanja većim dijelom zastupljeni muškarci, tačnije njih 214 (58%), a ispitanika ženskog spola je 154, odnosno 42%.

Grafikon br. 2. *Dobna struktura ispitanika*

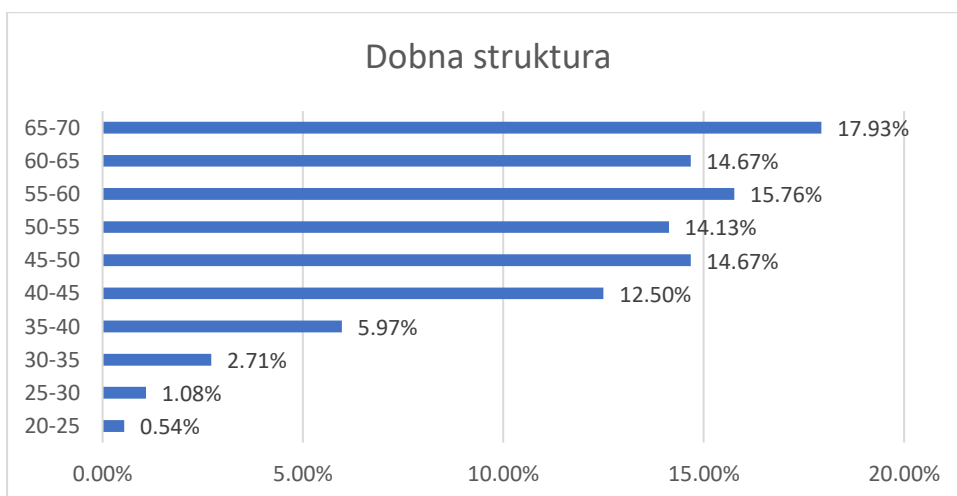

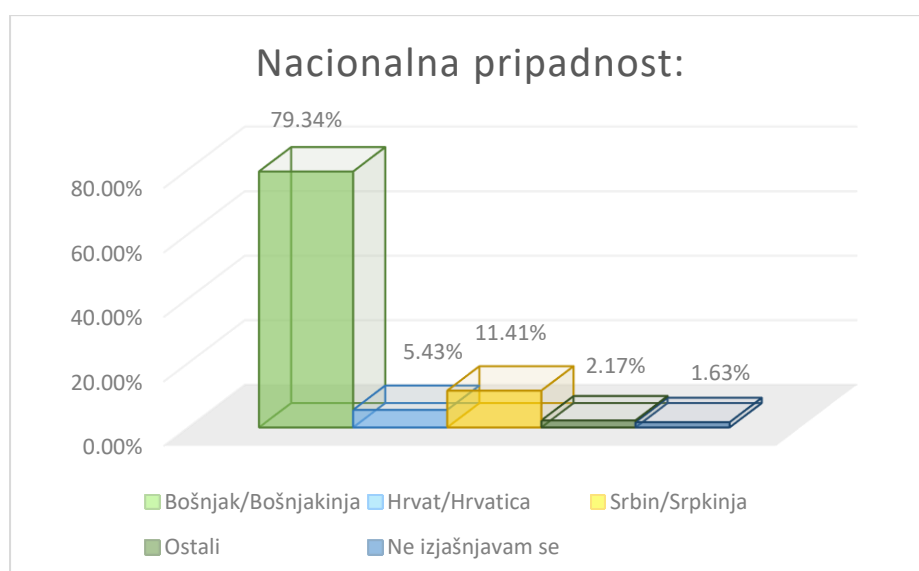

Tabela br. 1. *Dobna struktura ispitanika*

20-25	25-30	30-35	35-40	40-45	45-50	50-55	55-60	60-65	65 i više	Ukupno:
2	4	10	22	46	54	52	58	54	66	368

Prezentovani podaci pokazuju da je najveći broj ispitanika u dobnoj skupini starijoj od 65 godina, 66 (17,93%). Nakon toga najveći broj ispitanika je u dobnoj skupini 55-60 godina, i to njih 58 (15,76%). U dobnoj skupini od 45-50 je 54 ispitanika (14,67%), a isto toliko, 54 (14,67%) ih je u skupini od 60-65 godina. Najmanje ispitanika je starosti do 40 godina, 38 (10,32%), a među njima najviše je u kategoriji od 35-40 godina, ukupno 22.

Grafikon br. 3. *Nacionalna struktura ispitanika*

Iz analize nacionalne strukture ispitanika vidljivo je da je među ispitanicima najviše Bošnjaka/Bošnjakinja 292 (79,34%), zatim Srba/Srпкиnja 42 (11,41%), te Hrvata/Hrvatica 20 (5,43%). Najmanji broj ispitanika je u kategoriji ostalih 8 (2,17%) i onih koji se ne izjašnjavaju 6 (1,63%).

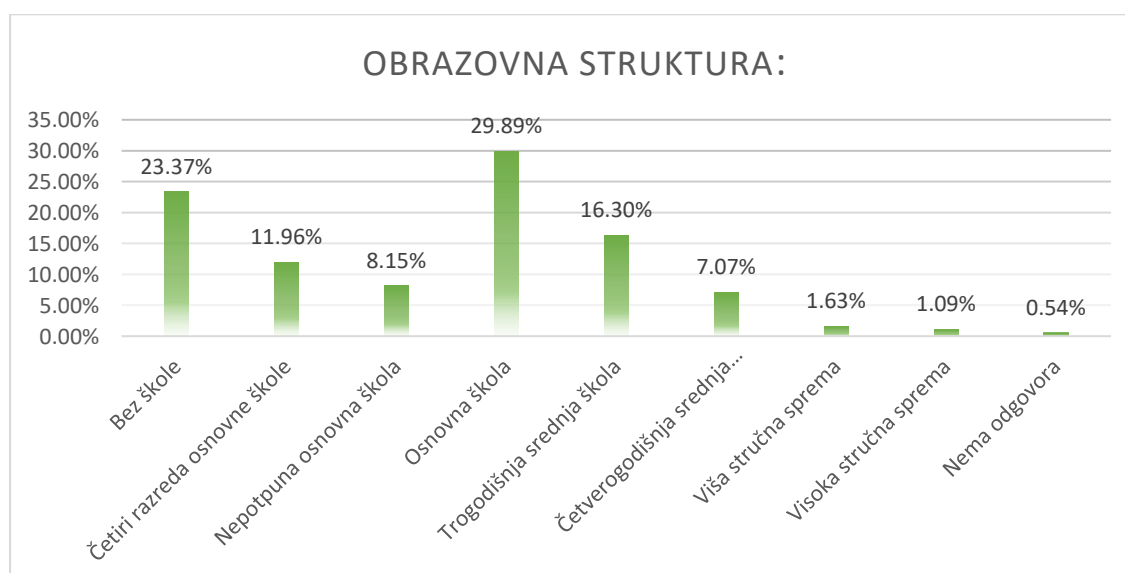
Na području Federacije Bosne i Hercegovine prebivalište ima 316 ispitanika (86%), a u Republici Srpskoj 52 (14%).

Grafikon br. 4. Status ispitanika u odnosu na mjesto prebivališta

Pored teritorijalne i nacionalne pripadnosti ispitanika, bilo je važno istražiti i njihov status u odnosu na trenutno mjesto prebivališta, odnosno da li su oni domicilni stanovnici ili spadaju u kategoriju povratnika i raseljenih osoba. Rezultati istraživanja pokazuju da se u skupini ispitanika ubjedljivo izdvajaju domicilni stanovnici 284 (77,17%), zatim raseljene osobe/izbjeglice 60 (16,30%), manji broj povratnika 20 (5,43%), te 4 ispitanika koja se o postavljenom pitanju nisu željela izjasniti (1,10%).

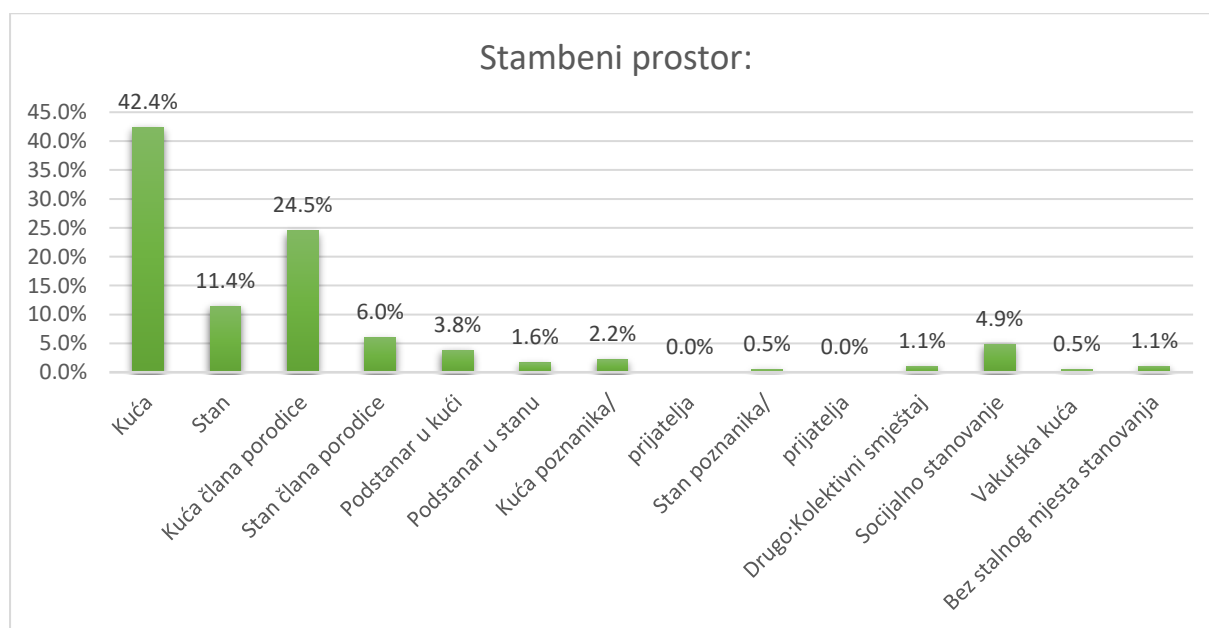
Grafikon br. 5. Obrazovna struktura ispitanika

Kada je riječ o stepenu obrazovanja, rezultati istraživanja pokazuju da korisnici socijalne pomoći imaju pretežno niži stepen obrazovanja, odnosno završenu osnovnu školu, i to 110

(29,89%) od ukupno 368 ispitanika, ili nisu uopšte pohađali školu 86 (23,37%). Uočljiva je i zastupljenost korisnika koji su završili trogodišnju srednju školu 60 (16,30%), ali i neznatan broj onih sa višom 6 (1,63%) i visokom 4 (1,09%) stručnom spremom. Rezultati istraživanja potvrđuju vezu između obrazovnog nivoa i socijalne sigurnosti. Viši stepen obrazovanja pruža veće mogućnosti za pronalaženje zaposlenja na tržištu rada, koje posljedično utiče na bolje uslove života i veću sigurnost.

Grafikon br. 6. *Stambeni prostor*

Iz prezentovanih podataka se može vidjeti da najveći broj ispitanika živi u vlastitoj kući, 156 (42,4%), u kući ili stanu člana porodice ih živi 112 (30,5%), dok ih 42 (11,4%) živi u vlastitom stanu. Od ukupnog broja ispitanika 18 (4,9%) ih živi u objektima socijalnog stanovanja i 4 (1,1%) u kolektivnom smještaju. Zabrinjavajući je podatak da su 4 ispitanika (1,1%) bez stalnog mjesta stanovanja.

Grafikon br. 7. *Uslovi stanovanja*

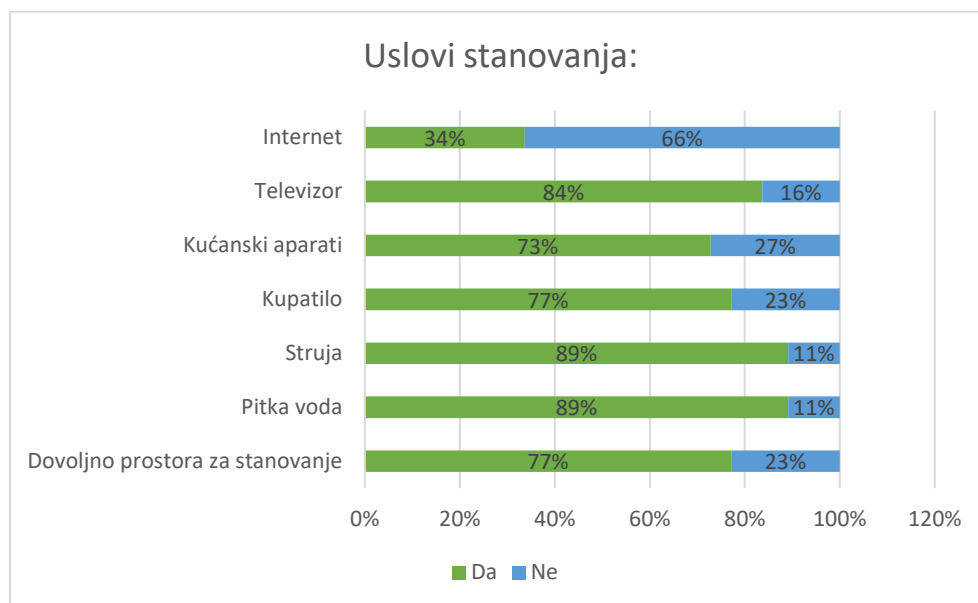
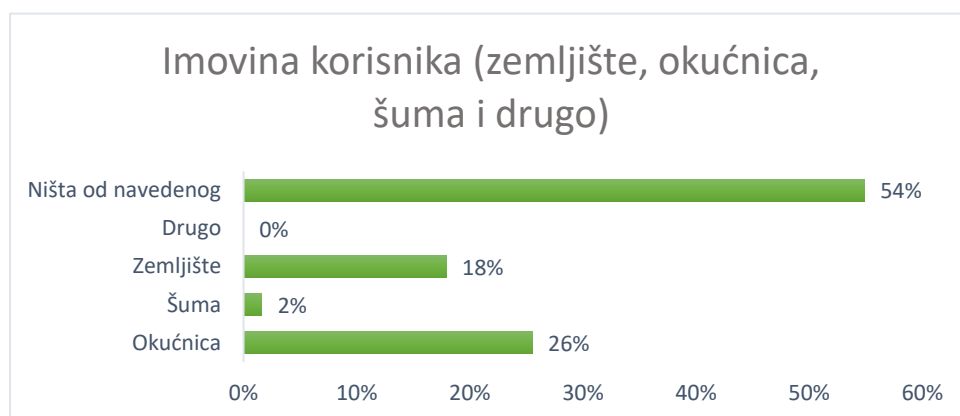

Tabela br. 2. *Uslovi stanovanja*

	Da	Ne	Ukupno:
Dovoljno prostora za stanovanje	284	84	368
Pitka voda	328	40	368
Struja	328	40	368
Kupatilo	284	84	368
Kućanski aparati	268	100	368
Televizor	308	60	368
Internet	124	244	368

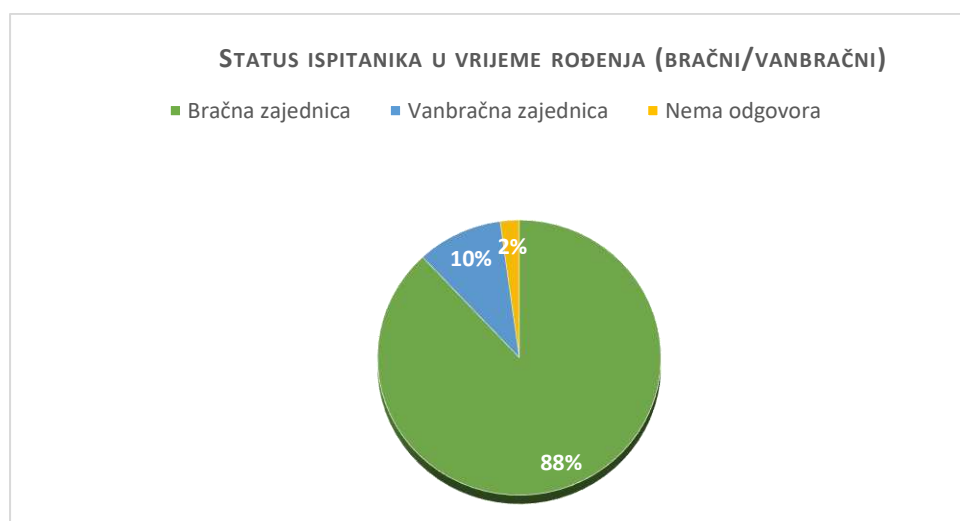
Iz prezentovanih podataka je vidljivo da većina korisnika, njih 284 (77%) ima dovoljno prostora za stanovanje. Međutim, zabrinjavajući je podatak da ih 40 (11%) nema pitku vodu i struju, 84 (23%) nema kupatilo, 100 (27%) kućanske aparate, televizor 60 (16%), a internet nema čak dvije trećine ispitanika (66%).

Grafikon br. 8. *Imovina korisnika (zemljište, okućnica, šuma i drugo)*

Među ispitanicima njih 94 (26%) u vlasništvu ima okućnicu, 66 (18%) ih ima zemljište, 6 (2%) šumu, dok 202 ispitanika (54%) ne posjeduju ništa od navedenog u svom vlasništvu, niti posjeduju drugu imovinu.

Grafikon br. 9. *Status ispitanika u vrijeme rođenja (bračni/vanbračni)*

Istraživanjem se željelo utvrditi kakav je status ispitanika bio u vrijeme rođenja, odnosno da li su rođeni u bračnoj ili vanbračnoj zajednici. Iz prezentovanih podataka je vidljivo da je najveći broj ispitanika rođen u bračnoj zajednici, njih 324 (88%). U vanbračnoj zajednici ih je rođeno 36 (10%), dok 8 ispitanika (2%) nije željelo dati odgovor na postavljeno pitanje. Pretpostavka je da i ovi ispitanici potiču iz vanbračne zajednice, ali se nisu htjeli o tome izjašnjavati zbog vrlo negativnog odnosa sredine prema osobama koje potiču iz vanbračnih zajednica.

Grafikon br. 10. *Bračni status*

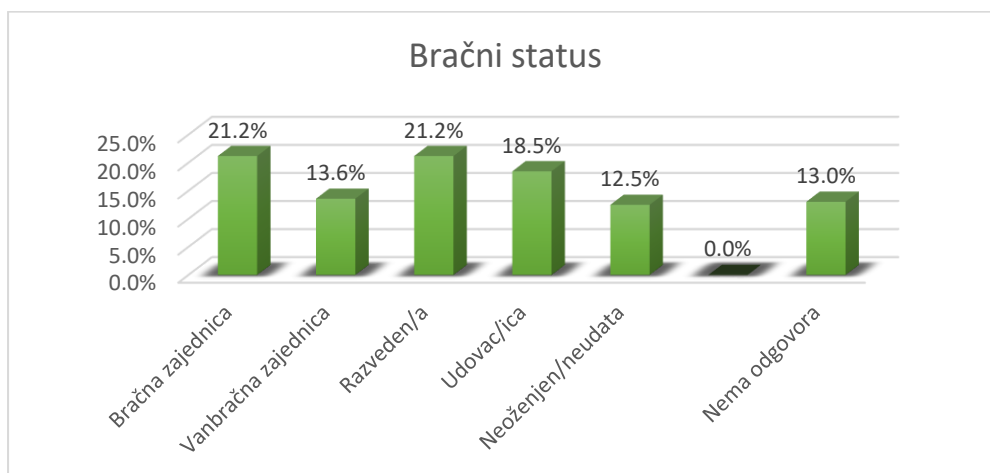

Tabela br. 3. *Bračni status*

Bračna zajednica	78
Vanbračna zajednica	50
Razveden/a	78
Udovac/ica	68
Drugo: Neoženjen/neudata	46
Nema odgovora	48
Ukupno:	368

Rezultati istraživanja o bračnom statusu ispitanika pokazuju da je podjednak broj onih koji su u bračnoj zajednici i razvedenih, i to po 78 ispitanika (ukupno 42,4%). Nakon toga udovaca/ica 68 (18,5%), u vanbračnoj zajednici ih je 50 (13,6%), neoženjenih/neudatih 46 (12,5%), dok 48 ispitanika (13%) nije željelo odgovoriti na postavljeno pitanje.

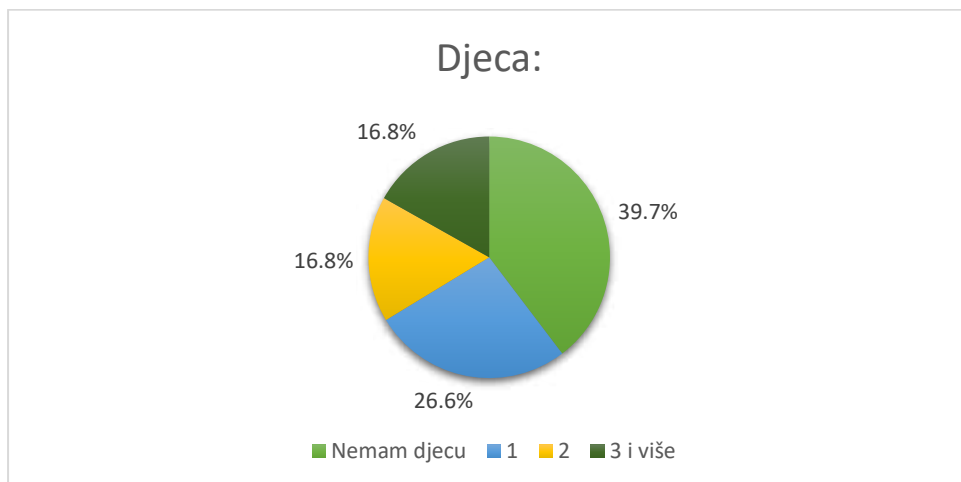
Tabela br. 4. Broj ranije sklopljenih brakova

Nisam se ženio/udavala	92
1	74
2	22
3 i više	8
Nema odgovora	28
Nije primjenjivo	144
Ukupno:	368

Kada su u pitanju ispitanici koji sada žive u bračnoj ili vanbračnoj zajednici, razvedeni su ili udovci, iz rezultata istraživanja je vidljivo da od njih ukupno 274 (74,46%), 132 (48,17%) je ranije bilo u braku. U jednom braku je bilo 74 ispitanika (27%), 22 je imalo dva braka (8,03%), 8 ispitanika tri i više brakova (2,92%), dok ih se 28 (10,22%) o broju ranije sklopljenih brakova nije željelo izjasniti.

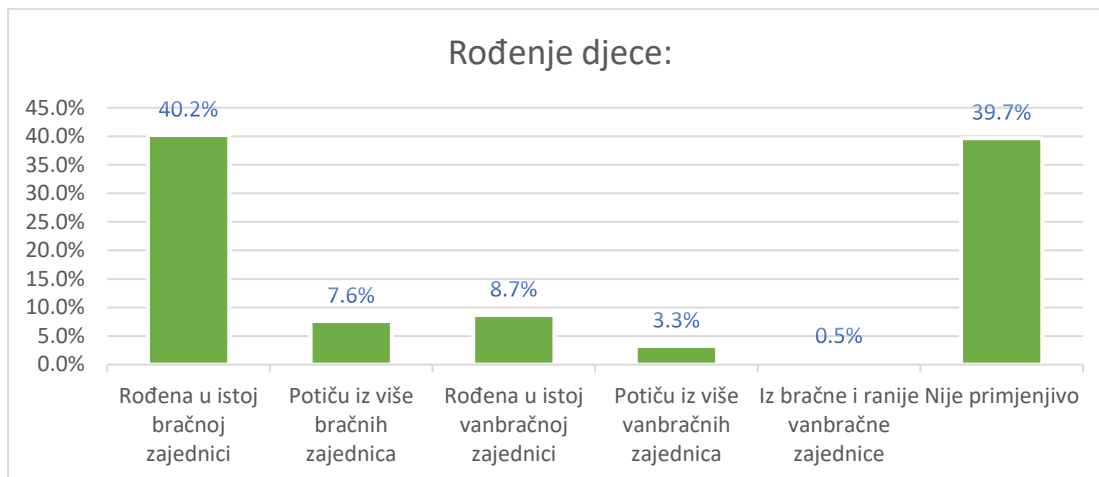
Važno je napomenuti da je analizom rezultata istraživanja utvrđeno da je od 48 ispitanika (grafikon br. 10 i tabela br. 3) koji se prvobitno nisu željeli izjasniti o svom statusu, njih 46 u pitanju o broju ranije sklopljenih brakova (tabela br. 4) navelo da se nisu nikada ženili/udavali, dok za preostala dva ispitanika (od pomenutih 48) odgovor nije bio primjenjiv. Iz ovog proizlazi da od ukupnog broja ispitanika, njih 92 (25%) nikada nije zasnovalo bračnu zajednicu, a ne 46 (12,5%), kako je prvobitno navedeno.

Grafikon br. 11. Djeca

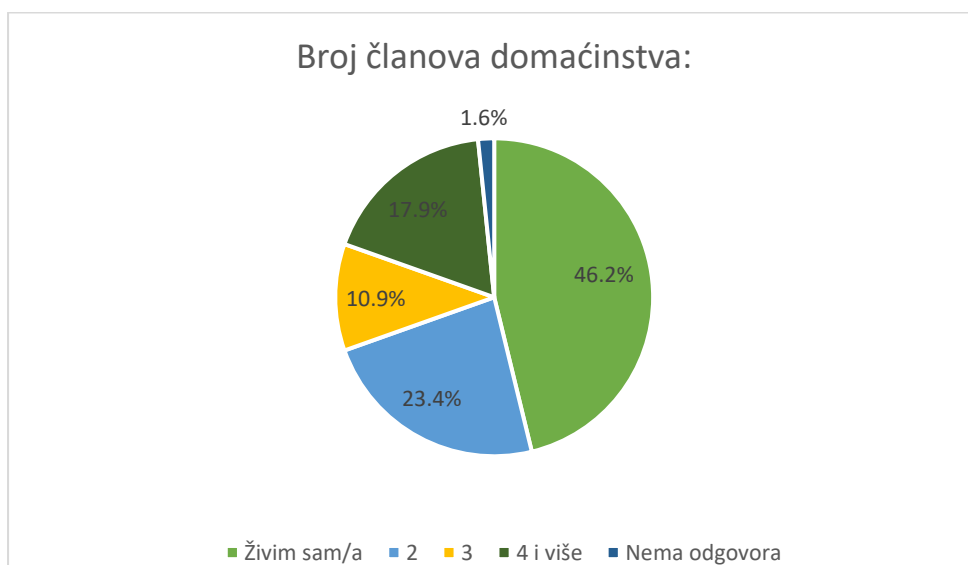
Značajan je podatak da 146 ispitanika (39,7%) nema djecu, 98 (26,6%) ima jedno dijete, 62 (16,8%) ima dvoje djece, a isto toliko ispitanika, 62 (16,8%) ima troje i više djece. Podatak da čak 39,7% anketiranih nema djecu dovodi do zaključka da se korisnici socijalne pomoći zbog teške materijalne situacije i uslova u kojima žive ne odlučuju na zasnivanje porodice.

Grafikon br. 12. *Rođenje djece*

Iz prezentovanih podataka je vidljivo da su djeca kod najvećeg broja ispitanika, 148 (40,2%) rođena u istoj bračnoj zajednici, dok kod njih 28 (7,6%) djeca potiču iz više bračnih zajednica. Kada je riječ o vanbračnim zajednicama, 32 ispitanika (8,7%) navodi da su djeca rođena u istoj vanbračnoj zajednici, a 12 ispitanika (3,3%) da potiču iz više vanbračnih zajednica. Kod dva ispitanika djeca potiču iz bračne i ranije vanbračne zajednice, što je tek 0,5% u odnosu na ukupan broj ispitanika, 222 (60,3%) koji imaju jedno ili više djece.

Grafikon br. 13. *Broj članova domaćinstva*

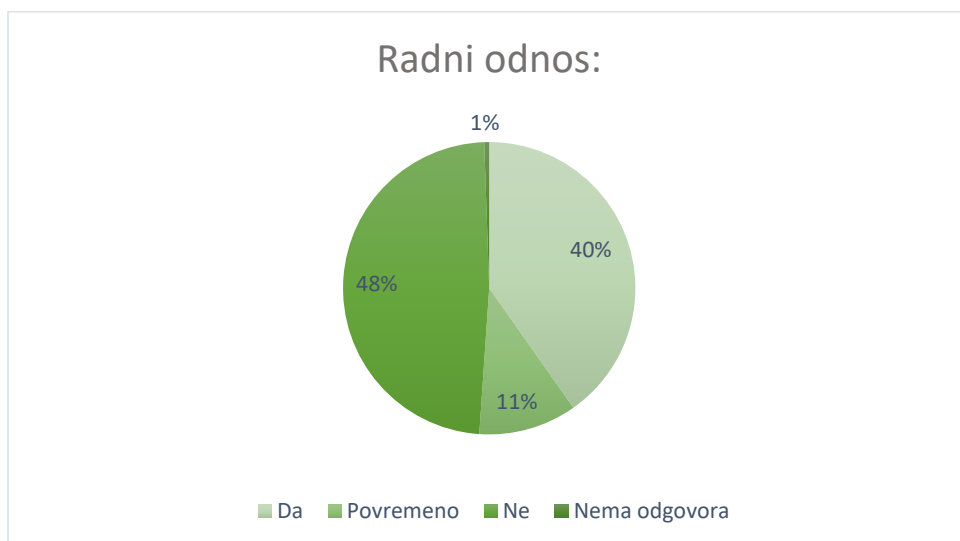
Analiza strukture domaćinstava ispitanika, pokazuje da ih 170 (42,6%) žive sami. Dva člana ima domaćinstvo kod 86 ispitanika (23,4%), tri člana kod 40 ispitanika (10,9%), dok ih 66 (17,9%) živi sa 4 i više ukućana. Šest ispitanika (1,6%) nije željelo dati odgovor na postavljeno pitanje. Svakako je zabrinjavajući podatak da najveći broj ispitanika žive sami, da rijetko mogu računati na pomoć drugih i da im socijalna pomoć predstavlja jedini izvor finansija.

Grafikon br. 14. *Zaposlenost članova domaćinstva*

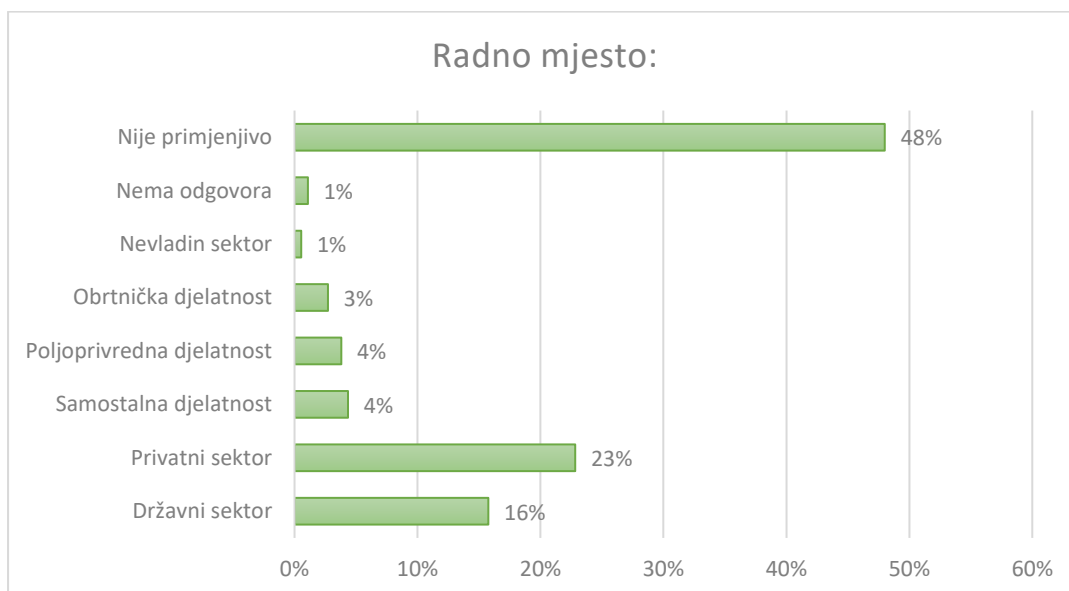
Kada je u pitanju zaposlenost članova domaćinstva, kod 8 ispitanika (2%) članovi domaćinstva su stalno zaposleni i to je uglavnom zaposlen jedan član. Povremeno zaposleni su članovi kod 36 ispitanika (10%), pri čemu je kod njih 20 povremeno zaposlen jedan član, kod 12 dva člana i kod 4 ispitanika tri člana. Privremeno su zaposleni članovi kod 18 ispitanika (5%) – jedan član kod 12 ispitanika, dva člana kod njih 4, a dvoje ispitanika nije željelo navesti koliko je članova privremeno zaposleno. Nezaposlenost članova domaćinstva zabilježena je kod 128 ispitanika (35%), dok u preostalih 48% ulaze ispitanici koji žive sami, kao i oni koji nisu željeli dati odgovor na postavljeno pitanje.

Grafikon br. 15. Radni odnos ispitanika

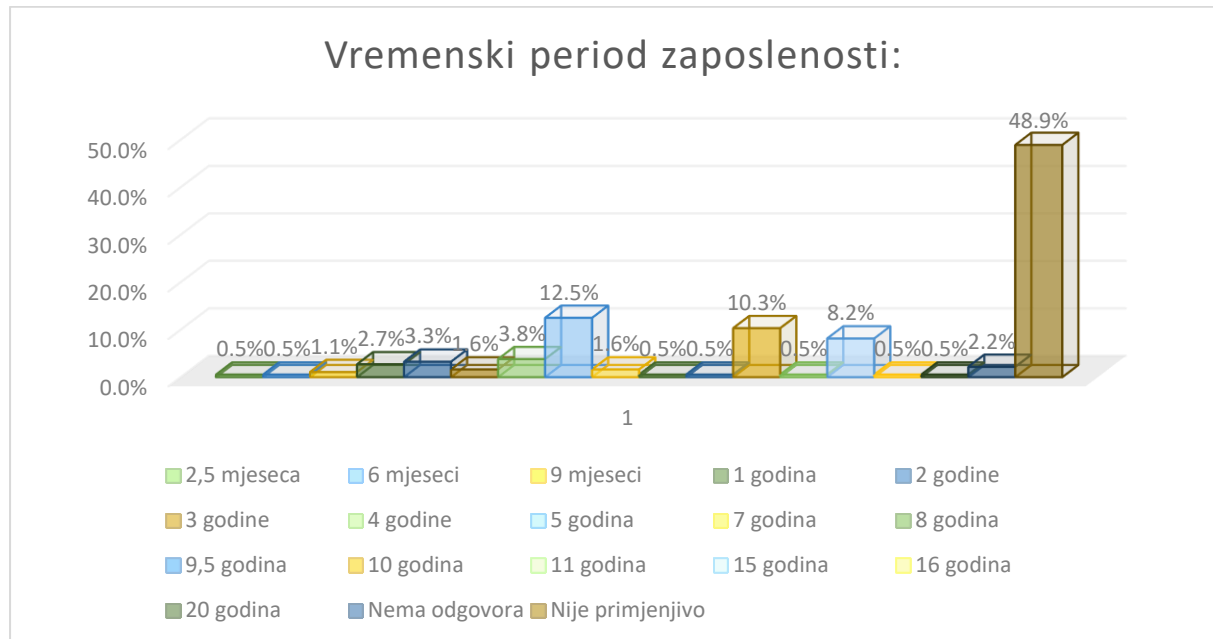
Istraživanjem se željelo utvrditi koliko je ispitanika bilo stalno ili povremeno zaposleno, kao i koliko ih nikada nije bilo u radnom odnosu. Iz prezentovanih rezultata je vidljivo da najveći broj ispitanika nikada nije bio zaposlen, 178 (48%). Stalno zaposleno je bilo 148 ispitanika (40%), dok ih je 40 povremeno radilo (11%). Dva ispitanika nisu željela dati odgovor na postavljeno pitanje (1%).

Grafikon br. 16. Radno mjesto

Rezultati istraživanja pokazuju da je među ispitanicima koji su bili zaposleni najveći broj bio zaposlen u privatnom, 84 (23%) i državnom sektoru, 58 (16%). Nakon toga slijede poslovi vezani za samostalnu, poljoprivrednu i obrtničku djelatnost u kojima je ukupno bilo zaposleno 40 ispitanika (11%), te dva ispitanika koja su radila u nevladinom sektoru (1%). U preostalih 49% ulaze ispitanici koji nisu bili u radnom odnosu, kao i oni koji nisu željeli dati odgovor na postavljeno pitanje.

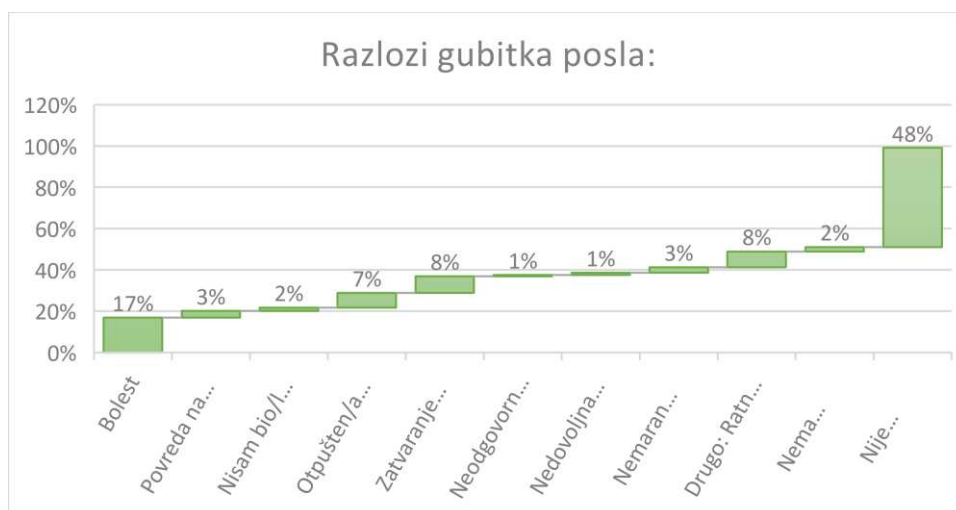
Grafikon br. 17. *Vremenski period zaposlenosti*

Nakon zaposlenosti, odnosno nezaposlenosti ispitanika i radnog mjesta, bilo je važno utvrditi i koliko dugo su ispitanici bili u radnom odnosu. Iz rezultata istraživanja je vidljivo da je najviše ispitanika bilo zaposleno pet, deset i petnaest godina, i to njih 114, što u odnosu na ukupan broj ispitanika iznosi 31%. U periodu od jedne, dvije i četiri godine ih je bilo zaposleno 36 (ukupno 9,8%).

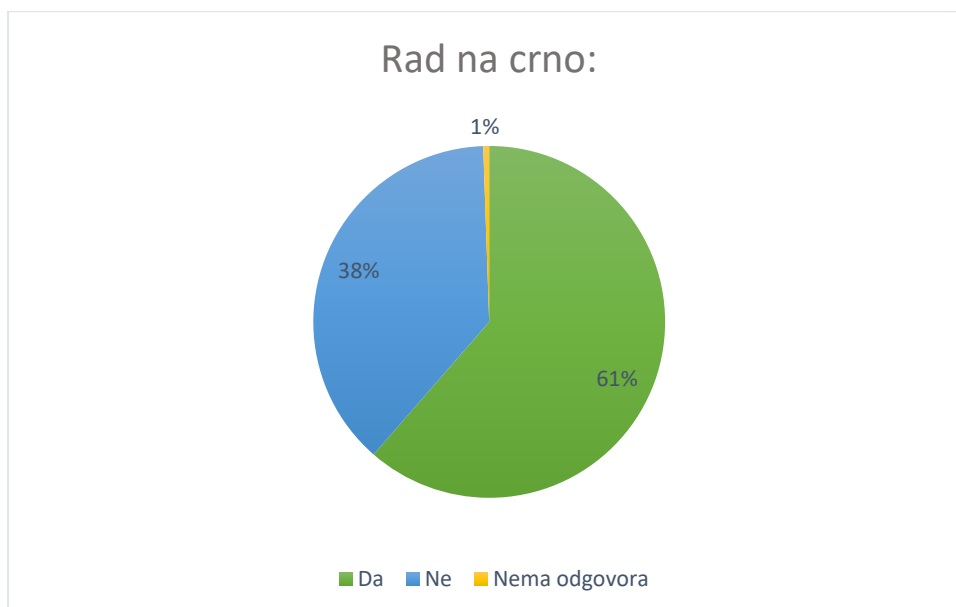
Pored toga, po 6 ispitanika (ukupno 3,2%) je bilo zaposleno tri i sedam godina, dok su po 2 ispitanika (ukupno 2,5%) u radnom odnosu bila osam, devet i po, jedanaest, šesnaest i dvadeset godina. Ukupno 8 ispitanika (2,1%) je bilo zaposleno manje od godinu dana.

Grafikon br. 18. Razlozi gubitka posla

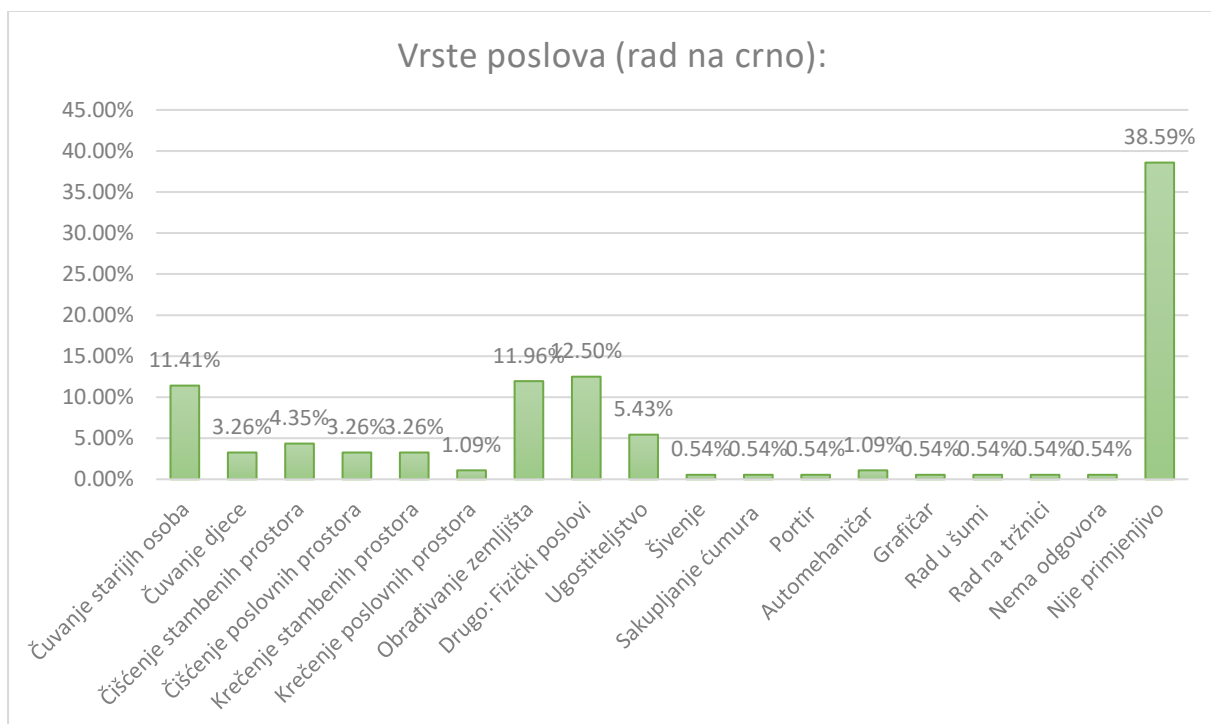
Pored zaposlenosti/nezaposlenosti ispitanika, poslova koje obavljaju i vremenskog perioda zaposlenosti, značajno je bilo istražiti i razloge prestanka radnog odnosa. Kod 62 ispitanika (17%) kao glavni razlog gubitka posla je identifikovana bolest. Poslije bolesti, izdvajaju se zatvaranje firme kod 30 ispitanika (8%), zatim ratna dešavanja kod njih 28 (8%), te opuštanje radnika kod 26 ispitanika (7%). Povreda na radnom mjestu i nemaran odnos poslodavca prema radniku se kao razlozi gubitka posla pojavljuju kod ukupno 22 ispitanika (6%). Kod 12 ispitanika (4%) se kao uzročni faktori identifikuju nedostatak kvalifikacija za radno mjesto, neodgovornost prema poslu i nedovoljna plaćenost.

Grafikon br. 19. Rad na crno

Nakon zaposlenja ispitanika u skladu sa zakonskim propisima, bilo je interesantno ispitati i koliko ih je radilo ili radi na crno. Praksa pokazuje da nepostojanje jedinstvene baze podataka omogućava osobama u stanju socijalne potrebe ostvarivanje prava po više osnova. Vrlo često stručnjaci u praksi s ovakvim stanjem nisu upoznati i bez lične provjere ne mogu imati tačne podatke za svakog klijenta ponaosob. Ovakva situacija, s jedne strane, ostavlja prostor za manipulaciju, odnosno ostvarivanje više različitih socijalnih davanja, koja u konačnici premašuju iznose naknada po osnovu radnog odnosa. S druge strane, za posljedicu može imati demotivaciju korisnika u pogledu njihove radne aktivacije, što je potpuno opravdano. Socijalna davanja veća od zagarantovane plate ne mogu korisnicima biti motiv za zapošljavanje, nego ih više ohrabruju da ostanu pasivni, ili da rade na crno. Iz prezentovanih rezultata istraživanja je vidljivo da je 226 ispitanika (61%) ponekad radilo ili radi na crno, dok ih 140 (38%) nikada nije zarađivalo na sivom tržištu. Dva ispitanika (1%) nisu odgovorila na postavljeno pitanje, što navodi na pretpostavku da se također radi o osobama koje su radile ili rade na crno, ali se o tome nisu željele izjasniti.

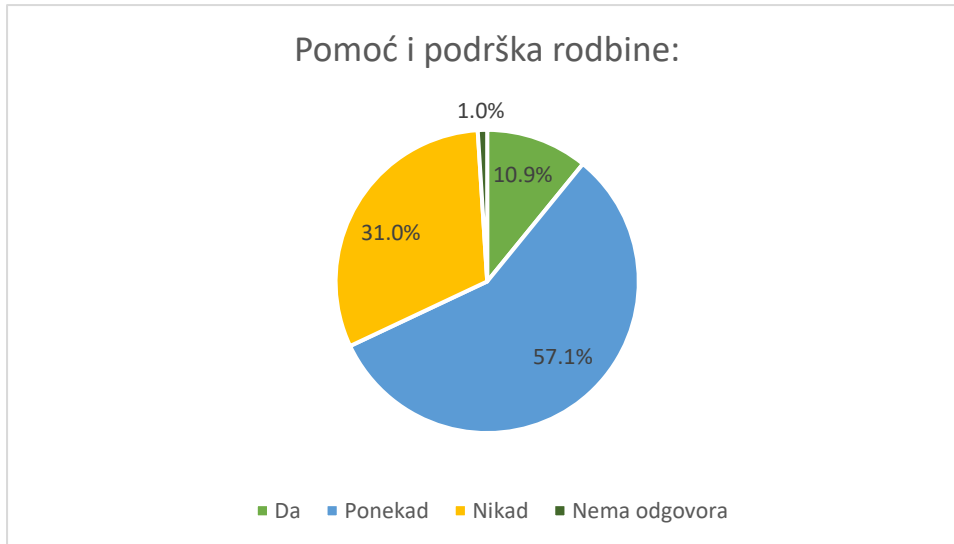
Grafikon br. 20. *Vrste poslova (rad na crno)*

U pogledu vrste poslova koje su korisnici socijalne pomoći obavljali ili obavljaju na crno, najviše se ističu fizički poslovi kod njih 46 (12,50%), obrađivanje zemljišta, 44 (11,96%), te čuvanje starijih osoba kod 42 ispitanika (11,41%). Nakon toga su zastupljeni poslovi vezani za ugostiteljstvo kod 20 ispitanika (5,43%) i čišćenje stambenih prostora, 16 ispitanika (4,35%).

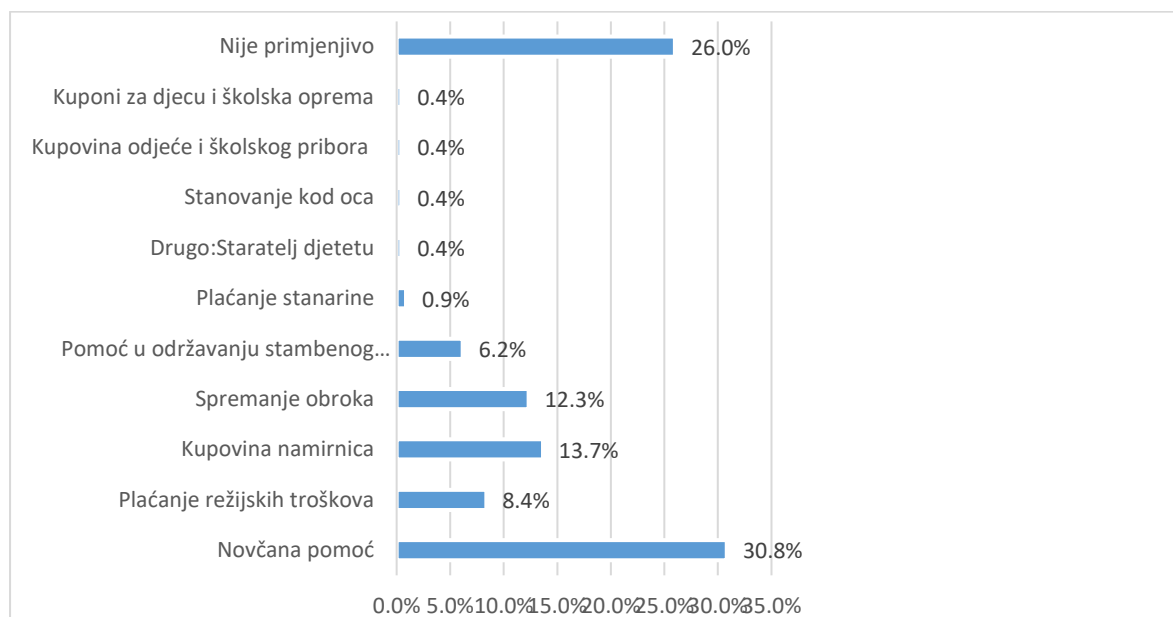
Po 12 ispitanika (ukupno 9,78%) je bilo ili je angažovano na poslovima čuvanja djece, čišćenja poslovnih prostora i krećenja stambenih prostora. Krećenje poslovnih prostora i automehaničarske usluge je obavljalo ili obavljaju po 4 korisnika (ukupno 2,18%), dok se preostali broj korisnika, 12 (ukupno 3,24%) bavi različitim poslovima od rada u šumi, na tržnici, šivenjem i slično.

Grafikon br. 21. *Pomoć i podrška rodbine*

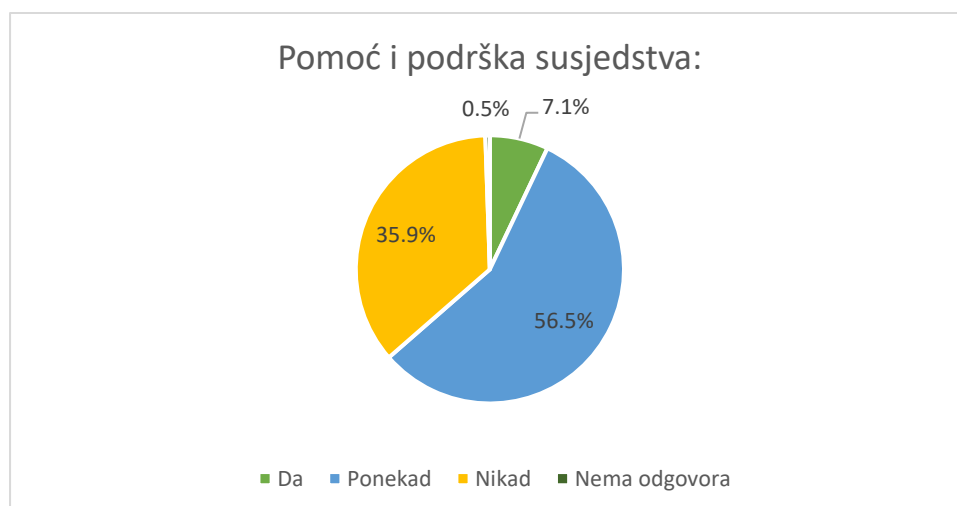
Kada je u pitanju odnos korisnika socijalne pomoći i njihove rodbine, rezultati istraživanja pokazuju da najveći broj korisnika, 210 (57,1%) ponekad može računati na pomoć i podršku rodbine, dok ih čak 114 (31,0%) navodi da im ova vrsta pomoći nikada nije dostupna. Svega 40 korisnika (10,9%) je u mogućnosti da uvijek traži i dobije pomoć od članova svoje uže ili šire porodice. Dobiveni podaci upućuju na zaključak da su korisnici socijalne pomoći vrlo često prepušteni sami sebi, što je, s jedne strane, uzrokovano teškom materijalnom situacijom njihovih porodica/rodbine, ali kao uzrok ne treba isključiti ni narušene porodične odnose.

Grafikon br. 22. Način na koji rodbina pomaže

Imajući u vidu tradicionalne odnose među srođnicima u našem društvu, istraživanjem se željelo ispitati na koji način rodbina pomaže korisnicima. U upitniku je bilo ponuđeno više modaliteta, te su ispitanici imali mogućnost da odaberu jedan ili više njih. Rezultati istraživanja pokazuju da rodbina korisnicima socijalne pomoći najčešće pomaže kroz novčana davanja (30,8%) Poslije novčane pomoći najzastupljeniji načini pomoći su kupovina namirnica (13,7%) i spremanje obroka (12,3%), zatim plaćanje režijskih troškova (8,4%), te pomoć u održavanju stambenog prostora (6,2%). U manjoj mjeri su zastupljeni plaćanje stanarine, kupovina odjeće, školskog pribora i slično (ukupno 2,5%). Od ukupnog broja ispitanika (368), 186 ih ostvaruje jednu vrstu pomoći, dok ih 64 ostvaruje više vrsta pomoći od strane rodbine.

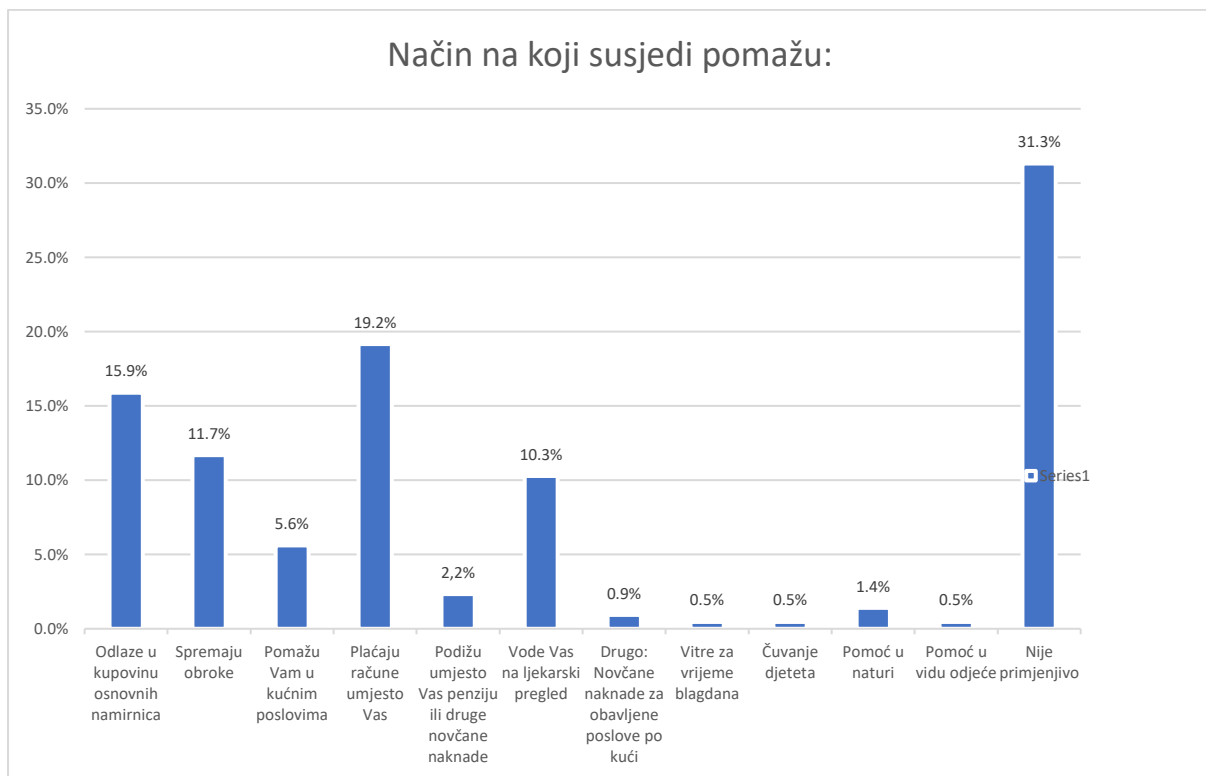
Grafikon br. 23. Pomoć i podrška susjedstva

Kada je u pitanju odnos korisnika socijalne pomoći i susjedstva, rezultati istraživanja pokazuju da najveći broj korisnika, 208 (56,5%) ponekad može računati na pomoć i podršku osoba iz susjedstva, dok ih 132 (35,9%) navodi da im ova vrsta pomoći nikada nije dostupna. Na pomoć i podršku osoba iz svoje uže okoline uvijek može računati 26 korisnika (7,1%).

Ukoliko se porede podaci o pružanju pomoći od strane rodbine i susjedstva, moguće je zaključiti da rodbina u nešto većoj mjeri pomaže korisnicima socijalne pomoći, s tim što se pomoć u obe kategorije uglavnom svodi na njeno povremeno pružanje.

Grafikon br. 24. Način na koji susjedi pomažu

U pogledu načina pružanja pomoći susjeda, rezultati istraživanja pokazuju da je ova vrsta pomoći najviše izražena tako što susjedi plaćaju režijske troškove umjesto korisnika (19,2%) i odlaska u kupovinu osnovnih namirnica (15,9%). Nakon toga slijedi spremanje obroka (11,7%), pomoć pri odlasku na ljekarski pregled (10,3%) i pomoć u kućnim poslovima (5,6%). U manjoj mjeri su zastupljeni načini pomoći poput podizanja penzija ili drugih novčanih naknada za korisnike (2,2%), pomoć u naturi (1,4%), naknade za obavljene kućne poslove (0,9%), te čuvanje djece, novčana pomoć u vrijeme praznika i pomoć u vidu odjeće (po 0,5%). U okviru datog pitanja ispitanici su mogli odabrati jedan ili više ponuđenih odgovora. Shodno

tome, od ukupnog broja ispitanika (368), 184 ih uživa jednu od navedenih vrsta pomoći, a njih 50 dvije ili više vrsta.

Prije elaboracije rezultata istraživanja koji se odnose na vrste, iznos i period ostvarivanja prava na socijalnu pomoć, važno je predstaviti šta ispitanicima, odnosno korisnicima znači socijalna pomoć i kako je doživljavaju. Iz analize odgovora moguće je zaključiti da je socijalna pomoć korisnicima jedini sigurni izvor materijalnih sredstava. Socijalna pomoć, iako nedovoljna za život, im olakšava svakodnevni život i aktivnosti. Zahvaljujući socijalnoj pomoći uspijevaju kupiti hranu, lijekove, određenu količinu odjeće ili platiti dio režija. Ona za njih znači solidarnost, sigurnost u najtežim periodima životima, kao i opstanak. Pojedini je percipiraju i kao milostinju, nuždu, pa i muku.

Grafikon br. 25. Početak ostvarivanja socijalne pomoći (godine starosti)

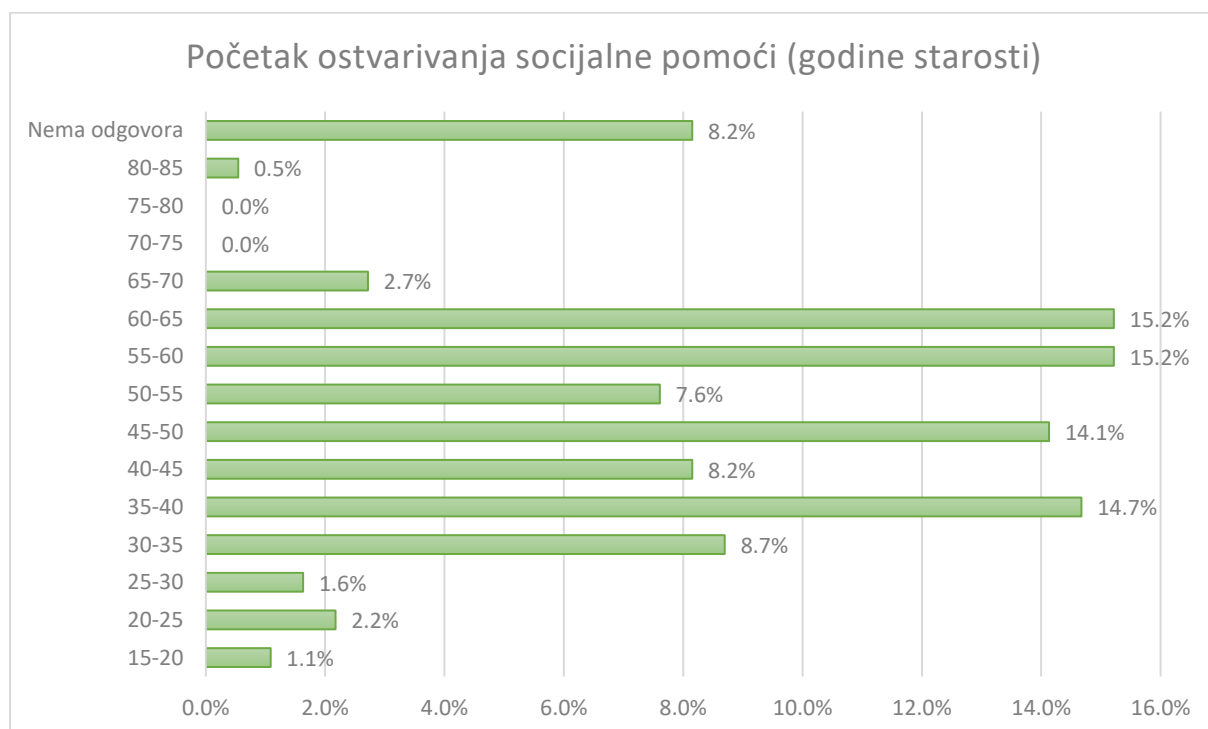

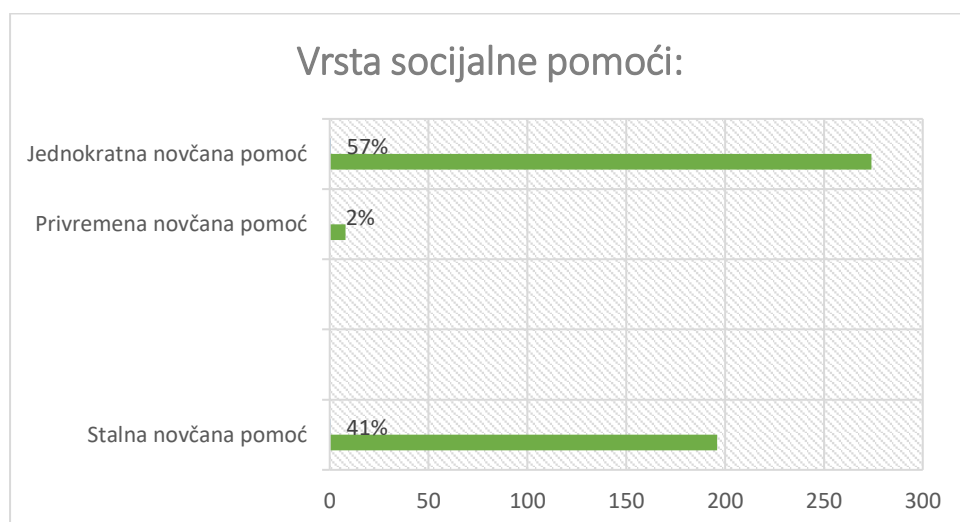
Tabela br. 5. Početak ostvarivanja socijalne pomoći (godine starosti)

15-20	20-25	25-30	30-35	35-40	40-45	45-50	50-55	55-60	60-65	65 i više	Nema odgovora	Ukupno
4	8	6	32	54	30	52	28	56	56	12	30	368

Istraživanjem se željelo utvrditi u kojoj životnoj dobi su ispitanici prvi puta ostvarili pravo na socijalnu pomoć. Prezentovani podaci pokazuju da je najveći broj ispitanika pravo na socijalnu pomoć počeo ostvarivati između 55 i 60 i između 60 i 65 godine života, i to po 56 ispitanika (ukupno 30,4%). Nakon toga najveći broj ispitanika pravo na socijalnu pomoć je ostvario između 35 i 40 godina, 54 (14,7%) i između 45 i 50 godina, 52 ispitanika (14,1%). Pravo na socijalnu pomoć u dobi od 30 do 35 godina života ostvarila su 32 ispitanika (8,7%), a 30 ispitanika (8,2%) u dobi od 40 do 45 godina života.

U dobnim skupinama do 30 godina se ukupno nalazi 18 ispitanika (4,9%), a među njima ih je najviše u skupini od 20 do 25, tačnije 8 ispitanika. Najmanje ispitanika, 12 (3,2%) je imalo 65 ili više godina kada su počeli ostvarivati pravo na socijalnu pomoć.

Grafikon br. 26. *Vrsta socijalne pomoći*

Socijalna pomoć ovisno o dužini trajanja stanja koje je dovelo do njene realizacije može biti stalna, jednokratna i privremena.

Kada je riječ o vrstama socijalne pomoći, 57% ispitanika ostvaruje jednokratnu novčanu pomoć, stalnu novčanu pomoć 41% i privremenu pomoć 2% ispitanika. Jednu vrstu socijalne pomoći ostvaruje 258 ispitanika, dok ih 110 ostvaruje dvije vrste socijalne pomoći.

Važno je napomenuti da su ispitanici u anketnom upitniku mogli odabrati jedan ili više modaliteta, a dati odgovori su prezentovani u okviru prethodno navedenih procenata.

Stalna socijalna pomoć je novčana naknada koja se dodjeljuje osobama koje nemaju druge vrste prihoda, nemaju materijalnu porodičnu podršku ili nisu radno sposobne. Pravo na stalnu socijalnu pomoć u skladu sa članom 22. Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih

žrtava rata i zaštite porodice sa djecom FBiH („Službene novine FBiH“, br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 7/14, 45/16) imaju lica i porodice pod sljedećim uslovima:

1. da su nesposobni za rad i privređivanje,
2. da nemaju dovoljno prihoda za izdržavanje,
3. da nemaju članova porodice koji su obavezni da ih izdržavaju ili ako ih imaju da ta lica nisu u stanju da ih izdržavaju.

Nivo stalne novčane pomoći kreće se od 10% do 20% prosječne neto plate, ili u drugim slučajevima, stalna novčana pomoć se izračunava tako da dopuni prihod pojedinca/porodice, tako da dostigne 20% prosječne neto plate (Pravo na socijalnu zaštitu u Bosni i Hercegovini, Pitanja primjerenosti i jednakosti, OSCE, 2012).

U Republici Srpskoj, pravo na novčanu pomoć regulisano je članovima 21. i 22. Zakona o socijalnoj zaštiti RS⁹⁸ („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 5/93, 15/96, 110/03, 33/08, 37/12, 90/16, 94/19, 42/20).

---

⁹⁸ (1) Pravo na novčanu pomoć iz ovog zakona može ostvariti pojedinac nesposoban za rad, koji nema vlastitih prihoda ili čiji su ukupni prihodi za izdržavanje ispod nivoa novčane pomoći utvrđene ovim zakonom, koji nema višak stambenog prostora, koji nema drugu imovinu iz čije se vrijednosti mogu osigurati sredstva za izdržavanje, koji nema obveznike izdržavanja u skladu sa Porodičnim zakonom ili ako ti obveznici izdržavanja zbog invalidnosti i druge objektivne spriječenosti nisu u mogućnosti i sposobni da ga izdržavaju i izvršavaju obavezu izdržavanja.

(2) Pravo na novčanu pomoć iz ovog zakona može ostvariti porodica u cjelini čiji članovi nisu sposobni za rad, koji nemaju vlastitih prihoda ili čiji su ukupni prihodi za izdržavanje ispod nivoa novčane pomoći utvrđene ovim zakonom, koji nemaju višak stambenog prostora, koji nemaju drugu imovinu iz čije se vrijednosti mogu osigurati sredstva za izdržavanje, koji nemaju obveznike izdržavanja u skladu sa Porodičnim zakonom ili ako ti obveznici izdržavanja zbog invalidnosti ili drugih objektivnih spriječenosti nisu u mogućnosti i sposobni da ih izdržavaju i izvršavaju obavezu izdržavanja.

(3) Pod viškom stambenog prostora podrazumijeva se prostor koji se bez ugrožavanja potreba korisnika može prodati ili izdati u zakup.

(4) Prilikom utvrđivanja mogućnosti prodaje ili izdavanja u zakup viška stambenog prostora uzima se u obzir lokacija, površina, godina gradnje, funkcionalnost i druge okolnosti koje mogu imati uticaj.

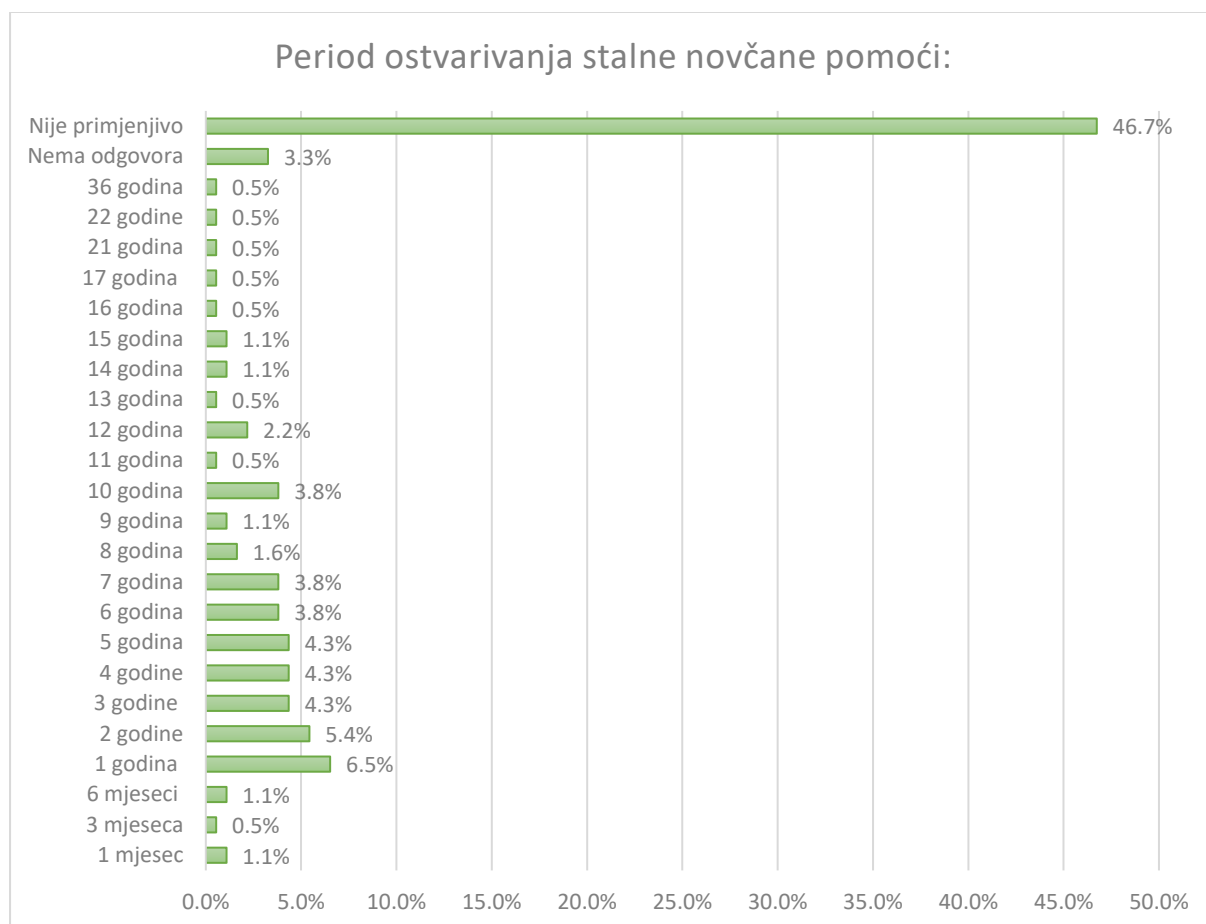
(5) Veličina stambenog prostora koja odgovara potrebama pojedinca ili porodice iz st. 1. i 2. ovog člana, pored kuhinje, kupatila i hodnika je jedna soba po članu porodice, odnosno dvije sobe za lice koje ostvaruje pravo na dodatak za pomoć i njegu drugog lica.

Članom 23. određuje se i osnovica za utvrđivanje visine novčane pomoći u tekućoj godini u odnosu na prosječnu neto platu, koja je ostvarena u RS u prethodnoj godini. Visina novčane pomoći utvrđuje se prema broju članova porodice u procentu od 15 do 30 % od osnovice (član 24.).

---

(6) Lice koji živi u zajedničkom domaćinstvu sa licima koja nemaju zakonsku obavezu međusobnog izdržavanja ostvaruje novčanu pomoć kao pojedinac iz stava 1. ovoga člana.

Grafikon br. 27. *Period ostvarivanja stalne novčane pomoći*

U pogledu dužine ostvarivanja prava na stalnu novčanu pomoć, najveći broj korisnika, 24 (6,5%) ovu vrstu pomoći ostvaruje godinu dana, 20 (5,4%) dvije godine, po 16 korisnika (ukupno 12,9%) 3, 4 i 5 godina, a po 14 korisnika (ukupno 11,4%) pomoć ostvaruje po 6, 7 i 10 godina. Osam korisnika (2,2%) socijalnu pomoć prima 12 godina. Interesantan je podatak da po 2 korisnika socijalnu pomoć primaju duže od 20 godina, tačnije 21 i 22 godine (ukupno 1%), te 2 korisnika čak 36 godina (0,5%). Prezentovani podaci jasno pokazuju da se kod korisnika stalne socijalne pomoći radi o višegodišnjim korisnicima ovog prava. Ovakvo kontinuirano i dugogodišnje ostvarivanje socijalne pomoći postaje stilom života korisnika, održava njihov pasivan status i često bude glavnim razlogom ne prihvatanja zaposlenja i kada za to postoji prilika. Korisnici se iz straha i sumnje u trajnost ponuđenog zaposlenja, niskih naknada za posao, ali i straha od gubitka prava na pomoć odlučuju ostati aktivni u sistemu socijalne zaštite, a pasivni na tržištu rada.

U Bosni i Hercegovini postoje značajne razlike u iznosima stalne novčane pomoći, što je posljedica specifično uređenog sistema socijalne zaštite. Ove razlike su posebno izražene u

Federaciji Bosne i Hercegovine zbog podjele nadležnosti između entiteta i kantona. Prava na stalnu novčanu pomoć, iako regulisana entitetskim zakonodavstvom, detaljno su određena kantonalnim zakonima, finansijskim mogućnostima kantona, kao i uslovima za ostvarivanje, što dovodi do svojevrsne teritorijalne diskriminacije korisnika.

Tabela br. 6. *Stalna novčana pomoć*

Iznos pomoći u KM	80-100	100-120	120-140	140-160	160-180	180-200	200-220	220 i više
Broj korisnika	16	32	106	10	8	18	2	6

Rezultati istraživanja pokazuju da od 198 korisnika stalne novčane pomoći, 106 (53,53%) ih ostvaruje pomoć u iznosu od 120,00-140,00KM, a 32 (16,16%) od 100,00-120,00KM. Pomoć u visini od 180,00-200,00KM prima 18 korisnika (9,09%), 16 (8,08%) od 80,00-100,00KM, 10 (5,05%) od 140,00-160,00KM, dok 8 korisnika (4,04%) dobiva od 160,00-180,00KM. Najveće iznose stalne novčane pomoći, od 200,00-220,00KM i više ostvaruje ukupno 8 korisnika (4,04%).

Jednokratna i privremena novčana pomoć

Pored prava na stalnu novčanu pomoć, korisnici u skladu sa zakonskom regulativom mogu ostvariti i drugu materijalnu pomoć. U drugu materijalnu pomoć se ubrajaju privremena, jednokratna i druga novčana pomoć ili naturalno davanje materijalno neosiguranim licima ili porodicama koje se nađu u stanju socijalne potrebe zbog pretrpljene prisilne migracije, repatrijacije, elementarne nepogode, smrti jednog ili više članova porodice, povratka sa liječenja, otpuštanja sa izdržavanja kazne zatvora ili izvršavanja odgojne mjere (član 28. i član 18.)⁹⁹.

Pravo na drugu materijalnu pomoć mogu ostvariti pojedinci ili porodice ukoliko ispune sljedeće uslove:

⁹⁹ Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom Federacije Bosne i Hercegovine, "Službene novine FBiH", br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 7/14, 45/16.

1.da nemaju dovoljno prihoda za izdržavanje,

2.da nemaju članova porodice koji su po zakonu obavezni da ih izdržavaju ili ako ih imaju, da ta lica nisu u mogućnosti da izvršavaju obavezu izdržavanja (član 22., st. 2. i 3.)¹⁰⁰.

Tabela br. 7. *Jednokratna novčana pomoć*

Iznos pomoći u KM	30-50	80-100	100-120	120-140	140-160	200-220	220-240	320	400	500 i više
Broj korisnika	22	124	28	8	12	56	2	8	8	4

Tabela br. 8. *Privremena novčana pomoć*

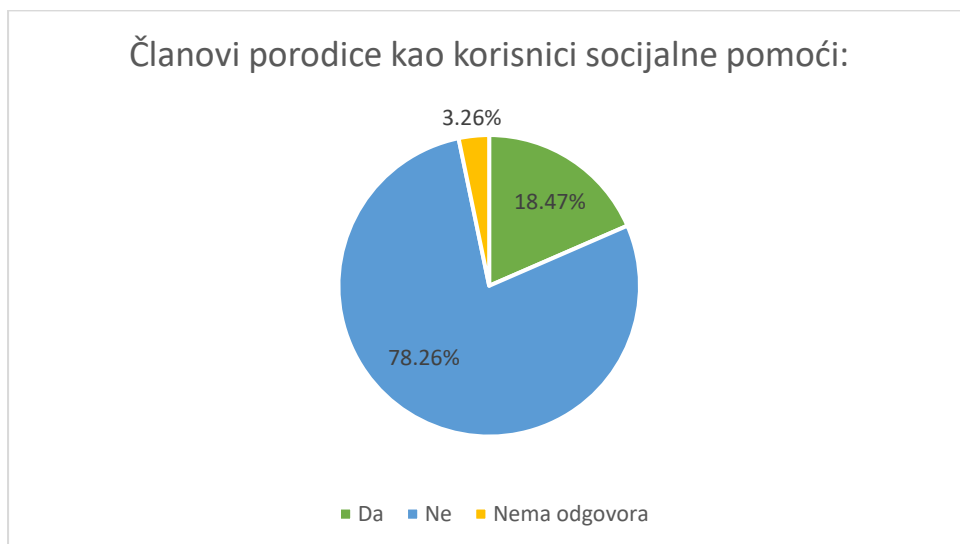
Iznos pomoći u KM	50	100	120	160
Broj korisnika	2	2	2	2

Iz analize rezultata istraživanja je vidljivo da od 272 korisnika jednokratne novčane pomoći, 124 (45,59%) je ostvarilo pomoć u iznosu od 80,00-100,00KM. Poslije toga, najviše korisnika, 56 (20,59%) je dobilo pomoć u visini od 200,00-220,00KM, te 28 (10,29%) od 100,00-120,00KM. Jednokratna novčana davanja od 30,00-50,00KM odobrena su za 22 korisnika (8,09%) i od 140,00-160,00KM za njih 12 (4,41%). Osam korisnika (2,94%) je ostvarilo pravo na pomoć u iznosu od 120,00-140,00 KM, osam (2,94%) pravo na 320,00KM i isto toliko, 8 (2,94%) na 400,00KM. Za 4 korisnika (1,47%) je odobren iznos pomoći od 500,00KM i više, a samo kod 2 (0,73%) iznos od 220,00-240,00KM.

¹⁰⁰ Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom Federacije Bosne i Hercegovine, „Službene novine FBiH“, br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 7/14, 45/16.

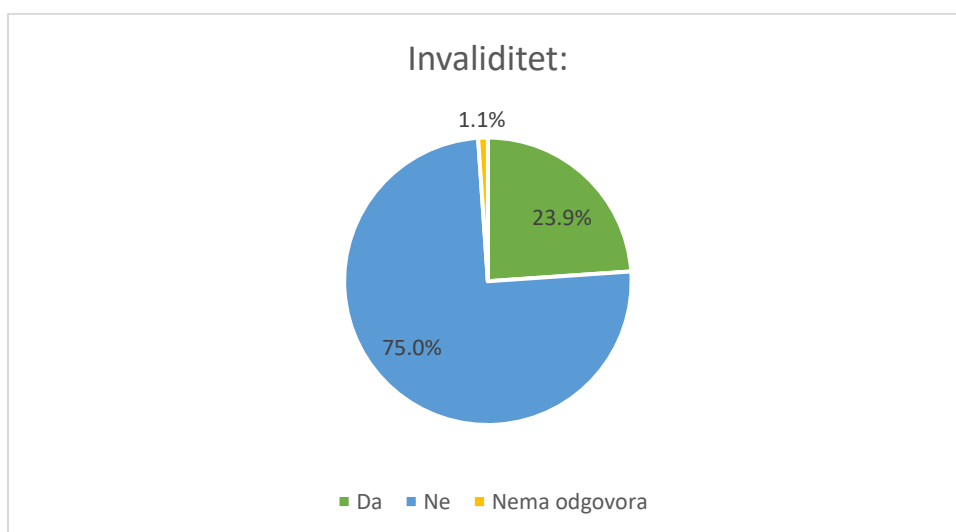
Privremenu novčanu pomoć je ostvarilo ukupno 8 korisnika u iznosima od 50,00, 100,00, 120,00 i 160,00 KM. Svaki od navedenih iznosa se odnosi na po 2 korisnika (po 25%).

Grafikon br. 28. Članovi porodice kao korisnici socijalne pomoći

Istraživanjem se željelo utvrditi koliko često se članovi porodice ispitanika pojavljuju kao korisnici socijalne pomoći. Iz podataka prezentovanih u grafikonu je vidljivo da članovi porodice najvećim dijelom nisu korisnici socijalne pomoći, što navodi 288 ispitanika (78,26%), kod njih 68 (18,47%) se članovi porodice pojavljuju kao korisnici pomoći, dok ih 12 (3,26%) nije željelo dati odgovor na postavljeno pitanje.

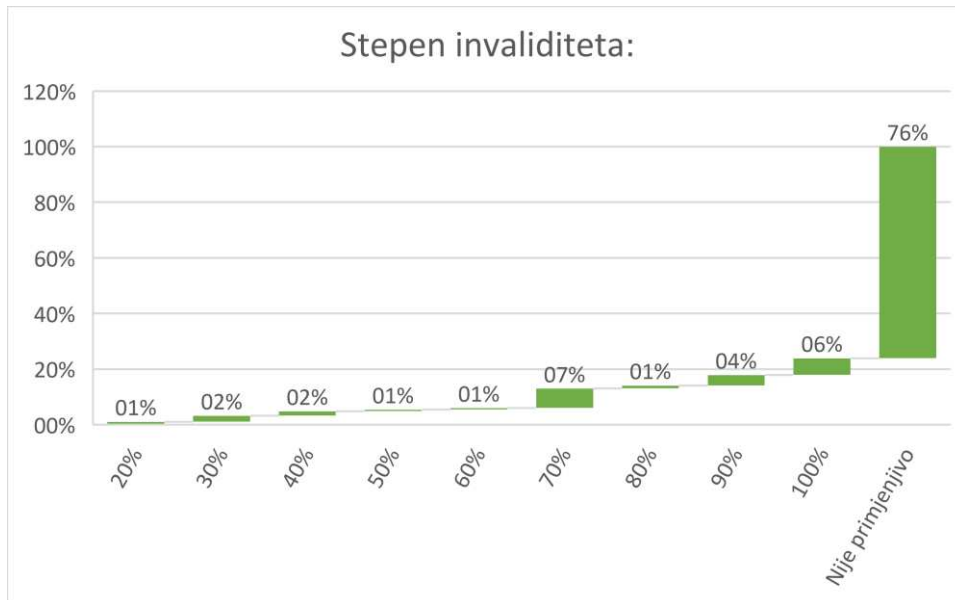
Grafikon br. 29. Invaliditet kod korisnika socijalne pomoći

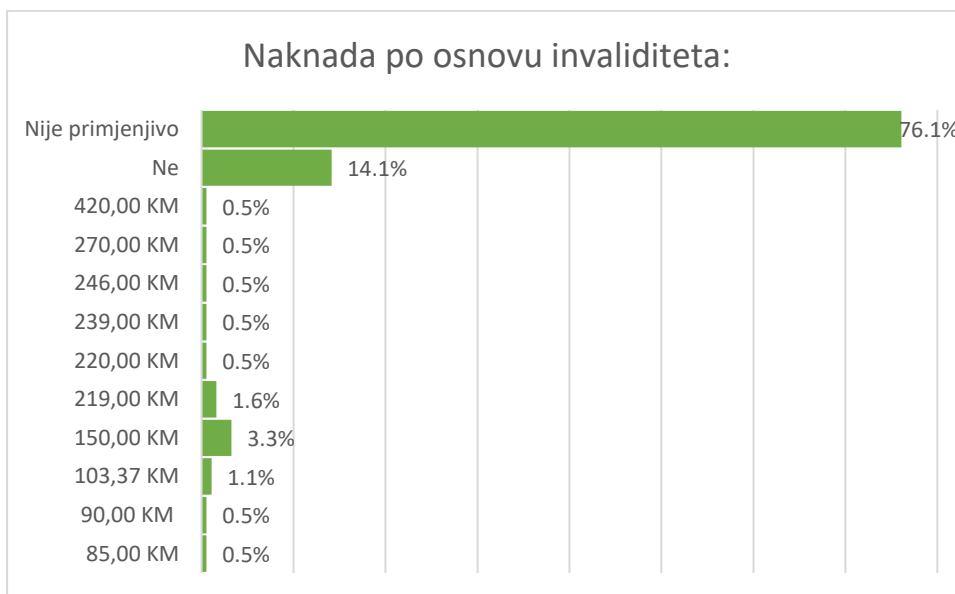
Rezultati istraživanja pokazuju da je kod 88 ispitanika (23,9%) utvrđen određeni stepen invaliditeta, 276 ispitanika (75,0%) nema niti jednu vrstu invaliditeta, a 4 ispitanika (1,1%) nisu željela dati odgovor na postavljeno pitanje.

Grafikon br. 30. *Stepen invaliditeta*

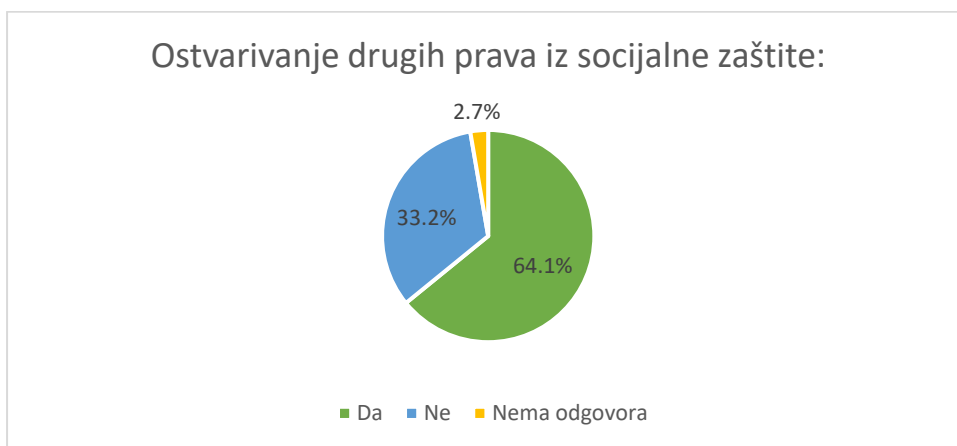
Kod najvećeg broja ispitanika, njih 26 (7,1%) utvrđen je invaliditet u iznosu od 70%, kod 22 ispitanika (3,8%) 90%-tni invaliditet i kod njih 14 (6,0%) 100%-tni invaliditet. Kod ukupno 22 ispitanika (5,9%) je utvrđen invaliditet u rasponu od 20-60%, a kod njih 4 (1,1%) invaliditet od 80%.

Grafikon br. 31. *Naknada po osnovu invaliditeta*

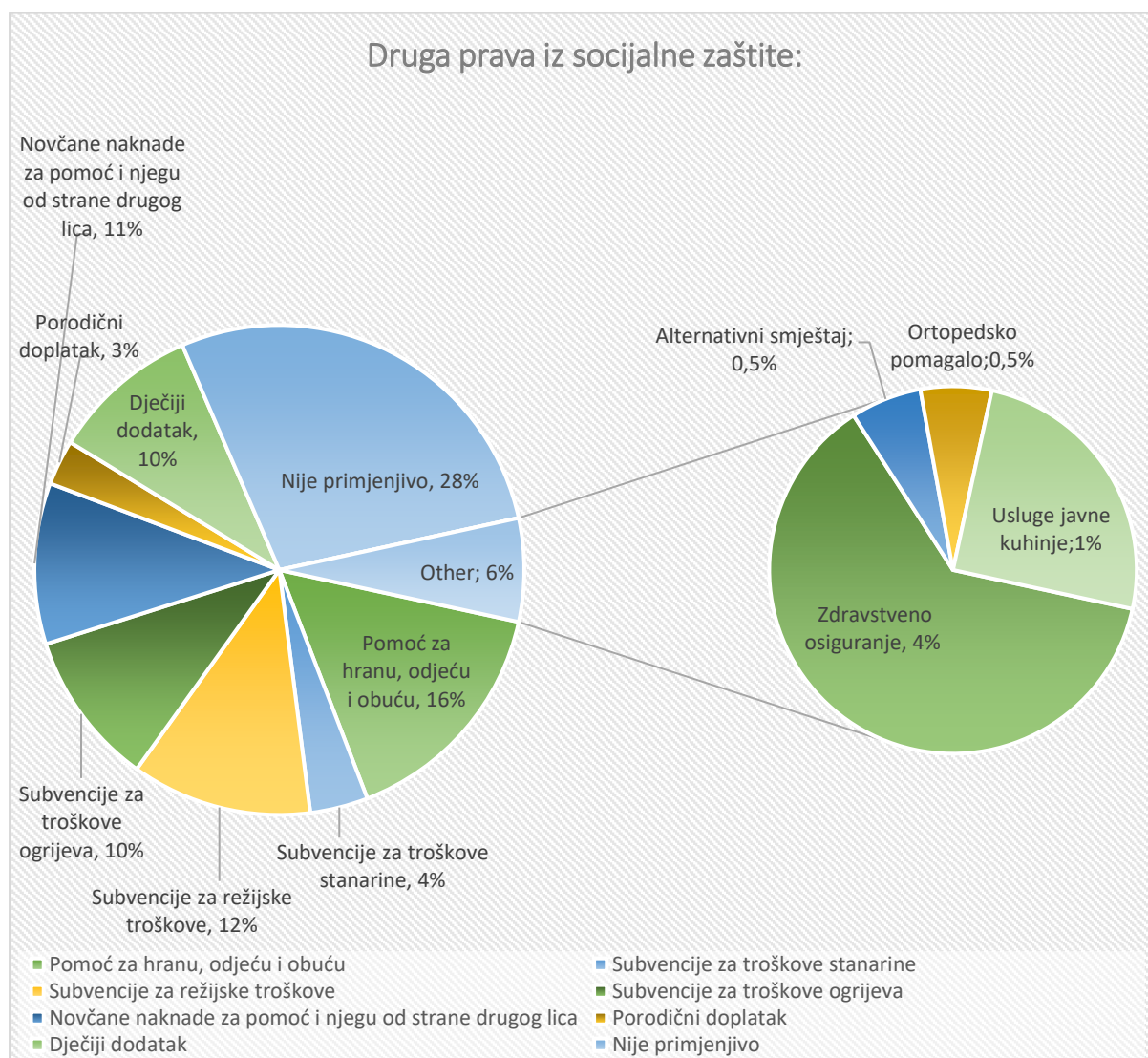
Naknadu po osnovu invaliditeta od ukupnog broj ispitanika (368) ostvaruje njih 36 (9,78%). Dvanaest ispitanika (3,3%) ostvaruje naknadu u iznosu od 150,00KM, 6 (1,6%) u iznosu od 219,00KM, te 4 ispitanika (1,1%) 103,37KM. Po dva ispitanika (ukupno njih 10, 2,5%) primaju naknade u iznosu od 220,00 do 420,00KM. Najmanje naknade u iznosu od 85,00 i 90,00KM ostvaruje po dvoje ispitanika (1%). Kada su u pitanju vrste socijalne pomoći, rezultati istraživanja pokazuju da 36 ispitanika uz naknadu po osnovu invaliditeta ostvaruje ili je ostvarilo pravo na jednokratnu novačnu pomoć, i to njih 22 (61,1%), 8 ispitanika (22,2%) na stalnu i jednokratnu novčanu pomoć, dok ih 6 (16,6%) prima stalnu novčanu pomoć.

Grafikon br. 32. *Ostvarivanje drugih prava iz socijalne zaštite*

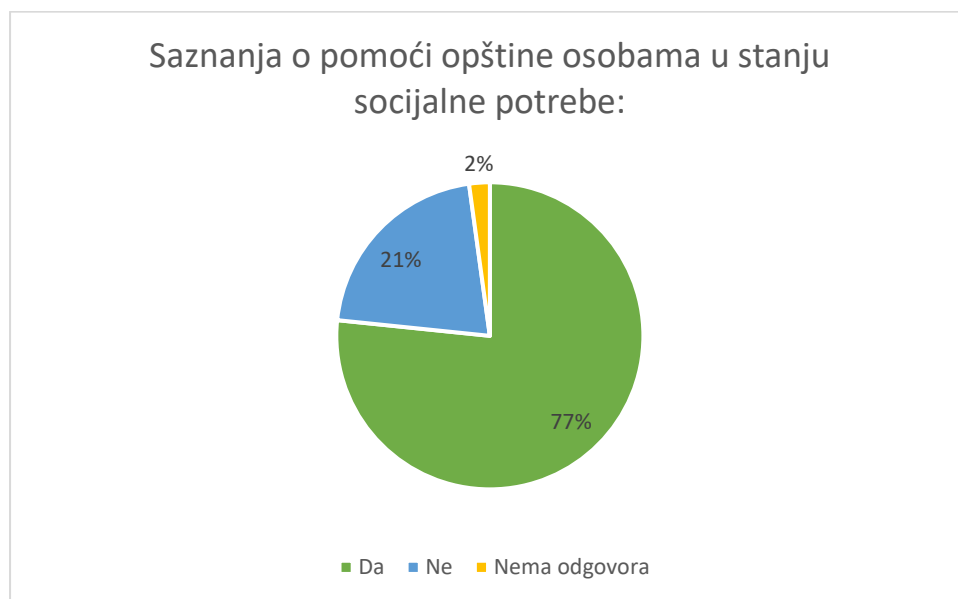
Istraživanjem se željelo utvrditi da li ispitanici pored prava na socijalnu pomoć (stalnu, jednokratnu i privremenu pomoć) ostvaruju i druga prava iz socijalne zaštite. Prema rezultatima istraživanja, 236 ispitanika (64,1%) uz socijalnu pomoć ostvaruje i druga prava iz socijalne zaštite, 122 (33,2%) ih prima isključivo socijalnu pomoć, dok 10 ispitanika (2,7%) nije željelo dati odgovor na postavljeno pitanje.

Grafikon br. 33. *Druga prava iz socijalne zaštite*

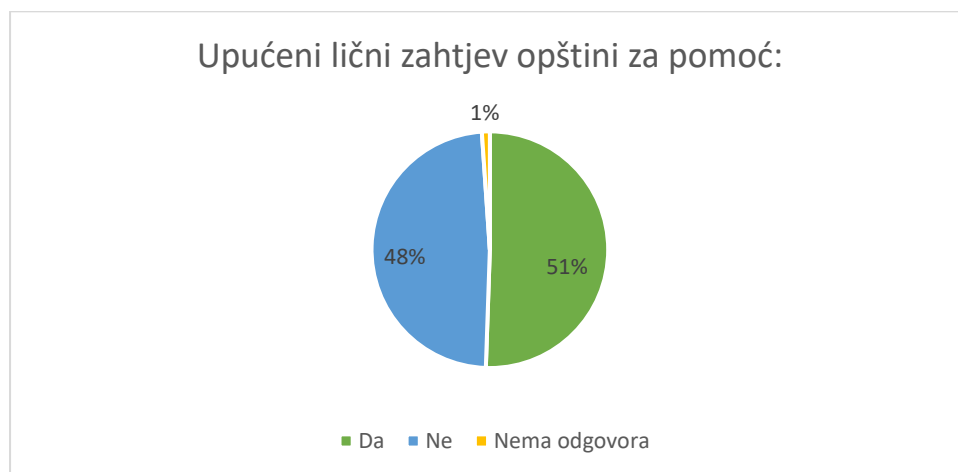
Kada su u pitanju druga prava iz socijalne zaštite najzastupljenija je pomoć za hranu, odjeću i obuču (16%), zatim subvencije za režijske troškove (12%), novčane naknade za pomoć i njegu od strane drugog lica (11%), subvencije za troškove ogrijeva i dječiji dodatak po 10%, subvencije za troškove stanarine i zdravstveno osiguranje po 4%, porodični doplatak 3%, te usluge javne kuhinje, alternativni smještaj i pravo na ortopedsko pomagalo ukupno 2%. Važno je napomenuti da su ispitanici u anketnom upitniku mogli odabrati jedan ili više modaliteta. S tim u vezi, od ukupnog broja ispitanika (368), 164 ih pored socijalne pomoći ostvaruje još jedno pravo iz socijalne zaštite, dok ih 72 uz socijalnu pomoć ostvaruje dva ili više prava.

Grafikon br. 34. *Saznanja o pomoći opštine osobama u stanju socijalne potrebe*

Istraživanjem se željelo utvrditi da li korisnici socijalne pomoći imaju saznanja o mogućnosti opštine da pruži određenu vrstu pomoći osobama u stanju socijalne potrebe. Iz rezultata istraživanja je vidljivo da većina ispitanika, tačnije 282 (77%) ima saznanja da opština pomaže osobama koje nemaju dovoljno sredstava za život, odnosno onima koji se nalaze u stanju socijalne potrebe, dok 78 ispitanika (21%) ne raspolaže informacijama vezanim za ovakvu mogućnost. Osam ispitanika (2%) nije željelo dati odgovor na postavljeno pitanje.

Grafikon br. 35. *Zahtjev za pomoć od opštine*

Istraživanjem se željelo utvrditi koliko je ispitanika zatražilo i dobilo pomoć od opštine. Od ukupnog broja ispitanika, 186 (51%) ih je uputilo opštini zahtjev za pomoć, 178 (48%) nikada nije tražilo ovakvu vrstu pomoći, dok ih 4 (1%) nije željelo dati odgovor na postavljeno pitanje.

Tabela br. 10. *Pružena pomoć:*

Da	144
Ne	40
Nema odgovora	2
Nije primjenjivo	182
Ukupno:	368

Traženu pomoć od opštine ostvarilo je 144 (77,42%) od 186 ispitanika, 40 (21,5%) nije dobilo pozitivan odgovor na podneseni zahtjev, a 2 ispitanika (1,07%) na navedeno pitanje nisu odgovorila. Za preostala 182 ispitanika pitanje nije bilo primjenjivo, s obzirom da nisu podnijeli zahtjev za ovu vrstu pomoći, ili se o tome prethodno nisu izjasnili.

Analiza odgovora ispitanika pokazuje da opština pretežno pruža pomoć u vidu jednokratnih novčanih davanja, prehrambenih i higijenskih paketa, školske opreme, plaćanja režijskih troškova, finansijske podrške u liječenju i kupovini lijekova, osiguravanja alternativnog smještaja korisnicima koji nemaju obezbjeđen stambeni prostor, te u vidu donacija za kuću.

Grafikon br. 36. *Pomoć humanitarnih, nevladinih organizacija, vjerskih zajednica i drugih organizacija*

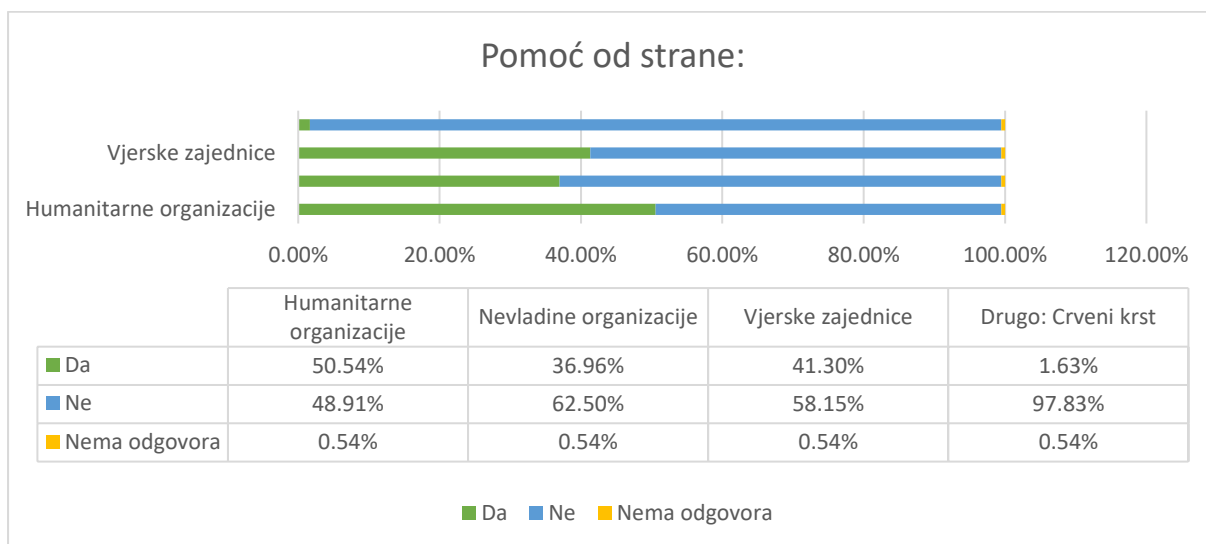

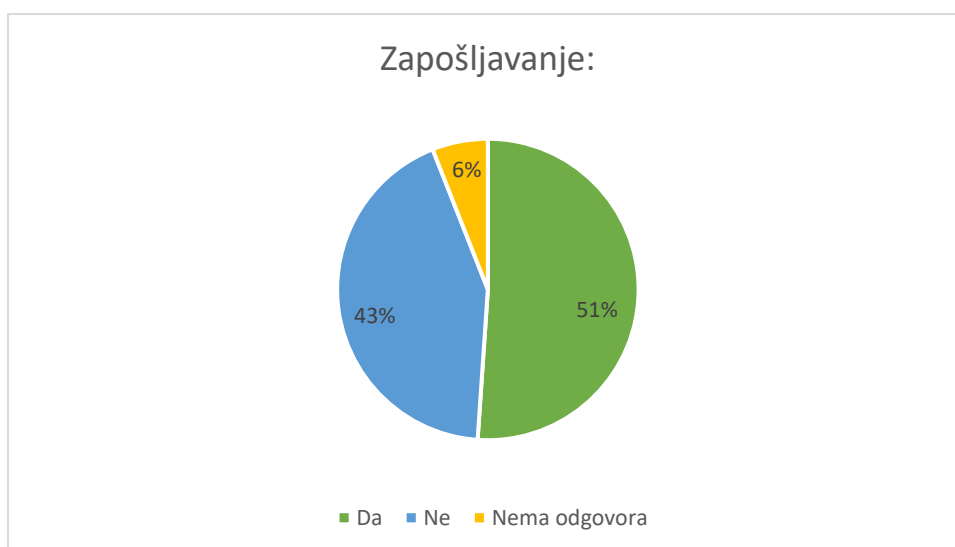
Tabela br. 11. *Pomoć humanitarnih, nevladinih organizacija, vjerskih zajednica i drugih organizacija*

	Da	Ne	Nema odgovora	Ukupno:
Humanitarne organizacije	186	180	2	368
Nevladine organizacije	136	230	2	368
Vjerske zajednice	152	214	2	368
Drugo: Crveni krst	6	360	2	368

Rezultati istraživanja pokazuju da ispitanici pored osnovne materijalne, odnosno socijalne pomoći, dodatnih prava iz socijalne zaštite i pomoći opštine, ostvaruju i pomoć različitih organizacija i vjerskih zajednica. Ispitanici, njih 186 (50,54%) navodi da ostvaruje pomoć od strane humanitarnih organizacija, 152 (41,30%) od vjerskih zajednica, te 136 ispitanika (36,96%) pomoć nevladinih organizacija. Šest ispitanika (1,63%) je posebno izdvojilo Crveni krst kao organizaciju koja im pruža pomoć.

Iz analize odgovora ispitanika vidljivo je da se kao načini pomoći izdvajaju novčana davanja, rješavanje stambenog pitanja (donacije za kuću), prehrambeni i higijenski paketi, školska oprema i paketići za djecu, korištenje usluga javne kuhinje, finansijska podrška tokom i nakon liječenja (nabavka lijekova), psihološka podrška u teškim životnim situacijama, te rješavanje infrastrukturnih prepreka za osobe sa invaliditetom.

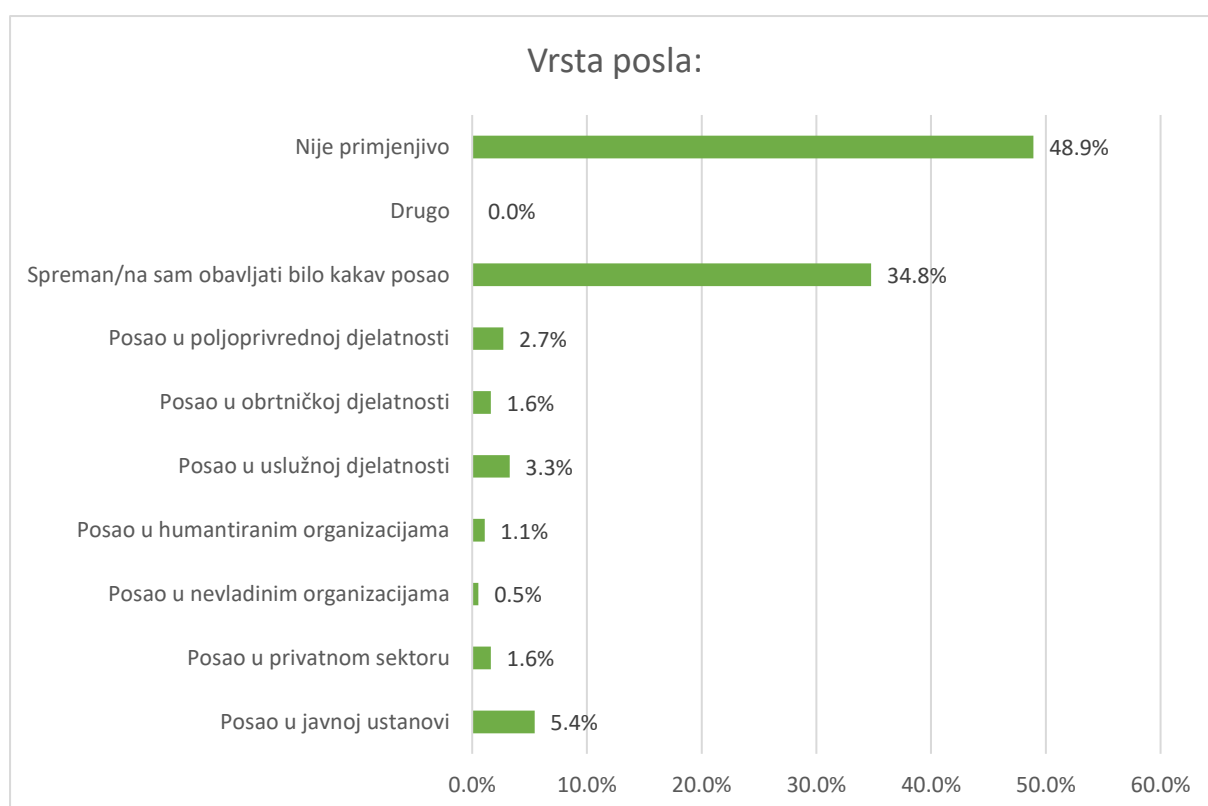
Grafikon br. 37. *Zapošljavanje*

Istraživanjem je bilo posebno važno utvrditi da li kod ispitanika postoji želja za radnim angažmanom. Rezultati istraživanja pokazuju da bi 188 ispitanika (51%) bilo spremno prihvatiti određeni posao i raditi, kada bi im se za to pružila prilika, 158 (43%) ih ne bi radilo, a 22 ispitanika (6%) nisu željela dati odgovor na postavljeno pitanje.

Najveću motivisanost za zapošljavanjem iskazuju korisnici jednokratne novčane pomoći, dok su korisnici stalne novčane pomoći, kao i oni koji paralelno ostvaruju pravo na stalnu i jednokratnu pomoć, znatno manje zainteresovani za radni angažman, pa čak i kad bi za to imali priliku.

Grafikon br. 38. *Vrsta posla*

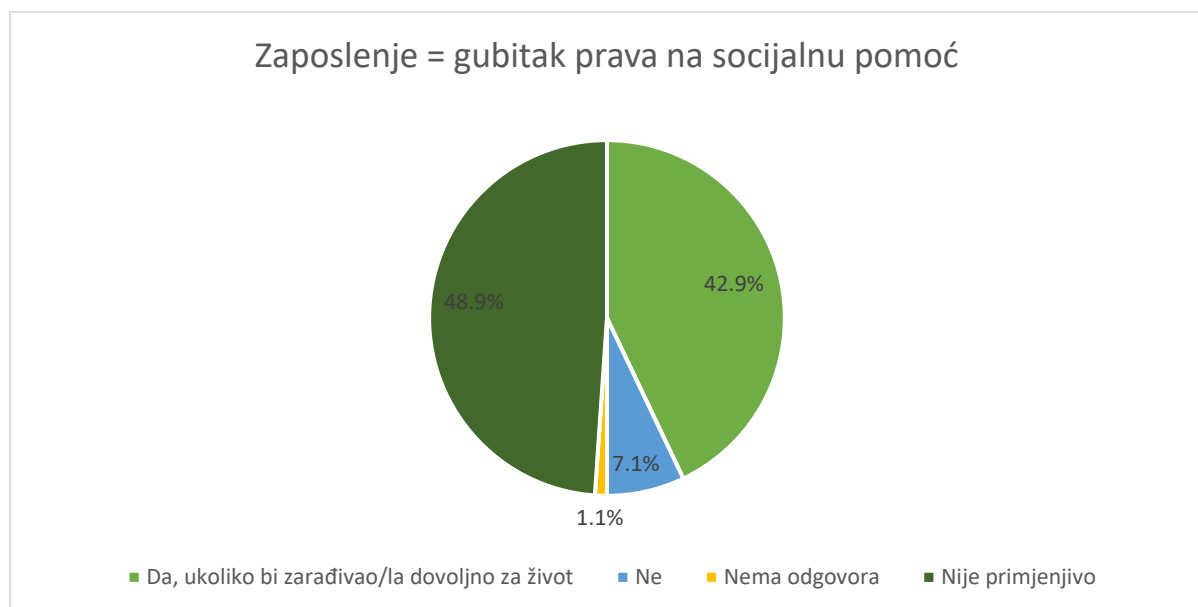

Pored želje za radnim angažmanom, bilo je potrebno ispitati i u kojoj djelatnosti bi ispitanici željeli raditi. Od ukupnog broja ispitanika, njih 128 (34,8%) bi bilo spremno prihvatiti bilo kakav posao, 20 ispitanika (5,4%) bi radilo u javnom sektoru, 12 (3,3%) u uslužnoj djelatnosti, 10 (2,7%) u poljoprivrednoj djelatnosti, po 6 ispitanika (ukupno 3,2) u privatnom sektoru i obrtničkoj djelatnosti, a najmanji broj ispitanika bi radio u humanitarnim, 4 (1,1%) i nevladinim organizacijama, 2 (0,5%).

U pogledu značaja zapošljavanja, ispitanici navode da bi im ono prvenstveno osiguralo redovne prihode i bolje uslove života, a ujedno bi značilo i sigurnost. Ono što se ističe kao važno jeste i prestanak primanja socijalne pomoći i ovisnosti od centra za socijalni rad. S obzirom da se radi o marginalizovanim pojedincima, posebno je interesantno izdvojiti da zapošljavanje doživljavaju kao priliku za sticanje samopouzdanja i osjećaja korisnosti.

Prednost zapošljavanja vide i u ostvarivanju kontakata s drugim ljudima, odnosno stvaranju često nepostojeće ili prekinute socijalne mreže, što doprinosi većem stepenu uključenosti i pripadnosti društvu. Pored toga, kao prednost pronalaska zaposlenja izdvajaju i sticanje kreditne sposobnosti, te mogućnost kupovine zemljišta i gradnje kuće.

Grafikon br. 39. *Zaposlenost i gubitak prava na socijalnu pomoć*

Kada je riječ o uzročno-posljedičnom odnosu zaposlenja i gubitka prava na socijalnu pomoć, 158 ispitanika (42,9%) navodi da bi prihvatilo zaposlenje, iako bi ono za posljedicu imalo obustavu uživanja prava na socijalnu pomoć, 26 ispitanika (7,1%) se ne bi bilo spremno zbog posla odreći pomenutog prava, dok ih 4 (1,1%) nije željelo dati odgovor na postavljeno pitanje.

Značajno je bilo ispitati i stav ispitanika o nezainteresovanosti korisnika socijalne pomoći za zapošljavanjem. Korisnici su vrlo često naviknuti na socijalnu pomoć, te se navika imenuje kao jedan od razloga zbog kojih ne prihvataju zaposlenje i onda kada imaju priliku da rade.

Razlozi nezainteresovanosti se prema mišljenju ispitanika pronalaze i u transgeneracijskom prenosu uživanja prava na socijalnu pomoć, odnosno prenosu ovog prava „s koljena na koljeno“. Pored toga, niske plate također mogu biti uzrokom ne prihvatanja zaposlenja.

Iz razgovora sa korisnicima socijalne pomoći bilo je moguće zaključiti da jedan broj njih zaista smatra da im zaposlenje neće omogućiti finansijsku sigurnost i bolje uslove života. Tako je jedna korisnica socijalne pomoći istaknula da je imala nekoliko prilika za zapošljavanjem, ali nije bila zadovoljna predloženim naknadama za rad, te poslove nije prihvatila. U slučaju prihvatanja posla bila bi prinuđena upisati djecu u vrtić ili na neki drugi način osigurati brigu o njima u toku radnog vremena, što bi predstavljalo izdvajanje ionako oskudnih finansijskih sredstava. Zbog toga smatra da je daleko bolja opcija da bude kod kuće, brine o djeci i prima socijalnu pomoć, nego da bude aktivna na tržištu rada. Ovakva promišljanja i stav korisnika socijalne pomoći o zapošljavanju i njegovim ishodima mogu potvrditi i stručnjaci u praksi, naročito oni pri službama za zapošljavanje. Vrlo često svjedoče situacijama u kojima se osobama u stanju socijalne potrebe ponudi posao, ali oni ne pristanu raditi. S druge strane, evidentne su situacije u kojima osobe prihvate posao, budu zaposlene određeni vremenski period i ostanu bez posla, što ih posljedično ponovo vraća u sistem socijalne zaštite. Ovo svakako može biti jedan od razloga nemotivisanosti korisnika za radnim angažmanom, odnosno održavanja pasivnog statusa, koji im kroz ostvarivanje novčanih naknada ipak pruža veću sigurnost.

Kada je riječ o radnoj aktivaciji i/ili neaktivaciji korisnika socijalne pomoći, potrebno je uzeti u obzir i činjenicu da se kod njih pretežno radi o neobrazovanim pojedincima, ili onima sa nižim stepenom obrazovanja. Upravo zbog toga im je neophodno osigurati mogućnosti za obrazovanjem, iz kojih ujedno proizlaze veće šanse za pronalazak zaposlenja i sigurnost radnog mjesta. S obzirom na evidentne promjene na tržištu rada i potrebe za novom radnom snagom potrebno je osigurati i mogućnosti prekvalifikacije i dokvalifikacije, kako bi se pojedinci prilagodili pomenutim promjenama i postali konkurentni na tržištu. Važan je podatak da i sami ispitanici razloge održavanja pasivnog statusa vide u neuređenom sistemu.

Lokalnu zajednicu imenuju kao odgovornu zbog nedostatka prilika za radni angažman, i nedovoljne informisanosti o mogućem angažmanu.

S jedne strane, prevladava stav da za njih, zbog nedostatka stručne spreme, ali i životne dobi i narušenog zdravstvenog stanja, nema posla i da im je sigurnije primati socijalnu pomoć. S druge strane, je prisutan strah da će zaposlenjem izgubiti prava koja ostvaruju i da im posao neće biti siguran.

5.2. Rezultati kvalitativnog istraživanja

U ovom dijelu će biti prezentovani rezultati kvalitativnog istraživanja provedenog u centrima za socijalni rad/službama socijalne zaštite na području Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske. U istraživanju su učestvovala 84 socijalna radnika.

Istraživanje je imalo za cilj, da se kroz intervju sa socijalnim radnicima ispita kvaliteta života korisnika socijalne pomoći, njihov položaj u društvu, kao i teškoće s kojima se korisnici susreću u zadovoljavanju životnih potreba. Pored toga, istraživanjem se željelo utvrditi da li su i u kojoj mjeri socijalni radnici upoznati sa konceptom socijalnog poduzetništva, koga imenuju kao ključne aktere za njegov razvoj i implementaciju, da li prepoznaju njegove benefite i opravdanost primjene u praksi socijalnog rada, te da li bi korisnike socijalne pomoći bilo moguće aktivirati kroz socijalno poduzetništvo, odnosno od čega zavisi njihova motivacija i pristanak na radni angažman.

Kada je u pitanju mišljenje ispitanika o socijalnoj pomoći kao izvoru socijalne sigurnosti, oni se najvećim dijelom slažu da socijalna pomoć ne garantuje trajnu sigurnost njenim korisnicima. Ona ima kratkoročne efekte, predstavlja samo trenutnu zaštitu osobama u stanju socijalne potrebe i nedovoljna je za zadovoljavanje njihovih osnovnih egzistencijalnih potreba. Ovo prije svega iz razloga što su iznosi socijalne pomoći definisani entitetskim i kantonalnim zakonima, tj. razlikuju se u zavisnosti od mjesta prebivališta korisnika. Pomenute razlike su naročito evidentne u kantonima na području Federacije Bosne i Hercegovine, jer visina socijalne pomoći, kao i drugih prava iz socijalne zaštite ovisi od finansijskih mogućnosti kantona, kao i volje za izdvajanjem većih sredstava za ovu namjenu.

Pored toga što se radi o niskim iznosima pomoći, a uzimajući u obzir da ona korisnicima predstavlja jedini izvor stalnih prihoda, socijalna pomoć se, ipak, prema mišljenju dijela ispitanika može posmatrati kao vid sigurnosti za ugrožene članove društva. Prvenstveno, jer se radi o pojedincima koji su nesposobni za rad i privređivanje, nemaju dovoljno prihoda za izdržavanje, nemaju članova porodice koji su ih obavezni izdržavati ili ih imaju, ali oni nisu u mogućnosti da se brinu o njima.

S obzirom da socijalni radnici kroz svoju profesionalnu praksu najviše saraduju sa korisnicima socijalne pomoći, bilo je važno ispitati s kojim problemima se, po njihovom mišljenju, korisnici najčešće suočavaju.

Među najznačajnijim problemima socijalni radnici izdvajaju siromaštvo, odnosno nedostatak minimalnih novčanih sredstava za zadovoljavanje osnovnih potreba i nezaposlenost. Problemi usko povezani sa siromaštvom i nezaposlenosti, koji se zapravo javljaju kao njihova posljedica

su: bolest, ovisnost o psihokativnim supstancama, alkoholizam, narušeni porodični odnosi i nasilje, neobrazovanost ili nizak stepen obrazovanja, stambeni problemi i drugi. Otežavajuću okolnost predstavlja i izostanak članova porodice i rodbine koja bi se brinula o korisnicima, što su potvrdili i rezultati kvantitativnog istraživanja. Korisnici uglavnom žive sami, nemaju bližih srodnika koji bi se brinuli o njima, ili ih imaju, ali nisu u mogućnosti da budu uz njih i da ih izdržavaju. Zbog svih prethodno navedenih problema dolazi do stigmatizacije osoba u stanju socijalne potrebe, nemogućnosti njihovog ravnopravnog sudjelovanja u životu zajednice i u konačnici do socijalne isključenosti. Ovome uveliko doprinosi slaba podrška sistema i kontinuirano održavanje korisnika u pasivnom statusu. Održavanje pasivnog statusa znači da se korisnicima ne pružaju mogućnosti za obrazovanjem i dokvalifikacijom/prekvalifikacijom, na osnovu kojih bi stekli potrebno znanje i postali konkurentni na tržištu rada. Ovakav pristup se negativno odražava na motivaciju korisnika, kako za obrazovanjem i usavršavanjem, tako i za radnom aktivacijom.

Socijalni radnici su u odgovorima posebnu pažnju posvetili niskim iznosima socijalnih davanja, koja ni blizu ne mogu biti dovoljna za osnovne životne potrebe. Nažalost, činjenica je da se korisnici u pojedinim kantonima suočavaju i sa kašnjenjem isplate novčane pomoći, što dodatno usložnjava njihov ionako težak status. Važno je istaknuti da su u pojedinim kantonima korisnici uskraćeni za određene naknade iz socijalne zaštite, pri čemu je kao primjer moguće navesti Unsko-sanski kanton, u kojem se dječiji doplatak uopšte ne isplaćuje. Tako da navedeno i u ovom kontekstu potvrđuje teritorijalnu diskriminaciju korisnika koji žive na području Federacije Bosne i Hercegovine, i nisu u mogućnosti da na jednak način ostvaruju prava iz socijalne zaštite.

Socijalni radnik iz Srednjobosanskog kantona (Novi Travnik) kao probleme korisnika socijalne pomoći imenuje *jako niska mjesečna novčana primanja, npr. korisnici stalne materijalne pomoći ostvaruju naknadu u iznosu od 114,00 KM, a potrošačka korpa za maj 2019. godine je bila znatno viša, čak nedostižna i osobama u radnom odnosu.*

Drugi socijalni radnik iz Srednjobosanskog kantona ističe da korisnici *nemaju subvencije za električnu energiju, pa ni grijanje. Žive na marginama društvene realnosti, obespravljeni, totalni su siromasi, da nema centara za socijalni rad koji ih uključuju u dodatne pomoći, Merhameta, nevladinih organizacija i drugih, ti ljudi bi bili osuđeni na smrt glađu.*

Nasuprot uskraćenosti pojedinih prava iz socijalne zaštite prouzrokovane neusklađenosti zakonske regulative, socijalni radnici kao problem prepoznaju i neupućenost korisnika u prava

koja im po zakonu pripadaju, pa se neostvarivanje određenih naknada može tumačiti i u ovom kontekstu.

Imajući u vidu sve nedostatnosti sistema socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini, a koje su evidentne i u naprijed izloženim odgovorima ispitanika, neophodno je bilo istražiti potencijal socijalnog poduzetništva kao mogućeg rješenja problema nezaposlenosti, siromaštva i socijalne isključenosti u Bosni i Hercegovini. Prema sadašnjem stanju stvari, u Bosni i Hercegovini se odvijaju tek sporadične aktivnosti usmjerene na izradu zakonskih propisa o socijalnom poduzetništvu kojima bi bili uređeni njegovi osnovni principi, kao i poslovanje socijalnih preduzeća. Navedeno se direktno odražava na mogućnost da koncept socijalnog poduzetništva zaživi u praksi, kao i da Bosna i Hercegovina obrazuje domaće stručnjake iz ovoga domena. Kako se u našem društvu tek počinju nazirati začeci socijalnog poduzetništva, bilo je važno ispitati koliko su socijalni radnici zapravo upoznati sa socijalnim poduzetništvom i benefitima koji iz njega proizilaze.

Rezultati istraživanja pokazuju da je najveći broj ispitanika upoznat sa konceptom socijalnog poduzetništva (njih 34 od 84), 22 ih ovaj koncept djelimično poznaje, dok 28 ispitanika nema nikakvih saznanja o ovom savremenom načinu radne aktivacije socijalno ugroženih pojedinaca. Iz odgovora socijalnih radnika je bilo moguće zaključiti da su u praksi vrlo često bili u prilici čuti za socijalno poduzetništvo, ali ne i o njemu se detaljnije informisati i bolje ga razumjevati.

Međutim, da među socijalnim radnicima ipak, postoje i oni koji posjeduju znanja o konceptu socijalnog poduzetništva vidljivo je iz sljedećeg odgovora: *Socijalno poduzetništvo predstavlja takav vid poslovanja, čiji cilj je sticanje prihoda koji će se koristiti u svrhu zadovoljavanja potreba marginalizovanih članova društva.*

Pored toga što imaju osnovna saznanja o konceptu, oni shvataju i način na koji on funkcioniše: *Poenta je u načinu raspodjele dobijenog profita, odnosno fokus nije na uvećanju imovine pojedinca (vlasnika) nego na novom zapošljavanju ljudi u riziku (socijalno ugroženih), zaštiti životne sredine i sličnim uslovno rečeno "humanijim ciljevima". Socijalno poduzetništvo je nešto što ima pozitivan predznak, ali sama ideja kod nas nije daleko odmakla. U fokusu bi trebale da budu mnoge grupe (marginalizovane, isključene, siromašne, raseljene, izbjegličke, migrantske...) i da se akcenat stavi na socijalni aspekt, koji je blisko vezan za ekonomski i koji bez njega nije ostvariv. Na taj način bi se u prvi plan stavilo zadovoljavanje potreba pojedinaca ili grupa koje se nađu u stanju socijalne potrebe ili koji su pogođeni određenim socijalnim rizikom, a ne lični interes i profit određenih poduzeća ili kompanija.*

Kada je riječ o benefitima socijalnog poduzetništva, iz rezultata istraživanja je vidljivo da ne postoji značajna razlika između socijalnih radnika koji prepoznaju pogodnosti koje ovaj koncept pruža (38 od 84), i onih koji s njima nisu upoznati (36 od 84). Djelimičnim saznanjima o pozitivnim efektima socijalnog poduzetništva raspolaže 10 socijalnih radnika.

Socijalni radnici koji su bili u prilici slušati ili edukovati se o socijalnom poduzetništvu kao načinu radne aktivacije i socijalnog uključivanja socijalno ugroženih kategorija izdvajaju nekoliko njegovih benefita. Socijalno poduzetništvo, kao nedavno prepoznata pojava u našoj zemlji, predstavlja osnovni instrument za motivaciju građana da budu aktivniji, kao i instrument za postizanje društvenog i ekonomskog razvoja, kroz koji je moguće ublažiti ekonomski nesrazmjer, siromaštvo i socijalnu isključenost.

U tom kontekstu socijalno poduzetništvo naglašava neizbježnu povezanost društvenog i ekonomskog razvoja kroz koje se ostvaruju ekonomska i socijalna vrijednost. Kada bi se uspostavilo socijalno poduzetništvo u pravom smislu te riječi, prema mišljenju ispitanika bilo bi manje siromaštva, nezaposlenosti, lica bez riješenog stambenog pitanja, a ono što je kako ističu najvažnije, imali bi zadovoljnog građanina, a ne nezadovoljnog, anksioznog, pobunjenog, stalno kritikujućeg i na otpor spremnog, koji je spreman da juriša na institucije sistema.

Socijalno poduzetništvo posmatraju kao priliku za radnim angažmanom korisnika socijalne pomoći koji će im omogućiti da kroz svoj rad i privređivanje obezbjede sredstva neophodna za egzistencijalne potrebe, ne oviseći od pomoći države i drugih. Aktiviranje korisnika socijalne pomoći direktno utiče na njihovo samopouzdanje, osjećaj pripadnosti i uključenosti u život zajednice, odnosno znači uključivanje socijalno isključenih i poboljšanje njihovog socijalnog položaja.

Ispitanici dijele mišljenje da je socijalno poduzetništvo, posmatrajući ga u kontekstu Bosne i Hercegovine savremeni izazov, koji zahtjeva reformu cjelokupnog sistema, kako bi se koncept mogao razviti u njegovom punom kapacitetu i primijenile njegove osnovne ideje. Pri tome, posebno ističu značaj razvoja i ekonomskog jačanja lokalnih zajednica, koje adekvatnim planom razvoja i uz podršku relevantnih institucija mogu, a i moraju biti ključni akteri u implementaciji koncepta socijalnog poduzetništva, u cilju preveniranja i rješavanja socijalnih problema.

Naglasak stavljaju i na izostanak ili nedovoljan broj edukacija iz oblasti socijalnog poduzetništva, što se vrlo često i detektira kao glavni razlog njihovog oskudnog, pa čak i nepostojećeg znanja o konceptu socijalnog poduzetništva i njegovim benefitima. Upravo zbog

ovoga je potrebno raditi na permanentnoj edukaciji socijalnih radnika, a pri tome imati na umu da oni na osnovu svog znanja i iskustva stečenog kroz profesionalnu praksu, naročito kroz rad s klijentima mogu značajno doprinijeti promociji i implementaciji socijalno-poduzetničkih ideja.

Istraživanjem je bilo važno ispitati i koga socijalni radnici prepoznaju kao važne i neizostavne aktere u promociji i implementaciji socijalnog poduzetništva. Rezultati istraživanja pokazuju da, prema mišljenju ispitanika, koncept socijalnog poduzetništva zahtjeva multidisciplinarni pristup u njegovom razvoju.

Ovakav pristup podrazumijeva uključenost i saradnju aktera i institucija na svim nivoima vlasti, od državnih, entitetskih, kantonalnih do lokalnih. Posebna uloga pripada ministarstvima (entitetskim i kantonalnim), a njihov doprinos razvoju i implementaciji socijalnog poduzetništva ogleda se, prije svega u kreiranju zakonskih propisa. Pored ministarstava, kao važni se imenuju:

- općine i lokalne zajednice,
- različite institucije (centri za socijalni rad, zavodi za zapošljavanje),
- nevladine organizacije,
- udruženja građana,
- poduzeća čiji se rad zasniva na postulatima socijalnog poduzetništva,
- privatni sektor (pojedinci i zainteresovane firme),
- mediji, ali prije svega i socijalno ugrožene kategorije u čijem interesu je prioritarno poduzeti sve aktivnosti, kako bi koncept socijalnog poduzetništva zaživio i postao vremenom održiv.

Pored poznavanja koncepta socijalnog poduzetništva, prepoznavanja značaja njegovog razvoja, pa i primjene, bilo je važno ispitati i mišljenje socijalnih radnika o njegovom doprinosu praksi socijalnog rada. Socijalni radnici ističu da se praksa socijalnog rada može unaprijediti uz pomoć socijalnog poduzetništva, i to naročito praksa socijalnog rada u zajednici. Socijalno poduzetništvo shvataju kao način rješavanja socijalnih problema, čiji su efekti dugoročniji u odnosu na vidove pomoći kojima raspolaže centar za socijalni rad. Ono otvara potpuno novu mogućnost za unaprijeđenje prakse socijalnog rada, uključivanja osoba pogođenih socijalnim rizicima u aktivno rješavanje sopstvenih problema, njihovog osnaživanja, te preveniranja dugotrajnog ostanka u sistemu socijalne zaštite.

O uzročno-posljedičnoj vezi prakse socijalnog rada i mogućnostima koje nudi koncept socijalnog poduzetništva svjedoči i činjenica da su socijalni radnici ti koji poznaju potrebe

korisnika i njihove potencijale i upravo zbog toga mogu biti spona između svih zainteresovanih aktera u sistemu - onog kome je potrebna pomoć (korisnika-klijenata) i onog ko je zainteresovan da pomogne (subjekti odgovorni za implemetaciju socijalno-poduzetničkih ideja).

Dodatna prednost je, kako ističu socijalni radnici, to što socijalno poduzetništvo pruža mogućnost uključivanja i drugih pojedinaca i stručnjaka u rješavanje problema najugroženijih kategorija, što zahvaljujući multidisciplinarnom i multisektorskom pristupu doprinosi smanjenju obima posla i usluga koje pružaju centri za socijalni rad.

Socijalni radnici smatraju da je za uspjeh socijalnog poduzetništva u našim uslovima, prvenstveno neophodno preciznije odrediti sam koncept, tj. definisati obaveze i odgovornosti svih relevantnih i zainteresovanih subjekata, te raditi na podizanju svijesti o njegovom značaju u rješavanju siromaštva, nezaposlenosti i socijalne isključenosti, koji i u 21. vijeku predstavljaju goruće društvene probleme. Važno je napomenuti da je u ovom dijelu određeni broj ispitanika, socijalnih radnika istaknuo da zbog potpunog ili nedovoljnog poznavanja koncepta socijalnog poduzetništva nisu bili u mogućnosti iznijeti svoje mišljenje o njegovom značaju u/za praksi/u socijalnog rada. O tome koliko je neophodno za socijalne radnike organizovati edukacije iz socijalnog poduzetništva govori i podatak da kod njih postoji želja za sticanjem znanja iz ove oblasti, ali i činjenica da pojedinci zbog nedostatka pomenutnog znanja uopšte ne uočavaju poveznicu između prakse socijalnog rada i temeljnih ideja socijalnog poduzetništva.

Kada je riječ o promociji socijalnog poduzetništva, socijalni radnici smatraju da bi ona trebala biti sastavni dio redovnih aktivnosti centara za socijalni rad, pri čemu je promotivne aktivnosti moguće organizovati u radnom okruženju, ali i van njega. Posebnost njihove uloge se ogleda u činjenici što mogu biti posrednici između poslodavaca i radnika (u ovom slučaju korisnika socijalne pomoći). Socijalni radnici su zahvaljujući direktnom radu sa klijentima najbolje upoznati sa njihovim problemima, potrebama, mogućnostima, ali i stepenom motivacije za zapošljavanjem.

Prema tome, oni poslodavcima mogu biti na neki način savjetnici u kreiranju poslova za korisnike, a s druge strane, korisnicima biti motivatori da prihvate određeno zaposlenje, pružaju premanentnu podršku u toku radnog angažmana, te štite njihova prava i interese. Socijalni radnici mogu biti „glas“ svojih klijenata/korisnika, tako što će periodično putem sredstava javnog informisanja, kroz javne debate, seminare, radionice i slične aktivnosti informisati javnost o problemima i položaju najugroženijih kategorija društva. Upravo zbog toga socijalni

radnici, pored ranije pomenute saradnje svih relevantnih stručnjaka i institucija, nevladinog i privatnog sektora, lokalnih zajednica, posebno ističu važnost njihovog uključivanja u kreiranje politika rješavanja problema siromaštva, nezaposlenosti i socijalne isključenosti.

Socijalni radnici i u kontekstu promocije socijalnog poduzetništva, ponovo naglasak stavljaju na edukaciju i prvenstveno sticanje znanja o socijalnom poduzetništvu. Zbog čega edukacija? Edukacija, ali i senzibilacija na socijalno poduzetništvo su po njima preduslov za njihov doprinos promociji ovog savremenog koncepta, ali i korištenje ovog *značajnog resursa u borbi protiv, prije svega naučene bespomoćnosti karakteristične za veliki broj klijenata/korisnika socijalne pomoći*. Iz ovog ujedno zaključuju *da bi prevladavanje naučene bespomoćnosti pomoću socijalnog poduzetništva najviše doprinjelo promociji samog socijalnog poduzetništva*.

Nadovezujući se na raspravu o značaju socijalnog poduzetništva u praksi socijalnog rada, ali i socijalnih radnika u njegovoj promociji, bilo je važno saznati i mišljenje socijalnih radnika o „prisustvu“ socijalnog poduzetništva u praksi rješavanja socijalnih pitanja. Rezultati istraživanja pokazuju dosta poražavajuće podatke, odnosno pružaju uvid u surovu realnost pristupa aktualnim socijalnim problemima u našoj zemlji. Većina socijalnih radnika je mišljenja da se socijalno poduzetništvo u cjelini, ili njegove egzistirajuće forme u Bosni i Hercegovini još uvijek ne iskorištavaju u punom kapacitetu. Smatraju da je bosanskohercegovačko društvo daleko od njegove primjene, prvenstveno jer se ne radi dovoljno, ili gotovo nikako na informisanju javnosti, naročito stručnjaka u praksi o samom konceptu i značaju njegovog razvoja i implementacije.

Nedostatak interesa i volje na svim nivoima vlasti, da ozbiljno i posvećeno pristupe razvoju socijalnog poduzetništva kod socijalnih radnika, ali i drugih stručnjaka vrlo često izaziva skepticizam i sumnju u budućnost ovog koncepta u Bosni i Hercegovini.

Nekolicina socijalnih radnika navodi da su u pojedinim općinama implementirane socijalno-poduzetničke aktivnosti, da ih prepoznaju kao način rješavanja problema klijenata, ali potvrđuju i da su poduzete aktivnosti nedovoljne, jer obuhvaćaju vrlo mali broj socijalno ugroženih građana Bosne Hercegovine.

S tim u vezi, istraživanjem je bilo važno ispitati da li su u lokalnim zajednicama i u kojoj mjeri zastupljena socijalna preduzeća. Iz analize odgovora ispitanika je vidljivo da u većini lokalnih zajednica ne postoje socijalna preduzeća, niti druge organizacije/udruženja/zadruga u čijem radu se prepoznaju karakteristike socijalnih preduzeća. U manjem broju lokalnih zajednica djeluje nekoliko socijalno osvještenih preduzeća, ali se njihov rad ne bazira u potpunosti na

izvornim idejama socijalnog poduzetništva. Uzroci njihovog nedostatka, naročito u manjim i nerazvijenim opštinama, pronalaze se najprije u vladajućoj političkoj strukturi, koja ne iskazuje interes za rješavanje problema građana koji su na egzistencijalnom rubu, ili socijalno isključeni po nekom drugom osnovu (osobe sa invaliditetom, mlade nezaposlene osobe i slično).

Iako su ispitanici naveli da socijalna preduzeća ili njima slična rijetko djeluju u njihovim zajednicama, i da su aktivnosti onih postojećih vrlo skromne, moguće je izdvojiti i nekoliko pozitivnih primjera. Tako u Banja Luci, prema saznanju ispitanika, postoji jedno ili dva registrovana preduzeća i nekoliko udruženja građana, prvenstveno udruženja osoba sa invaliditetom. Ova udruženja različitim aktivnostima u zajednici doprinose boljem položaju i inkluziji osoba sa invaliditetom, a ujedno se kroz pomenute aktivnosti i donacije održavaju i reinvestiraju svoj profit u nove poduhvate. Interesantno je još izdvojiti da je na području Banja Luke planirano otvaranje socijalne prodavnice za korisnike centra za socijalni rad. U sklopu ove prodavnice korisnicima bi bila omogućena kupovina osnovnih namirnica po znatno nižim cijenama u odnosu na one u manjim prodavnicama ili većim marketima. Ispitanici su kao pozitivan primjer naveli i Udruženje građana „Nešto Više“, čiji se centralni ured nalazi u Sarajevu, a područne kancelarije u Istočnom Novom Sarajevu i Mostaru.

Pomenuto Udruženje je realizovalo i realizuje brojne projekte na području Bosne i Hercegovine, među kojima je značajno izdvojiti onaj pod nazivom „Partnerstvom do novih radnih mjesta“. Projekt proveden u periodu od 01.06.2017. do 01.12.2018. godine imao je za cilj unapređenje radne vještine 80 osoba sa područja opštine Teslić, a za njih 38 je po završetku obuke bilo planirano zaposlenje¹⁰¹. Pored navedenog, ispitanici iz Mostara su naveli da u sklopu Caritasa djeluje preduzeće koje zapošljava osobe sa invaliditetom. Caritas Mostar je 2013. godine osnovao Gospodarsko društvo za upošljavanje osoba s invaliditetom RAD-DAR d.o.o, s ciljem njihove integracije u radnu sredinu i ostvarivanja kvalitetnog društvenog života. U ovom gospodarskom društvu je dosada zaposleno pet osoba sa invaliditetom, koje primaju redovnu naknadu za posao, a uplaćuju im se i doprinosi za zdravstveno i penzijsko osiguranje.

---

¹⁰¹ Opšti cilj projekta je podrazumijevao smanjenje stope nezaposlenosti na području Opštine Teslić za 1%, a konkretni ciljevi: 1. smanjenje nezaposlenosti zapošljavanjem prekvalifikovanih i dokvalifikovanih osoba u skladu sa iskazanim potrebama poslodavaca sa područja opštine Teslić; 2. povećanje konkurentnosti nezaposlenih osoba sa područja opštine Teslić; 3. jačanje lokalnih partnerstava za zapošljavanje kroz razvoj kapaciteta JU Srednja škola "Nikola Tesla" Teslić i Udruženja „INTERFOB“ za pružanje programa obuka, dokvalifikacije i prekvalifikacije u skladu sa potrebama poslodavaca sa područja opštine Teslić. Više na: <https://nestovise.org/programi-i-projekti/>

Radni proces se bazira na izradi različitih proizvoda od religijskih suvenira, poslovnih poklona, didaktičkih igračaka, poklona za mladence do usluga rezanja i obrade raznog materijala, kao i usluga uokvirivanja slika¹⁰². Pri Caritasu Mostar djeluje i Centar za radno osposobljavanje osoba s razvojnim poteškoćama „Nazaret“, čiji je primarni cilj omogućiti osobama da se radno usavašavaju i pronađu odgovarajuće zaposlenje¹⁰³.

U pogledu saradnje centara za socijalni rad sa postojećim socijalnim preduzećima, ili onima koja djeluju po njihovim principima, rezultati istraživanja pokazuju da je ova saradnja vrlo oskudna, odnosno da u većini slučajeva ni ne postoji. Interesantan je i podatak da određen broj ispitanika uopšte ne raspolaže informacijama o saradnji matičnog centra sa socijalnim preduzećima. Nasuprot navedenom, izrazito mali, gotovo zanemariv broj ispitanika je izjavio da se saradnja između centara za socijalni rad i postojećih socijalnih preduzeća uspostavlja onda kada za njom postoji potreba, a da obim saradnje zavisi od raspoloživih mogućnosti obe strane.

Kada je riječ o kategorijama koje bi kroz socijalno poduzetništvo bilo moguće radno aktivirati, socijalni radnici su mišljenja da su to sve one kategorije (pojedinci) u stanju socijalne potrebe, odnosno pogođene određenim socijalnim rizikom. Pri tome naglasak stavljaju na korisnike stalne i jednokratne novčane pomoći, sve radno sposobne nezaposlene osobe (naročito osobe srednje životne dobi), osobe sa invaliditetom, neratne invalide, osobe kojima je djelimično očuvana radna sposobnost, samohrane majke, žene žrtve nasilja u porodici, rehabilitovane ovisnike o alkoholu, psihoaktivnim supstancama, igrama na sreću, osuđeničke nakon odslužene zatvorske kazne, odnosno sve osobe koje iz različitih razloga, a nerijetko i zbog preasuda potencijalnih poslodavaca nisu u mogućnosti da se zaposle. Socijalni radnici smatraju da koncept socijalnog poduzetništva, upravo kroz širok obuhvat poslova, pruža priliku za zapošljavanjem svim pojedincima koji žele raditi, i da se kroz organizovanje socijalnih preduzeća njihov radni angažman može i ostvariti. Oni prednost radne aktivacije kroz ovaj koncept vide i u činjenici što su mnogi pojedinci ili porodice generacijski vezane za sistem socijalne zaštite. Zapošljavanjem bi se smanjila/potpuno eliminisala njihova ovisnost o sistemu, a ostvarila proaktivnost. Nesporno je, da je potrebno uložiti puno truda u ostvarivanje radnog angažmana korisnika socijalne pomoći, kao i svih drugih marginalizovanih kategorija

---

¹⁰² Više na: <http://caritas-mostar.ba/gospodarsko-drustvo-za-uposljanje-osoba-s-invaliditetom-rad-dar-d-o-o>

¹⁰³ Osobama se omogućuje zaposlenje u radionicama za drvodjelstvo i uokvirivanje slika, tekstil i ručni rad i za izradu dekorativnih predmeta od papira, gipsa, voska i platna. Više na: <http://caritas-mostar.ba/centar-za-radno-osposobljavanje-osoba-s-poteskocama-u-razvoju-nazaret>

društva, ali se uz upornost i strpljenje može ostvariti željeni uspjeh. Pri tome je, kako socijalni radnici ističu, važno imati na umu, da radna aktivacija pomenutih kategorija u konačnici znači sticanje samopouzdanja, promjenu načina života i socijalnu sigurnost, ali prije svega priliku da se okonča transgeneracijski prenos ovisnosti o sistemu socijalne zaštite. Pored toga, ona doprinosi smanjenju broja korisnika prava iz socijalne zaštite i rasterećenju samog sistema.

Prema mišljenju socijalnih radnika, da bi korisnici socijalne pomoći bili zainteresovani za radnu aktivaciju kroz koncept socijalnog poduzetništva, potrebno im je, prije svega:

- približiti pojam socijalnog poduzetništva, raditi na njegovoj promociji, ukazati na njegove prednosti i učiniti ga korisnicima „dostupnijim“ (npr. organizovati edukacije ili grupne sastanke za korisnike socijalne pomoći, u sklopu kojih bi se detaljnije upoznali sa socijalnim poduzetništvom),
- upoznati ih sa mogućnostima ostvarivanja odgovarajuće naknade za obavljeni posao, što za posljedicu ima poboljšanje životnog standarda, ali i njihovo učešće u životu zajednice,
- organizovati obuke za korisnike socijalne pomoći (prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju), kako bi bili osposobljeni za obavljanje određenog posla, vodeći računa o njihovim individualnim mogućnostima i ograničenjima.

Koncept socijalnog poduzetništva predstavlja izazov kako za socijalne radnike, tako i za klijente/korisnike socijalne pomoći. On zahtjeva promjenu pristupa korisnicima, u smislu motivacije i ohrabrenja za pristanak na radnu aktivaciju. Socijalni radnici su složni da mogućnost radnog angažovanja kroz socijalno poduzetništvo može pobuditi interes korisnika, ukoliko im se koncept i njegovi benefiti predstavljaju na njima jasan način, ali da krajnji uspjeh, zavisi od postojanja i zastupljenosti socijalnih preduzeća. Upravo iz tog razloga smatraju da je potrebno:

- raditi na donošenju zakonskih propisa iz oblasti socijalnog poduzetništva, što predstavlja preduslov za njegov razvoj i osnivanje klasičnih socijalnih preduzeća,
- učiniti ga dostupnim svim lokalnim zajednicama i njihovim stanovnicima,
- premanentno raditi na njegovoj promociji u javnom mnijenju, i ukazivati na značaj ovakvih vidova zapošljavanja učinkovitih za sve članove zajednice (kreatore i korisnike usluga),
- angažovati mlade stručne osobe koje su voljne da se bave socijalnim poduzetništvom, implementacijom njegovih osnovnih ideja, kao i osnivanjem socijalnih preduzeća, te
- kontinuirano promovisati pozitivne primjere socijalnog poduzetništva.

5.3. Studije slučaja

Kako bi se odgovorilo na ključna pitanja na koja ova disertacija treba dati odgovor, i kako bi se ovaj problem sagledao iz više uglova, u okviru empirijskog dijela istraživanja urađena je kvalitativna analiza koja je predstavljena kao studija slučaja. Istraživanjem su obuhvaćeni privredni subjekti u kojima postoji jedan od oblika socijalnog poduzetništva, a to su TMP doo Sarajevo INTRAG doo, nevladina organizacija Centar za razvoj društvenog/socijalnog preduzetništva „Globus“ i zadruga „ProVita“. Podaci su prikupljeni pored zvaničnih informacija sa web stranica i kroz dubinske polustrukturirane intervju sa predstavnicima privrednih subjekata i nevladine organizacije. Istraživanjem se željelo utvrditi:

- Da li je socijalno poduzetništvo prepoznato u našem društvu?
- Koliko je razvijeno?
- Da li su stvorene zakonske i druge pretpostavke za razvoj socijalnog poduzetništva?
- Kakav je značaj socijalnog poduzetništva za prevenciju siromaštva, marginalizacije i socijalne isključenosti?
- Kako unaprijediti i ubrzati razvoj socijalnog poduzetništva?

TMP Društvo za zapošljavanje slijepih i slabovidnih lica – d.o.o. Sarajevo

Imajući u vidu značaj koji TMP ima u profesionalnoj rehabilitaciji, zapošljavanju i socijalnoj integraciji slijepih i slabovidnih osoba, kao i osoba sa drugim vrstama invaliditeta, i da je u dosadašnjem periodu dao značajan doprinos u stvaranju pretpostavki za osiguranje odgovarajućeg životnog standarda kroz aktivan radni angažman osoba sa invaliditetom, provedeno je kvalitativno istraživanje kroz polustrukturirani dubinski intervju u kojem su učestvovali direktor, gospodin Veselin Rebić, izvršni direktor, gospodin Armin Hadžić, radno okupacioni terapeut, gospodin Mehmedalija Dučić¹⁰⁴. U istraživanju je učestvovao i gospodin Fikret Zuko¹⁰⁵ predsjednik Udruženja slijepih i slabovidnih lica Kantona Sarajevo.

TMP je zaštitna radionica koju je osnovao Savez slijepih Bosne i Hercegovine 1968. godine kao Centar za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje slijepih i slabovidnih lica u Sarajevu.

Primarni cilj osnivanja je razvoj programa i provođenje djelatnosti u okviru kojih će se profesionalno rehabilitirati i zapošljavati slijepi i slabovidne osobe, kao i druge osobe sa invaliditetom, što je i danas misija. Prvobitna djelatnost TMP-a bila je usmjerena na izradu

---

¹⁰⁴ Intervjui su obavljani 08.07. i 23.07. 2020. godine u prostorijama TMP-a.

¹⁰⁵ Intervju je obavljen u Sarajevu 25.06.2020. godine.

predmeta od trikotaže, metala i plastike zbog čega i danas nosi naziv TMP (skraćena od trikotaža, metal, plastika).

Početni skućeni i neuslovni prostori se proširuju, nabavljaju se nove mašine, povećava se proizvodnja i mogućnost plasiranja proizvoda na tržištu što dovodi do potrebe osnivanja srednje škole za slijepa i slabovidna lica u kojoj će se obrazovati i osposobljavati za zanimanja metalostrugara, plastičara i trikotažera.

Za brz i uspješan razvoj TMP-a od presudnog značaja je bila tijesna saradnja sa tadašnjim privrednim gigantima kao što su UNIS, Energoinvest i Famos za koje su se izrađivali dijelovi od metala i plastike za njihove proizvode. Predmeti od trikotaže su se izvozili na inostrano tržište. Sva proizvodnja u TMP-u radila se u skladu sa JUS-om (Jugoslovenskim standardom), što je ekvivalent današnjim ISO standardima.¹⁰⁶

TMP je u prijeratnom periodu zapošljavao 123 radnika, od kojih su 75 osobe sa invaliditetom, među kojima su 54 slijepa i slabovidne osobe, i imao preko 100 teških strojeva i preko 1000 pristroja i sitnih alata. Objekti TMP-a su u ratu razrušeni i devastirani, jer su se nalazili na prvoj borbenoj liniji, a kompletna oprema opljačkana ili uništena.

Nakon okončanja rata i reintegracije naselja Nedžarići, iako prostor nije bio deminiran, manja grupa prijeratnih radnika, uglavnom osoba bez invaliditeta, okupila se i počela raščišćavanje sa vrlo oskudnim sredstvima za rad kako bi se stvorili uslovi da se može ući u krug TMP-a. Raščišćavanjem su se stvorili uslovi za iznajmljivanje prostora, a posljedično osigurala sredstva za održivost. Poslije toga počinju aktivnosti u cilju rješavanja vlasničkih odnosa i opsežnoj sanaciji i rekonstrukciji objekata i kreiranju programa razvoja TMP-a.

Na osnovu Odluke Vlade Kantona Sarajevo od 2001. godine TMP je izuzet iz procesa privatizacije i Savezu slijepih Federacije Bosne i Hercegovine priznata su osnivačka i vlasnička prava nad TMP-om. Krajnje usklađivanje sa Zakonom o privrednim društvima izvršeno je u koncem 2003. godine, i od tada je Savez slijepih FBiH 100% vlasnik TMP-a.¹⁰⁷

Direktor TMP-a gospodin Veselin Rebić je mišljenja da koncept socijalnog poduzetništva nije prepoznat u Bosni i Hercegovini, odnosno da nije prepoznat na valjan način, jer se uglavnom realizuje kroz izradu nekih projekata i njihovu realizaciju radi dobijanja novčanih sredstava koji su u suštini projekti bez održivosti. Istina, nešto socijalnog poduzetništva ima i ono je zasnovano na zapošljavanju osoba s invaliditetom, odnosno implementaciji Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom u FBiH, ali

---

¹⁰⁶ Dostupno na: <http://www.tmp.ba/index.php/bs/onama>

¹⁰⁷ Dostupno na: <http://www.tmp.ba/index.php/bs/onama>

se polako kroz praksu iskrivljuje. Jer, nije dovoljno dobro u Zakonu definisan nadzor, kontrole, nije u dovoljnoj mjeri osiguran uticaj invalidskih udruženja nad privrednim društvima koja zapošljavaju osobe s invaliditetom i na koji način dobijaju status privrednog društva za zapošljavanje osoba s invaliditetom, pa čak i zaštitnih radionica itd. On dalje ističe da se treba spoznati kako je socijalno poduzetništvo razvijeno u Evropi, odnosno da postoje dva osnovna modela i da se treba poći od toga. Naglašava da „Italija ima interesantan oblik socijalnog poduzetništva koje je u funkciji zapošljavanja što većeg broja ljudi koji su pripadnici marginalizovanih skupina“. Marginalizovane skupine obuhvataju veoma širok spektar i uključuju dugotrajno nezaposlene osobe, posebno žene, liječene ovisnike od alkohola, droge ili drugih oblika ovisnosti, ratne veterane, odnosno ratne invalide¹⁰⁸ i brojne druge skupine koje imaju smanjene šanse na otvorenom tržištu rada. Ove skupine nemaju neku posebnu finansijsku pomoć od države, ali imaju pomoć tako što nadležne institucije u lokalnoj zajednici daju odgovarajući posao socijalnim preduzećima u kojima su oni zaposleni. Ove institucije imaju rezervisane poslove za socijalna preduzeća, i s obzirom da se radi o državnim institucijama za koje rade ova privredna društva sigurna je i naplata. Italija se navodi kao primjer dobro razvijenog socijalnog poduzetništva, jer je ovaj model prepoznat u uključivanju velikog broja marginaliziranih skupina sa dobrim rezultatima i trebalo bi ga razvijati i kod nas.

Gospodin Rebić ističe da, prema njegovim saznanjima, socijalno poduzetništvo u drugim zemljama Evrope nije razvijeno kao u Italiji, ali je u nekim¹⁰⁹ posebno naglašeno pitanje društvene odgovornosti. Ova društvena odgovornost provodi se tako što su privredna društva u kojima su zaposleni pripadnici marginalizovanih skupina favorizovana u određenim poslovima, imaju određene preferencije kod dobijanja poslova i mogu dobiti određena sredstva koja mogu biti novčana sredstva, sredstva rada, sirovine, repromaterijala itd.

Pored toga, ova društvena odgovornost realizuje se i kroz pomoć privrednih društava privrednim društvima koja zapošljavaju marginalizovane skupine na način da im daruju neku mašinu ili druga sredstva za rad, sirovinu ili repromaterijal što olakšava i unapređuje njihov rad i poslovanje. Darovatelji ove pomoći imaju mogućnost da budu oslobođeni dijela poreza u visini vrijednosti dodijeljene pomoći privrednim subjektima koji zapošljavaju marginalizovane skupine. Dakle, ova društvena odgovornost odnosi se kako na vladin, tako i na nevladin i privatni sektor.

---

¹⁰⁸ Italija kao članica NATO-a šalje svoje vojnike na različita ratišta u svijetu.

¹⁰⁹ Skandinavске zemlje, Francuska, Njemačka, Holandija.

Komparirajući društvenu odgovornost u kontekstu socijalnog poduzetništva zemalja u kojima je ona posebno naglašena sa našom državom, dolazimo do činjenica koje nedvosmisleno ukazuju da se socijalno poduzetništvo i društvena odgovornost ne doživljavaju na odgovarajući način. Kako ističe gospodin Rebić kod nas se društvena odgovornost uglavnom svodi na to da li neko dobro i korektno radi, i ako radi on je društveno odgovoran mada bi svi trebali tako raditi. „Društveno odgovoran je neko ko čini nešto što bi trebala država ali ne može stići, niti ima kapacitete da to uradi pa onda to uradi neko privredno društvo.“ Nažalost, kod nas se društvena odgovornost kad su u pitanju marginalizovane skupine svodi na to da li se neko od njih zaposlio ili nije, što je tačno, ali samo ako se posmatra s jedne strane. Društvena odgovornost je mnogo šira i uključuje realizaciju aktivnosti u kojima učestvuje država, odnosno institucije i socijalna privredna društva, odnosno subjekti u sferi socijalnog poduzetništva, a sa ciljem zapošljavanja i integracije marginalizovanih skupina. Pored ovih nezaobilaznih subjekata, u realizaciji ovih ciljeva mogu učestvovati i drugi subjekti koji mogu i žele pružiti pomoć i podršku.

Treba posebno naglasiti da privredno društvo nije društveno odgovorno ako zapošljava osobe s invaliditetom ili neke druge pripadnike marginalizovanih skupina samo zato da bi dobilo neke finansijske potpore. Rebić naglašava da se u ovakvim slučajevima „radi o profitu na račun osoba s invaliditetom ili pripadnika neke marginalizovane skupine, i da se naprosto otvara biznis na račun tih ljudi“.

On dalje ističe da je TMP društveno odgovoran zato što ne polazi od toga da otvori radna mjesta koja su visoko akumulativna ili su naročito profitabilna, imaju veliki ostatak dobiti, velika je marža u prometu roba itd.

Jer, ako bi tako poslovali i otvarali takva radna mjesta, onda bi na njima mogle raditi samo osobe sa nižim stepenom invaliditeta, eventualno sa većim stepenom sposobnosti da budu uključeni u radni proces. „Mi radimo na način da tražimo one djelatnosti i otvaramo radna mjesta u okviru onih djelatnosti u kojima će osobe s invaliditetom moći raditi. Također, vodimo računa i o vrstama i stepenu invaliditeta za radna mjesta kako bi se osiguralo da poslovanje bude bar na nuli, iako nije rentabilno jer nema profita ono je održivo jer nije u minusu.“ Dakle, ovdje nije riječ otvaranju radnih mjesta koja osiguravaju profit, nego je cilj uključivanje osoba s invaliditetom u radni proces, odnosno jednoj ozbiljnoj i odgovornoj politici u zapošljavanju osoba s invaliditetom, odnosno osoba koje spadaju u kategoriju marginalizovane skupine.

Prema mišljenju direktora TMP-a Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba sa invaliditetom je dosta dobro regulisao ovu oblast, ali se „u praksi pretvara u svoju suprotnost“.¹¹⁰

Zloupotreba sredstava namijenjena zapošljavanju osoba s invaliditetom je posljedica nedovoljnog nadzora i kontrole utroška sredstava od strane države. Nažalost, fiktivno zapošljavanje osoba s invaliditetom uz „platu“ od 400KM nailazi sve više na odobravanje, odnosno mišljenje da je to dobro za osobu s invaliditetom jer ništa ne radi, prima platu i problem je riješen. Međutim, ovakvo mišljenje s pravom ne nailazi na odobravanje iz pokreta, odnosno udruženja za osobe s invaliditetom. Oni ovom problemu prilaze krajnje ozbiljno i odgovorno i zalažu se za stvarno zapošljavanje osoba s invaliditetom.

Kroz zapošljavanje osoba s invaliditetom ima mogućnost da vrati ili izgradi povjerenje u sebe, da se ostvari kao čovjek u punom smislu, da ga kroz to prizna i porodica, ako ima porodicu, ili da stvori uslove i mogućosti da zasnuje porodicu, i na koncu da organizuje svoj život na jedan valjan, kvalitetan način.

„Jer, ako sjedi kući i dobije tih 400KM on te pare ima ali nema ništa od toga, nema nikakav značaj, on je i dalje ništa, bezvrijedan, čak i ako ga neko cijeni, cijeni ga zbog toga što ima novca, a ne zato što nešto radi“ ističe gospodin Rebić. Značaj zapošljavanja osoba s invaliditetom davno je prepoznat u TMP-u i od 44 zaposlena radnika 36 su osobe s invaliditetom. Direktor ističe da je posebno značajno da sve osobe s invaliditetom „zbilja rade i kvalitetno rade na svom radnom mjestu“, jer se vodi računa o vrstama invaliditeta, radnim mjestima i obrazovnom nivou. Tako praksa pokazuje da su slijepe osobe sa odgovarajućom srednjom, višom i visokom stručnom spremom veoma uspješne na radnim mjestima fizioterapeuta jer se oslanjaju na razvijen osjećaj opipa. Pored toga, na ovim radnim mjestima oni mogu najsamostalnije raditi, jer im ne treba pomoć drugih osoba. Naravno to ne znači da

---

¹¹⁰ Rebić ovo obrazlaže tako što se u praksi javljaju fizička lica koja otvore privredno društvo, za šta nije potrebno puno novaca, uključujući troškove registraciju i kapital, i nakon toga apliciraju u Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom za novčanu pomoć da zaposle tri osobe s invaliditetom. Kad dobiju novčanu pomoć i zaposle tri osobe s invaliditetom podnesu zahtjev da steknu status privrednog društva za zapošljavanje osoba s invaliditetom. Kad steknu ovaj status onda oni, zapravo, tek počinju raditi sa zdravim osobama u cilju sticanja profita. Broj zaposlenih osoba s invaliditetom povećavaju, ali samo zbog toga da bi održali procenat koji je Zakonom propisan, a to je da je minimalno 40% osoba s invaliditetom zaposleno unutar tog privrednog društva. I onda se dešava da fiktivno zapošljavaju osobe s invaliditetom i da im isplaćuju novčane iznose koji su zakonska obaveza, a od Fonda dobiju pomoć koja je često u znatno većem iznosu od isplaćenog iznosa. Pored toga, mogu aplicirati za razne projekte kao što su održivost djelatnosti i zaposlenost, razvoj djelatnosti, inovacije itd. i dobiti značajna finansijska sredstva što je čist profit koji ostaje vlasniku, jer sve mašine, oprema, zgrade i drugo što je kupljeno kroz projekte ostaju vlasniku kad ugasi firmu. Sve ovo je posljedica nedovoljnog nadzora i kontrole utroška dodjeljenih sredstava.

slijepo osobe ne mogu biti veoma uspješne i na drugim radnim mjestima, ali moraju imati asistenciju, upućeni su na tuđu pomoć u obavljanju radnih zadataka. S obzirom da su u TMP-u pored slijepih i slabovidnih zaposlene i osobe sa drugim vrstama invaliditeta oni se oslanjaju na međusobnu pomoć¹¹¹. Direktor ističe da nije zadovoljan postojećom zakonskom regulativom u oblasti socijalnog poduzetništva jer nema posebnog zakona, ali ima inicijativa da se postojeći Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom proširi i „u njega ugura sve“, što nije dobro. Ovaj Zakon treba promijeniti, dopuniti, precizirati, kako bi se eliminisale mogućnosti raznih zloupotreba koje su uočene u dosadašnjem periodu njegove primjene, ali ne smije biti na štetu osoba s invaliditetom. Direktor je mišljenja da treba donijeti poseban zakon o socijalnom poduzetništvu i da je zakonom neophodno definisati šta je to socijalno poduzetništvo, ko su nosioci socijalnog poduzetništva, koje su to karakteristike, šta se mora ispuniti da bi se stekao status socijalnog privrednog društva, odnosno socijalnog preduzeća, ali s druge strane i na koji način država to podupire. Na ovaj način stvorile bi se pretpostavke za zapošljavanje osoba koje pripadaju drugim marginalizovanim skupinama i ni na koji način ne bi bila ugrožena prava osoba s invaliditetom, a što bi se dogodilo ukoliko bi se postojeći Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom proširio i obuhvatio i druge marginalizovane i socijalno isključene pojedince i društvene skupine.

Istraživanjem se željelo utvrditi da li TMP ima neke pogodnosti i olakšice na tržištu s obzirom da zapošljava osobe s invaliditetom. Direktor ističe da postoji zakonska mogućnost da se raspiše tender za rezervisane ugovore za privredna društva za zapošljavanje osoba s invaliditetom, čime su se „otvorila vrata“ za povoljniji položaj na tržištu, ali to nije obaveza. To znači da se onog ko raspisuje tender ne može natjerati da raspiše tender za rezervisane ugovore. U dosadašnjem periodu TMP je u redovnim tenderskim procedurama uspijevaio dobiti neke poslove pretežno vezane za štampu i kancelarijski materijal. Zadovoljni poslovnim odnosom i kvalitetom urađenog posla pravni subjekti su naredne tendere raspisivali za rezervisane ugovore što je stvaralo mogućnost da TMP ili neko drugo privredno društvo za zapošljavanje osoba s invaliditetom koje se bavi istom djelatnošću dobije posao.

U dosadašnjem višedecenijskom postojanju TMP je dao značajan doprinos u zapošljavanju, rehabilitaciji i integraciji velikog broja osoba sa invaliditetom, prevenstveno slijepih i slabovidnih osoba. Pored toga, njihovi rezultati bili su podstrek i za osnivanje drugih firmi koje

---

¹¹¹ Tako će npr. slijepo ili slabovidne osobe pomoći u nošenju tereta osobama koje zbog vrste invaliditeta to ne mogu raditi, ali će i oni dobiti pomoć od njih u poslovima koje ne mogu samostalno obaviti.

su osnivala druga udruženja. U ovom kontekstu neophodno je spomenuti i udruženje „Ortaštvo“ koje okuplja firme za zapošljavanje osoba sa invaliditetom.

Tako su članovi ovog udruženja:

„Lotosice“ Tuzla – društvo za zapošljavanje i profesionalnu rehabilitaciju osoba s invaliditetom,

Apel Promet doo Travnik – društvo za zapošljavanje, osobe s invaliditetom, čiji osnivač je Liga rata Udruga vojnih invalida Srednjobosanskog kantona.

Intrag doo Tuzla – društvo za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom, čiji osnivač je Informativni centar za osobe s invaliditetom „Lotos“.

Naš pogled doo Živinice – društvo za zapošljavanje osoba s invaliditetom, čiji osnivač je Udruženje slijepih građana Živinice.

„RVI – 13. mart“ doo Tuzla – društvo za zapošljavanje, obrazovanje i osposobljavanje osoba s invaliditetom. Firma je osnovana sa osnovnim ciljem pružanja prilike ratnim veteranima da iskoriste preostalu radnu sposobnost i svojom radnom aktivacijom osiguraju sredstva za život uz istovremeno pruženu priliku i za radnu terapiju.

Ispitanici su istakli da socijalno poduzetništvo još uvijek nije prepoznato u našem društvu i nisu prepoznate mogućnosti koje ono nudi. Mišljenja su da se u sferi socijalnog poduzetništva najviše uradilo kod zapošljavanja osoba s invaliditetom. Oni ističu da su sve ove firme osnovane i rade u sferi socijalnog poduzetništva, jer u njima rade osobe s invaliditetom koje bi imale smanjenu mogućnost rada na otvorenom tržištu rada, i naglašavaju da bi bilo upitno da li bi i kako pronašle posao, jer su to osobe sa invaliditetom od 60-100%. S obzirom na činjenicu da imaju smanjenu radnu produktivnost u ovim firmama se posebno vodi računa o tome kao i specifičnim oblicima invaliditeta. Pored toga, vodi se računa o porodičnoj situaciji i svemu onome što predstavlja potencijalnu opasnost ili podršku za radnika. Posebno je važno da iza svih ovih firmi stoje organizacije osoba s invaliditetom, i da je to ono što ih dovodi u sferu socijalnog poduzetništva. Prema mišljenju ispitanika, kada je u pitanju zapošljavanje osoba s invaliditetom, socijalno poduzetništvo postoji samo u segmentu gdje je osnivač i vlasnik organizacija osoba s invaliditetom. Praksa pokazuje da se u svim drugim slučajevima, na neki način, osobe sa invaliditetom zloupotrebljavaju. Ova zloupotreba ogleda se u dobivanju određenih finansijskih sredstava, poslovnih prostora, sredstava za rad itd. radi zapošljavanja osoba s invaliditetom, a onda se ostvareni profit ne ulaže u skladu sa principima socijalnog

poduzetništva nego ostaje vlasniku. U firmama čiji su osnivači i vlasnici udruženja osoba s invaliditetom i u kojima se posluje po svim ekonomskim postulatima, odnosno tržišnim principima uz izuzetak da cilj nije profit, nego socijalna sfera, profit se, ukoliko se ostvari, vraća, odnosno reinvestira u sistem na način da se osnuje neka nova djelatnost, da se proširi postojeća djelatnost, da se nabave nova sredstva za rad, da se zaposli određeni broj novih radnika itd.

Kao što je istaknuto u Bosni i Hercegovini ne postoje posebni zakoni o socijalnom poduzetništvu. Ispitanici su mišljenja da bi u budućnosti trebalo donijeti poseban zakon o socijalnom poduzetništvu, ali koji ne bi smio ni na koji način ugroziti postojeća zakonska rješenja kad su u pitanju osobe s invaliditetom.

Međutim, oni ističu da postoji dobar niz drugih zakona koji u osnovi tretiraju zapošljavanje osoba s invaliditetom i socijalno poduzetništvo i ukoliko se u cijelosti ispoštuju zakonske odredbe nije neophodan poseban zakon o socijalnom poduzetništvu. Kao ključni zakon navode Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom.

Zakon o posredovanju u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba, Zakon o javnim nabavkama, Zakon o zabrani diskriminacije i drugi zakoni pružaju dobru osnovu za razvoj socijalnog poduzetništva. Kada je u pitanju zapošljavanje osoba sa invaliditetom ispitanici posebno naglašavaju značaj Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom i poštivanje člana 9. Zakona o javnim nabavkama BiH (Rezervirani ugovori)¹¹². Jer, kako ističu, oni ne traže milostinju ili neku socijalnu pomoć, nego jednostavno kroz ove rezervirane ugovore država ti pomaže da održiš osobe s invaliditetom zaposlene, da imaju svoju egzistenciju, svoje novce itd.

Prema mišljenju Armina Hadžića „postoji niz dobro urađenih zakona koji su urađeni po uzoru na neke druge zakone iz bivše Jugoslavije, a i iz našeg okruženja, i poštivanje ovih zakona daje dobru platformu, daje dobru osnovu za socijalno poduzetništvo“ i ističe da „zakon o socijalnom poduzetništvu ne predstavlja ništa sam po sebi ako se ne može osigurati njegova provedba“. Svi ispitanici su mišljenja da Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom ima izuzetno značajnu ulogu u podršci osobama sa invaliditetom, ali ističu da se u praksi puno šta adresira na ovaj fond i da postoje razne zloupotrebe sredstava Fonda.

---

¹¹² U ovom članu se kaže „(1) Ugovorni organ može u planu nabavki definirati postupke javne nabavke rezervirane samo za kandidate, odnosno ponuđače koji zapošljavaju, u odnosu na ukupan broj zaposlenih, više od 50% lica s invaliditetom, a koji ne mogu obavljati poslove u normalnim uslovima. (2) U obavještenju o javnoj nabavci ugovorni organ mora naznačiti da je postupak javne nabavke rezerviran isključivo za privredne subjekte iz stava (1) ovog člana.“ Zakon o javnim nabavkama, „Službeni glasnik BiH“, broj 39/14

„INTRAG“ d.o.o za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom, Tuzla

„Intrag“ je privredno društvo, odnosno preduzeće za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom, čija je osnovna djelatnost grafički dizajn i digitalna štampa malih tiraža, a osnivač je Informativni centar za osobe s invaliditetom „Lotos“.

U intervjuu je učestvovao direktor Anes Čehović¹¹³. Prema njegovom mišljenju teško je odgovoriti na pitanje da li je u Bosni i Hercegovini prepoznat značaj socijalnog poduzetništva, jer se još uvijek ne možemo usaglasiti o tome šta se podrazumijeva pod pojmom socijalnog poduzetništva, pa u to „guramo“ sve, od osoba s invaliditetom, preko romske populacije i na kraju bilo kakvog drugog uključivanja šire društvene zajednice u neku akciju prikupljanja pomoći. Promociju i zagovaranje socijalnog poduzetništva prve su počele jače i veće strane nevladine organizacije koje djeluju u našoj zemlji kroz realizaciju raznih projekata koji su u suštini kratkotrajni i bez dugoročnih efekata. Mišljenja je da je koncept socijalnog poduzetništva prepoznat i da se dobro ostvaruje jedino kada su u pitanju osobe s invaliditetom, kategorija stanovništva koja se nalazi na samoj margini društva. Zahvaljujući Fondu za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom omogućeno je zapošljavanje velikog broja osoba s invaliditetom koje su do tada sjedile između četiri zida.

Pomoć i podrška koju Fond pruža stvorila je dobre pretpostavke za samozapošljavanje kroz pokretanje vlastitog biznisa ili zapošljavanje u privredna društva za zapošljavanje osoba s invaliditetom. Na ovaj način osobama s invaliditetom pruža se prilika da pokažu ili razviju svoje preostale mogućnosti, da izađu iz svojih domova, da osiguraju dodatna primanja za sebe i svoju porodicu i da pokažu da su koristan i vrijedan dio društva. Preduzeća za zapošljavanje osoba s invaliditetom imaju izuzetan značaj u njihovoj socijalizaciji i integraciji. Zapošljavanjem ove osobe počinju da žive samostalno, da se oslobađaju stega koju pravi porodica zbog prezaštićenosti i/ili nevjerovanja da je osoba s invaliditetom u stanju da radi i da se brinu o sebi. Kao dodatni problem ističe se nemogućnost radnog angažmana roditelja ili drugih članova u porodicama u kojima postoji osoba s invaliditetom, i zato njihovo zapošljavanje predstavlja na neki način i olakšanje za čitavu porodicu.

Direktor Čehović ističe da značaj socijalnog poduzetništva možemo vidjeti tek onda „kada osoba s invaliditetom koja je bila 'teret' za porodicu počne raditi i postane koristan dio same porodice, izađe iz svoja četiri zida, stekne nova iskustva, stekne nove navike, prijatelje, počne razvijati svoj društveni život“. Zato bi bilo dobro da se efektima, odnosno pozitivnim pričama

---

¹¹³ Pitanja za gospodina Anesa Čehovića su dostavljena putem e-maila. Odgovori su pristigli 24.08.2020. godine.

zapošljavanja osoba s invaliditetom posveti zaslužena medijska pažnja kako bi se povećala društvena svijest o značaju socijalnog poduzetništva za sve marginalizovane društvene skupine. Jer, trenutno su u našem društvu veoma mali pomaci kada su u pitanju ostale marginalizovane skupine i treba intenzivno raditi na tome da se doprinese bržem razvoju svijesti o značaju socijalnog poduzetništva za pojedinca, porodicu i društvenu zajednicu. To jeste dug proces i traži angažman svih subjekata koji mogu dati doprinos na različite načine, ali su rezultati veoma ohrabrujući i pozitivni prema iskustvima zemalja u kojima je razvijen koncept socijalnog poduzetništva. Zato bi promocija organizacija osoba s invaliditetom i preduzeća koja su osnovali bili dobri primjeri i pokazatelji kako se može raditi i na uključivanju drugih marginalizovanih skupina.

Za razvoj socijalnog poduzetništva, prema mišljenju direktora, neophodno je da se zakonski uredi definicije i sve ostalo što podrazumijeva koncept socijalnog poduzetništva. Jer, u postojećim zakonima nigdje nije definisano šta je to socijalno preduzeće i socijalno poduzetništvo.

Pored toga, kada su u pitanju osobe s invaliditetom, postojeći Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom u praksi se slabo poštuje i postoje razne zloupotrebe. Jedna od manjkavosti ovog Zakona je što ne sadrži kaznene mjere kojim se će sankcionisati oni koji ne poštuju Zakon, i što predstavlja veliki problem. Kako bi se razvilo socijalno poduzetništvo i vidjeli njegovi benefiti neophodno je veću pažnju posvetiti zakonskom uređenju ove oblasti donošenjem novih zakona i ispravkama i dopunama postojećih zakona koji spadaju u sferu socijalnog poduzetništva. Radna aktivacija je značajna za svako živo biće, posebno za pripadnike marginalizovanih grupa koji su najčešće godinama u zatvorenom i skućenom prostoru odvojeni od svojih vršnjaka i ostatka društva i prepušteni na milost i nemilost drugih. Direktor ističe da ne postoje riječi kojima se može opisati sreća koju iskazuju osobe s invaliditetom kad dobiju priliku da se radno aktiviraju. Njihovo zapošljavanje ima višestruke efekte jer su dobili priliku da pokažu da i oni žele, mogu i znaju da daju svoj doprinos kroz posao koji obavljaju i da su korisni članovi društva. Zato je neophodno da se medijski više prate pozitivne priče o zapošljavanju osoba s invaliditetom, da se razvije svijest o značaju ovih preduzeća i da se podrži njihov rad. Pored toga, potrebno je da same osobe s invaliditetom prihvate i preuzmu inicijativu i da niko ne odlučuje u ime njih.

5.4. Uloga nevladinih organizacija u razvoju socijalnog poduzetništva u Bosni i Hercegovini

Analizom dostupne literature iz oblasti socijalnog poduzetništva u zemljama koje su postigle zavidne rezultate u njegovom razvoju ustanovljena je značajna uloga i doprinos nevladinog sektora. U želji da se što kvalitetnije istraži oblast socijalnog poduzetništva u Bosni i Hercegovini bio je neophodan holistički pristup. On je podrazumijevao da pored analize zakonske regulative i drugih pravnih propisa, istraživanja u kojem su učestvovali korisnici socijalne pomoći, socijalni radnici i drugi stručnjaci bilo neophodno provesti istraživanje i u nevladinom sektoru koji se bavi socijalnim poduzetništvom. U ovom istraživanju učestvovala je Anita Šimundža¹¹⁴ koja je među prvima u Bosni i Hercegovini prepoznala značaj socijalnog poduzetništva i njegove potencijale za prevenciju i uključivanje marginalizovanih pojedinaca i društvenih grupa. Kroz ovo istraživanje željelo se utvrditi da li je i u kolikoj mjeri prepoznat značaj socijalnog poduzetništva i koliko nevladine organizacije mogu pomoći u njegovom razvoju.

Prema mišljenju ispitanice socijalno poduzetništvo još uvijek nije u dovoljnoj mjeri prepoznato u Bosni i Hercegovini, i to je bio razlog što je 2014. godine pokrenula prvi blog o socijalnom poduzetništvu „Dimenzija Opus“. Na blogu je navedeno „Osnovni motiv pokretanja ovog bloga je želja da što veći broj građana u društvenom preduzetništvu, kao najhumanijem poslovnom modelu i obliku djelovanja, prepozna mogućnost za rješavanje aktuelnih društvenih i ekonomskih problema u Bosni i Hercegovini“ (<https://dimenzijaopus.wordpress.com/rijec-autorke-2/>).

U razgovoru ona dodatno pojašnjava da je imala potrebu da predstavi građanima BiH ovaj koncept i njegov značaj o kojem i danas nisu dovoljno informisani, i zato na tome kontinuirano radi u želji da doprinese razvoju socijalnog poduzetništva.

Sam naziv bloga je simboličan jer on podrazumijeva dimenziju, „jednu novu dimenziju, dimenziju ekonomije u odnosu na onu tradicionalnu i klasičnu, a opus je kad prevedemo sa latinskog riječ koja označava djelo. Dakle, naglasak je na ekonomiji koja teži ka ostvarivanju konkretnih rezultata u oblasti nove ekonomije koja je perspektivna, to je upravo socijalna ekonomija, pa onda uže specificirano i socijalno preduzetništvo kao vid socijalne ekonomije.“

---

¹¹⁴ Anita Šimundža je doktorica ekonomskih nauka. Pokrenula je prvi blog o socijalnom/društvenom preduzetništvu „Dimenzija Opus“, inicijatorica i koordinatorica Centra za društveno preduzetništvo „Globus“ i Koalicije za razvoj socijalnog preduzetništva „Udruženi možemo sve“, a u cilju promocije i podsticanja razvoja socijalnog/društvenog preduzetništva u Bosni i Hercegovini. Intervju je obavljen 07.07.2020. godine u Banja Luci.

Ona ističe da su to bili ključni motivi za pokretanje bloga koji je naišao na pozitivne kritike, jer „ljudi su oduševljeni sa konceptom samog bloga jer nije klasičan blog“.

Anita Šimundža je koordinatorica Centra za razvoj socijalnog/društvenog preduzetništva „Globus“ (u daljem tekstu CDP „Globus“) koji je osnovan 2014. godine. To je prvi centar ovog tipa u našoj zemlji, koji je nastao zahvaljujući višegodišnjim aktivnostima i saradnji aktivista koji se zalažu za rješavanje društvenih problema. Na web stranici CDP-a „Globus“ je navedeno da je njegova misija promocija i podsticanje razvoja socijalnog/društvenog preduzetništva i djelovanje na principima solidarnosti u pravcu smanjenja socijalne isključenosti, siromaštva i nezaposlenosti u BiH. Kao ciljevi djelovanja CDP-a „Globus“ navedeni su:

- „Promocija i podsticanje razvoja socijalnog/društvenog preduzetništva kroz programe istraživanja, promovisanja, edukacije, savjetovanja i neposredne podrške na neprofitnoj osnovi;
- Zalaganje za uspostavljanje i razvoj institucionalnog i zakonodavnog okvira u oblasti socijalnog/društvenog preduzetništva;
- Djelovanje na promociji, unapređenju i zaštiti ljudskih prava i prevazilaženju siromaštva i socijalne isključenosti;
- Jačanje kapaciteta nevladinih organizacija i drugih ciljnih grupa za provođenje programa/projekata u oblasti socijalnog preduzetništva i angažovanje u razvojnim procesima;
- Podizanje nivoa društvene odgovornosti, preduzetničke kulture i etike u zajednici/društvu“ (<https://www.cdpglobus.com/o-nama-lat>).

U dosadašnjem radu CDP „Globus“ postiže zapažene rezultate u ostvarivanju proklamovanih ciljeva. U okviru dvogodišnjeg projekta pod nazivom „Agenda za socijalno preduzetništvo“, koji je finansijski podržala Ambasada Kraljevine Holandije u Bosni i Hercegovini provode veliki broj različitih aktivnosti i kontinuirano rade na promociji i razvoju socijalnog preduzetništva. Dr. Šimundža ističe da u okviru ovog projekta provode aktivnosti koje uključuju promotivne, istraživačke i zagovaračke, te aktivnosti direktne podrške razvoju socijalnog preduzetništva. Zato su pokrenuli i određene inicijative za adekvatno zakonsko regulisanje socijalnog preduzetništva. Pored toga, saraduju sa institucijama koje se bave ovom tematikom. U okviru ovog projekta provode jednu kontinuiranu kampanju o socijalnom preduzetništvu kako bi dali doprinos podizanju nivoa svijesti u društvu o značaju socijalnog preduzetništva, ali i da motivišu i ohrabre sve one koji razmišljaju da pokrenu svoje socijalno preduzeće i da dobiju odgovarajuću podršku uključujući i edukativnu. Na kraju, će imati i

određeni javni poziv za dodjelu bespovratnih finansijskih sredstava za socijalno preduzetništvo u okviru fonda koji imaju u ovom projektu. Tako će svi zainteresovani moći aplicirati. „Na taj način mi se trudimo da pored svih aktivnosti koje provodimo poput zagovaranja, edukacija, seminara, sastanaka itd. pružimo i ovu vrstu podrške.“

U okviru edukativnih aktivnosti dr. Šimundža ističe Akademiju socijalnog preduzetništva. „To je prvi neformalni obrazovni program u ovoj oblasti koji je koncipiran na jedan sveobuhvatan način tako da obuhvata širok spektar tema koje su neophodne danas da bi se uopšte planirao jedan preduzetnički poduhvat i da bi ga uspješno implementirali.“ Program Akademije ima tri modula koji se održavaju odvojeno u određenim vremenskim intervalima i traju po dva dana. Na kraju trećeg modula učesnicima se dodjeljuje potvrda da su učestvovali na Akademiji. Tokom trajanja Akademije obrađuju se različite teme koje su neophodne za razumijevanje i razvoj socijalnog preduzetništva. Tako se učesnici upoznaju sa konceptom socijalnog preduzetništva, oblicima, trendovima, izazovima razvoja socijalnog preduzetništva, sa programima zapošljavanja, samozapošljavanja, koncipiranja poslovnog plana, elementima poslovnog planiranja, istraživanja tržišta, marketingom itd. Dr. Šimundža naglašava da se tokom edukacije velika pažnja posvećuje finansijskom planiranju i izvorima finansiranja. „To je neophodno u svrhu poslovnog planiranja kao nezaobilazan instrument kvalitetnog uspješnog poslovanja u budućnosti“. Ono što je posebno važno je da se uspostavi kvalitetan odnos sa učesnicima i sa partnerskim organizacijama.

Dr. Šimundža ističe da je CDP „Globus“ inicijator prve Koalicije za razvoj socijalnog preduzetništva u Bosni i Hercegovini, kojoj je od trenutka kada je formirana pristupilo, odnosno podnijelo pristupnicu više od 70 organizacija iz cijele BiH. „To je veliki rezultat, ali to traje godinama i na tome smo radili sistematski i kontinuirano.“ Ona dalje ističe da ima prostora i za saradnju sa novim organizacijama i da im stalno dolaze upiti. Zainteresovanost je velika s obzirom da nevladine organizacije u BiH prepoznaju potrebu da razvijaju aktivnosti socijalnog preduzetništva, prvenstveno da bi mogle odgovoriti na potrebe svojih članova, jer su ograničene mogućnosti da se pomogne tim ljudima na direktan način, a s druge strane da obezbjede i održivost svojih organizacija. „Nažalost, potreba je sve viša, a mogućnosti za apliciranje i fondova koji su dostupni sve manje, tako da je sve teže i teže dobiti projekat, pogotovo kad želite riješiti konkretne probleme građana. I u tom smislu je jako bitna koalicija kao zagovaračka mreža, jer oni vide perspektivu upravo kroz to udruživanje, kroz saradnju itd.“ Članstvo u ovoj koaliciji nije nužno da bi se ostvarila podrška CDP „Globus“. Međutim, kako ističe dr Šimundža „ljudi vremenom osjete potrebu da im je to potrebno i da je značajno“.

Poseban aspekt ove saradnje među članovima Koalicije je razmjena iskustava koji su posebno intenzivirani na sastancima članstva koje se održava jednom ili dva puta godišnje, a zavisno od mogućnosti. Razmjena iskustava i primjera dobre prakse je od izuzetnog značaja jer se među članstvom nalaze nevladine organizacije koje su zainteresovane da nekad u budućnosti pokrenu socijalno preduzetništvo, one koje su pokrenule i imaju određena iskustva tokom dužeg niza godina i socijalna preduzeća koja nisu zvanično definisana ali se prepoznaju po osobinama. Dr. Šimundža ističe da je „veliki izazov kako mi možemo danas definisati određeno socijalno preduzeće“ i predlaže „tako što se možemo npr. voditi kriterijima Evropske istraživačke mreže kao jednim okvirom za prepoznavanje subjekata socijalnog preduzetništva u BiH“. Pored toga, mišljenja je da se trebaju koristiti preporuke zemalja koje imaju bogato iskustvo, dobre rezultate i uređen pravni okvir u socijalnom preduzetništvu.

Sve ovo može biti dobar primjer, ali za izgradnju modela u našoj zemlji neophodne su analize stanja koje su bazirane na realnim potrebama građana. Ove analize, koje su osnovno polazište i ključna vodilja pravca budućih aktivnosti.

Primjeri iskustava, dobrih praksi i zakonskih rješenja iz drugih zemalja su svakako dobro došli, naročito u našim uslovima, ali se moraju sagledati i u našem kontekstu kako bi se postigli željeni rezultati, jer se bez ovog mogu pretvoriti u svoju suprotnost. U suštini, za sve ovo je najvažnije da se osigura kvalitetna implementacija, jer je to neophodan uslov za dobre rezultate. Kao što je već istaknuto, istraživanjem se željelo utvrditi kakvo je trenutno stanje, koje su prepreke razvoja i kako se može unaprijediti socijalno poduzetništvo u budućnosti, i zato je bilo značajno čuti mišljenje sagovornice o tome šta bi trebalo uraditi kako bi se postigli veći rezultati u području socijalnog poduzetništva.

„Mogli bismo puno toga da uradimo, prije svega da što više građana informišemo o ovom modelu. Preduslov za razvoj socijalnog preduzetništva u svakoj zemlji, pa i kod nas, je razvijena svijest o značaju, konceptima i oblicima. Zakoni su svakako potrebni, dakle unapređenje zakonske regulative je također prioritetno. Međutim, mi sad imamo u zakonskim okvirima određene elemente koji idu u prilog razvoju socijalnog preduzetništva. S duge strane, oni se nedovoljno primjenjuju, bar po našim saznanjima, i u tom smislu bitno je aktualizirati pitanje izmjene i dopune i pune implementacije postojećih zakonskih rješenja kako bi ona dala što bolje efekte u praksi. Kad govorimo o zakonskoj regulativi ne moramo govoriti o samo jednom zakonu, jer je nemoguće jednim zakonom definisati sva pitanja ovog modela. Informisanje svakako, saradnja među organizacijama civilnog društva i izvan okvira koalicije. Dakle jačati njihovu saradnju kroz razmjenu iskustava, prenošenje dobrih praksi itd., i ono što

je nezaobilazan element, je izrada analiza stanja u ovoj oblasti kao osnovne polazne tačke iz koje bi proizilazili svi ovi drugi aspekti podrške.“

Problem socijalne isključenosti u našem društvu je veoma izražen i pogađa kako pojedince, porodice, tako i društvene grupe. Kroz ovo istraživanje željelo se, pored ostalog, utvrditi koji su to najčešći uzroci i rizici socijalne isključenosti, odnosno šta je to što dovodi do socijalne isključenosti i koga najviše pogađa. Jedan od gorućih problema u našem društvu je nezaposlenost koja je generator brojnih socijalnih problema. Zato se pitanju nezaposlenosti mora posvetiti mnogo veća pažnja i pružiti adekvatna podrška nezaposlenim osobama kako bi se prevenirali brojni problemi koji će se neminovno javiti kod velikog broja osoba, posebno onih koji su dugi niz godina nezaposleni. Nezaposlene osobe ne smiju biti samo statističke brojke službi za zapošljavanje i drugih institucija koje se bave ovim pitanjem.

Različiti programi podrške nameću se kao nužnost, i oni uključuju širok spektar različitih aktivnosti od pružanja psiho-socijalne podrške, edukacije i pomoći u zapošljavanju.

Zadruga ProVita

Zadruga je osnovana 2017. godine zahvaljući sredstvima Ambasade Švicarske u Bosni i Hercegovini. Osnovni cilj osnivanja ove zadruge, koja djeluje na principima socijalnog poduzetništva, je ekonomsko osnaživanje žena, posebno onih iz ranjivih skupina sa područja opštine Prozor-Rama. Osnovna djelatnost zadruge ProVita je prerada voća, šumskog i bobičastog voća i pravljenje pekmeza i drugih proizvoda na tradicionalan način i prema pravilima HACCP standardima. Intervju je obavljen sa direktoricom gospođom Marijom Beljo¹¹⁵ koja ističe da je motiv za pokretanje ovih aktivnosti bila želja da se iskoriste prirodni i ljudski potencijali radi stvaranja nove vrijednosti i postignu višestruke koristi koje se ogledaju u ekonomskom jačanju posebno žena, povećanju znanja i vještina, jačanju domaće proizvodnje. Među prepoznatljivim proizvodima ove zadruge su pekmez od šipka, malina, kupina i šljiva kojima obiluje ovo područje. Uprkos svim teškoćama sa kojima su bili suočeni zahvaljujući velikoj želji i upornosti uspjeli su napraviti iskorak i pokazati da je to moguće. Ona ističe da se „divlji šipurak smatra korovom, a osobe iz marginalizovanih grupa društvo ne vidi kao potencijal, ali uz dobru organizaciju i uporan rad oni daju najsavršenije prirodne proizvode“ i navodi primjer pekmeza od šipurka po čemu su već postali poznati na tržištu.

---

¹¹⁵ Pitanja za gospođu Mariju Beljo su dostavljena putem e-maila. Odgovori su pristigli 02.11.2020. godine.

Kada je u pitanju značaj socijalnog poduzetništva gospođa Beljo je mišljenja da on nije prepoznat u našoj zemlji i zato je potrebno raditi na promociji ovog koncepta u lokalnoj zajednici, među građanima, u poslovnom sektoru i kod zakonodavnih organa. Jer, socijalno poduzetništvo je veoma značajno i ima budućnost ukoliko se poveća svijest o njegovom značaju i počne raditi na sistemskom stvaranju uslova za njegov razvoj, među kojima je i donošenje zakona o socijalnom poduzetništvu, podizanje svijesti o značaju i mogućnostima socijalnog poduzetništva kroz kontinuirane javne kampanje uključujući i stavljajući naglasak na lokalni nivo. Prema njenom mišljenju socijalno poduzetništvo ima veliki značaj u prevenciji i smanjenju siromaštva, marginalizacije i socijalne isključenosti.

„Benefiti su jako široki. Isključenim osobama omogućuje se finansijska korist, povećava se osjećaj pripadnosti zajednici, jača im se psihička i duševna stabilnost, a što se reflektira pozitivno na cjelokupno društvo.“

Ona ističe da kod nas nisu stvorene zakonske pretpostavke za razvoj i implementaciju socijalnog poduzetništva. U suštini, u našem društvu još uvijek nije prepoznato socijalno poduzetništvo kao potencijalna mogućnost za radnu aktivaciju posebno rizičnih kategorija stanovništva.

Pravo na rad je jedno od temeljnih ljudskih prava i radni angažman vraća dostojanstvo osobama, posebno iz marginalizovanih skupina. Zato je prema mišljenju direktorice u narednom periodu neophodan jedan ozbiljniji pristup u stvaranju pretpostavki za razvoj socijalnog poduzetništva. Ona s posebnim ponosom ističe postignute uspjehe. „Danas su naši proizvodi prepoznati po kvaliteti. Ljudi nam vjeruju i svaki dan se borimo za lojalnost. Kroz rad smo shvatili koliko ljudima znači uključenost u društvene procese, koliko je važna iskrena namjera da se ostvari opća, a ne osobna korist. U sredini koja se jako opire promjenama uspjeli smo napraviti iskorak i na to smo ponosni.“ Ove promjene se ogledaju u poboljšanju kvalitete života svih aktera u lancu od poljoprivrednika, berača, proizvođača, ali i konzumenata proizvoda zadruga, jer dobivaju zdrave proizvode. Direktorica ističe da su planovi zadruga da u narednom periodu rade na zadržavanju i podizanju kvalitete i proširenju asortimana. Ovakvi planovi podrazumijevaju nova upošljavanja i nove kooperante. Jedan od velikih planova je proširenje tržišta i izlazak na barem jedno strano tržište i gradnja modernog mini proizvodnog pogona.

Ova zadruga je dobar primjer socijalnog poduzetništva i u svojoj poslovnoj politici jer zaradu investira u proširenje kapaciteta, povećanje proizvodnje, ali i u zapošljavanje žena koje pripadaju rizičnim skupinama.

5.5. Uloga sektora za zapošljavanje u razvoju socijalnog poduzetništva

Polazeći od činjenice da je socijalno poduzetništvo koncept koji nužno podrazumijeva multisektorsku saradnju, ali i saradnju sa različitim subjektima unutar istog sektora, ovim istraživanjem željelo se istražiti da li su socijalno poduzetništvo i njegove mogućnosti prepoznate od strane različitih subjekata u oblasti zapošljavanja. U suštini, željelo se utvrditi da li su zavodi i službe za zapošljavanje prepoznali koncept socijalnog poduzetništva, njegov značaj i da li imaju konkretnih aktivnosti. Zato je u istraživanju učestvovao gospodin Igor Kamočaji¹¹⁶ iz Javne ustanove „Služba za zapošljavanje Kantona Sarajevo“.

On ističe da je finansiranje aktivnih mjera politika zapošljavanja, koje kantonalne Službe za zapošljavanje provode, usmjereno na poticaj zapošljavanja kroz finansiranje poslodavaca i mjere koje su direktno usmjerene prema nezaposlenim osobama. Novčana sredstva, koja ostanu nakon što se podmire sve obaveze koje proizlaze iz *Zakona o posredovanju u zapošljavanju i materijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba* („Službene novine FBiH“, broj 41/01, 22/05, 9/08) usmjeravaju se za izradu novih mjera aktivnih politika zapošljavanja. Ove mjere donose kantonalne Službe za zapošljavanje u skladu sa potrebama i zahtjevima tržišta. On ističe da se „konkretno u Sarajevu svaka mjera može donijeti na način da je odobri Vlada KS, a na prijedlog resorne grupe koju čine predstavnici Ministarstva za rad, socijalnu politiku, raseljene i izbjegle osobe, Ministarstva privrede i predstavnik Službe.

Mogućnost za učešće u određenim programima aktivne politike zapošljavanja poslodavci i nezaposlene osobe dobivaju putem javnih poziva. Ovi pozivi oglašavaju se u određenim vremenskim intervalima sa jasnim kriterijima i rokovima u kojima se trebaju javiti poslodavci ili nezaposlene osobe. Kako bi se utvrdilo za kojim programom postoji potreba svaki godine se radi istraživanje tržišta rada, definišu se potrebe poslodavaca, zahtjevi nezaposlenih osoba, i iskazani interesi. Također, vrši se evaluacija prethodnih mjera za zapošljavanje i onda se tačno vidi gdje je iskazana veća potreba, potražnja za nekom mjerom i obrnuto.

U Kantonu Sarajevo se provode različite mjere aktivne politike zapošljavanja koje uključuju različite programe kao što su: Program start up, Program samozapošljavanja, Program 50+, Program za mlade, Program prilika za sve, te različite programe prekvalifikacije i dokvalifikacije. Kamočaji smatra „da se ne postižu očekivani rezultati jer se oko 40% osoba koje su po različitim programima bile skinute sa evidencije nezaposlenih osoba, nakon isteka

---

¹¹⁶ Igor Kamočaji je bio direktor JU Službe za zapošljavanje KS u periodu od 2012. do 2016. godine. Intervju je obavljen u Sarajevu 17.07.2020. godine.

vremenskog trajanja programa, ponovo vraćaju na evidenciju.“ Prema njegovom mišljenju „na određen način ove mjere koje se plasiraju prema poslodavcu drže dijelom jedan broj poslodavaca solventnim“ i naglašava da se posljednjih godina najbolji rezultati postižu kroz Program start up. U odnosu na raniji period sredstva za ovaj program su povećana i daju jednu sigurnost i veće šanse za održivost, i zato je bilo prijedloga da se ovaj program produži sa jedne na dvije ili tri godine. Međutim, ovi prijedlozi nisu usvojeni zbog straha oko priliva sredstava na osnovu uplate doprinosa za slučaj nezaposlenosti iz kojih se i finansiraju svi programi zapošljavanja. Ova neizvjesnost oko priliva sredstava uzrokovana je stalnim zahtjevima poslodavaca za smanjenje ovog doprinosa. Kamočaji ističe da bi se smanjenjem doprinosa ugrozili programi aktivne politike zapošljavanja jer bi ostalo jako malo novaca za ove programe, jer se i u sadašnjoj situaciji većina novčanih sredstava troši na „socijalna davanja“ i zdravstvenu zaštitu nezaposlenih, a koja proizlaze iz Zakona o posredovanju u zapošljavanju i materijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba. Izmještanje uplate doprinosa za zdravstvenu zaštitu nezaposlenih osoba iz ovog sektora oslobodilo bi značajna novčana sredstva koja bi se mogla mnogo bolje upotrijebiti i dati rezultate u smanjenju nezaposlenosti. Kamočaji naglašava da bi se onda stvorili ulovi da imamo istinske biroe za zapošljavanje gdje se vodi evidencija, vode se trijažni procesi, savjetodavne aktivnosti, izrada planova zapošljavanja za mlade, za traženje posla itd., odnosno jedan evolucionarni pristup.

S obzirom da je fokus ovog istraživanja na socijalnom poduzetništvu željelo se utvrditi da li je u dosadašnjem periodu bilo nekih programa koji bi se mogli okarakterisati kao programi koji imaju elemente socijalnog poduzetništva. Međutim, Kamočaji ističe da takvih programa nije bilo ali da bi bilo dobro da se uspostavi neka saradnja sa centrima za socijalni rad. Centri za socijalni rad bi trebali imati registrovane osobe koje bi mogle biti radno angažovane na određenim poslovima i u slučaju potrebe, odnosno zahtjeva poslodavaca dostaviti spisak osoba sa odgovarajućim kvalifikacijama ili radnim iskustvom.

Ova saradnja bi bila značajna za zapošljavanje osoba koje se nalaze u vrlo nepovoljnim životnim okolnostima, jer radnim angažmanom dobivaju priliku da osiguraju sredstva za život. Pored toga radni angažman je značajan i za mentalno zdravlje posebno dugotrajno nezaposlenih osoba ili osoba koje su socijalno isključene ili su pod rizikom marginalizacije i socijalne isključenosti. Potrebu veće saradnje službi za zapošljavanje i centara za socijalni rad istakao je i Malik Garibija, jer dosadašnja iskustva pokazuju da ova saradnja nije na zadovoljavajućem nivou i da ima prostora da se uspostavi dobra i kvalitetna saradnja koja će imati značajne rezultate u zapošljavanju osoba koje su u stanju socijalne potrebe.

Na osnovu naprijed navedenog može se zaključiti da u sektoru zapošljavanja u dosadašnjem periodu nije prepoznat značaj socijalnog poduzetništva jer među programima zapošljavanja i drugim mjerama aktivne politike zapošljavanja nema socijalnog poduzetništva. Međutim, treba istaći da su programi prekvalifikacije, dokvalifikacije, edukacije i doedukacije značajni za sve osobe koje su nezaposlene kako bi povećali šanse na tržištu rada.

5.6. Kritički osvrt na sisteme socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini

Kad govorimo o sistemu socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini potrebno je naglasiti da ne postoji jedinstven sistem socijalne zaštite. Posljedica je ovo unutrašnjeg uređenja države Bosne i Hercegovine i ustavnog „spuštanja“ socijalne politike na entitetski nivo. Zato imamo dva odvojena sistema socijalne zaštite u Federaciji BiH i Republici Srpskoj. Generalno govoreći sistem socijalne zaštite u RS je jednostavniji i bolje uređen, jer postoji jedinstven zakon na nivou entiteta koji je uredio osnovna prava i usluge koje obezbjeđuje entitet i svi građani koji ispune zakonom predviđene uslove imaju prava na njih. A onda je ponudio kroz Zakon opštinama, odnosno jedinicama lokalne samouprave set proširenih prava. U članu 11. Zakona o socijalnoj zaštiti je navedeno da pored prava utvrđenih ovim zakonom, jedinice lokalne samouprave svojom odlukom, u skladu sa potrebama stanovništva, mogu utvrditi i druga prava i usluge, uslove i kriterije za njihovo ostvarivanje. Ova proširena prava i usluge mogu biti: personalna asistencija za osobe sa invaliditetom, stanovanje uz podršku, zaštićeno stanovanje, pomoć u zbrinjavanju punoljetnih osoba nakon napuštanja ustanova ili hraniteljskih porodica, jednokratne pomoći u naturi, usluge javne kuhinje, pomoć za školovanje djece iz socijalno ugroženih porodica, pomoć u odgoju i obrazovanju djece sa smetnjama u razvoju, subvenconiranje komunalnih troškova siromašnim porodicama, pomoć u stambenom zbrinjavanju siromašnih porodica, troškovi sahrane korisnika, usluge SOS telefona, kao i druga prava i usluge prema potrebama jedinica lokalne samouprave. Složenost sistema socijalne zaštite u Federaciji BiH je posljedica podjele nadležnosti između entiteta i kantona, ali i zakonskog uređenja. U Federaciji BiH Zakonom o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom (Federalni zakon) propisan je samo osnovni set prava i usluga i ostavljena mogućnost da kantoni proširuju set prava i usluga u skladu sa svojim potrebama i mogućnostima, te da se to definiše kantonalnim zakonima. Ovakva zakonska mogućnost dovela je do toga da su bogatiji kantoni znatno proširili prava i usluge, dok

siromašniji nisu proširivali prava i usluge u odnosu na zagarantovana prava definisana Federalnim zakonom.

Pored toga, jedinice lokalne samouprave imaju pravo da u skladu sa potrebama stanovništva na njihovom području utvrđuju neka prava i usluge i propisuju uslove i kriterije za njihovo ostvarivanje. Jedna od karakteristika sistema socijalne zaštite u Federaciji BiH je nepostojanje vertikalne i horizontalne koordinacije.

U praksi to znači da nema zakonske obaveze koordinacije između Federalnog ministarstva rada i socijalne politike, kantonalnih ministarstva i jedinica lokalne samouprave, što uz nepostojanje jedinstvenog registra, odnosno baze podataka ovaj problem dodatno usložnjava. Posljedica ovakve neuvezanosti i nepostojanje jedinstvene baze je varanje sistema od strane pojedinaca, odnosno višekratno ostvarivanje određenih prava i usluga po istom osnovu od različitih subjekata. Ovo su samo neki od razloga zašto se u ovakvim uslovima teško može govoriti o jedinstvenom sistemu socijalne zaštite u FBiH. Zato su reforme sistema socijalne zaštite u FBiH nužne.

U želji da se problem socijalne zaštite bolje istraži i ukaže na goruće probleme koji karakterišu sistem socijalne zaštite, naročito u FBiH obavljeno je i ispitivanje osoba koje su imale ili još uvijek imaju izuzetno značajnu ulogu u kreiranju sistema.

U polustrukturiranom intervjuu učestvovali su dugogodišnji sekretar Federalnog ministarstva rada i socijalne politike, ministar i dugogodišnja uposlenica Ministarstva rada, socijalne politike, raseljenih i izbjeglih osoba KS, direktor nevladine organizacije koja je uključena u reforme u oblasti socijalne politike u Bosni i Hercegovini¹¹⁷.

Kroz ove intervjuje željelo se saznati kako oni ocjenjuju sistem socijalne zaštite, koje su teškoće u funkcionisanju sadašnjeg sistema socijalne zaštite i u kom pravcu bi trebale ići njegove reforme.

Ono što su svi ispitanici istakli je da je sistem socijalne zaštite u Republici Srpskoj mnogo bolji i efikasniji, i kao glavni razlog ističu drugačije uređenje ovog entiteta. Na nivou entiteta postoji Zakon o socijalnoj zaštiti koji je definisao osnovna prava i usluge koji se ostvaruju, odnosno finansiraju sa entitetskog nivoa. Tako da svi stanovnici ovog entiteta bez bilo kakvih izuzetaka imaju taj osnovni set prava i usluga. A onda se kroz ovaj zakon ponudio opštinama set proširenih prava koja su navedena i koja u skladu sa svojim mogućnostima opštine mogu ostvariti.

---

¹¹⁷ Intervjui su obavljani u Sarajevu 14.10.2019. godine, te u periodu od 25.06. do 20.07.2020. godine.

Iako su postojale određene razlike u mišljenju ispitanika o sistemu socijalne zaštite, njegovog funkcionisanja i zakonskog uređenja, postoje suštinska slaganja o tome da sistem socijalne zaštite u FBiH nije dobar i da treba reforme. Tako ministar Malik Garbija kaže: „Mi u suštini nemamo klasični sistem socijalne zaštite, odnosno nemamo u potpunosti razvijene mreže socijalne zaštite koje bi adekvatno mogle pomoći ljudima u stanju socijalne potrebe. Mislim da je to više jedan niz različitih socijalnih davanja koja su namijenjena različitim korisnicima, a koje nisu adekvatno vezane. I to je ono što je naš najveći problem.

Dakle, mislim da je tu ključni problem što nema još uvijek pravog sistema socijalne zaštite, i tu smo dobili međunarodne preporuke prema našoj zemlji, da se te individualne šeme socijalne podrške uvežu u mrežu socijalne zaštite i da se gradi sistem socijalne zaštite koji ima jasnu preglednost po različitim oblastima, nivoima u različitim socijalnim nišama, da može ponuditi adekvatne, različite alate te neke socijalne mreže. Tu je ključni problem i od toga treba početi. Trebamo graditi sistem u pravom smislu te riječi. Danas ovo ne vidim kao sistem, sistem je riječ koja zahtijeva određeno uređenje od početka do kraja.“

Ono što je glavna zamjerka sadašnjem sistemu socijalne zaštite u FBiH je Ustavom definisana podjela nadležnosti između entiteta i kantona¹¹⁸. U ovakvim okolnostima teško je govoriti o sistemu socijalne zaštite koji uključuje na potpuno istim osnovama cjelokupno stanovništvo Federacije Bosne i Hercegovine i garantuje im ostvarivanje jednakih prava i usluga bez obzira na mjesto stanovanja. Jer, podijeljena nadležnost između entiteta i kantona dovela je do toga da su obim prava i usluga iz oblasti socijalne zaštite kao i njihovo ostvarivanje spušteni na kantonalni nivo, a što za rezultat ima diskriminaciju stanovništva.

Ova diskriminacija proizlazi iz podijeljene nadležnosti entiteta i kantona, jer praksa pokazuje da su pojedini kantoni svojim zakonima proširili obim prava i usluga, da su novčane naknade za neka prava znatno veća u odnosu na druge kantone.

Neki od ispitanika su istakli da sadašnji sistem socijalne zaštite apsolutno ne odgovara potrebama korisnika u ovom vremenu. To obrazlažu time da je temeljni zakon, a to je Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom donesen još davne 1999, godine, i od tada do danas nije se suštinski mijenjao. U oblasti socijalne zaštite mijenjao se samo po pitanju osoba sa invaliditetom, to jest uspostavljanjem tri prava (ličnu invalidninu, dodatak za njegu i pomoć od drugog lica, ortopedski dodatak) koja se ostvaruju

---

¹¹⁸ U Ustavu FBiH u III dijelu Podjela nadležnosti između federalne i kantonalne vlasti u članu 2. je navedeno „Federalne vlasti i kantoni nadležni su za socijalnu politiku“.

pod uslovima i na način utvrđen ovim zakonom,¹¹⁹ dok dječija zaštita apsolutno nije doživjela nikakvu promjenu.

Sljedeća zamjerka koju su istakli svi ispitanici je da se mora promijeniti Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom FBiH kao krovni zakon, a nakon toga i izmjena kantonalnih zakona. Ono što je glavna zamjerka ovom zakonu je da je preglomazan, natrpan i da su njime u samom početku regulisane tri oblasti, a kasnije je dodata i četvrta (osobe sa invaliditetom) i da ovaj zakon treba hitno mijenjati na način da se svaka oblast reguliše posebnim zakonima koji će biti jasni i precizni, jer i potrebe tih korisnika su različite.

U cilju unapređenja socijalne politike u FBiH neophodno je donošenje posebnih zakona kojim bi se uredila socijalna zaštita, zaštita porodice sa djecom, zaštita civilnih žrtava rata i zaštita osoba sa invaliditetom. Ono što su neki ispitanici istakli je da je bilo pokušaja promjena zakonske regulative, da su strane organizacije uložile znatna materijalna sredstva u reforme i dale snažan poticaj, da su neki od zakona i urađeni jer su neki od ispitanika učestvovali u njihovoj izradi, a onda je to sve stalo zbog politike uz izgovor da nema para. Većina ispitanika su kao glavnog krivca za neuspjeh u dosadašnjim reformama i/ili apsolutno zanemarivanje pojedinih oblasti označili Federalno ministarstvo rada i socijalne politike. Kao ilustraciju navode da ministar odlučuje koja će oblast imati prioritet u njegovom mandatu, a što se u principu podudara sa predizbornim obećanjima stranke, iz koje dolazi ministar, i sav fokus je usmjeren na tu oblast.

Sljedeći problem koji je izražen, a direktni krivac je Federalno ministarstvo rada i socijalne politike je što se zakoni ne upućuju u parlamentarnu proceduru.

Nacrti zakona se drže u ladicama i čekaju neka bolja politička vremena, jer su za provedbu zakona potrebna znatna finansijska sredstva koja se trebaju osigurati i iz budžeta Federacije, a što vladajućoj strukturi nije u interesu jer imaju druge prioritete koje im u pravilu donosi i bolje političke poene i veće glasačko tijelo. Kao sljedeći problem ističe se upućivanje zakona u proceduru bez neophodnih mišljenja nadležnih ministarstava i ureda, što je prepreka za dalju parlamentarnu proceduru i konačno usvajanje. Kao dodatni problem još se ističe nepostojanje koordinacije i institucionalne saradnje između Federalnog ministarstva i kantonalnih ministarstava u čijoj je nadležnosti oblast socijalne politike u smislu utvrđivanja zajedničkih

---

¹¹⁹ Pored ovih prava, za osobe sa invaliditetom navedena su još i sljedeća prava: pomoć u troškovima liječenja i nabavci ortopedskih pomagala; osposobljavanje za rad (profesionalna rehabilitacija, prekvalifikacija i dokvalifikacija; prioritarno zapošljavanje, ali se ova prava ostvaruju u skladu sa propisima o zdravstvenom osiguranju, zdravstvenoj zaštiti i zapošljavanju (član 18.a).

prioriteta. U praksi to znači da Federalno ministarstvo ima potpuno drugačije prioritete u odnosu na prioritete kantona među kojima također postoje velike razlike u pogledu izraženih potreba i prioriteta u radu. Neuvezanost sistema socijalne zaštite u Federaciji Bosne i Hercegovine ogleda se u vrlo lošoj i vertikalnoj i horizontalnoj saradnji i koordinaciji. Koordinacija između federalnog i kantonalnih ministarstava nije regulisana nikakvim pravnim propisima.

Pored toga, ne postoji ni horizontalna saradnja i koordinacija između kantonalnih ministarstava.

Kad je u pitanju vertikalna saradnja i koordinacija naglašava se da je ona potpuno izostala i sa jedinicama lokalne samouprave. Nepostojanje vertikalne i horizontalne saradnje i koordinacije i nepostojanje jedinstvene baze podataka doprinosi rasipanju velikih novčanih sredstava bez stvarnih efekata. Jer, kako ističu ispitanici, pomoć ne dolazi do onih kojima je najpotrebnija i postoji evidentna zloupotreba novčanih sredstava, odnosno varanje sistema od strane pojedinaca.

Kao veliki problem ispitanici su istakli da nemamo utvrđen socijalni minimum i da je naš sistem socijalne zaštite socijalno neosjetljiv. U svom obrazloženju ističu da je socijalna politika odmah nakon rata bila bazirana na materijalnim davanjima koja su tad ljudima bila potrebna zato što se nije radilo i puno su značila za preživljavanje, i tad su imala smisla. Kao primjer navode stalnu socijalnu pomoć koja je 2002. godine sa dodatkom za komunalije bila u rangu najniže penzije. Međutim, od tada do 2019. godine osnovica i novčani iznos se nisu mijenjali, kao i dodatak za komunalije, odnosno režijske troškove, ali je u ovom periodu došlo do znatnog porasta penzija koje su i dalje dosta niske, ali je najniža penzija skoro tri puta veća od stalne socijalne pomoći. Tek 2019. godine došlo je u dva navrata do povećanja socijalne pomoći od po 5%, što u konačnici iznosi nešto više od 10%.

Ono što je još karakteristično za Kanton Sarajevo je da se kontinuirano smanjuje broj korisnika stalne socijalne pomoći i da se već godinama kreće oko 500¹²⁰, što je znatno niže u odnosu na raniji period kad ih je bilo oko hiljadu. Pored toga, broj korisnika stalne socijalne pomoći u Kantonu Sarajevo je znatno manji u odnosu na kantone sa manjim brojem stanovništva. Stalno smanjenje broja korisnika stalne socijalne pomoći je rezultat povećanje cenzusa za ostvarivanje

---

¹²⁰ U 2011. godini bilo je 573 korisnika stalne socijalne pomoći, a 2016. bilo je 496 korisnika. U periodu od 2011. do 2016. godine bilježi se kontinuirani pad broja korisnika. Dostupno na: https://mrsri.ks.gov.ba/sites/mrsri.ks.gov.ba/files/analiza_pravnog_i_institucionalnog_okvira_u_kantonu_sarajevo_u_svrhu_smanjivanja_siromastva_i_socijalne_isključenosti_u_kantonu_sarajevo_0.pdf

prava, a ne rezultat blagostanja ili stvaranja pretpostavki po drugim osnovama za izlazak iz prava, ističu ispitanici. Uzimajući u obzir potrošačku korpu i generalno životni standard novčane naknade koje se daju korisnicima stalne socijalne pomoći su veoma niske i nisu dovoljne za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba, što ovu ranjivu kategoriju drži u siromaštvu i marginalizaciji. Kroz socijalnu pomoć nisu stvoreni apsolutno nikakvi uslovi za život dostojan čovjeka i integraciju u društvo, posebno ako se uzmu u obzir uslovi i kriteriji za ostvarivanje ovog prava. Jer, šta može osoba koja je nesposobna za rad, koja nema živih srodnika, ili srodnika koji mogu da je izdržavaju sa ovim „mizernim“ novčanim primanjima. Na ovaj način se ove osobe drže u siromaštvu i nemaju nikakve izgleda da iz njega izađu. Zato je neophodno određivanje socijalnog minimuma koji pruža realne izgleda za zadovoljenje osnovnih potreba korisnika. Na potrebu utvrđivanja socijalnog minimuma ukazali su svi ispitanici jer je to uslov za bar minimalnu socijalnu sigurnost korisnika.

Tako je Fikret Zuko na pitanje da li socijalna pomoć može biti izvor socijalne sigurnosti korisnika istakao: „Kad govorimo o socijalnoj pomoći, klasičnoj koju mi znamo, a to su ova stalna socijalna davanja, ona u suštini ne mogu biti neki izvor socijalne sigurnosti zato što su minimalna. Obično se izračunavaju prema mogućnostima neke zajednice, a ne prema stvarnim potrebama čovjeka, zato što objektivno ne izračunavaju šta mu treba pa da mu to obezbjedi minimalno, nego se jednostavno kaže to je 10 ili 20% od prosječne plate. Čim nema utvrđenog i zagarantovanog socijalnog minimuma teško da možemo govoriti o nekoj socijalnoj sigurnosti. I druga stvar, naša socijalna davanja su najčešće zasnovana na tome da li je neko sposoban za rad ili nije. Ako nije onda mu se nešto rješava, a ako je sposoban za rad onda mu se u principu pitanje i ne rješava bez obzira što on nije kriv što ne radi.

Znači, i kad se ta socijalna sigurnost nekako obezbjeđuje, bar kad govorimo o uslovima, uvijek je ograničena na određenu kategoriju osoba, građana, ili su osobe sa invaliditetom ili su nesposobne za rad ili su nešto, što objektivno ne stvara ambijent u kojem građani imaju socijalnu sigurnost, ni generalno ni pojedinačno.“

Ovo su samo neki od razloga koje su ispitanici naveli u svom obrazloženju konstatacije da je naš sistem socijalne zaštite socijalno neosjetljiv, prevaziđen i ne prati stvarne potrebe korisnika jer se sve svelo na materijalna davanja, pri čemu su potpuno zanemarene usluge za kojim postoji sve izraženija potreba. Sljedeće obrazloženje ove socijalne neosjetljivosti jesu razlike u primanjima, odnosno osnovicama i novčana davanja za pojedine kategorije korisnika u oblasti socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i osoba sa invaliditetom i zaštiti porodice sa djecom uprkos činjenici da su sva prava sadržana u istom zakonu. Tako su prava civilnih žrtava

rata i njihovih porodica, te visina davanja po osnovu ostvarenih prava definisana na federalnom nivou, a prava po osnovu socijalne zaštite i visina davanja utvrđuju se na kantonalnom nivou. Ovakva zakonska regulativa dovodi u neravnopravan i diskriminirajući položaj korisnike, jer je jednim Zakonom definisan različit pristup ostvarivanju prava građana kroz različite uslove, osnovice i visine naknada po osnovu ostvarenih prava.

Pored toga, kantoni koji su ekonomski bogatiji kroz svoje kantonalne zakone definisali su set proširenih prava što stanovnike tih kantona stavlja u povoljniji položaj u odnosu na stanovnike koji žive u siromašnijim kantonima, i u čijim kantonalnim zakonima su sadržana samo osnovna prava definisana Federalnim zakonom.

Upravo ovakvo stanje u pogledu proširenja prava u pojedinim kantonima dovodilo je do toga da se znatan broj stanovnika fiktivno prijavljivao u bogatije kantone radi ostvarivanja određenih prava. Međutim, i ovaj problem je skoro u potpunosti riješen jer je kod promjene mjesta boravka neophodno da osoba koja se prijavljuje na određenu adresu donese ugovor sa stanodavcem o iznajmljivanju stambenog prostora ili dokaz da je vlasnik nekretnine na adresi na koju se prijavljuje.

Jedan od problema koji je prisutan, a koji su istakli i ispitanici, su velika finansijska izdvajanja iz budžeta Ministarstva rada i socijalne politike za zaposlene porodilje (naknada umjesto plaće ženi-majci u radnom odnosu, za vrijeme dok odsustvuje sa posla radi trudnoće, porođaja i njege djeteta).

Ova naknada treba da se izmjesti iz socijalne zaštite jer su i prava po ovom osnovu proizašla iz radnog odnosa. U isto vrijeme, kako ističu ispitanici, u oblasti dječije zaštite ništa se suštinski ne mijenja. U Federalnom zakonu se ništa nije promijenilo od njegovog donošenja. Nešto malo se poveća novčani iznos dječijeg dodatka, koji se inače može dobiti ukoliko prihodi po članu domaćinstva ne prelaze utvrđeni iznos koji je dosta nizak (u Kantonu Sarajevo je 120KM). Niko ne postavi suštinsko pitanje kako porodice sa djecom koje imaju mala i nedovoljna primanja mogu preživjeti i osigurati sve ono što je potrebno za normalan rast i razvoj, a u najboljem interesu djeteta. „Bilo je toliko pokušaja izrade zakona o zaštiti porodice sa djecom, formirane radne grupe, urađena neka pedeseta verzija i opet sve stoji“ istakla je Azra Mulaomerović i dodala „da je godinama kao uposlenica Ministarstva rada, socijalne politike, raseljenih i izbjeglih osoba KS pitala Vladu KS kroz informaciju koju je dostavljala kako može neko sa 480 KM ko ostvari pravo na dječiji doplatok uopće preživjeti“ i navodi da je „išla čak dotle da je proračunala da ove porodice imaju po dvije i po četiri KM dnevno“. Kaže da nikad

nije dobila odgovor, niti je ova informacija potakla bilo kakvu raspravu na Vladi ili Skupštini KS. I kroz ovaj primjer ponovo je istakla da smo socijalno neosjetljiva država.

Ispitanici su istakli da je jedan od velikih problema što se puno toga „trpa“ pod pojam „socijale“ i uopšte se ne razmišlja. Tako Malik Garibija kaže: „Nekako se u potpunosti miješa politika, na primjer zaštita osoba sa invaliditetom sa politikom socijalne zaštite što su dva potpuno odvojena pojma. Dakle, imamo osobe sa invaliditetom kojima država treba pomoći da im omogući osnovne životne uslove, da bi tek onda oni mogli da rade donekle ravnopravno, koliko je to moguće, sa drugim ljudima na tržištu rada. I tek onda nakon toga ako zapadnu i budu u stanju socijalne potrebe onda su u drugoj kategoriji.

Ali to je nešto što ljudi koji odlučuju o tome ne vide. Uopšte to ne razumiju i sve to miješaju u isto. Ili recimo, 'politika socijale' sa politikom zaštite porodice. Pronatalitetne politike. To su stvari koje se moraju odvojiti. Postoji razlika između toga šta je, na primjer, pronatalitetna politika, koja je univerzalna i okrenuta je prema svima, i šta je politika koja je socijalna. To je jedan od značajnih problema ljudi koji donose odluke, a apsolutno ne vide razliku između pitanja socijalne zaštite, pitanja zaštite ljudskih prava, pitanja zaštite osoba sa invaliditetom, pitanja pronatalitetne politike ili politike zaštite porodice, sve se to miješa u jedan bosanski lonac što je jako loše na kraju.“

Ispitanici su istakli da je sadašnja socijalna zaštita bazirana na zaštiti korisnika u instituciji što apsolutno nije primjereno ovom vremenu u kojem se razvijaju novi oblici zaštite i zbrinjavanja, a to je život u lokalnoj zajednici. Intencija je da se osobe sa invaliditetom, starije osobe i djeca bez roditeljskog staranja zbrinjavaju i odrastaju u okviru svojih familija, da rade u svojoj lokalnoj zajednici, da budu uključeni u život lokalnih zajednica, da budu integrisani. Međutim, kako ističu pojedini ispitanici, ovaj dio ostao je potpuno nepokriven jer federalni i kantonalni zakoni još uvijek preferiraju smještaj u institucije¹²¹. U tom kontekstu se navodi primjer Kantona Sarajevo u kojem je 2002. godine promijenjen i donesen novi Zakon kojim je ukinuto pravo na smještaj u dnevne centre u lokalnim zajednicama, pa su dnevni centri zatvoreni i ostali bez finansiranja. U ovakvim okolnostima veliku ulogu su odigrale nevladine organizacije, jer bi bez njihovog djelovanja znatno veći broj osoba bio smješten u institucije. Sljedeći problem

---

¹²¹ Prema podacima iz dokumenta *Analiza pravnog i institucionalnog okvira u Kantonu Sarajevo u svrhu smanjivanja siromaštva i socijalne isključenosti u Kantonu Sarajevo* vidljivo je da broj korisnika institucionalnih oblika zaštite stalno raste. Tako je u 2011. godini u institucijama bilo 828 osoba, a 2016. godine 1006 osoba. Iz Budžeta KS je za njihov smještaj plaćeno 485.229KM, odnosno 678.150KM. Dostupno na: https://mrsri.ks.gov.ba/sites/mrsri.ks.gov.ba/files/analiza_pravnog_i_institucionalnog_okvira_u_kantonu_sarajevo_u_svrhu_smanjivanja_siromastva_i_socijalne_iskljucenosti_u_kantonu_sarajevo_0.pdf

je što se u lokalnim zajednicama otvaraju dnevni centri za pojedine kategorije korisnika bez bilo kakvog mišljenja i koordinacije sa kantomom.

Tako su neki ispitanici istakli da se pojedini načelnici općina veoma bahato ponašaju, imaju svoje nevladine organizacije koje favorizuju i za koje oni smatraju da ih treba podržavati u njihovim aktivnostima i ne žele bilo kakvu saradnju sa drugim nivoima vlasti. Ovaj problem posebno je izražen kad načelnik i kantonalni ministar dolaze iz različitih političkih opcija.

Ovakvo stanje nije dobro jer bi se znatno bolji rezultati postizali zajedničkim i koordiniranim djelovanjem vladinog, nevladinog i privatnog sektora uz uvezivanje svih resursa koje svako od njih ima i realno sagledavanje stvarnih potreba i određivanje prioriteta. Pored ovog uvezivanja i saradnje neophodno je uključivanje akademske zajednice. Na ovaj način stvaraju se neophodni uslovi za plodonosan rad u budućnosti i zadovoljavanje izraženih potreba stanovništva ali i racionalizaciju finansijskih sredstava.

Na osnovu analize pravnih propisa i drugih dokumenata iz ove oblasti, te provedenog istraživanja kroz intervju sa relevantnim osobama jasno je da sistem socijalne zaštite u Federaciji Bosne i Hercegovine dobro ne funkcioniše i da ga treba reformisati. U praksi se potvrdilo da podjela nadležnosti između entiteta i kantona nije dobra jer je dovela do velikih razlika u pogledu prava i usluga između kantona, što u konačnici predstavlja diskriminaciju stanovništva. Reforma sistema socijalne zaštite trebala bi ići u pravcu određivanja prava i usluga koja će se finansirati iz Budžeta FBiH čime će se izbjeći dosadašnja diskriminacija. Također, neophodno je uvezivanje kantonalnog i lokalnog nivoa i stvaranje jedinstvene baze podataka. Na ovaj način neće biti dupliranja u pojedinim vrstama davanja i eliminisat će se dosadašnja uočena zloupotreba nekih korisnika, jer su po istom osnovu ostvarivali prava i na kantonalnom i lokalnom nivou. Određivanje socijalnog minimuma je neophodan uslov u reformama sistema socijalne zaštite. Izračunavanje stvarnih minimalnih troškova koja su neophodna za život i određivanje novčanih iznosa davanja na osnovu toga stvaraju realne osnove za socijalnu sigurnost stanovnika koji su u stanju socijalne potrebe.

Reforme bi trebale biti usmjerene i na razvoj novih i unapređenje postojećih usluga koje bi odgovorile na sve izraženije potrebe pojedinih kategorija stanovništva.

VI ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Socijalno poduzetništvo je koncept koji se u svijetu pojavio 70-tih godina 20. vijeka. Posebno je intenziviran početkom 21. vijeka u razvijenim zemljama. Osnovni razlog razvoja i jačanja koncepta socijalnog poduzetništva je što se u praksi potvrdio njegov doprinos smanjenju siromaštva kroz radnu aktivaciju siromašnih, marginalizovanih i socijalno isključenih pojedinaca. O tome najbolje svjedoče rezultati koje je kroz razvoj socijalnog poduzetništva u zemljama u razvoju postigao bangladeški bankar i ekonomista Muhammad Yunus. U razvijenim zemljama koncept socijalnog poduzetništva je prepoznat u prevenciji i smanjenju siromaštva, marginalizacije i socijalne isključenosti posebno ranjivih kategorija stanovništva. Kako bi se ovaj koncept unaprijedio i njime obuhvatio što veći broj osoba koje spadaju u neku od socijalno ugroženih kategorija ova oblast je posebno pravno uređena. U pravno-organizacijskom smislu to podrazumijeva definisanje socijalnog poduzetništva, socijalnih poduzeća, principa poslovanja i obaveza privrednih subjekata, olakšica i nadzora nad njihovim poslovanjem. S obzirom da se socijalno poduzetništvo u svijetu pojavljuje kao savremeni način rješavanja problema materijalne deprivacije i socijalne isključenosti, ali i vid njihove prevencije, ovom doktorskom disertacijom se željelo ispitati koliko je ovaj koncept prepoznat i razvijen, kao i kakva je njegova perspektiva u Bosni i Hercegovini zbog izraženih brojnih problema. Među ovim problemima posebno su izraženi nezaposlenost i siromaštvo što dovodi do socijalne isključenosti naročito marginalizovanih pojedinaca i društvenih grupa.

Pored teorijske elaboracije teme koja je obuhvatila analizu različitih teorija i koncepata koji se posredno i neposredno bave siromaštvom i socijalnom isključenosti, predstavljeni su organizacijski oblici socijalnog poduzetništva u nekim zemljama koje bilježe dobre rezultate u njegovoj primjeni kao i zakonska regulativa u Bosni i Hercegovini u kojoj se može naći uporište za razvoj socijalnog poduzetništva. Kako bi se što obuhvatnije odgovorilo na istraživačka pitanja provedeno je i kvantitativno i kvalitativno empirijsko istraživanje u kojem su učestvovali korisnici stalne, jednokratne i privremene socijalne pomoći, socijalni radnici zaposleni u centrima za socijalni rad/službama socijalne zaštite u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj, kao i drugi stručnjaci iz oblasti socijalne zaštite, te predstavnici nevladinog sektora. Istraživanjem koje je provedeno među korisnicima socijalne pomoći željelo se ispitati i utvrditi da li i u kojoj mjeri socijalna pomoć za njih predstavlja izvor socijalne sigurnosti. Pored toga, istraživanjem se nastojalo ispitati koliko su korisnici socijalne pomoći zainteresovani i u mogućnosti za radnu aktivaciju kroz koncept socijalnog

poduzetništva i šta bi ona za njih predstavljala u pogledu socijalne sigurnosti. S druge strane, istraživanjem se željelo utvrditi kakvo je mišljenje socijalnih radnika o pitanju radne aktivacije korisnika socijalne pomoći i koliko bi to bilo značajno za jačanje njihovog samopouzdanja, osjećaja lične vrijednosti i odgovornosti za svoju budućnost. Ovo je bilo posebno važno istražiti jer među korisnicima postoje oni koji dolaze iz porodica čiji članovi dugi niz godina ostvaruju prava iz socijalne zaštite. Istraživanje je imalo za cilj i da utvrdi mišljenje socijalnih radnika i drugih stručnjaka iz oblasti socijalne zaštite o samom sistemu socijalne zaštite, njegovim pozitivnim i negativnim karakteristikama, eventualnim reformama i pravcima tih reformi. U fokusu ovog dijela istraživanja bilo je i sagledavanje socijalne sigurnosti korisnika socijalne pomoći, odnosno koliko im novčana i druga prava koja mogu ostvariti na osnovu tog statusa mogu pružiti život dostojan čovjeka.

Zato je u interpretaciji zaključnih razmatranja, a u skladu sa postavljenim hipotezama, neophodno najprije se osvrnuti na sistem i/ili sisteme socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini. Rezultati istraživanja su jasno pokazali da postojeći sistem socijalne zaštite nije adekvatno koncipiran i da kao takav, iako predviđa različita materijalna davanja i usluge, ne može biti garant socijalne sigurnosti ugroženih kategorija društva. Njegovi nedostaci su svakako prvenstveno posljedica specifičnog ustavnog uređenja Bosne i Hercegovine, čija je podjela na entitete, a naročito kantone dovela do raslojavanja socijalne politike, a time i socijalne zaštite. Zbog ovakvog uređenja u današnjoj Bosni i Hercegovini, postoji dvanaest zakona o socijalnoj zaštiti, pri čemu se izdvajaju dva entitetska i deset kantonalnih zakona. Mnoštvo zakonskih propisa znači neujednačenu regulativu u oblasti socijalne zaštite, a u kontekstu ostvarivanja prava diskriminaciju osoba u stanju socijalne potrebe. Kada je riječ o diskriminaciji, ona je uočljiva na području Federacije Bosne i Hercegovine, odnosno u njenim kantonima. U kantonima je ostvarivanje prava iz socijalne zaštite uređeno kantonalnim zakonima koji ne moraju nužno biti usklađeni sa krovnim federalnim zakonom, što često rezultira nejednakim pravima iz socijalne zaštite. Uz to obim i visina zakonom predviđenih prava zavise od finansijskih mogućnosti kantona, što predstavlja dodatnu otežavajuću okolnost i neravnopravan položaj korisnika.

U Republici Srpskoj korisnici prava iz socijalne zaštite se nalaze u boljem položaju, s obzirom da se na nivou Republike primjenjuje jedan univerzalan zakon, koji korisnicima omogućuje i univerzalnost u ostvarivanju prava.

Nakon generalnog uvida u sistem socijalne zaštite Bosne i Hercegovine, njegove karakteristike i nedostatke, potrebno je kritički sagledati socijalnu pomoć kao jedno od neizostavnih prava iz

socijalne zaštite. Analizom rezultata kvantitativnog istraživanja provedenog sa korisnicima socijalne pomoći utvrđeno je da se ovim vidom socijalne zaštite ne mogu osigurati osnovni uslovi za život. Korisnici su često navodili da im materijalna podrška u obliku socijalne pomoći predstavlja jedini redovni mjesečni prihod i da bez nje ne bi mogli preživjeti. Preživjeti u kontekstu da na osnovu nje mogu kupiti nešto hrane, ponekad lijekove ili druge potrepštine, ali da je to sve nedovoljno za lagodan i bezbrižan život. Ono što za njih predstavlja blagodat je pomoć i podrška koju im pružaju socijalni radnici, jer zahvaljujući njihovom angažmanu često ostvaruju i druga prava iz socijalne zaštite poput subvencija za grijanje, struju, stanovanje, dječiji dodatak i drugo. Pored socijalnih radnika, značajna je pomoć koju pružaju opštine u vidu jednokratnih novčanih davanja, pomoći u školovanju djece, pomoći u liječenju i kupovini lijekova, kao i donacija za rješavanje stambenog pitanja. Neizostavna je i pomoć nevladinih i humanitarnih organizacija, kao i vjerskih zajednica koja se ogleda u osiguravanju paketa hrane, odjeće i obuće, ali ih prigodnih poklona u vrijeme praznika. O tome da se kod socijalne pomoći u današnjoj Bosni i Hercegovini više radi o izvoru nesigurnosti nego sigurnosti slažu se i socijalni radnici, ali i drugi stručnjaci iz oblasti socijalne zaštite i predstavnici nevladinog sektora koji su direktno ili indirektno vezani za sistem socijalne zaštite. Na osnovu njihovih promišljanja i profesionalnog iskustva bilo je moguće zaključiti da su ponovo neadekvatno uređen sistem, njegova podjeljenost na entitete, odnosno kantone i neujednačen pravni okvir glavni krivci nepovoljnog i veoma teškog položaja korisnika socijalne pomoći, naročito u Federaciji Bosne i Hercegovine. U Federaciji Bosne i Hercegovine bi se donošenjem jedinstvenog zakona o socijalnoj zaštiti za početak osigurala jednaka prava svim građanima, ravnopravan položaj korisnika i jednaki iznosi materijalnih davanja. Pri čemu je važno naglasiti da je za ostvarivanje prethodno navedenog najprije potrebno provesti započetu reformu socijalne zaštite, jer se jedino na ovaj način mogu postići promjene u sistemu i poboljšati status socijalno ugroženih pojedinaca.

Posmatrajući sistem socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini stiče se dojam da se korisnicima socijalne pomoći ne nudi ili da ne postoji alternativa postojećoj vezanosti za sistem. Ukoliko se pri ovoj konstataciji polazi od činjenice da se kod korisnika vrlo često radi o teže zapošljivim kategorijama društva i da se koncept socijalnog poduzetništva u Bosni i Hercegovini nalazi tek u početnoj fazi razvoja, moguće je prethodno navedeno i potvrditi.

Nažalost, dugogodišnja ovisnost o sistemu socijalne zaštite, bez naznaka i mogućnosti zapošljavanja, korisnike održava u pasivnom statusu. Ovakav status za posljedicu ima nezainteresovanost korisnika za radnim angažmanom i onda kada im se za to pruži prilika, što

se često poistovjećuje sa održavanjem stanja naučene bespomoćnosti. Rezultati kvantitativnog istraživanja su pokazali da korisnici socijalne pomoći vrlo često nisu u mogućnosti da rade zbog narušenog zdravstvenog stanja i godina starosti. Pored toga, interesantno je, da je određen broj korisnika istaknuo da im zaposlenje neće osigurati bolji životni standard i da ne vjeruju u održivost eventualnog zaposlenja. U tumačenju razloga neprihvatanja zaposlenja od strane korisnika ne treba izostaviti ni strah od gubitka prava na socijalnu pomoć u slučaju prihvatanja zaposlenja. Ovaj strah itekako može biti opravdan, jer zaposlenje koliko god da znači promjenu u životu korisnika, toliko pobuđuje i strah, jer njegov eventualni brzi gubitak bi korisnike ostavio bez primanja, ili bi značio povratak u sistem socijalne zaštite. Navedeno upućuje na zaključak da je potrebno raditi na radnoj aktivaciji korisnika socijalne pomoći, ali uz prethodno osigurane uslove za njegovu realizaciju. Osiguravanje uslova značilo bi korisnicima sa nižim stepenom obrazovanja omogućiti formalno obrazovanje, a ostalima prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju, kako bi bili konkurentni na tržištu rada. Na ovaj način bi se povećala zainteresovanost korisnika za prihvatanjem određenog zaposlenja, jačalo njihovo samopouzdanje i stvorio osjećaj pripadanja društvu. Govoreći o radnoj aktivaciji u kontekstu socijalnog poduzetništva treba naglasiti da je zasigurno moguće na valjan način iskoristiti trenutno dostupne mogućnosti u Bosni i Hercegovini, a u budućnosti raditi na njegovom daljem razvoju i implementaciji.

Nadovezujući se na značaj radne aktivacije korisnika socijalne pomoći rezultati istraživanja su potvrdili da bi ona doprinijela njihovoj socijalnoj inkluziji, omogućila ekonomsku sigurnost i poboljšanje sveukupnog kvaliteta života. Korisnici socijalne pomoći značaj radnog angažmana vide kao priliku da kroz samostalan rad ostvare redovan mjesečni prihod, i na taj način obezbjeđuju svoju egzistenciju. Prestanak ovisnosti o socijalnoj pomoći i uslugama centra za socijalni rad se izdvaja kao posebna prednost pronalaska zaposlenja, jer se uglavom radi o dugogodišnjoj vezanosti za sistem, često prouzrokovane transgeneracijskim prenosom ovakvog načina života. Neminovno je spomenuti da bi zaposlenje rezultiralo i upoznavanjem novih ljudi, te uspostavljanjem prekinute socijalne mreže, što su i sami korisnici naveli kao benefit njihove radne aktivacije. Iz odgovora socijalnih radnika i drugih stručnjaka iz oblasti socijalne zaštite koji su učestvovali u istraživanju bilo je vidljivo da na jednak način kao i korisnici posmatraju prednosti zapošljavanja. Na radnu aktivaciju korisnika, a naročito kroz koncept socijalnog poduzetništva gledaju kao na mogućnost smanjenja gorućih socijalnih problema u Bosni i Hercegovini, među kojima se izdvajaju siromaštvo i nezaposlenost. Pored rješavanja pomenutih problema, osnovni razlog razvoja i jačanja koncepta socijalnog

poduzetništva je što se u praksi potvrdio njegov doprinos u prevenciji siromaštva, nezaposlenosti i socijalne isključenosti posebno ranjivih kategorija stanovništva.

Koncept socijalnog poduzetništva u našoj zemlji još uvijek nije u značajnoj mjeri prepoznat i većinom se veže za zapošljavanje osoba sa invaliditetom. Nalazi istraživanja pokazuju da je ovaj koncept najviše zastupljen u privrednim subjektima čiji osnivači su organizacije i udruženja osoba s invaliditetom. Jer, u ovim privrednim subjektima profit nije cilj nego integracija osoba s invaliditetom kroz zapošljavanje, što jeste osnovna karakteristika socijalnog poduzetništva. Na ovaj način osobe s invaliditetom izlaze iz svojih domova i stvaraju nove vrijednosti ili pružaju usluge što ima veliki značaj za jačanje njihovog samopouzdanja, samopotvrđivanje i razvijanje osjećaja društvene vrijednosti jer svojim radom daju doprinos i nisu teret društvu. Pored ovog, radni angažman za osobe s invaliditetom ima veliki značaj i za stvaranje uslova za veći životni standard, što je posebno značajno za formiranje porodice i mogućnost osiguranja sigurnosti za članove porodice.

Nevladin sektor kroz svoje mnogobrojne aktivnosti, koje uključuju promotivne, istraživačke, zagovaračke i aktivnosti direktne podrške, daje značajan doprinos razvoju socijalnog poduzetništva. Svojim aktivnostima doprinosi podizanju nivoa svijesti i informisanosti građana o mogućnostima socijalnog poduzetništva, odnosno njegovoj ulozi u prevenciji siromaštva, nezaposlenosti i socijalne isključenosti posebno rizičnih pojedinaca i društvenih grupa. Međutim, glavna zamjerka je što se pomoć, odnosno poticaji pružaju kroz projekte koji u najvećem broju ne osiguravaju dugoročnost jer radne aktivnosti najčešće traju koliko traje i projekat i izostaje dalja održivost.

Rezultati istraživanja su pokazali da je multisektorska saradnja posebno značajna za razvoj socijalnog poduzetništva. Ona podrazumijeva saradnju vladinog, nevladinog i privatnog sektora, jer svaki od njih može dati značajan doprinos u razvoju ovog modela. U ovom trenutku posebno važnu ulogu imaju entitetska i kantonalna ministarstva nadležna za oblast socijalnog poduzetništva, a naročito u smislu donošenja zakonskih propisa. Pored ministarstava, važnima se imenuju općine i lokalne zajednice koje mogu dati ključni doprinos u implementaciji socijalnog poduzetništva, zatim centri za socijalni rad kao spona sa korisnicima socijalnih usluga, ali i zavodi za zapošljavanje. O značaju nevladinih organizacija je već bilo riječi, ali ne treba zaboraviti niti brojna udruženja građana (pored udruženja osoba s invaliditetom), kao i poduzeća i privatne firme koje posluju po principima socijalnog poduzetništva, ili su zainteresovane da ove principe uvedu u svoje poslovanje. Upravo zbog multisektorskog pristupa razvoju socijalnog poduzetništva, njegovoj promociji i implementaciji, socijalno

poduzetništvo se smatra najobuhvatnijim modelom radne aktivacije, ne samo korisnika socijalne pomoći, nego svih marginalizovanih pojedinaca i grupa.

U Bosni i Hercegovini mogućnosti i značaj socijalnog poduzetništva nisu dovoljno prepoznate, ali se, ipak bilježe određene promjene koje predstavljaju dobru podlogu za njegov razvoj u budućnosti. Ovo potvrđuje činjenica da je u Republici Srpskoj urađen nacrt Zakona o socijalnom (društvenom) preduzetništvu, a u Kantonu Sarajevo vrše se pripreme za izradu prednacrtu ovog zakona. Međutim, donošenje ovog zakona na kantonalnom nivou krije potencijalnu opasnost značajnih razlika među kantonima i neujednačenih kriterija čime se otvara mogućnost diskriminacije jer će i povlastice i poticajne mjere zavisiti od ekonomske razvijenosti kantona. Pored toga, opravdano se postavlja pitanje da li će svi kantoni donijeti zakon kojim će regulisati oblast socijalnog poduzetništva.

Zato bi bilo mnogo bolje da se i u Federaciji Bosne i Hercegovine donese zakon na entitetskom nivou čime bi se izbjegle sve potencijalne opasnosti koje se mogu ispoljiti ukoliko se ova oblast bude regulisala na kantonalnim nivoima. Osnovni nosioci izrade zakona o socijalnom poduzetništvu trebaju biti Federalno ministarstvo rada i socijalne politike i Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta, ali i druga ministarstva koja imaju ili mogu imati veze sa konceptom socijalnog poduzetništva. Donošenje zakona kojima se reguliše oblast socijalnog poduzetništva u oba entiteta BiH značilo bi stvaranje pravnog okvira za regulisanje svih bitnih pitanja vezanih za ovaj model. To bi uz postojanje i primjenu drugih zakona kojima su regulisana druga pitanja koja su direktno ili indirektno povezana sa socijalnim poduzetništvom dalo kvalitetnu pravnu podlogu i bila dobra osnova za razvoj ovog modela u našoj zemlji. Donošenje zakonske regulative u sferi socijalnog poduzetništva i preciznog definisanja socijalnog poduzetništva, uslova koje moraju ispunjavati privredni subjekti u ovoj oblasti, povlastica koje mogu ostvariti u pogledu poreskih, carinskih i drugih olakšica, poticaja, odnosno poticajnih mjera na koje imaju pravo, ali i kontrola poslovanja i utroška dodijeljenih sredstava, te kaznenih mjera je veoma značajno za razvoj ovog modela.

***

Generalna hipoteza doktorske disertacije glasila je: „Aktuelni koncept socijalne pomoći u Bosni i Hercegovini ne predstavlja garant socijalne sigurnosti građana. Jačanje socijalnog poduzetništva kao najobuhvatnijeg modela radne aktivacije važno je za socijalno uključivanje i socijalnu sigurnost korisnika socijalne pomoći, kao i osoba s invaliditetom. U Bosni i

Hercegovini ne postoji posebna zakonska regulativa u oblasti socijalnog poduzetništva, što onemogućava njegov razvoj i implemetaciju“.

Analizirani i prezentovani rezultati istraživanja, kao i zaključna razmatranja potvrdili su da postojeći sistem socijalne zaštite, kao i njime definisano pravo na socijalnu pomoć ne garantuje socijalnu sigurnost građana, te se više može smatrati izvorom nesigurnosti. Pored toga, rezultati su pokazali da je neophodno provesti reformu sistema socijalne zaštite, naročito u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Kada je riječ o socijalnom poduzetništvu, jasno je, da se moraju nastaviti aktivnosti na njegovom razvoju i jačanju njegove perspektive u Bosni i Heregovini, jer se primjenom socijalno-poduzetničkih ideja može dostići socijalna sigurnost i inkluzija svih građana, a naročito onih koji se nalaze na društvenoj margini. Da bi se ostvario napredak u oblasti socijalnog poduzetništva, ali i osigurao bolji socijalni položaj potrebno je kontinuirano raditi na donošenju zakonske regulative. Pri tome je kao pozitivan primjer poduzetih aktivnosti značajno izdvojiti nacrt Zakona o socijalnom (društvenom) preduzetništvu Republike Srpske, te planirane aktivnosti u pogledu izrade prednacrta zakona u Kantonu Sarajevo.

Shodno prethodno izloženom moguće je zaključiti da se **potvrđuju** generalna, kao i posebne hipoteze postavljene u ovoj doktorskoj disertaciji.

LITERATURA

Knjige:

1. Bežovan, G. (2000). Neprofitni sektor i socijalna politika, u: Puljiz V., Bežovan, G., Šućur, Z., Zrinščak, S. (ur.), *Sustavi socijalne politike*, Zagreb: Studijski centar socijalnog rada Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, str. 219-244.
2. Bežovan, G. (2004). *Civilno društvo*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
3. Bhalla, A.S., Lapeyre, F. (1999). *Poverty and exclusion in a global world*, Basingstoke. Macmillan.
4. Bornstein, D., Davis, S. (2010). *Social Entrepreneurship - What everyone needs to know*. Oxford: Oxford University Press.
5. Buljubašić, S. (2008). *Maloljetnička delinkvencija*. Sarajevo: DES.
6. Buljubašić, S. (2012). *Savremena socijalna politika*. Sarajevo: Arka PRESS.
7. Burchardt, T., Le Grand, J., Piachaud, D. (2002): Degrees of Exclusion. Developing a Dynamic, Multidimensional Measure, In: Hills, John/ Le Grand, Julian/Piachaud, David [Hrsg.] (2002): *Understanding social exclusion*, Oxford University Press Inc., New York.
8. Byrne, D. (1999). *Social exclusion*, Buckingham: Open University Press.
9. Ćuk, M. (2013). *Reforma socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini*. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
10. De Burca, G., De Witte, B. (2005). *Social Rights in Europe*, Oxford: Oxford University Press.
11. Dedić, S. (2010). *Socijalna prava*. Sarajevo: Pravni fakultet Sarajevo.
12. Dervišbegović, M. (1998). *Socijalni rad – Teorija i praksa (II dopunjeno i izmjenjeno izdanje)*. Sarajevo: Studentska štamparija Univerziteta u Sarajevu.
13. Dervišbegović, M. (2003). *Socijalni rad – Teorija i praksa (IV dopunjeno izdanje)*. Sarajevo: Zonex ex Libris.
14. Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge. Polity Press.
15. Fejzić, E., Sadiković, E., Turčalo, S. (2017). *Socijalna demokratija i socijalni kapitalizam: o mogućnostima praktične primjene u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung.

16. Freire, P. (2002). *Pedagogija obespravljenih*. Zagreb: Odraz – Održivi razvoj zajednice.
17. Gallie, D. (ed.). (2004). *Resisting Marginalization: Unemployment Experience and Social Policy in the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
18. Gavrilović, A. (2005). *Socijalna politika*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
19. Goldstein, J. A., Hazy, J. K., Silberstang, J. (2009). *Complexity Science and Social Entrepreneurship: Adding Social Value Through Systems Thinking*. ISCE Publishing.
20. Gutierrez, L., Parsons, R., Cox, E. (2003). *Empowerment in Social Work practice*, Cengage Learning.
21. Haralambos, M. (1989). *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Globus.
22. Harrington, M. (1965). *Druga Amerika: siromaštvo u Sjedinjenim Državama*. Beograd: Prosveta.
23. Imamović, M. (2014). *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: University Press, Izdanja Magistrat.
24. Lakićević, M. (2001). *Socijalni razvoj i planiranje*. Beograd: Fakultet političkih nauka i „Čigoja Štampa“.
25. Lakićević, M. (2013). *Socijalna politika*. Beograd: Univerzitet u Beogradu. Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
26. Lakićević, M., Gavrilović, A. (2009). *Socijalni razvoj i planiranje*. Banja Luka: Biblioteka UDŽBENICI.
27. Lakićević, M., Knežić, B. (2011). *Istraživanje u socijalnoj politici i socijalnom radu*. Beograd: Univerzitet u Beogradu. Fakultet političkih nauka.
28. Lenoir, R. (1974). *Les Exclus: un franc,ais sur dix*. Seuil, Paris.
29. Lipset, S. M., Bendix, R. (1964). *Social Mobility in Industrial Society*, University of California Press.
30. Milutinović, M. (1976)., *Kriminologija sa osnovama kriminalne politike i penologije*, II dopunjeno izdanje, Beograd: Savremena administracija.
31. Patterson, J. (1986). *Americas Struggle Against Poverty, 1900-1985*, Harvard University Press.
32. Payne, M. (2005). *Modern Social Work Theory (3rd edition)*. Chicago: Lyceum books.
33. Pejanović, S. (2004). *Socijalna politika*. Beograd: Defektološki fakultet.

34. Popović, D. (2012). *Proces socijalnog uključivanja u BiH u kontekstu evropskih integracija*, u: Šarčević, E., *Sistem socijalne zaštite BiH i regija*, Sarajevo: Fondacija Centar za javno pravo, str. 115-147.
35. Puljiz, V., Bežovan, G., Matković, T., Šućur, Z., Zrinščak, S. (2008). *Socijalna politika Hrvatske*. Zagreb: Pravni fakultet.
36. Puljiz, V., Bežovan, G., Šućur, Z., Zrinščak, S. (2005). *Socijalna politika – povijest, sustavi, pojmovnik*. Zagreb: Pravni fakultet.
37. Roger L.M., Osborg, S. (2009). *Socijalno poduzetništvo*. Čakovec: Autonomni centar – ACT.
38. Room, G. (1990). *New Poverty in the European Community*. London: Macmillan.
39. Schubert, K., Hegelich, S., Bazant, U. (2008). *Europaeische Wohlfahrtssysteme. Ein Handbuch*. Springer VS.
40. Solomon, B. (1976). *Black empowerment*. New York: Columbia Univeresity Press.
41. Spear, R. (2013). *Socijalno preduzetništvo i drugi modeli zapošljavanja za najpotrebitije*. Luksemburg: OSB, IES, Applica.
42. Spicker, P. (1993). *Poverty and social security: concepts and principles*, Abingdon: Routledge.
43. Šadić, S. (2014). *Ljudska prava i socijalni rad*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
44. Šućur, Z. (2001). *Siromaštvo: teorije, koncepti i pokazatelji*. Zagreb: Pravni fakultet.
45. Termiz, Dž. (2009). *Metodologija društvenih nauka (II dopunjeno i prošireno izdanje)*. Lukavac: NIK "Grafit".
46. Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom*. London: Allen Land and Penguin Books.
47. Urbanc, K. (2006). *Izazovi socijalnog rada s pojedincem*, Zagreb: Alinea.
48. Vidović, D (2012). *Socijalno preduzetništvo u Hrvatskoj*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
49. Vulić-Prtorić, A. (2004). *Depresivnost u djece i adolescenata*. Zagreb: Naklada Slap.
50. Wilson, W. J., (1987). *The Truly Disadvantaged: the Inner City , the Underclass and Public Policy*, Chicago: University of Chicago Press.
51. Yunus, M. (2009). *Za svijet bez siromaštva – socijalna poduzeća i budućnost kapitalizma*. Zagreb: V.B.Z.

52. Yunus, M. (2011). *Building Social Business: The New Kind of Capitalism That Serves Humanity's Most Pressing Needs*. New York: Public Affairs.

Članci u časopisima i zbornicima:

1. Ajduković, M. (2003). Socijalna akcija u zajednici. U: Ajduković, D. (ur.), *Socijalna rekonstrukcija zajednice: Psihološki procesi, rješavanje sukoba i socijalna akcija*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, str. 271-307.
2. Babić, Z., Račić, D. (2011). Zadrugarstvo u Hrvatskoj: trendovi, pokazatelji i perspektiva u evropskom kontekstu, *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornog i sociokulturnog razvoja*, Vol 49, No. 3 (191).
3. Buljubašić, S. (2019). Nužnost novih reformi socijalne politike u Bosni i Hercegovini, *Paradigma: Časopis za teoriju i praksu socijalnog rada, specijalne edukacije i rehabilitacije*, br. 3., str. 23-35.
4. Burchardt, T., Le Grand, J., Piachaud, D. (1999) *Social exclusion in Britain 1991—1995*. *Social Policy and Administration*, 33 (3). pp. 227-244.
5. Euzeby, A. (1997). Socijalna sigurnost: nužna solidarnost, *Revija za socijalnu politiku*, Vol. 4, No. 4, str. 401-411.
6. Ferazzi, S. (1995). Between Family Ties and Family Teams: Poor Families and Gender Issues in Social Assistance Policies in Italy and Britain. *Družboslovne razprave*, Vol. XI (1995), No. 19-20, pp. 183-198.
7. Ferrera, M. (1996). *The „Southern model“ of Welfare State in Social Europe*, *Journal European Social Policy*, 1/1996.
8. Filipović, S.M. (2018). Siromaštvo kao lični poraz i strah od izopštenosti. *Beograd: Antropologija 18*, sv. 1, str. 9-18.
9. Gradašćević-Sijerčić, J. (2010). Osvrt na prava socijalne sigurnosti u Bosni i Hercegovini, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LIII – 2010., s. 123 -144.
10. Hadžić, M. (2017). Evropski stup socijalnih prava, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LX – 2017., str. 199 – 225.
11. Kletečki Radović, M. (2008). Teorija osnaživanja u socijalnom radu, *Ljetopis socijalnog rada*, Vol. 15, No. 2, str. 215-242.
12. Leschke, J. (2016). *Zwischenbilanz und Verbesserungspotenziale der Europa 2020 Strategie*, *WSI Mitteilungen*, Vol. 69, No. 1, str. 66-69.

13. Mair, J., Marti, I. (2006.): Social Entrepreneurship Research: A Source of Explanation, Prediction, and Delight. *Journal of World Business*, Volume 41, Issue 1, Pages 36-44.
14. Obradović, N. (2016). Reforma socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini u vremenu krize, *Revija za socijalnu politiku*, 23 (1), str. 121-136.
15. Peredo, A.M., McLean., M. (2006). Social entrepreneurship: A critical review of the concept, *Journal of World Business*, 41, 56–65.
16. Perišić, N. (2012). *Karakteristike i dometi otvorenog metoda koordinacije u evropskom i nacionalnom kontekstu*, FPN, UNBG, Godišnjak broj 7.
17. Perkins, D., Zimmerman, M. (1995). *Empowerment theory, research, and application*, *American Journal of Community Psychology*, 23 (5): 569-79.
18. Petrović, Lj. (2011). Socijalna politika u Kraljevini Jugoslaviji: Bilans jednog neuspjeha, *Istorija 20. veka*, 2/2011.
19. Popović, D. (2012). Proces socijalnog uključivanja u Bosni i Hercegovini u kontekstu evropskih integracija, u: Šarčević, Edin ur. *Sistem socijalne zaštite BiH i regija*, 115-146. Fondacija Centar za javno pravo, Sarajevo.
20. Puljiz, V. (1997). Determinante razvoja socijalne politike, *Revija za socijalnu politiku* 4 (2), 111-122.
21. Puljiz, V. (1998). Socijalne reforme zapada – od milosrđa do socijalne države, *Društvena istraživanja – časopis za opća društvena pitanja*, Vol.7, No. 4-5 (36-37).
22. Puljiz, V. (2000). Organizacija socijalne zaštite u Evropskoj uniji, *Revija za socijalnu politiku*, 7 (3-4), 363-370.
23. Saith, R. (2001). Social Exclusion: the Concept and Application to Developing Countries, QEHWPS72, str. 1-17.
24. Saraceno, Ch. (2001). Social exclusion. Cultural roots and diversities of a popular concept, str. 2-26.
25. Sen, A. (1985). A Sociological Approach to the Measurement of Poverty: A Reply to Professor Peter Townsend, Vol. 37, No. 4, pp. 669-676, *Oxford Economic Papers*, Oxford University Press.
26. Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity: Three paradigms, *International Labour Review*, vol. 133, 1994/5-6.
27. Silver, H. (2007). *The process of social exclusion: the dynamics of an evolving concept*, Brown University, Providence, Rhode Island.

28. Škrtić, M. (2007). O socijalnom poduzetništvu u svijetu i u Republici Hrvatskoj. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*. Vol. 5. str. 153-163.
29. Šoljić, K., Pavličević, J., Milas, Z., Zadrugarstvo u Bosni Hercegovini korak prema Europi, *Agronomski glasnik* 5/2005, str. 393-425.
30. Šućur, Z. (2004). Socijalna isključenost: pojam, pristupi i operacionalizacija, *Revija za sociologiju*, 1-2, str. 45-60.
31. Šućur, Z. (2006a). O pojmu socijalne isključenosti, u UNDP *Siromaštvo, nezaposlenost i socijalna isključenost*. Zagreb: UNDP Hrvatska.
32. Šućur, Z. (2006b). Siromaštvo, višedimenzionalna deprivacija i socijalna isključenost u Hrvatskoj, *Revija za sociologiju*, 3-4, str. 131-147.
33. Zrilić, N., Širola, D. (2014). Socijalno poduzetništvo – nova mogućnost zapošljavanja mladih u Republici Hrvatskoj, *Zbornik Veleučilišta u Rijeci*, 2 (1), 59-76.
34. Zrinščak, S. (2007). Socijalna država u 21. stoljeću – privid ili stvarnost?, *Društvena istraživanja – časopis za opća društvena pitanja*, Vol 16, No. 1-2 (87-88).

Dokumenti, publikacije i izvještaji:

1. Agencija za statistiku BiH (2007). *Anketa o potrošnji domaćinstva*.
2. Agencija za statistiku BiH (2012). *Statistika obrazovanja*.
3. Agencija za statistiku BiH (2013). *Anketa o radnoj snazi*.
4. Agencija za statistiku BiH (2015). *Anketa o potrošnji domaćinstva 2015 – Prethodni podaci*.
5. Agencija za statistiku BiH (2015). *Anketa o potrošnji domaćinstva 2015*.
6. Agencija za statistiku BiH (2015). *Anketa o radnoj snazi 2015*.
7. Agencija za statistiku BiH (2015). *Anketa o radnoj snazi 2015. - Prethodni podaci*.
8. Agencija za statistiku BiH (2015). *Socijalna zaštita (2009-2014)*.
9. Agencija za statistiku BiH (2015). *Socijalna zaštita 2009-2014*.
10. Agencija za statistiku BiH (2016). *Anketa o radnoj snazi*.
11. Agencija za statistiku BiH (2018). *Anketa o radnoj snazi 2018*.
12. Agencija za statistiku BiH (2018). *Anketa o radnoj snazi 2018. - Prethodni podaci*.
13. Agencija za statistiku BiH (2018). *Registrirana nezaposlenost oktobar 2018*.
14. Agencija za statistiku BiH (2018). *Socijalna zaštita 2011-2016*.

15. Agencija za statistiku BiH (2018). *Socijalna zaštita 2012-2017*.
16. Agencija za statistiku BiH (2018). *Statistika nacionalnih zdravstvenih računa 2016*.
17. Agencija za statistiku BiH (2019). *Demografija i socijalne statistike, prirodno kretanje stanovništva i brakovi*.
18. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2017 i 2018). *Demografija i socijalne statistike*.
19. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2019). *Bosna i Hercegovina u brojevima 2018*.
20. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2019). *Demografija i socijalne statistike*.
21. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2020). *Žene i muškarci u BiH*.
22. Atkinson, T., Marlier, E., Nolan, B. Indicators and targets for social inclusion in the European Union.
23. Austin, J., Stevenson, H., Wei-Skillern, J. (2006). *Social and Commercial Entrepreneurship: Same, Different, or Both*. Baylor University.
24. Berthold, N., Brunner, A. (2007). Gibt es ein europäisches Sozialmodell?, Bayerische Julius – Maximilians – Universität Würzburg, Wirtschaftliche Fakultät, Würzburg.
25. Boehnke, P. (2001). *Nothing left to lose? Poverty and social exclusion in comparison. Empirical evidence on Germany*, Leibniz-Informationszentrum Wirtschaft.
26. Branco, D., Gattolin E., Tommasini G., Johannes F., Zagorc F., Zagorc S. (2004), *Uvajanje socialnega podjetništva v Sloveniji, Primerjalna študija: Italija, Avstrija, Slovenija*, Ljubljana: Pospesovalni center za malo gospodarstvo.
27. Bundesministerium fuer Arbeit und Soziales (2017). *Sozialkompass Europa, Soziale Sicherheit im Vergleich*, 8. Auflage, Bonn.
28. Bundesministerium fuer Arbeit und Soziales (2018). *Soziale Sicherung im Ueberblick 2018*. Bonn: Referat Information, Monitoring, Buergerservice, Bibliothek.
29. Bundesministerium fuer Arbeit und Soziales (2018). *Sozialhilfe und Grundsicherung im Alter und bei Erwerbsminderung*. Bonn: Referat Information, Monitoring, Buergerservice, Bibliothek.
30. Centar civilnih inicijativa. *Šta donose novi zakoni o socijalnoj politici FBiH*.
31. Centar za istraživanja i studije – GEA (2016). *Socijalni transferi u BiH, Šta siromašni građani imaju od njih*.
32. Chavez, R. i Campos, J. L. (2010). *The Social Economy in the European Union*.

33. Cvejić, S., Babović, M., Vuković, O. (2008). *Mapiranje socijalnih preduzeća u Srbiji*. UNDP.
34. Darvas, Z. (2017). *Why is it so hard to reach the EUs „poverty“ target*, Brussels: Bruegel.
35. De Schutter, O. (2018). *The European Pillar Of Social Rights And The Role Of The European Social Charter In The Eu Legal Order*, Council Of Europe.
36. Die Europaeische Kommission, *Das Dritte Armutsprogramm der EU Kommission 1989-1994*.
37. Direkcija za ekonomsko planiranje Bosne i Hercegovine (2004). *Srednjoročna razvojna strategija BiH 2004-2007, Pregled siromaštva u Bosni i Hercegovini*.
38. Direkcija za ekonomsko planiranje Bosne i Hercegovine (2017). *Izveštaj o socijalnoj uključenosti BiH*.
39. Direkcija za ekonomsko planiranje Bosne i Hercegovine (2018). *Izveštaj o razvoju Bosne i Hercegovine, Godišnji izvještaj 2017*.
40. Direkcija za ekonomsko planiranje Bosne i Hercegovine (2019). *Program ekonomskih reformi za 2019-2021. godinu*.
41. Direkcija za evropske integracije Vijeća ministara Bosne i Hercegovine (2014). *Pregled Strategije Evropa 2020 - Strategija za pametan, održiv i inkluzivni rast*.
42. Ekonomski institut Sarajevo (2015). *Dijagnoza tržišta rada*.
43. Europaischer Wirtschafts und Sozialausschuss (2012). *Die Sozialwirtschaft in der Europaischen Union*.
44. European Commission (2010). *Communication from the Commission Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*.
45. European Commission (2011). *Social Business Initiative of the European Commission*.
46. European Commission (2017). *European Pillar of Social Rights*.
47. European Commission (2018). *Regulation of the European Parliament and of the Council of the European Social Fund Plus-EFS+*.
48. European Commission, (2003). *Green Paper on Entrepreneurship in Europe*.
49. Eurostat. *Employment rates and Europe 2020 national targets*.
50. Eurostat. *People at risk of poverty and social exclusion*.
51. Evropska komisija (2014). *Uvod u kohezijsku politiku EU-a za razdoblje 2014.-2020*.
52. Evropska komisija (2019). *O održivoj Evropi do 2030. godine*.
53. *Evropska povelja o temeljnim pravima*, Službeni list Evropske unije, 2016/C 202/02.

54. Evropsko vijeće (2019). *Novi strateški program za razdoblje 2019.-2024.*
55. Federalni zavod za statistiku (2015). *Anketa o mjerenju životnog standarda.*
56. Federalno ministarstvo finansija/financija (2017. i 2018). *Dokument okvirnog budžeta Federacije Bosne i Hercegovine za period 2018.-2020. i 2019.-2021.*
57. Fetahagić, M. (2013). *Ankeks 1: Pokazatelji humanog razvoja za Bosnu i Hercegovinu.*
58. Fink, M. i dr. (2010). *Armut und sozialer Zusammenhalt: Konzepte, Wahrnehmungen und Effekte der Wirtschaftskrise, Studie im Auftrag des Bundeskanzleramts, Universitat Wien.*
59. Golubović, D. (2015). *Pravni i institucionalni aspekti socijalnog preduzetništva: Komparativni pregled i stanje u Bosni i Hercegovini (nacrt).* Sarajevo: TASC BIH OFFICE.
60. Hahn, A., Reinecke, J. (2002). *Fuehrt Armut su sozialer Isolation? Eine empirische Analyse mit Daten des Sozio-Oekonomische Panels.* Universitaet Tier.
61. Halilbašić, M., Osmanković, J., Talić, A. (2015) *Modeli socijalnog poduzetništva u BiH,* Sarajevo: YEP, Ekonomski institut.
62. ICVA (2011). *Vodič za ostvarivanje prava iz socijalne zaštite.*
63. ILO (2016). *Building a Social Pillar for European Convergence.*
64. Inicijativa za bolju i humaniju inkluziju (2013). *Budžetske novčane naknade za socijalnu zaštitu u BiH.*
65. Inicijativa za bolju i humaniju inkluziju (2015). *Socijalno poduzetništvo u Kantonu Sarajevo.*
66. Kleimann, R., Kohler, V. (2018). *Technische Dokumentation zum Indikatorentableau der Armuts- und Reichtumsberichterstattung der Bundesregierung, Revision 5.02.10.* Tuebingen: Institut fuer Angewandte Wirtschaftsforschung e.V.
67. Malkić, A., Hadžiristić, T. (2016). *Intersekcijске nejednakosti u sistemu socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini, Rezultati empirijskog istraživanja.* Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja.
68. Mathieson, J., Popay, J., Enoch, E., Escorel, S., Hernandez, M., Johnston, H., Rispel, L. (2008). *Social Exclusion Meaning, measurement and experience and links to health inequalities A review of literature,* str. 12-14.
69. Međunarodna organizacija rada (1952). *Konvencija MOR-a br. 102 o najnižim standardima socijalne sigurnosti.*
70. Međunarodni monetarni fond (2013). *Finansijska statistika o vladama.*

71. *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*, Ujedinjene nacije, 1976.
72. Monzon, J. L. i Chavez, R. (2012). *The Social Economy in the European Union*.
73. Mujanović, E. (2013). *Nezaposlenost mladih u Bosni i Hercegovini-trenutna situacija, izazovi i preporuke*.
74. Ninković-Papić, R. (2012). *Izveštaj o procjeni socijalnog poduzetništva u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: TASC BIH OFFICE.
75. Numanović, A. (2016). *Sistem socijalne pomoći u Bosni i Hercegovini: zanemareni potencijal aktivnih socijalnih politika*. Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja.
76. OSCE (2012). *Pravo na socijalnu zaštitu u Bosni i Hercegovini. Pitanja primjerenosti i jednakosti*.
77. Papić, Ž., Fetahagić, M. (2019). *Prema Evropskoj uniji – Ključni problemi socijalnog uključivanja u BiH*, Sarajevo: Fondacija za socijalno uključivanje u BiH, Inicijativa za bolju i humaniju inkluziju.
78. Papić, Ž. (2017). *Siromaštvo i radničko siromaštvo u BiH, „Socijalna kriza u BiH – Siromaštvo i socijalna nejednakost – Šta da se radi?“*. Sarajevo: Forum Lijeve Inicijative.
79. Papić, Ž., Fetahagić, M. (2019). *Prema Evropskoj uniji – Preporuke za unaprjeđenje socijalnog uključivanja u BiH*.
80. Papić, Ž., Kovač, Z.M., Kurtović, E., Ninković-Papić, R., Halepović D. (2015). *Zašto nam treba socijalno poduzetništvo u Bosni i Hercegovini?* Sarajevo: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo.
81. Parun Kolin, M., Petrušić, N. (2008). *Socijalna preduzeća i uloga alternativne ekonomije u procesima evropskih integracija*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji.
82. Reformska agenda za Bosnu i Hercegovinu za period 2015-2018.
83. Save the Children (2014). *Analiza usklađenosti zakonodavstva o maloljetničkom prestupništvu u Bosni i Hercegovini s međunarodnim standardima*.
84. Schuster, J. (2006). *Die deutsche Diskussion uber ein Europaisches Sozialmodell*, Dusseldorf: Hans Boeckler Stiftung.
85. Svjetska banka (2009). *Socijalna davanja u BiH: kreiranje održivog sistema socijalne zaštite zasnovanog na stvarnim potrebama*.
86. Svjetska banka (2010). *Poboljšavamo živote ljudi u Bosni i Hercegovini*.

87. Šimundža, A. (2016). *Socijalno preduzetništvo – Dimenzija za dobrobit zajednice*, Banja Luka.
88. Udruženje za promociju kontrolinga ICV (2016). *Stanje i perspektive razvoja socijalnog preduzetništva u Republici Srpskoj*.
89. UN (2016). *Transforming our world: the 2030 Agenda of Sustainable Development*.
90. UNDP (2011). *Studija Nepohađanje i napuštanje obrazovanja*.
91. UNDP (2019) *Human Development Report 2019, Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century*.
92. UNDP (2019). *Global Multidimensional Poverty Index 2019: Illuminating Inequalities*.
93. UNICEF (2012). *Glasovih mladih. Istraživanje o mladima u Bosni i Hercegovini*.
94. UNICEF (2013). *Analiza nedostataka u oblasti politika socijalne zaštite i inkluzije u BiH*. (2013).
95. UNICEF (2015). *Finalni izvještaj Analiza potreba djece i porodica iz oblasti socijalne zaštite i zdravlja u FBiH i BD*.
96. UNICEF (2015). *Siromaštvo i dobrobit djece predškolske dobi u Republici Hrvatskoj*.
97. *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*, Ujedinjene nacije, 1948.
98. Vijeće Evrope (1961). *Evropska socijalna povelja*.
99. Vijeće Evrope (1989). *Povelja Zajednice o temeljnim socijalnim pravima radnika*.
100. Vijeće Evropske unije (2000). *Lisabonska strategija*.
101. Vijeće Evropske unije (2010). *Strategija Evropa 2020*.
102. Vijeće ministara BiH (2008). *Strateški pravci razvoja obrazovanja*. Sarajevo: Vijeće ministara BiH.
103. Vijeće ministara BiH (2010). *Revidirani akcioni plan Bosne i Hercegovine o obrazovnim potrebama Roma*. Sarajevo: Vijeće ministara BiH.
104. Vijeće ministara BiH (2015). *Strategija socijalnog uključivanja BiH*. Sarajevo: Vijeće ministara BiH.
105. Vlada Federacije Bosne i Hercegovine (2008). *Strategija zapošljavanja Federacije Bosne i Hercegovine (2009-2013)*. Sarajevo: Vlada FBiH
106. Vlada Federacije Bosne i Hercegovine (2015-2018). *Program rada Vlade Federacije Bosne i Hercegovine za period 2015-2018. godina*. Sarajevo: Vlada FBiH.
107. Vlada Federacije Bosne i Hercegovine (2016-2021). *Strategija za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom u FBiH (2016-2021)*. Sarajevo: Vlada FBiH.

108. Vlada Kantona Sarajevo (2017). *Analiza pravnog i institucionalnog okvira u Kantonu Sarajevo u svrhu smanjivanja siromaštva i socijalne isključenosti u Kantonu Sarajevo.*
109. Vlada Kantona Sarajevo (2018). *Akcionni plan reforme i razvoja sistema socijalne zaštite u Kantonu Sarajevo 2018-2020.*
110. Vlada Republike Hrvatske (2015). *Strategija razvoja društvenog poduzetništva u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2015. do 2020. godine.* Zagreb: Vlada RH.
111. Vlada Republike Srpske (2016). *Strategija zapošljavanja Republike Srpske 2016-2020. godine.*
112. Witte L. (2004). *Europaisches sozailmodell und sozialer zusammenhalt: Welche Rolle spielt die EU*, Friedrich Ebert Stiftung, Internationalne Politikanalyse – Europaische Politik.
113. World Bank (2013). *South East Europe Regular Economic Report No. 4.*
114. World Health Organisation (2016). *The global health observatory.*
115. Zavod za planiranje razvoja KS (2015). *Socijalno poduzetništvo u Kantonu Sarajevo.* Zavod za planiranje razvoja KS (2016). *Izvještaj o razvoju KS u 2016. godini.*
116. Zavod za planiranje razvoja KS (2015). *Strategija razvoja Općine Centar 2015. godine.*
117. Zavod za planiranje razvoja KS (2016). *Strategija razvoja KS do 2020. godine.*
118. Zeitlin, J., Vanhercke, B. (2014). *Socializing the European Semester? Economic governance and social policy coordination in Europe 2020*, The Watson Institute for International Studies at Brown University.
119. Zubić, M. (2015). *Razvoj socijalnog poduzetništva u Republici Hrvatskoj* (Diplomski rad). Filozofski fakultet, Zagreb.

Zakoni i drugi pravni propisi:

1. *Odluka o usvajanju plana o smjernicama politika tržišta rada i aktivnim mjerama zapošljavanja za 2018. godinu*, Službeni glasnik BiH, br. 58/18.
2. *Opći zakon o zadrugama*, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 18/03.
3. *Pravilnik o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 42/13.

4. *Pravilnik o standardima za rad i pružanje usluga u ustanovama socijalne zaštite u Federaciji Bosne i Hercegovine*. Službene novine Federacije BiH, broj 31/08, 27/12, 15/13).
5. *Pravilnik o uslovima za osnivanje ustanova socijalne zaštite*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 24/13.
6. Ugovor o Evropskoj uniji, Službeni list Evropske unije, 92/C 191/01.
7. Ugovor o funkcionisanju Evropske unije, Zbornik Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu, ADRIAS, 2009.
8. *Ustav Bosne i Hercegovine, 1995*.
9. *Ustav Federacije Bosne i Hercegovine*, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, br. 1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 63/03, 9/04, 20/04, 33/04, 71/05, 72/05, 88/08.
10. *Ustav Republike Srpske*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 21/92, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 31/02, 31/03, 98/03, 115/05.
11. *Zakon o dječijoj zaštiti Republike Srpske*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 4/02, 18/07, 1/09.
12. *Zakon o društvenom preduzetništvu Republike Srpske* (nacrt), Vlada Republike Srpske, juli 2020.
13. *Zakon o federalnim ministarstvima i drugim tijelima federalne uprave*, Službene novine Bosne i Hercegovine, br. 8/95, 2/96.
14. *Zakon o fondu i finansiranju zaštite životne sredine Republike Srpske*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 117/11, 63/14.
15. *Zakon o Fondu za zaštitu okoliša Federacije Bosne i Hercegovine*, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, br. 33/03.
16. *Zakon o igrama na sreću Federacije Bosne i Hercegovine*, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, br. 48/15 i 60/15.

17. *Zakon o igrama na sreću Republike Srpske*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 22/19 i 18/20.
18. *Zakon o javnim nabavkama*, Službeni glasnik BiH, br. 39/14.
19. *Zakon o javnim preduzećima Federacije Bosne i Hercegovine*, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, br. 8/05., 22/09.
20. *Zakon o javnim preduzećima Republike Srpske*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 75/04.
21. *Zakon o ministarstvima Republike Srpske*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 44/14, 14/15, 96/15, 62/17.
22. *Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica sa djecom, Kanton Sarajevo*, Službene novine Kantona Sarajevo, br. 16/02, 08/03, 2/06, 21/06, 17/10, 26/12, 15/13 i 18/14, 25/14, 38/14, 38/16.
23. *Zakon o posredovanju u zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti Republike Srpske*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 30/10 i 102/12.
24. *Zakon o posredovanju u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba*, „Službene novine FBiH“, br. 41/01, 22/05, 9/08.
25. *Zakon o posredovanju u zapšljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba KS*, Službene novine Kantona Sarajevo, br. 4/04, 29/09, 18/13.
26. *Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom*, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, br. 10/09 i 2/10.
27. *Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 98/04, 91/06, 12/09, 37/12 i 82/15.
28. *Zakon o socialnem podjetništvu – ZSocP* (Uradni list RS, št. 20/11 z dne 18. 3. 2011).
29. *Zakon o socijalno zaštiti Posavskog kantona*, Službene novine Posavskog kantona, br. 5/04.
30. *Zakon o socijalnoj skrbi Kantona 10*, Narodne novine Kantona 10, br. 5/98.

31. *Zakon o socijalnoj skrbi Hercegovačko-neretvanskog kantona*, Službene novine Hercegovačko-neretvanskog kantona, br. 3/05.
32. *Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 5/93, 15/96, 10/03, 110/03, 33/08, 37/12, 90/16, 94/19, 42/20.
33. *Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom Federacije Bosne i Hercegovine*, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 7/14, 45/16.
34. *Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom*, Unsko-sanskog kanton, Službeni glasnik Unsko-sanskog kantona, br. 5/00 , 7/01.
35. *Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom Tuzlanskog kantona*, Službene novine Tuzlanskog kantona, br. 12/00, 05/02, 13/03, 08/06, 11/09, 17/11.
36. *Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom*, Zeničko-dobojskog kantona, Službene novine Zeničko-dobojskog kantona, br. 13/07, 13/11.
37. *Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom Bosansko-podrinjskog kantona*, Službene novine Bosansko-podrinjskog kantona Goražde, br. 10/00, 5/03, 5/05, 3/08, 2/13, 12/13 , 4/14.
38. *Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica sa djecom Srednjobosanskog kantona*, Službene novine Srednjobosanskog kantona , br. 10/05, 2/06.
39. *Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti obitelji sa djecom*, Zapadnohercegovačkog kantona, Službene novine Zapadnohercegovačkog kantona, br. 16/01, 11/02, 4/04, 9/05.
40. *Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o socialnem podjetništvu – ZSocP-A* (Uradni list RS, št. 13/18 z dne 28. 2. 2018).
41. *Zakon o zabrani diskriminacije*, „Službeni glasnik BiH“, br. 59/09, 66/16.

42. *Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata Republike Srpske*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 25/93, 32/94, 37/07, 60/07.
43. *Zakon o zaštiti porodice Republike Srpske*, Službeni glasnik RS, br. 54/02.
44. *Zakon o zaštiti porodice s djecom Hercegovačko-neretvanskog kantona*, Službene novine Hercegovačko-neretvanskog kantona, br. 7/17.

Internet izvori:

1. (Pro) teza: Društvo aktivnih. Dostupno na: <https://dimenzijaopus.wordpress.com/>
2. Armut.de: www.armut.de
3. Bundesministerium fuer Bildung und Forschung: www.bmbf.de
4. Bundesministerium Soziales, Gesundheit, Pflege und Konsumentenschutz:
5. Caritas biskupija Mostar-Duvno i Trebinje-Mrkan: <http://caritas-mostar.ba/>
6. Centar za razvoj društvenog preduzetništva Globus: <https://www.cdpglobus.com/>
7. Deutscher Bundestag: www.bundestag.de
8. Deutschland in Zahlen: www.deutschlandinzahlen.de
9. Die Armutskonferenz: www.armutskonferenz.at
10. Die Neue Kohäsionspolitik. Dostupno na:
https://ec.europa.eu/regional_policy/de/2021_2027/#2
11. Eurostat: <https://ec.europa.eu/eurostat>
12. Europaeischer Hilfsfond fuer die am staerksten benachteiligten Personen. Dostupno na:
<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1089&langId=de>
13. Evropski fondovi: www.europski-fondovi.eu
14. Evropski socijalni fond: <http://europski-fondovi.eu/program/europski-socijalni-fond>
15. Federalni zavod za penzijsko i invalidsko osiguranje: www.fzmiopio.ba/
16. Fond za penzijsko i invalidsko osiguranje Republike Srpske: www.fondpiors.org/
17. HelpAge International: www.helpage.org/
18. Inicijativa za bolju i humaniju inkluziju: www.ibhi.ba
19. Inicijativa za socijalno poduzetništvo. Dostupno na:
<http://www.europski-fondovi.eu/tags/inicijativa-za-socijalno-poduzetni-tvo>
20. Koalicija marginalizovanih grupa u BiH: www.koma.ba

21. Ministarstvo za rad, socijalnu politiku, raseljena lica i izbjeglice Kantona Sarajevo: www.mrsri.ks.gov.ba
22. Mreža za izgradnju mira: www.mreza-mira.net
23. Narodna skupština Republike Srbije: www.parlament.gov.rs
24. O socijalnom preduzetništvu. Dostupno na: <http://socijalnopreduzetnistvo.net/socijalno-preduzetnistvo/>
25. Organisation for Economic Cooperation and Development: www.oecd.org
26. Recovery plan of Europe. Dostupno na: https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe_en
27. Savez samostalnih sindikata Bosne i Hercegovine: www.sssbih.com/
28. Savez sindikata Republike Srpske: www.savezsindikatars.org/
29. Singer, S., Perić, J., Delić, A. (2011). Social Entrepreneurship in Croatia: do regional disparities influence young people's perception of social entrepreneurship as a potential career path?. *New York University - Stern School of businesses*. Dostupno na: http://www.cepor.hr/news/NYUStern_Social_entrepreneurship_full_paper_2011_Singer_Peric_Delic.pdf
30. Socijaldemokratski radnički portal: www.radnici.ba
31. Sozialpolitik aktuell in Deutschland: www.sozialpolitik-aktuell.de
32. SozialPolitik: www.sozialpolitik.com
33. The World Bank: <https://www.worldbank.org/>
34. TMP - Društvo za zapošljavanje slijepih i slabovidnih lica: www.tmp.ba
35. Udruženje ortaštvo: <http://udruzenjeortastvo.ba/>
36. Udruženje poslodavaca Federacije BiH: www.upfbih.ba
37. UG "Nešto više": <https://nestovise.org/>
38. Uradni list Republike Slovenije: www.uradni-list.si
39. Vakufska direkcija Sarajevo: www.vakuf.ba
40. Vlada Federacije Bosne i Hercegovine: www.fbihvlada.gov.ba
41. World Population Review: <https://worldpopulationreview.com/>
42. Yunus, M. (1999, 2003). Banker to the Poor. Dostupno na: www.economist.com/media/globalexecutive/banker_to_the_poor_yunus_e.pdf
www.sozialministerium.at

ISTRAŽIVAČKI INTERVJUI

Anes Čehović

Anita Šimundža

Armin Hadžić

Azra Mulaomerović

Fehim Bekan

Fikret Zuko

Igor Kamočaji

Maida Fetahagić

Malik Garibija

Marija Beljo

Mehmedalija Dučić

Veselin Rebić

Žarko Papić

PRILOZI

Upitnik za korisnike socijalne pomoći

[V1] Entitet/Distrikt: _____

[V2] Kanton/regija: _____

[V3] Opština/Općina: _____

[V4] Datum: _____ 2019. godine

[V5] Broj upitnika: _____

U okviru doktorske disertacije na temu „Socijalna pomoć i socijalno poduzetništvo kao izvori socijalne (ne) sigurnosti građana u Bosni i Hercegovini“ namjera mi je ispitati kvalitetu života korisnika socijalne pomoći, položaj korisnika u društvu, kao i teškoće s kojima se korisnici susreću u zadovoljavanju životnih potreba. Pored toga, želim ispitati da li su i u kojoj mjeri korisnici socijalne pomoći informisani o konceptu socijalnog poduzetništva. Kroz koncept socijalnog poduzetništva korisnicima socijalne pomoći se nastoji pružiti prilika za razvijanjem znanja i vještina koje im nedostaju, a potrebne su za povremeno ili stalno zapošljavanje, iz kojeg proizilazi njihova ekonomska i socijalna sigurnost, kao i uključenost u društvo.

I DIO

1) Spol:

1. Ženski
2. Muški

2) Godina rođenja: _____

3) Nacionalna pripadnost:

1. Bošnjak/Bošnjakinja
2. Hrvat/Hrvatica
3. Srbin/Srpkinja
4. Ostali
5. Ne izjašnjavam se
- 99 Ne želi odgovoriti

4) Mjesto stanovanja: _____

- 5) Da li ste:
1. Domicilni stanovnik
  2. Povratnik
  3. Raseljena osoba/izbjeglica
  - 99 Ne želi odgovoriti
- 6) Obrazovni nivo:
1. Bez škole
  2. Četiri razreda osnovne škole
  3. Nepotpuna osnovna škola (više od četiri razreda, a manje od osam razreda)
  4. Osnovna škola
  5. Trogodišnja srednja škola
  6. Četverogodišnja srednja škola
  7. Viša stručna sprema
  8. Visoka stručna sprema
  - 99 Ne želi odgovoriti
- 7) Da li živite:
1. U vlastitoj kući
  2. U vlastitom stanu
  3. U kući člana porodice
  4. U stanu člana porodice
  5. Kao podstanar/ka u kući
  6. Kao podstanar/ka u stanu
  7. U kući poznanika/prijatelja
  8. U stanu poznanika/prijatelja
  9. Drugo _____
  - 99 Ne želi odgovoriti
- 8) Da li u svom vlasništvu imate:
1. Kuću
  2. Stan
  3. Drugu nekretninu _____
  4. Automobil
  5. Ništa od navedenog
  - 99 Ne želi odgovoriti
- 9) U Vašem stanu/kući imate:

Dovoljno prostora za svakodnevni život	Da	Ne	99 Ne želi odgovoriti
Pitku vodu	Da	Ne	
Struju	Da	Ne	
Kupatilo	Da	Ne	
Kućanske aparate	Da	Ne	
Televizor	Da	Ne	

Internet	Da	Ne	
----------	----	----	--

10) Da li ste vlasnici:

1. Okućnice
  2. Šume
  3. Zemljišta
  4. Drugo _____
  5. Ništa od navedenog
- 99 Ne želi odgovoriti

11) Da li ste rođeni u:

1. U bračnoj zajednici
  2. U vanbračnoj zajednici
- 99 Ne želi odgovoriti

12) Da li ste::

1. U Bračnoj zajednici
  2. U Vanbračnoj zajednici
  3. Razvedeni/a
  4. Udovac/ica
  5. Drugo _____
- 99 Ne želi odgovoriti

13) Da li ste prije bili u braku?

1. Da
  2. Ne
- 99 Ne želi odgovoriti

14) Koliko ste brakova imali?

1. Nisam se ženio/udavala
  2. 1
  3. 2
  4. 3 i više
- 99 Ne želi odgovoriti
88 Nije primjenjivo

15) Koliko imate djece?

1. Nemam djecu
  2. 1
  3. 2
  4. 3 i više
- 99 Ne želi odgovoriti

- 16) Ukoliko imate djecu, da li su djeca:
1. Rođena u istoj bračnoj zajednici
  2. Potiču iz više bračnih zajednica
  3. Rođena u istoj vanbračnoj zajednici
  4. Potiču iz više vanbračnih zajednica
  5. Drugo _____
99 Ne želi odgovoriti
88 Nije primjenjivo
- 17) Koliko Vaše domaćinstvo broji članova?
1. Živim sam/a
  2. 2
  3. 3
  4. 4 i više
99 Ne želi odgovoriti
- 18) Da li su članovi Vašeg domaćinstva zaposleni?
1. Da, stalno
  2. Povremeno
  3. Privremeno
  4. Ne
99 Ne želi odgovoriti
88 Nije primjenjivo
- 19) Koliko je članova domaćinstva stalno zaposleno?
1. 1
  2. 2
  3. 3
  4. 4 i više
99 Ne želi odgovoriti
88 Nije primjenjivo
- 20) Koliko je članova domaćinstva povremeno zaposleno?
1. 1
  2. 2
  3. 3
  4. 4 i više
99 Ne želi odgovoriti
88 Nije primjenjivo
- 21) Koliko je članova domaćinstva privremeno zaposleno?
1. 1
  2. 2
  3. 3
  4. 4 i više
99 Ne želi odgovoriti

88 Nije primjenjivo

22) Kolika su ukupna primanja članova domaćinstva?

---

99 Ne želi odgovoriti

23) Da li su novčana primanja dovoljna za zadovoljavanje potrebe za:

Hranom	Da	Djelomično	Ne	99 Ne želi odgovoriti
Odjećom	Da	Djelomično	Ne	99 Ne želi odgovoriti
Obućom	Da	Djelomično	Ne	99 Ne želi odgovoriti
Stanovanjem	Da	Djelomično	Ne	99 Ne želi odgovoriti

24) Da li ste Vi nekada bili u radnom odnosu?

1. Da
  2. Povremeno
  3. Ne
- 99 Ne želi odgovoriti

25) Gdje ste bili zaposleni?

1. Državni sektor
  2. Privatni sektor
  3. Samostalna djelatnost
  4. Poljoprivredna djelatnost
  5. Obrtnička djelatnost
  6. Nevladin sektor
- 99 Ne želi odgovoriti
88 Nije primjenjivo

26) Koliko godina ste bili u radnom odnosu prije gubitka posla?

1. 15 godina
  2. 10 godina
  3. 5 godina
  4. Drugo _____
- 99 Ne želi odgovoriti
88 Nije primjenjivo

27) Navedite razloge gubitka posla?

1. Bolest
2. Povreda na radnom mjestu
3. Nisam bio/bila dovoljno kvalifikovana za posao
4. Otpušten/otpuštena sam kao višak radne snage

5. Zatvaranje firme u privatnom vlasništvu
6. Neodgovornost u obavljanju radnih zadataka
7. Nedovoljna plaćenost za obavljene posao
8. Nemaran odnos poslodavca prema radniku
9. Drugo _____
99 Ne želi odgovoriti
88 Nije primjenjivo

28) Da li ste ponekad radili ili radite na crno kako biste obezbijedili sredstva za život?

1. Da
2. Ne
99 Ne želi odgovoriti

29) Koje vrste poslova ste obavljali ili obavljate?

1. Čuvanje starijih osoba
2. Čuvanje djece
3. Čišćenje stambenih prostora
4. Čišćenje poslovnih prostora
5. Krećenje stambenih prostora
6. Krećenje poslovnih prostora
7. Obrađivanje zemljišta
8. Drugo _____
99 Ne želi odgovoriti
88 Nije primjenjivo

30) Da li možete računati na pomoć i podršku rodbine?

1. Uvijek
2. Ponekad
3. Nikad
99 Ne želi odgovoriti

31) Na koji način Vam rodbina pomaže?

1. Novčana pomoć
2. Plaćanje režijskih troškova
3. Plaćanje stanarine
4. Kupovina namirnica
5. Spremanje obroka
6. Pomoć u održavanju stambenog prostora
7. Drugo _____
99 Ne želi odgovoriti
88 Nije primjenjivo

32) Da li Vam pomažu osobe iz Vašeg susjedstva?

1. Uvijek
2. Ponekad
3. Nikad

99 Ne želi odgovoriti

33) Na koji način Vam susjedi pružaju pomoć?

1. Odlaze u kupovinu osnovnih namirnica
2. Spremaju obroke
3. Pomažu Vam u kućnim poslovima
4. Plaćaju račune umjesto Vas
5. Podižu umjesto Vas penziju ili druge novčane naknade
6. Vode vas na ljekarski pregled
7. Drugo _____

99 Ne želi odgovoriti

88 Nije primjenjivo

II DIO

34) Šta za Vas znači socijalna pomoć i kako je doživljavate?

---

99 Ne želi odgovoriti

35) Pravo na socijalnu pomoć počeli ste ostvarivati sa ___ godina?

99 Ne želi odgovoriti

36) Koju vrstu socijalne pomoći ostvarujete?

1. Stalnu novčanu pomoć
2. Privremenu novčanu pomoć
3. Jednokratnu novčanu pomoć
4. Povremenu novčanu pomoć

37) Koliko dugo ostvarujete pravo na stalnu novčanu pomoć _____ ?

99 Ne želi odgovoriti

88 Nije primjenjivo

38) Stalnu novčanu pomoć ostvarujete u iznosu od _____ KM.

99 Ne želi odgovoriti

88 Nije primjenjivo

39) Koliko puta ste ostvarili pravo na povremenu novčanu pomoć i u kojem iznosu?

---

99 Ne želi odgovoriti

88 Nije primjenjivo

40) Koliko puta ste ostvarili pravo na jednokratnu novčanu pomoć i u kojem iznosu?

---

99 Ne želi odgovoriti

88 Nije primjenjivo

41) Koliko puta ste ostvarili pravo na privremenu novčanu pomoć i u kojem iznosu?

---

99 Ne želi odgovoriti

88 Nije primjenjivo

42) Da li je neko od članova Vaše porodice primao ili prima socijalnu pomoć?

1. Da

2. Ne

99 Ne želi odgovoriti

88 Nije primjenjivo

43) Da li Vam je utvrđen određeni stepen invaliditeta?

1. Da

2. Ne

99 Ne želi odgovoriti

44) Koliki je stepen Vašeg invaliditeta _____%?

999 Ne želi odgovoriti

888 Nije primjenjivo

45) Da li ostvarujete naknadu po osnovu invaliditeta i u kojem iznosu?

1. Da, u iznosu od _____KM

2. Ne

99 Ne želi odgovoriti

88 Nije primjenjivo

46) Da li ostvarujete još neka prava iz socijalne zaštite?

1. Da

2. Ne

99 Ne želi odgovoriti

47) Koja prava iz socijalne zaštite ostvarujete?

1. Pomoć za hranu, odjeću i obuću

2. Subvencije za troškove stanarine

3. Subvencije za režijske troškove

4. Subvencije za troškove ogrijeva

5. Novčane naknade za pomoć i njegu od strane drugog lica

6. Porodični doplatak

7. Dječiji dodatak

8. Drugo _____
99 Ne želi odgovoriti
88 Nije primjenjivo

48) Prema Vašim saznanjima, da li opština pomaže osobama koje nemaju dovoljno sredstava za život?

1. Da
2. Ne

99 Ne želi odgovoriti

49) Da li ste Vi lično nekada tražili pomoć od opštine?

1. Da
2. Ne

99 Ne želi odgovoriti

50) Da li Vam je pomoć pružena?

1. Da
2. Ne

99 Ne želi odgovoriti

88 Nije primjenjivo

51) Na koji način Vam je pružena pomoć?

---

99 Ne želi odgovoriti

88 Nije primjenjivo

52) Da li ostvarujete pomoć od strane:

Humanitarnih organizacija	Da	Ne	99 Ne želi odgovoriti
Nevladinih organizacija	Da	Ne	99 Ne želi odgovoriti
Vjerskih zajednica	Da	Ne	99 Ne želi odgovoriti
Drugo: _____	Da	Ne	99 Ne želi odgovoriti

53) Na koji način Vam pružaju pomoć?

---

99 Ne želi odgovoriti

88 Nije primjenjivo

III DIO

54) Da li biste željeli raditi kada biste imali priliku?

1. Da
  2. Ne
- 99 Ne želi odgovoriti

55) Koji biste posao bili spremni obavljati?

1. Posao u javnoj ustanovi
  2. Posao u privatnom sektoru
  3. Posao u nevladinim organizacijama
  4. Posao u humanitarnim organizacijama
  5. Posao uslužnoj djelatnosti
  6. Posao u obrtničkoj djelatnosti
  7. Posao u poljoprivrednoj djelatnosti
  8. Spreman/na sam obavljati bilo kakav posao
- 99 Ne želi odgovoriti
88 Nije primjenjivo

56) Šta bi za Vas lično značilo kada biste se zaposlili?

- 99 Ne želi odgovoriti
88 Nije primjenjivo

57) Da li biste prihvatili posao, ako bi to značilo gubitak prava na socijalnu pomoć?

1. Da, ukoliko bi zarađivao/la dovoljno za život
  2. Ne
- 99 Ne želi odgovoriti
88 Nije primjenjivo

58) Prema Vašem mišljenju, zbog čega korisnici socijalne pomoći nisu zainteresovani za zapošljavanje?

- 99 Ne želi odgovoriti

Istraživanje u svrhu izrade doktorske disertacije na temu „Socijalna pomoć i socijalno poduzetništvo kao izvori socijalne (ne) sigurnosti građana u Bosni i Hercegovini“

Pitanja za stručnjake iz oblasti socijalne zaštite

[V1] Entitet/Distrikt: _____

[V2] Kanton/regija: _____

[V3] Opština/Općina: _____

[V4] Datum: _____ 2020. godine

[V5] Šifra intervjuja: _____

U okviru doktorske disertacije na temu „Socijalna pomoć i socijalno poduzetništvo kao izvori socijalne (ne) sigurnosti građana u Bosni i Hercegovini“ namjera mi je ispitati kvalitetu života korisnika socijalne pomoći, položaj korisnika u društvu, kao i teškoće s kojima se korisnici susreću u zadovoljavanju životnih potreba. S obzirom da se kroz koncept socijalnog poduzetništva korisnicima socijalne pomoći nastoji pružiti prilika za razvijanjem znanja i vještina potrebnih za povremeno ili stalno zapošljavanje, iz kojeg proizilazi njihova ekonomska i socijalna sigurnost, kao i uključenost u društvo, želim istražiti i domete, mogućnosti i teškoće u ostvarivanju koncepta socijalnog poduzetništva u Bosni i Hercegovini.

1. Da li socijalna pomoć prema postojećem sistemu socijalne zaštite predstavlja izvor socijalne sigurnosti građana?
2. Koji su prema Vašem mišljenju nedostaci sistema socijalne zaštite?
3. Da li je u Bosni i Hercegovini prepoznat značaj socijalnog poduzetništva?
4. Da li koncept socijalnog poduzetništva u Bosni i Hercegovini ima budućnost?
5. Prema Vašem mišljenju koji su benefiti socijalnog poduzetništva (uloga socijalnog poduzetništva u prevenciji i smanjenju socijalne isključenosti)?
6. Šta je neophodno za razvoj i implementaciju socijalnog poduzetništva u Bosni i Hercegovini (ko bi trebao biti uključen u implementaciju socijalnog poduzetništva)?
7. Zakonske pretpostavke za implementaciju socijalnog poduzetništva.
8. Šta bi radna aktivacija značila za korisnike socijalne pomoći?
9. Da li korisnike koji prihvate određeno zaposlenje treba odmah isključiti iz socijalne pomoći, ili im omogućiti period prilagodbe?

Istraživanje u svrhu izrade doktorske disertacije na temu „Socijalna pomoć i socijalno poduzetništvo kao izvori socijalne (ne) sigurnosti građana u Bosni i Hercegovini“

Pitanja za uposlenike centara za socijalni rad/službi socijalne zaštite

[V1] Entitet/Distrikt: _____

[V2] Kanton/regija: _____

[V3] Opština/Općina: _____

[V4] Datum: _____ 2020. godine

[V5] Šifra intervju: _____

U okviru doktorske disertacije na temu „Socijalna pomoć i socijalno poduzetništvo kao izvori socijalne (ne) sigurnosti građana u Bosni i Hercegovini“ namjera mi je ispitati kvalitetu života korisnika socijalne pomoći, položaj korisnika u društvu, kao i teškoće s kojima se korisnici susreću u zadovoljavanju životnih potreba. S obzirom da se kroz koncept socijalnog poduzetništva korisnicima socijalne pomoći nastoji pružiti prilika za razvijanjem znanja i vještina potrebnih za povremeno ili stalno zapošljavanje, iz kojeg proizilazi njihova ekonomska i socijalna sigurnost, kao i uključenost u društvo, želim istražiti i domete, mogućnosti i teškoće u ostvarivanju koncepta socijalnog poduzetništva u Bosni i Hercegovini.

1. Da li socijalna pomoć predstavlja izvor socijalne sigurnosti njenih korisnika?
2. Prema Vašem iskustvu s kojim problemima se suočavaju korisnici socijalne pomoći?
3. Da li ste upoznati sa konceptom socijalnog poduzetništva?
4. Da li ste upoznati sa benefitima socijalnog poduzetništva?
5. Ko bi trebao raditi na promociji i implementaciji socijalnog poduzetništva?
6. Da li se kroz socijalno poduzetništvo može unaprijediti i poboljšati praksa socijalnog rada?
7. Na koji način socijalni radnici mogu raditi na promociji socijalnog poduzetništva?
8. Da li je socijalno poduzetništvo zaživjelo u praksi rješavanja socijalnih pitanja?
9. Da li u Vašoj lokalnoj zajednici djeluju socijalna preduzeća?
10. Da li postoji saradnja Vašeg Centra sa socijalnim preduzećima?
11. Koje kategorije je moguće radno aktivirati kroz koncept socijalnog poduzetništva?
12. Šta je potrebno učiniti da bi korisnici socijalne pomoći bili motivisani za radnu aktivaciju kroz socijalno poduzetništvo?

FAKULTET
POLITIČKIH
NAUKA

Obrazac AR

UNIVERZITET U SARAJEVU – FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

Stranica 1 od 1

IZJAVA o autentičnosti radova

Naziv odsjeka i/ili katedre: Odsjek za socijalni rad

Predmet: _____

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Nina Babić

Naslov rada: Socijalna pomoć i socijalno poduzetništvo kao izvori socijalne (ne) sigurnosti građana u Bosni i Hercegovini

Vrsta rada: Doktorska disertacija

Broj stranica: 235

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum

Potpis

Sarajevo, april, 2021. godine

_____